ПРВИ ВУКОВ ВЕК

0. Данас је готово сасвим заборављена велика прослава „Два века Вука“ из 1987. године, са препознатљивим логом, штампаним чак и на кутијама шибица. Некадашња еуфонична генитивна синтагма послужила је као инспирација и за наслов овога синтетичког рада и ове књиге анализа. Али, није у питању само игра речи. Иако период 1787–1987. заиста представља Вукове векове према години његовог рођења, првих 27 година ове епохе културолошки припадају овом великану само врло условно. Припрема за почетак Вуковог век, наиме, несумњиво започиње тек 1814. године, када су објављене *Писменица српскога језика* (*Писменица сербскога їезика*) и *Мала простонародња славеносрпска пјеснарица* (*Мала простонародньа славено-сербска пѣснарица*), чији је научни и културни значај често незаслужено запостављен на рачун будућих реформаторових дела. Судећи на основу првога написаног текста, необјављене рецензије *Новина српских* (*Новине Сербске*), Вук Караџић је у отпочео реформу умеренијим приступом: одабрао је славеносрпску графију и ортографију (Вукомановић 1988), језички израз му је био ослоњен на *лексичке славенизме* и *барокну реченицу*, дугу, компликовану и оптерећену инверзијама и необичним редом речи.

Мада је у Беч стигао 1813. године, када је и упознао Јернеја Копитара и отпочео са својим филолошким активностима, тек од наредне године Вук својим штампаним делима директно *делује* на Србе, њихову писменост и културу, и тај утицај се временом само појачавао током читавога животног века Вуковог. И у првим објављеним делима утицај доситејевскога славносрпског језика још увек је осетан у Вуковом изразу, али је језичко-стилска промена у смеру *вернакуларизације* (*понародњавања*) била брза и радикална: „Ни код једног од славеносрпских аутора не може се наћи такав нагли развој језичког израза као код Вука између 1814. и 1818, када је објављен његов *Рјечник*“ (Кречмер 2015: 143).

Будући да се Вук Караџић као радикални реформатор ћирилице, правописа и књижевног језика интелектуалној јавности представио тек *Српским рјечником* (1818), прави Вуков век за већину тумача у областима лингвистике и историје започиње заправо

тек 1818. године. На срећу по српски стандардни језик који је сачувао препознатљив идентитет, први Вуков век наставио се и после његове смрти, те се он за филологе, по једном могућем рачунању (од објављивања *Писменице* и *Пјеснарице*), и календарски и симболички завршио 1914. године Скерлићевом анкетом, која је први пут дубље преиспитивала темеље нашег стандардног језика, али и пуцњима Гаврила Принципа и избијањем Првог светског рата, када је наш стандардни језик прешао у стање хибернације. Уколико применимо други критеријум за датовање почетка (од *Српског рјечника*), први Вуков век завршио се 1918. године, када је српски стандардни језик, захваљујући славним успесима наше војске, успешно превазишао тешка искушења забрањивања ћирилице у школама, медијима, издаваштву, чак и приватној комуникацији (Ивић П. 1998: 304), као и вишегодишњу свесну окупаторову деструкцију правилности и лепоте сваког јавног израза на српском језику, пре свега у образовном и медијском систему, па чак и на јавним натписима.

1. У периоду од равно стотину година Срби су динамично прешли културни (просветни, научни, уметнички, издавачки) пут на којем су, упркос веома лошој почетној позицији, сустигли многе друге европске народе са којима су се по бројности говорника или величини језичког простора могли поредити. Био је то пут од готово неписменог народа, нарочито ван простора данашње Војводине, до нације која има престижне уметнике, филозофе, дипломате и научнике; пут од недовољно профилисаног и стилски недиференцираног писаног језика из *Писменице* и *Пјеснарице* до веома богатог израза српске књижевности, филозофије, науке и публицистике у епохи „београдског стила“; пут од потпуног непознавања српске народне књижевности па до њене глорификације у Европи, што је утрло пут за европске успехе српских књижевника у 20. веку. Ефикасан прелазак овога пута обезбедила је успешна *језичка стандардизација* (Радовановић 2003: 188). Вук је у својим вишедеценијским активностима подједнаку пажњу посвећивао и *планирању корпуса*, односно раду у језику самом, и *планирању статуса*, то јест раду око језика и његове судбине (Радовановић 2015: 98).

1.1. Несумњиво је да је Вуково свесно упрошћавање српске ћирилице, правописа, па и саме структуре стандардног језика у настајању, током првих фаза стандардизације омогућило Србима брзо и лако описмењивање, што је био предуслов за национални

културни напредак. Вукова селекција источнохерцеговачког дијалекта, „који се уз минимално апстраховање максимално приближавао наддијалекатском моделу“ (Толстој 2004: 50), за основицу стандардног језика није у почетку наишла на одобравање ни српских писаца, међу којима је у критици најконкретнији био Милован Видаковић, ни угледних слависта, код којих је Јосиф Добровски најпрецизније образлагао идеју о потреби да се стандардизује славеносрпски језик. Док је са домаћим писцем сентименталистичких романа Вук у лингвистичкој полемици без проблема изашао на крај у размени филолошке аргументације, било му је потребно много такта и вештине да стране слависте убеди да су социолингвистичке околности код Срба биле другачије него код западнословенских и источнословенских народа, који су имали старију културу (Стевановић 1987: 15). Вук је, дакле, током процеса планирања корпуса, у фазама селекције, дескрипције и прескрипције (Радовановић 2015: 98) био вођен више социолошким, регионолошким и културолошким параметрима него уско лингвистичким, што су му диктирале актуелне друштвене околности: народ је био расцепљен на више вериоисповести тј. „закона“ и више духовних сфера, био је поробљен у више туђих држава, и углавном веома слабо образован.[1] *Селекција* (*одабирање*) српског народног језика, и његовог источнохерцеговачког дијалекта ијекавског изговора (Радовановић 2003: 189), али и фолклорног језика, образложени су детаљно у Вуковом предговору *Српског рјечника*. Наведени су сви *критеријуми* за овакву селекцију, од којих су једни ишли у смеру наглашавања важности *традиције*, други у смеру истицања *системских предности*, а трећи у смеру указивања на *распрострањеност*. Значајно је да се при указивању на традицију Вук позвао не само на народне песме и дубровачку књижевност, која је православце повезивала с „браћом Римског закона“, већ и на изговорну блискост источнохерцеговачког дијалекта са рускословенским језиком, будући да су у њима рефлекси краткога јата били идентични. У литератури је већ указано на чињеницу да је почетком 19. века било мало афирмисаних књижевника којима је израз био ијекавски, те је и због те чињенице значај традиције у аргументацији и додатно растао. Вуков однос према традицији сложенији је но што је старија литература приказивала. У монографији *Традиција и Вук Стеф. Караџић* Јован Делић (1990: 50–51) исправно је приметио да је Вук

[1] Суштинска мотивација за настанак *Писменице* тачно је протумачена: „Није била плод надахнућа и инспирације, него је била своје врсте социјална наруџба“ (Тјапко 2015: 116).

бирао из традиције вођен различитим критеријумима: у њој је пре свега тражио језички материјал за своја упоришта, поштујући „дух времена“ европског романтизма и домете тадашње славистике, а све у тежњи да српски народ представи Европи у што бољем светлу. То га је водило ка живој и популарној народној књижевности, али и ка српсковизантијском то јест црквенословенском наслеђу, чак и ка античкој традицији, сасвим у актуелном класицистичком маниру.

Кључни системски разлог за селекцију ијекавице, пак, Вуку је био избегавање хомонимије која на нивоу писања постоји код само екаваца (*попјевати* : *попијевати* м. *попевати*). Уколико се за неки Вуков аргумент може рећи да се данас једва може лингвистички бранити, да је готово изнуђен да би аргументација била богатија, то је несумњиво било његово домишљање како у писању треба да се разликују речи једнаке код екаваца, нарочито ако се у обзир узму прећутани значај реченичног контекста и ненаведени број оваквих лексичких парова.

1.2. У *Српском рјечнику* је читаоцима понуђена *дескрипција* (*описивање*) народне лексике, уз бројне напомене које воде и будућој *кодификацији* (*прописивању*). У *Српској граматици*, која прати речник, описана је граматика народног језика, и то боље и детаљније но четири године раније, у *Писменици*. Напомене нормативистичке природе, као и контуре концепције стандардног језика, видљиве су и у *Писменици* и у *Српској граматици*. Дескрипцију лексике и граматике карактерише научни метод који је за Вука остао карактеристичан до краја, а предуслов за анализе био је сакупљање што поузданијег језичког материјала различитим поступцима од разговора до консултовања литературе: „Вук је тежио да његова документациона основа буде најпре широко обухватна, затим да није једнострана и субјективно назначена и, најзад, да потиче из сигурних и поузданих извора“ (Стојанчевић 1988: 8). Са тим циљем од Ј. Копитара је тражио штокавске латиничне речнике, као парадигму искористио је и граматику Аврама Мразовића, разговрао је и дописивао се са ученим људима, али се с пуним правом ослонио и на сопствено језичко осећање. Теоријско-методолошки оквир граматичких анализа утемељен је био у најзначајнијим славистичким радовима од Ј. Добровског до Ј. Копитара, а терминологија још увек традиционална, ослоњена не само на Мразовићеву, али са постепеном еволуцијом ка оригиналној, и то на народним основама, у времену од

Писменице до *Српске граматике* (Мацановић 2018). Вукову научну еволуцију можемо пратити и по еволуцији и потоњој стабилизацији лингвистичке терминологије у његовим лингвистичким радовима (Чигоја 2006: 83).

Вук се у *Српској граматици* нормативистички одредио и према културно-језичкој традицији и према српским градским говорима. Оскудну дескрипцију српских дијалеката понудио је већ у *Писменици*, потом и у новијој граматици, у мањем одељку, опет у оном обиму који су одређивала постојећа Вукова знања и језика и језичког простора. Промишљања о традицији и актуелним народним говорима водила су Вука ка вредновању конкурентних језичких форми. Мислимо при томе пре свега на његова упућивања на престижне, надређене облике код бројних фонетско-фонолошких, морфолошких и творбених дублета (в. Кашић 1987: 7–65). Да је у Вуковој и Копитаревој концепцији у питању ипак био *дескриптивни* речник, без обзира на наведени поступак нормативистичке природе, најлакше се види по коначној одлуци да се у њега унесе и опсцена лексика из народних говора и фолклора. Уосталом, у дескриптивну природу нас посредно уверава и обиље наведених дублетних форми, од којих је, очито, тек требало пробрати најбоље, који ће потом бити нормирани. У *Српском рјечнику* дескрипција (описивање) праћена је, дакле, и кодификацијом (прописивањем):

> „Prirodni sled postupaka u stvaranju jezičke norme i standardnog jezika obično je takav da deskripcija prethodi preskripciji (kodifikaciji), da 'opis' prethodi 'propisu', tj. da se jezik koji se želi normirati prvo 'opiše', pa tek onda da se 'propiše' (što znači da mu se prvo popišu mogućnosti, da bi se nakon toga među njima odabirale one koje će se propisati kao pravilne, normativne, standardne). Događa se. međutim, kada specifične društvene, kulturne i istorijske prilike to nalažu, da ova dva postupka teku uporedo, ili čak da se obave istovremeno i jedinstveno. Tada se stvorene gramatike, rečnici i slične tvorevine smatraju, barem za prvo vreme, i deskriptivnim i normativnim, preskriptivnim (takav je slučaj, recimo, bio sa Vukovim *Rječnikom* iz 1818. godine, i sa gramatikom priloženom uz njega, sve dok nisu dobili razrađenije i detaljnije zamene u kasnijim, pre svih Vukovim i Daničićevim radnjama i delima)“ (Радовановић 2003: 192–193).

1.3. Оправданост Радовановићевих речи о кодификацији потврђују управо догађаји који су следили: после Даничићеве *Мале српске граматике* из 1850. године Вук уз друго издање *Српског рјечника* из 1852. више не прилаже и граматику, али у међувремену непрестано делује на граматичком пољу у својим радовима. Чинио је то, уосталом, са подједнаким научним еланом у полемикама, књижевним критикама, предговорима, преписци, чак и посветама. Одређени прилог даљем пробоју народног језика дају и *Српска граматика за црногорску младеж* (*Србска грамматика составлѣна за црногорску младежь*) Димитрија Милаковића, објављена по Његошевом налогу 1838. и *Српска граматика или писменица* (*Српска граматика или писменица*) Јована Поповића из 1843. године, обе штампане славеносрпским графијско-ортографским системом. Преломне 1847. године појављује се и *Српска граматика* (*Србска грамматика*) Илије Захаријевића, а на конкурсу Матице српске побеђује још једна *Српска граматика* (*Србска Грамматика*), али Јована Суботића, писана народним језиком и Вуковом ћирилицом, проширеном графемом јат. Прваопис је у њој био морфонолошки, а задржане су удвојене графеме у писању. И Суботићева граматика је описивала фонетску и граматичку структуру народног језика, те је и из тог угла представљала револуцију у Матици српској, којој је врата поред аутора граматике отворио и њен рецензент Павел Јозеф Шафарик, али је ова граматика због вуковског писма у њој ипак остала у рукопису.

Праве доприносе даљој кодификацији стандардног језика граматикама нормативне природе, општим или намењеним школској употреби, дају до почетка 20. века најзначајнији граматичари вуковске оријентације, Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић. Са друге стране, на нови речник, који ће заиста бити прескриптиван, чекало се неупотредиво дуже, тако да смо лексикографску кодификацију добили тек у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС), у периоду 1967–1976.

Иако у *Српском рјечнику* српска ћирилица и фонетски тј. фонолошки правопис нису у пуној мери кодификовани, они су стекли нормативни статус.[2] При кодификацији српске ћирилице Вук је у обзир узео реформаторске предлоге које су већ изнели Сава

[2] Ваља се присетити да у речнику још увек функционише, као маргиналан у графијском систему, и мркаљевски диграф <ръ> који је позиционо условљен, тј. намењен за обележавање вокалног /r/ у позицији испред вокала. Изузимајући примере типа *гръоце*, враћање фонеме /h/ у систем 1836. године поништило је потребу за посебним графематским решењем (*връови* > *врхови*, *на врьу* > *на врху*, и сл.).

Мркаљ и Лука Милованов Георгијевић (Младеновић А. 2008: 253–315, Милановић 2013: 21–46), али је оба понуђена модела ипак модификовао, Мркаљев и квалитативно и квантитативно. Увођење латиничне јоте наместо Мркаљевог решења преузетог из наше традиције изазвало је много буре и међу свештенством и међу грађанством, што је у контексту аустријских забрана ћирилице и наметања латинице лако схватити: „Од јоте су зазирали, шта више, и многи Вукови следбеници и поштоваоци: А. Драгосављевић, А. Николић, Ј. Миловук, Ј. Стејић, Ј. Суботић, Ј. Ђорђевић, Л. Костић, а слободоумни Васа Пелагић штампао је књигу без ње три године по Вуковој смрти“ (Добрашиновић 1987: 78).[3]

Прихватајући од Мркаља Аделунгово начело „пиши као што говориш“, и то и у ужем и у ширем значењу (Могуш 1987), Вук га је остварио пре свега кроз фонетски тј. фонолошки ортографски проседе, али и кроз опредељење за простонародни говор. Кодификацију свих правописних сегмената, ваља нагласити, Вук никада није извршио, и писање је у многим областима (састављено и растављено писање речи, писање великог и малог слова итд.) имало дуго времена само узусну норму, доста стихијску. Недовољна правописна уређеност трајала је све до ортографске иницијативе Српске књижевне задруге, оличене у зачецима кодификације из *Српске граматике* Стојана Новаковића (1902), објављене први пут 1894. године, а потом и њеног другог издања из 1902. године, и коначно до Белићевог *Правописа књижевног српскохрватског језика* из 1923. године. Суштинску ортографску промену, видеће се даље у раду, донело је напуштање код Вука и „вуковаца“ доминантне *граматичке интерпункције* и прелазак на *логичку*, углавном под утицајем француског језика (Стевановић 1987: 24–61).

1.4. „Вукова рана кодификација је остварена селекцијом ограниченог броја граматичких облика, релевантних усменом народном језику сеоског становништва, и то у Вуково доба“ (Тјапко 2015: 123), што је одговарало општој словенској поставци при стандардизацији. Вук је убрзо увидео недостатке почетних, помало ригидних решења, те је пошао у разрађивање првобитне норме. Видљив поступак *елаборације* (*разрађивања*) језичке норме препознајемо у делима која је Вук у периоду 1828–1834. написао екавски, и

[3] Уп. Мошин 1974 и Поповић М. 1981.

то по узору на престижне градске говоре Београда и Крагујевца (Ивић М. 1990: 48).[4] Иако је у почетку дозвољавао сва три изговора јата, Вук се у својим делима определио само за ијекавицу. Реформатор је, међутим, увидео да се стандардни језик мора додатно *структурно* и *функционално* оспособити (Радовановић 2003: 193), односно прилагодити комуникацијским и културним потребама екаваца, нарочито оних имућнијих па и образованијих, углавном трговаца и занатлија који су у свим друштвима финансирали политичке процесе, а посредно и културне, а који су, као малобројни Срби, живели по градовима измешани са Турцима. „Варошани“, како их назива и народ и Вук, о чему сведочи *Српски рјечник*, нису били омиљени међу сеоским живљем због њиховог избегавања да учествују у бунама против Турака, али су представљали најбогатији слој српског становништва.

Отуда Вук временом, вођен социјалним и регионалним параметрима, пристаје на компромис, увиђајући да ће екавци тешко колективно прећи на ијекавицу. Чињеница да су главни културни центри, као и значајнији градови, били на екавском простору (Нови Сад, Сремски Карловци, Вршац, Београд, Ниш, Крагујевац, Крушевац, Шабац итд.) убрзали су такву одлуку.[5] Барем индиректно, нормирању екавице допринела је и славеносрпска продукција Захарије Орфелина, Стефана Новаковића, Доситеја Обрадовића, Атанасија Стојковића, Милована Видаковића и других, као и њен висок углед у просвећенијем делу друштва: „Славеносрпска традиција имала је известан утицај и на претежно опредељење за екавску изговорну норму, мада је ослонац томе био у екавским новоштокавским говорима и у разговорном језику“ (Пипер 1998: 118).

Кључна дела Вукова ипак су написана ијекавицом, што је морало утицати на млађе следбенике. Појединачни потоњи поступци „вуковаца“ који су матерњу екавицу у писању заменили ијекавицом, попут Ђ. Даничића, доследног ијекавца у читавом опусу, заправо су били изузеци, а и таквих изузетака било је временом све мање. О томе сведочи и пример Стојана Новаковића, који се са ијекавице вратио екавици.

---

[4] За разумевање овог језичког поступка није небитна чињеница да се Вук у периоду између 1828. и 1832. дуже задржао у Србији као Милошев чиновник и члан Законодатељне комисије (Стојановић Љ. 1987: 325–350, Стојанчевић 1988: 23).

[5] Може се чак говорити да је екавски изговор „нормирао сам Вук“ (Ивић М. 1990: 48). Кодификацију екавице, међутим, препознајемо тек у *Српској граматици* Стојана Новаковића.

Нове поступке елаборације препознајемо и у постепеном повлачењу неких фонетско-фонолошких особина које су одликовале *Српски рјечник* и биле присутне у тршићком говору, а временом су прешле у сферу дијалекатског, као што је на пример промена /f/ у /v/ (*овицир*) или /h/ или /k/ (*аркимандрит*), дисимилације у групама /mn/ (*млого*, *тавница*) и /mnj/ (*сумља*) или упрошћавање иницијалних консонантских група (*тица*, *чела*, *шеница*).

Још лепшу илустрацију Вукове елаборације проналазимо у другом издању *Српског рјечника* из 1852. године, у којем је лексички фонд готово удвостручен (са 26.000 на 47.000 лексема) и сакупљен на далеко широј територији, у чему су помогли бројни сарадници. Нарочито богатство речнику су дали појмови и речи из Црне Горе и Приморја, односно Бике Которске (Остојић 1989: 19) али је Војводина и даље остала запостављена (Кашић 1987: 114–148, Јерковић 1991: 7–15). Даничићева активност на овоме речнику резултовала је и бољим акцентовањем одредница и профилисањем акцентаске норме стандардног језика. Коначно, ово лексикографско остварење све више је место дескриптивног стицало статус прескриптивног, а томе су допринели престижност коју је у претходним деценијама речник обезбедио у славистици и изостављање опсцене лексике, чије се уношење у прво издање речника показало као културолошка грешка.

Вук стандардни језик није лексички разрађивао само живом народном лексиком. У преговору превода *Новог завјета* дао је заправо програмски текст попуњавања лексичких празнина у стандардном језику. Он, поштујући творбене законитости и активирајући творбене морфеме из народног језика, гради, према сопственим речима из предговора, 84 *неологизма*, дајући имлицитно прву препоруку за богаћење стандардне лексике. Другом скривеном препоруком вратио се црквенословенској традицији и њеном лексичком богатству, *славенизмима*. Иако је тврдио да је у превод унео само 49 славенизама „који се у нашему народном језику не говоре, али се ласно могу разумјети помијешати“, и још 47 речи „које су од Славенскијех посрбљене“ (Караџић 1969: 11–12), новија истраживања су показала да је их је преко 400 (Стијовић 2012). Предложени принципи употпуњавања лексикона представљали су оптимално решење: „У тексту превода Вук је тактично и вешто употребио нека црквенословенска говорна средства и продуктивне творбене моделе матерњег језика, што је било од принципијелног значаја за стварање и богаћење ресурса

књижевнојезичког израза“ (Гутков 2005: 72). Идеју о „рехабилитованим“ славенизмима и неологизмима као богатим стилским резервоарима почели су прихватати романтичарски песници, нарочито они спремни за смелији експеримент у песничком језику, попут Лазе Костића и Ђорђа Марковића Кодера. Треба истаћи и Вукову храброст: он се враћа славенизмима, иако су му они били један од циљева дугих пуристичких напада (Гутков 2014: 82– 86), те је морао бити спреман и на нове нападе управо оних којима је дуго замерао на употреби истих лексичких ресурса.

Вуковој лингвистичкој еволуцији допринело је огромно искуство које је стекао током трију деценија реформаторских борби: бројни разговори и преписка са славистима и књижевницима, прочитана литература и путовања доприносили су уочавању сопствених грешака и недовољно добрих решења. Наравно, развоју стандардног језика доприносили су и други образовани Срби. И мимо превода *Новог завјета* и другог издања *Српског рјечника*, богатила се лексика стандардног језика, нарочито у области научних и стручних терминологија, што је био континуиран процес којем је допринело стваралаштво многих српских научника, књижевника, публициста и др.

Наравно, захваљујући духу времена, кључну улогу у елаборацији, поред самих нормативиста, имали су и српски књижевници, што је и навело Стојана Новаковића да као нормативистички критеријум изгради појам *доброг писца* као језичког ствараоца на стандардном језику са народном основицом (Мршевић-Радовић 2007: 375). Ову поставку је потом, додајмо, Александар Белић додатно разрадио, оснажујући позиције нормативистичке стилистике, и претачући је у ширу концепцију *културног мишљења* као идејне основе стандардног језика.

1.5. *Акцептуација* (*прихватање*) Вуковог стандардног језика текла је споро и постепено и поред реформаторовог пажљивог планирања његовог статуса. Иако је Вук присталице међу млађим интелектуалцима, махом романтичарски расположеним, стекао веома брзо, на службену, формалну верификацију свога језичког стандарда у Србији чекао је до краја живота, не дочекавши је. Тако је *Српски рјечник* (1818) у почетку примљен у јавности уз само један глас одобравања, који су послали у својим *Новинама српским* њени уредници Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић, уједно и Вукови пријатељи. Број Вукових присталица временом је растао, а годину 1847. не бисмо сматрали преломном у

српској култури да се нису појавили „вучићи“ Бранко Радичевић и Ђуро Даничић.[6] Ширем прихватању вуковског језика суштински су допринели квалитет и стечена популарност познатих романтичарских дела објављених те године (*Песама* Бранка Радичевића, *Рата за српски језик и правопис* Ђуре Даничића, превода *Новог завјета* Вука Караџића те *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша).

Не рачунајући Његошев *Горски вијенац*, штампан славеносрпском графијом и ортографијом, ова дела су читаоце подједнако привлачила једноставном и лепом грађанском ћирилицом, правописом лаким за разумевање и већ *флексибилним* стандардним језиком на народној основици, који је подједнако добро функционисао у лирској поезији, научној расправи и преводу *Новог завјета*. Недуго потом, 1848. године, Данило Медаковић је под именом *Напредак* покренуо прве новине које су прихватиле Вукову графију, а излазиле су у Сремским Карловцима и Земуну до 1849. године (Скерлић 1966: 49). И Матица српска, чувар Текелијиног завештања о чувању затеченог графијско-ортографског стања, увиђа неодрживост поставке о даљем нормирању славеносрпског језика у својој доситејевској форми, а Вук се чуди и радује афирмативним формулацијама које о својој реформи чита у тексту „Нѣке черте изъ повѣстнице сербскогъ кньижества“ („Неке черте из повеснице српског књижества“) Јована Суботића, једног од најзначајнијих „матичара“, објављеном у *Српском летопису* 1846. и 1847. године. Пробој романтичарских идеја и у најзначајнију научну, културну и просветну институцију, нарочито интензиван после 1847. године, води прихватању Вукове норме и у некадашњем бастиону славеносрпског језика.

Формалном то јест државном прихватању норме вуковског језика у тадашњој Србији допринело је, можда и кључно, Друштво српске словесности, научна институција основана у Београду 1841. године. Иако су оснивачи Друштва стајали на другачијим стандарднојезичким позицијама од Вука, пре свих Јован Стерија Поповић (Грковић-Мејџор 2016), ова институција је у најбољим научним и демократским традицијама окупила и Вукове присталице, од Јернеја Копитара до Ђуре Даничића, па и Вука самог. У бројним филолошким активностима са секретаром Ђуром Даничићем на челу, Друштво

[6] И страни слависти, од првих до савремених тумача Вукове реформе, 1847. годину сматрају годином победе његових начела. Тако се истиче да ова година „представља победу народног језика у Србији“ (Штолц 1999: 15), те се „може сматрати кулминационом тачком продора српског језика у свет западноевропске књижевности“ (Гој 1999: 21).

српске словесности је у непрестаном научном и стручном надмудривању и полемисању са Попечитељством просвештенија око Вуковог писма и правописа постепено мењало јавно мњење у престоници, све до коначног укидања и последње државне забране из 1868. године: од тада су се и школски уџбеници могли штампати Вуковим графијско-ортографским моделом.

1.6. Тек после 1868. године извршена је у Србији *имплементација* (*примењивање*) вуковскога стандардног језика у аутентичној графијско-ортографској форми. Он се одомаћио у свим областима српске културе: књижевности, науци, образовању, законодавству, дипломатији, штампаним медијима, приватној комуникацији. Наведени процес напоредо се одвијао и на простору данашње Војводине, која у првом Вуковом веку још није била у саставу Србије. Дела објављена током седамдесетих и осамдесетих година 19. века сведоче тек о ретким графијским изузецима у односу на Вукову ћирилицу, па ју је тако Јован Суботић, на пример, допунио графемом јат у намери да све Србе повеже на графијско-ортографском плану, без обзира на матерњи изговор, а своја дела објављивао је тако све до 1881. године (Милановић 2014). Како се грађанска култура све више одвајала од цркве и њеног рускословенског језика, и друштвене околности ишле су на руку имплементацији вуковског језика, из којег су се преостали лексички *славенизми* постепено повлачили природним путем чак и код оних интелектуалаца који су били дистанцираније у односу на Вукову реформу.

1.7. Успеху вуковског језика погодовала је невелика социјална подвојеност српског друштва. Несрећне историјске околности и турска вишевековна окупација условили су продужени средњи век у српској култури, где је трајао све до 30-их и 40-их година 18. века. Тако је и већи део српског друштва који је живео под Османлијама заправо био у феудалном уређењу, без јаснијих међусобних класних разлика и осуђен на живот у сеоској средини. Вук је већ после првих путовања током школовања и у устаничкој Србији препознао сеоски начин живота као доминантан, што је условило и усредсређеност на очување породице и традиционалних вредности (вере, језика, обичаја). Вуков језички стандард био је одраз управо таквога живота, па се могао брзо и лако ширити и територијално и социјално, без обзира на државне границе. *Хоризонтална* и *вертикална експанзија* (*ширење*) вуковског језика потискивала је дијалекатске и социјалне разлике

(Радовановић 2003: 194). Док су се прве у говору лако уочавале и међу самим говорницима на свим језичким нивоима од фонетског и акценатског навише, друге су се махом препознавале у лексици, будући да је израз имућнијих и писменијих Срба подразумевао и бројне *славенизме* и друге лексичке *позајмљенице* (углавном *германизме*, али и *галицизме*, *интернационализме* тј. *европеизме* итд.), па и понеку синтаксичку (везник *без да*, конструкцију *за* + инфинитив). Оправдани Вуков пуризам из прве фазе деловања, нарочито усмерен према распрострањеним германизмима и славеносрбизмима, свео је број страних језичких елемената на оптималну меру, што је додатно олакшало експанзију стандардног језика.[7] Вуков модел стандардног језика и романтичарске културе почео се ширити са одушевљењем нарочито међу младима, сада већ организованим у нове *институције*, па тако Дружина младости српске свечано и топло поздравља Вука на Видовдан 1850. године (Добрашиновић 1987: 79).

Хоризонтална експанзија вуковског језика захватила је испрва српско православно становништво на Балкану. Босанскохерцеговачки Срби без устезања су прихватили вуковски језик као властити израз, што и не чуди с обзиром на дијалекатску основицу, као и на видљив утицај фолклорног језика на коначну физиономију његову, чему су у великој мери допринели и Филип Вишњић и Тешан Подруговић, народни певачи и казивачи из Босне и Херцеговине. Милош Окука (1987: 41) налази четири социолингвистичка објашњења за неометано прихватање Вукових реформаторских идеја:

> „Prvo. Nepostojanje vlastite književnosti i opšta nepismenost puka (jedini pismeni ljudi bili su sveštena lica i trgovci). Drugo. Slab uticaj crkvenoslovenske tradicije i vezanost crkvenog klera za narod, njegove nedaće i stradanja (sveštenici su ne samo poticali iz puka nego su se i stavljali u njegovu zaštitu od turskih silnika i fanariota, te u zaštitu materijalnih i duhovnih dobara). Treće. Nepostojanje klasnog raslojavanja unutar 'hristijana'. Četvrto. Književnojezički izraz Vukovih narodnih pesama izražavao je nacionalna osjećanja, vraćao nadu za oslobođenje od tuđina i poticao na otpore i bune."

За време турске управе Босном и Херцеговином, у штампаним листовима и часописима „apsolutno dominira vukovska ćirilica" (Шипка 2001: 26). Уз реформисану

[7] Утицаји немачког језика видљиви су и у Вуковој лексици и фразеологији (Ивић М. 1990: 25–40).

ћирилицу, прихваћен је у Босни и Херцеговини и Вуков правопис, и то пре него у Србији. Примену новог правописа пратила су извесна колебања у употреби, која су била очекивана последица недовољне прескрипције. Потпуно потискивање славеносрпске ћирилице и прихватање Вуковог правописа већ у листовима *Босански вјестник* из 1866. и *Сарајевски цвјетник* из 1868. године (уп. Шипка 2001: 58–62, 63–67) сведоче о несметаном ширењу Вукових стандарднојезичких идеја. Гајеву реформисану латиницу прихватио је само лист *Bosanski prijatelj* (1850), штампан у Загребу.

Несметаном пријему вуковског језика у Црној Гори такође је погодовала његова дијалекатска основица, али и, истиче Јелица Стојановић (2016: 297), дуга традиција стварања дела књижевних дела, међу којима је „један велики број писан и народним језиком“. Бранислав Остојић (1989: 9–21) наглашава да је у Црној Гори Петар II Петровић Његош уобличавао и усмеравао целокупну културну политику, те да је она погодовала продору Вукових схватања и због богате традиције стварања на народном језику, од *Паштровских исправа*, потом рукописног зборника народних песама из Боке и делатности Андрије Змајевића, па до дела владике Василија Петровића и Петра I Петровића Његоша и, коначно, Петра II Петровића Његоша, Стефана Митрова Љубише и Марка Миљанова. Због ове традиције, као и чињенице половину територије Црне Горе прекрива источнохерцеговачки дијалекат, Вукове идеје на овоме простору никада нису имале озбиљније противнике.

Средином 19. века прихватању вуковског језика све више теже и Хрвати, што резултира и Бечким књижевним договором, потписаним 1850. године. Неформалном састанку присуствовала су петорица хрватских интелектуалаца (Иван Мажуранић, Иван Кукуљевић, Димитрија Деметер, Винко Пацел и Стјепан Пејаковић), двојица српских (Вук Караџић и Ђуро Даничић) и један словеначки, Фрањо (Фран, Франц) Миклошич.[8] Недовољно јасне формулације из овог документа, без именовања народа и језика, и данас пружају могућности његовога различитог лингвистичког читања, па и „учитавања“ различитог садржаја. При анализама ваља сагледати пре свих Вукову позицију, на којој је тада стајао и Ђ. Даничић. Само годину дана раније, наиме, Вук је

[8] Фрањо Миклошич био је на челу комисије која је сасвим другим поводом, везаним за израду службене терминологије, окупила наведене филологе у Бечу. Словеначки филолози остали су сасвим по страни у будућим српско-хрватским лингвистичким контактима.

објавио познати текст „Срби сви и свуда“, из којег се види да није напустио своју базичну филолошку поставку – да су сви штокавци Срби. Наиме, већ 1814. Вук је у *Писменици* писао о „Србљима греческога, мухамеданскога и римокатолическог вјероисповједања“, тј. о Србима православцима, Србима муслиманима и Србима католицима. И четири године касније, теоријско-методолошка поставка је иста, али је именовање делимично измењено, па Вук у *Српском рјечнику* сада пише о „Србљима грчкога и турскога закона“. Критеријум који је припаднике трију различитих вера обједињавао био је штокавско наречје, то јест *српски језик* по Вуку. Одбацујући верски критеријум као релевантан за диференцијацију нација, а прихватајући лингвистички, Вук је био на важећој романтичарској линији. Потписујући формулације из бечког документа како „један народ треба једну књижевност да има“ и „како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици“, Вук и Ђ. Даничић нису спречили тумаче да овај текст прочитају на два начина: да се у њему мисли на Србе и Хрвате, али и на Србе православце и Србе католике.

До сада је много, и на различите начине, писано о приближавању хрватских филолога Вуковим идејама.[9] Свеобухватан и научно најутемељенији поглед на ово питање пружио је Виктор Новак (1967), а објективност у сагледавање српско-хрватских језичких односа у 19. веку уносили су и страни лингвисти. Тако о разлозима за хрватско прихватање вуковског језика Кенет Нејлор (1996: 20) износи занимљива запажања:

> „Jezik je bio kodifikovan, sa gramatikom koja je imala ortografiju i gramatička pravila. To se ne bi moglo reći za alternativne (slovenske) jezike koji su u tom vremenu bili na raspolaganju Hrvatima. Vukova gramatika je bila napisana na slovenskom jeziku a ne na nemačkom, italijanskom ili latinskom, tako da nije bilo neophodno poznavati strani jezik kako bi se ona mogla koristiti. Budući da je gramatika bila data u formi dodatka *Srpskom rječniku*, s njom je zajedno išao i odgovarajući rečnik“.

Резултати Бечког књижевног договора игнорисани су дуго и са српске и са хрватске филолошке стране: „Значај тог договора био је симболичан пре него практичан,

[9] „Међутим, треба рећи да је у Хрватској, нарочито у Загребу, постојао велик број одушевљених вуковаца, док су тада на српској страни преовладавали антивуковци. Вук је имао искрених и оданих пријатеља у Славонији, Хрватској и Далмацији, међу којима и немали број и таквих који су му остали верни до краја његова живота“ (Новак 1967: 3).

бар за дуже време“ (Вилсон 1994: 294). Договор је добио на значају тек са јачањем идеје југословенства у 20. веку, а у време потписивања готово је прећутан. Матица српска остала је сасвим незаинтересована за идеје Илирског покрета и покушаје српско-хрватског језичког зближавања, а исто се може констатовати и за Друштво српске словесности. Бечки догађај ипак је додатно приближио поједине српске и хрватске филологе, а значај потписаног текста условио је и схватање да је 1850. године „створен заједнички српскохрватски књижевни језик“ (Пешикан 1970: 15). Ширење вуковскога стандардног језика међу Хрватима ишло је спорије и протегло се готово на читаву другу половину 19. века:

> „Књижевни језик који је предложио Вук Караџић, а који је првобитно било одбацило неколико хрватских лингвистичких школа, коначно је усвојен у Хрватској крајем XIX века, с појавом Граматике Т. Маретића, Правописа И. Броза и Броз-Ивековићевог речника, који су били под снажним утицајем Вукових дела“ (Херити 1999: 146).

Вукове револуционарне стандарднојезичке идеје ширили су се као иновативни и практични модели и ван српског језичког простора, те су се за њих заинтересовали и бугарски лингвисти (Иванова 2003: 192–227), а привлачили су и словеначке, словачке и чешке језикословце. Наравно, наспрам повољних фактора за експанзију вуковског језика на српском језичком простору, стајали су они отежавајући, који су успоравали процес: географска разуђеност српског језичког простора, државна, верска и културна расцепканост српског народа, дуготрајна опозиција Матице српске и Друштва српске словесности у српској науци и култури, отпор доброг дела српске грађанске интелигенције по градовима данашње Војводине, веома снажан утицај православне цркве, која је постојано бранила културне тековине славеносрпског језика, баштиника и континуанта црквенословенске писмености,. Када се неповољни фактори узму у обзир, не треба да чуди дуг процес експанзије вуковског језика.

1.8. *Културацију* (*неговање*) језичке норме, процес који подразумева учење, неговање и пропагирање норме (Радовановић 2003: 195) првобитно су на себе преузеле српске школе, библиотеке, издавачке куће и штампа. Број школа током 19. века

константно је растао, а настава српског језика имала је доминантну позицију у образовном систему. Развија се и библиотечки систем, а библиотеке оснивају и своја читана гласила, као што су биле *Новине читалишта београдског* (1847). Нова издања на вуковском језику после укидања свих забрана попуњавала су рафове библиотека и доприносила учењу норме. Исту улогу, када је ортоепска норма у питању, добијају и позоришта, те и глумци добијају своју улогу у неговању говорне језичке културе.

Поред културно-научних институција које су имале и своју издавачку продукцију у форми часописа, листова и књига, Срби су 1892. године добили и своју престижну издавачку кућу, Српску књижевну задругу, која је окупила најзначајније књижевнике и научнике. На њеном челу од оснивања је био филолог Стојан Новаковић, док је Јован Јовановић Змај био потпредседник. Иако посве модерна по културном и књижевном опредељењу, ова угледна национална институција је, вођена жељом за дубљим духовним вертикалама, као прву књигу у едицији „Коло“ објавила *Живот и прикључења* Доситеја Обрадовића. Српска књижевна задруга спроводила је у издањима и своју језичку политику, јасно дефинисану на вуковским основама у интерпретацији првенствено Стојана Новаковића, а изнесену експлицитно или имплицитно у различитим издањима и едицијама.

1.9. Вуковски језик пролазио је и кроз непрестану *евалуацију* (*вредновање*). Његова прилагођеност актуелним друштвеним потребама (Радовановић 2003: 195) проверавана је пре свега у полемикама које је са неистомишљеницима прво водио Вук, а потом и Ђ. Даничић у делу *Рат за српски језик и правопис*, где је научно потукао Јована Хаџића, као и у другим спорењима, на пример са Василијем Лазићем. Негативна вредновања вуковскога језика стизала су током 40-их година 19. века углавном из пера Јована Хаџића (Милоша Светића), Јована Стејића и Василија Лазића, и имала су битну улогу у стандардизацији: приморавала су „вуковце“ да пажљиво нормативистички делују.

После Даничићевих полемика, језикословне расправе постале су део српске филолошке свакодневице, чему је доприносио и повећани број часописа и дневних новина, који су представљали кључне канале за вредновање језичког стандарда. Главна примедба Вукових неистомишљеника, да је вуковски језик само израз говедара и пастира, после 1847. године све се ређе чула, али је и сам Вук током 30-их година 19. века почео увиђати

недостатке првобитног стандарднојезичког модела, осмишљавајући истовремено теоријске поставке начела о „општенитој правилности“, које ће експлицитно формулисати 1845. године.

1.10. Управо је увиђање појединих несистемности у морфолошким парадигмама стандардног језика Вука водило ка *реконструкцији* (*преправљању*) норме. Идеја о реформама које ће допринети „општенитој“ тј. „општеној правилности“ (Стојановић Ј. 2016: 62–78, 79–80), иако је сам Вук није сасвим прецизно дефинисао, могла се остварити тек после Вукових путовања на којима се упознао са најзападнијим, приморским и црногорским говорима српскога језика, у којима је препознао особине које су омогућавале да се релативно стабилизован стандардни језик структурно и функционално усаврши. Вукови боравци на југозападу српске језичкетериторије током 1834. и 1835. године, као и они из 1841. и периода 1860–1862, додатно су доприносили коначном профилисању Вукових лингвистичких и нормативистичких ставова. Уношењем измена у другој половини 30-их година 19. века Вук је дефинитивно одустао од првобитне идеје да сваки писац треба да пише својим дијалектом.[10] Павле Ивић (1991) издваја четири општелингвистичка аспекта Вукових реконструкција из 1836. године, када је у систем вратио фонему /h/ и у домаћим речима, и 1839. године, када је одустао од јекавског јотовања у групама /tje/ и /dje/: а) унутрашњи језички (структурални и функционални); б) дијалектолошки (на плану географске и социјалне диференцијације језика); в) дијахронични (у контрасту архаизма и иновације); г) компаративни (у односу према другим словенским језицима).

Структурно побољшање постигнуто враћањем /h/ лако је илустровати, баш као што то и П. Ивић чини, системношћу нове именичке парадигме *стрaх*, *страха*, *страху* итд., наспрам парадигме са новом именичком основом која се завршава вокалом (*стра-*), као и необичним и, до губљења /h/ непостојећим, вокалским групама у промени (*страа, страу* итд). Опозиције *летим*/ : *лећети* или *дијете* : *ђеца* воде закључку о оправданости и друге реконструкције, којом су неутралисане нове алтернације /t/ : /ć/ и /d/ : /đ/ у ијекавском изговору, настале при развоју рефлекса кратког јата. Како су се код обе реконструкције

[10] Да је Вук све више увиђао да наддијалектаска природа стандардног језика води укидању српске регионалне расцепканости, сведочи и уклањање „књижевном језику неприкладних дијалектизама“ (Реметић 2015: 129).

као узорити показали говори Дубровника и босанско-херцеговачких градова са већинским муслиманским живљем, ови поступци додатно су урбанизовали стандардни језик и приближиле га Србима „трију закона“. Истовремено, решења у језичком стандарду враћена су са савременог у архаичније језичко стање, пре губљења /h/ и јекавског јотовања. Коначно, реконструкције из 1836. и 1839. приближиле су српски стандардни језик и другим словенским језицима, који чувају /h/ и не познају консонантске алтернације у групама /tě/ /dě/. Уколико преузмемо појмове и термине П. Ивића, може се закључити да је у кратком периоду реконструкција дошло до истовремене *урбанизације*, *архаизације* и *регуларизације* стандардног језика.

2. Свођење ћирилице на тридесет графема и одбацивање диграфа, „безгласних“ и двофункционалних графематских јединица, као и одабирање фонетског тј. фонолошког правописа и народног/фолклорног језика за основицу стандардног језика обезбедили су већ на првом кораку несметано савладавање језичке норме. Ове реформаторске потезе од почетка су пратиле бројне недоумице, до сада тумаченеу овом раду, али и одређене предрасуде које се и данас срећу у литератури.

2.1. Прва предрасуда, заснована на поједностављеним тумачењима, јесте тумачење како је Вук за основицу стандардног језика одабрао простонародни језик зато што, услед слабијег образовања, није добро познавао рускословенски и славеносрпски језик.[11] Текстови из прве фазе Вуковог стваралаштва, као и његова преписка (Јовановић Г. 1987), показују реформаторево завидно познавање свих нивоа славеносрпске узусне норме и јасно филолошко расуђивање о функцији и пореклу лексичких славенизама у српском језику.[12] Суштину Вукових напада на славеносрпски језик чини управо лингвистичка анализа хетерогености селектованих језичких форми, што је демонстрирао прво на примеру језика читаних *Новина српских*, а потом и дела Милована Видаковића, најпопуларнијег српског писца почетком 19. века (уп. Албијанић 2010: 70–71).

Одбацивање црквенословенске ћирилице и прелазак на грађанску ћирилицу (Ђорђић 1990: 200–204), извршено у пуној мери у српској световној култури и пре Вукове

[11] Друга слична поједностављивања у новијим анализама Вукове реформе и њенијим познијим вредновањима вероватно су највидљивија у Јовановић М. 2002.

[12] Отуда је сасвим очекивана и Вукова најјача осуда управо *лексичких хибрида*, тј. творбених и морфолошких *славеносрбизама* насталих на српском језичком тлу.

реформе по узору на реформу Петра Великог, као и културна маргинализација славеносрпског језика, континуанта рускословенског језика, окренули су Српску православну цркву противу Вука. Увођење графеме <j> из латинице,[13] писма које је Србима католичка црква силом наметала, и уношење опсцене лексике у *Српски рјечник* само су повећали анимозитет, па су се и Вукови пријатељи из редова свештенства од њега почели удаљавати. Будући да су у првој трећини 19. века „славјанофили“ у Русији водили борбу за црквенословенску основу руског књижевног језика, полазећи опет од класицистичке поставке о три стила (Виноградов 2002: 239–246), Стратимировићеви поступци могу се сагледавати и у ширем православном контексту.

Вук, међутим, никада није спорио улогу црквенословенског језика у српској цркви. Касније је, опет, писао разложне студије о црквенословенском језику, попут *Примјера српско-славенскога језика* из 1857. године, и то најбоље на нашем тлу до појаве расправа Ђуре Даничића. Вуку је, међутим, сасвим у просветитељском и романтичарском духу, на уму била *демократизација српске културе*,[14] и ту и јесте кључна тачка додира Доситеја Обрадовића и Вука Караџића: сазнање да је српској *књижевности* у ширем смислу, тј. српској *писмености*, неопходан српски језик који је народу разумљив. Два великана српске писмености разишла су се једино у концепцији какав мора бити тај будући нормирани идиом, што је последица различитих културолошких усмерења (просветитељског и романтичарског) и различитих генерација.[15] Вук је, наиме, кренуо радикалнијим путем максималне *вернакуларизације* у уверењу да писани језички израз мора бити у потпуности, до најситнијег граматичког и лексичког детаља, разумљив и „простом народу“, док је Доситеј пре њега био за умеренији приступ и толерантнији однос према црквенословенском лексичком и синтаксичком наслеђу, које је смањивало

[13] Ову графему српска писменост баштини још од *Калиграфије* Захарија Орфелина.
[14] У првој половини 19. века, у такозваној „Пушкиновој епохи“, долази до демократизације руског књижевног језика, што је морало оставити последице широм Православне Славије.
[15] У државно-друштвеној и генерацијској периодизацији нововековне Србије, Радош Љушић (1998: 31) Доситеја смешта у „устаничку“ тј. „Карађорђеву“ генерацију из периода 1804–1815, а Вука у „државотворну“ тј. „кнез Милошеву“ генерацију из периода 1815–1835. Гледано из социолингвистичког угла, ове генерације се у доброј мери и преклапају по многим друштвено релевантним параметрима за развој језика.

елементарну разумљивост текста, али и подизало његов стилски регистар и сферу високог.[16]

2.2. Друга велика предрасуда јесте да је Вук директно превео простонародни језик Тршића, родног села, у сферу стандардизованог идиома. Вуков однос према народним говорима био је нормативистички сасвим профилисан, а његова основна тежња је била да створи својеврсни наддијалекатски *коине*, у доброј мери утемељен у српском фолклорном језику, који је, захваљујући механизмима преношења усмене баштине, и сам настао укрштањем и сливањем различитих дијалектских особина. С обзиром да је у лингвистику ушао као потпуни почетник 1813. године, Вук је до овакве поставке дошао брзо:

> „Вукови погледи на структуру и функције књижевног језика постепено су се ширили и кристализовали. Он је из целокупног шаренила облика, конструкција и лексема различитих дијалеката вршио строги избор, допуњујући и мењајући облик свог родног тршићког дијалекта. То је било оно ратдобље Вукове делатности када је за њега, према духовитој примедби Јована Суботића, 'Херцеговина била свуда где се српски говори'. Међутим, Вук у књижевном језику није допуштао употребу многобројних дијалекатских облика, које није признавао за нормативне већ их је именовао као 'покварене'" (Толстој 2004: 50).[17]

3. Познате су замерке које су стављане, а и данас се понегде износе, на рачун првобитнога Вуковог стандардног језика (рурализација, недовољна функционална поливалентност и сл.).[18] Њих су утемељено коментарисали готово сви великани српске лингвистике, а најупечатљивије, идући хронолошким редом, Љубомир Стојановић (1987) у биографији *Живот и рад Вука Стеф. Караџића* из 1924. године, Александар Белић (1998) у монографији *Вукова борба за народни и књижевни језик* из 1948. године и Павле Ивић (1991) у поговору за издање *Српског рјечника* у оквиру Сабраних дела из 1966. године. Међутим, првобитна жртва коју је Вук свесно поднео вођен вишим културним циљем, народним описмењавањем, брзо је културолошки надокнађена у будућим фазама стандардизације, нарочито када је језик урбанизован, приближен градским говорима

---

[16] Готово да нема српског филолога, остваренога у сферама историје српског књижевног језика или историје српске књижевности, који није детаљно тумачио односе, како сличности тако и разлике, између Доситејеве и Вукове концепције књижевног језика.
[17] Подела народних облика уз помоћ оваквог критеријума Вука води принципу „опћените правилности".
[18] В. Јовановић М. 2002.

описаним поменутим поступцима, док је функционална поливалентност његова најубедљивије демонстрирана 1847. године, те је потом само расла.

3.1. Наведена чувена дела објављена 1847. године, али и друга дела из овог периода написана у вуковском духу, доказала су, наиме, да се стандардни језик убрзано *функционално раслојава* у делима и самога Вука и „вуковаца“, и да на њему настају дела врхунског уметничког и научног квалитета. Наиме, иако диференциране стилове књижевности, науке, администрације и других културних области имамо развијене у различитим типовима српског књижевног језика и пре Вукове реформе, још од средњовековне писмености (Грковић-Мејџор 2007: 451–453, Курешевић 2007) па до славеносрпских текстова (Бјелаковић 2012, Милановић 2013),[19] модерни *функционални стилови*, у значењу које том термину приписује савремена функционалним стилистика, развијају се тек у стандардним језицима, па управо у том кључу ваља читати литературу у којој се Вук сматра творцем, на пример, научног функционалног стила: „Зачетке српскохрватскога *научног стила* треба тражити у Вуковим лингвистичким списима, пре свега граматици и *Српском рјечнику*, са изузетком илустративног материјала (Симић 1991: 212).[20] Чињеница је, међутим, да су многа стилска средства у области лексике и синтаксе развијена и утемељена у научном или публицистичком изразу славеносрпске епохе, те потом неосетно пренета и у вуковски језик.

3.2. О руралиазацији језика српске културе заиста се могло аргументовано писати на почецима Вукове реформе. Већ од друге половине 19. века вуковски језик доживљава своју надоградњу у употреби по градским срединама, што ће кулминирати стварањем тзв. „београдског стила“. Почињу се, наиме, по градовима стварати генерације које су одрасле школујући се на вуковском језику и којима је комплетан културни живот (новине, белетристика, позориште и сл.) подразумевао општење на стандардном језику, што је водило утемељењу разговорног функционалног стила.

4. Добро је познато да се Вукова језичка реформа не може тумачити ван контекста европског романтизма. Немачки утицаји ту су били пресудни у књижевности, филозофији,

---

[19] Ана Кречмер (1999: 118) сматра да је славеносрпски језик у фази развоја која је била коегзистентна Вуковом језичком моделу, дакле доситејевској, имао „доста разрађену стилистичку диференцијацију“.
[20] Другачији поглед в. у Стојановић А. 2014: 3–33.

науци. И роматичарски поглед на културу, који је до Вука почео стизати прво преко ментора Јернеја Копитара, а који му је суштински утемељио пријатељ Јакоб Грим (Шуберт 2015), усмерио је Вука ка одбацивању славеносрпског језика српског сентиментализма и класицизма и прихватању народног језика српског фолклора, у којем се најбоље препознаје хердеровски „дух“ народа. Тако су се у Вуковим реформаторским делима срећно укрстиле и спојиле, по одређеним језичко-стилским својствима некомпатибилне, просветитељске и романтичарске идеје. Са одбацивањем класицистичке поетике нестајала је и класицистичка поставка о три стила, односно потреба за триглосијом (српски народни : славеносрпски : рускословенски језик) у српској писмености, те се постепено губио и простор за славеносрпски језик као средњи стил (Павић 1985: 227). Иако се у Вуковом стваралаштву могу запазити и трагови класицизма (Делић 1990, Деретић 2001: 237), он је због целокупног деловања једна од централних, ако не и централна, личност српског романтизма (Поповић М. 1987), који инсистира на једном и јединственом писаном језику за један народ, односно једну нацију. Идеја о демократизацији културе условљава и Вуков избор основице стандардног језика. Из те перспективе јасно је зашто Рајна Драгићевић (2018: 123), анализирајући лексику из *Српског рјечника*, сматра да је Вук градио „средњи стил“, али је тај стил морао опстати у друштву као једини израз културе и цивилизације.

Вукова полемика са Милованом Видаковићем управо је имала за циљ иницирање не само књижевнојезичких већ и поетичких и стилских промена у српској култури. Истовремено, у овој полемици, као и у каснијим критикама, дао је Вук и прве примере српске филолошке и књижевне критике (Деретић 2001: 238) и почео утемељивати полемички и есејистички стил. Спорови о односу књижевног језика и културе почетком 19. века значајно су обележили и руску језичку ситуацију као и српску, али су у сродном словенском народу оне почеле још у 18. веку.[21] Социолингвистички контекст борбе био је другачији, јер су се у Русији полемике сводиле на културолошку борбу између руског и рускословенског језика, два језика са развијеном писаном традицијом, али је суштину и руских и српских филолошких спорења чинио заправо однос између књишког и разговорног језика, писаног и усменог начела (Успенски 1996: 485–491). За Вука је усмено

[21] Једина филолошка полемика овога типа код Срба је у другој половини 18. века вођена између Захарија Орфелина и Павла Јулинца (Кречмер 2015: 141).

начело, због богатства народне књижевности, добило апсолутни примат над писаним, чији су резултати на народном језику ипак имали неупоредиво мањи ауторитет од оних на славеносрпском у тадашњој српској култури.

Процесима стварања стилских и жанровских норми за белетристичке, публицистичке и научно-популарне текстове у српском језику Вук је у првој половини 19. века пресудно доприносио благодарећи изузетном језичком осећању и специфичном народском осећању за меру суптилног хумора, пласирану преко разговорне лексике и распрострањених сликовитих фразеологизама и устаљених израза. Романтичар Вук морао је, наглашено је, радикално раскидати и са класицистичком и са сентименталистичком књишком традицијом, а присталице је придобијао и привлачним стилом. Иновативни стилистички процеси развоја стилских и жанровских норми полемичких и сличних текстова пратили су истовремено и промене у руској култури (Виноградов 2002: 456–458).

4.1. Као у полемици са М. Видаковићем, и током читаве реформе Вук је, вођен романтичарским ставовима, задатак стандардног језика пре свега сагледавао у домену језика књижевности, као најпрестижнијег израза националне културе, иако је од првога написаног текста, критике новинског језика Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића, био свестан да је опсег овога идиома неупоредиво шири. Деловао је, уосталом, и сам Вук у областима више наука, пре свега филологије, фолклористике, географије и историје, али и у публицистици. Поглед на књижевноуметнички стил као најпрестижнији и повлашћени облик стандардног језика наследили су и сви „вуковци“ почев од Ђ. Даничића, а одраз, као и пратећа деформација, таквих схватања нарочито су били видљиви у епохи „филолошке критике“, која је полазила од априорног става да језик књижевности мора бити стандардни језик, да израз уметника мора бити „правилан“, без икаквих програмираних или нехотичних отклона у односу на прописану норму.

4.2. „Филолошка критика“, са Светиславом Вуловићем и Љубомиром Недићем на челу, премало је пажње посвећивала аутономији језика књижевног дела. Идеал језика књижевности препознат је управо у Вуковим делима, а представници филолошке критике нису видели, или нису желели да виде, да се стандардни језик убрзано мења, али да се још убрзаније мења језик књижевности који не подлеже законитостима „еластичне стабилности“, те да се од пројектованог канона мора одустати зарад модернизације. На

готово истим основама канонизације Вуковог језика, додајмо, а из сасвим друге позиције, написао је своју граматику 1899. године и Томо Маретић (1963). Судећи на основу корпуса у првом издању, за Т. Маретића је „хрватски или српски језик“ пуну зрелост доживео у делима Вука Караџића и Ђуре Даничића, а тек у другом издању унео је и потврде и примере „i iz djela nekolicine pisaca koji dobro znadu naš jezik i dobro njim pišu, a nijesu upotrijebljeni za prvo izdanje“, међу којима су била и два српска писца, Милан Милићевић и Милорад Шапчанин (Маретић 1963: 5).

5. Таква стандарднојезичка и стилистичка платформа превладана је тек у епохи „београдског стила“. До нове парадигме водили су бројни српски писци који су свој израз и даље тражили у оквирима вуковскога језика, видећи у Вуку утемељивача и нове и модерне српске културе,[22] али правећи истовремено и *свестан отклон* у односу на прописану језичку и књижевну норму. Стварајући *конфликт* и *деформације* у стандардном језику, речено терминологијом Прашког лингвистичког кружока (ТПЛК 1975: 510), прво су се српски прозаисти у епохама позног реализма и модерне вратили дијалекту и колоквијалном језику у потрази за што ефектнијим *сказом*, а потом се и српски авангардни песници почели храбро поигравати и самим народним и стандардним језиком.

5.1. Ваља овде, међутим, нагласити да су поједина огрешења о језичку норму у књижевним делима с почетка 20. века неретко била последица пуког недовољног познавања стандардног језика, као и његове непотпуне и недовољне кодификације. Наиме, на уласку у нови век српски језик нормиран је у више граматика, међу којима се неке по методологији или коришћеној грађи већ застареле (на пример Даничићева и Маретићева), док се квалитетом издваја она Стојана Новаковића (1894, 1902). Постоји, даље, само један, опет по грађи застарео речник који се третира као нормативан, а то је било треће, државно издање *Српског рјечника* Вука Караџића (1892). И, коначно, постоји правопис који се практично још од Вуковог времена заснива на *узусу*, а којем нове интерпункцијске темеље у *Српској граматици* поставља С. Новаковић. Кашњење у конкретним продуктима кодификације, нормативним приручницима у виду савремене граматике, речника и правописа, али и другој нормативистичкој литератури (часописима и саветницима, који се

[22] О појмовима *стара*, *нова* и *модерна култура* у српском историјском контексту в. Пијановић 2018: 71–72.

почињу појављивати тек од 30-их година 20. века), можда је чак нехотично и погодовало слободнијем, спонтанијем развоју стандардног језика још крајем 19. века.

5.2. Корени креативнијег односа према примени стандардног језика у књижевности посађени су, наравно, већ у романтизму. Поетски и прозни језик Лазе Костића, несумњиво једног од највећих српских романтичарских песника, вероватно је најбољи пример за активан и стваралачки однос према Вуковој традицији. Са једне стране, Л. Костић (2007) истрајно и приљежно пише допуне Вуковом *Српском рјечнику* лексиком коју је чуо у народу, а са друге попуњава лексичке празнине у језику српске поезије кованицама које су неретко неправедно оцењиване као превише смеле. Само су најсмелији примери Костићеви, наиме, дакле они који први западају за око, били у сфери *оказионализама*, свесних отклона од творбене норме, а велика већина *поетизама* грађена је као потенцијална лексика, у „духу“ народног језика (уп. Ковачевић 2016: 35–60). Костићева истовремена везаност и за предвуковску традицију, на коју се од 1847. године позивао и Вук, огледа се у чињеници да је у поезији активирао и многе архаичне *славенизме*, који су у литератури дуго били погрешно тумачени као песникове кованице (Грковић 2011).

И Јован Јовановић Змај је, знамо, на Вуковом трагу градио нове речи у својој поезији, као што је сакупљао и народну лексичку грађу за РСАНУ, грађу коју је касније, што је мање познато, под будним Белићевим оком анализирала и класификовала и Исидора Секулић. Може се закључити да је Вуков лексикографски рад кроз време директно и индиректно, као инспирација, повезао многе српске књижевнике, а чини то и данас. О своме лексикографском ангажману Исидора Секулић је оставила и веома занимљива сведочанства, вуковски интонирана:

> Радим у лексикографском одсеку Академије наука, где се прикупља грађа за велики речник Академије. И често станем, пошто сам се начитала текстова из разних наших покрајина, станем и мислим: Као и у другим земљама и код нас се по разним покрајинама говори различито, али, зачудо, свугде се говори лепо, свугде је језик благо“ (Секулић 2018: 123).

Потресан пример Милутина Бојића, који умире у Великом рату уз *Српски рјечник* поред болничког кревета, симболично је сведочанство о важности вуковског и народног језика, а нарочито Вуковог речника, за српске песнике, али и друге уметнике и интелектуалце, почетком 20. века: „Бојић је себи инстинктивно постављао задатке, млинско камење – као поток горски, жељан дубине – да му слик постане тежи. Он је дан и ноћ читао Вуков речник, који је носио на одступању кроз Албанију...“ (Винавер 1935). Винаверов опис песника који током српске голготе као највећу драгоценост носи Вуков речник потом се понављао као суштински лајтмотив и међу новијим генерацијама песника који су истовремено били тумачи Бојићевог језика и стила: „Прелази тако преко Албаније са Вуковим *Рјечником* у торби“ (Лалић 1997: 59).

6. Осим што је деценијама стандардизовао српски језик, Вук Караџић је пресудно допринео дефинисању граница српског народног језика и српског *духовног простора* – једном речју, српског корпуса. Опис српских дијалеката понудио је већ у *Писменици* (1814), прецизирао га је у *Српској граматици* која је пратила *Српски рјечник* (1818), а теоријску елаборацију понудио је описаним текстом „Срби сви и свуда“ (1849). За чувени *Бечки књижевни договор*, искористивши чињеницу да су сви будући потписници договора били у Бечу, састанак је сазвао баш Вук и одржан је у Вуковом стану (Новак 1967: 280–281). Националне и културолошке позиције учесника овога договора биле су посве реазличите.[23] Ни међу српским интелектуалцима није било јединства око одређења српског језичког простора: Јован Суботић је, на пример, сматрао да у српски језик, у ширем смислу тога појма, улазе говори свих Срба, Хрвата и Словенаца.

Учесници овога скупа нису били делегати било које националне институције, на пример Матице српске или Друштва српске словесности са српске стране, а на састанку су потписали документ који је у сербокроатистици, србистици и кроатистици различито тумачен до данас, будући да је кључни закључак био како „један народ треба једну књижевност да има“, а да ту „књижевност“ (тј. *културу* у данашњем значењу) и њен „књижевни језик“ (тј. *стандардни језик* у данашњем значењу) ваља засновати на „јужном

[23] Познато је да је Људевит Гај, вођа Илирског покрета, није присуствао договору и да је остао поприлично хладан и резервисан према потписаном документу (Новак 1967: 280). То се обично тумачило претераном Гајевом сујетом која је била позлеђена Вуковом славом (Новак 1967: 283), али изостанак вође Илирског покрета захтева дубље анализе.

наречју“. Који је то народ, тј. како се он назива, чија је то књижевност и чије је јужно наречје питања су на која се у потписаном документу не одговара, и вероватно је сваки од учесника имао своје одговоре на ова питања.

У контексту Вуковог рада објављеног непосредно пре састанка у Бечу, можда се могу наслутити и Вукови одговори на наведена питања, иако су на њих баш у Вуково име многи одговарали супротно од оног што у тексту „Срби сви и свуда“ пише, посебно од стварања Југославије до данас. Уосталом, сâм Вук у време о којем се дискутује хвалио је, пишући о загребачкој језичкој пракси, само језик илираца Димитрија Деметера и Станка Враза, „који нијесу рођени Срби, па српски тако пишу, да им међу нашијем списатељима није ласно једнаке наћи“.

Даљи развој мисли у хуманистичким и друштвеним наукама у другој половини 19. и нарочито у 20. веку утицали су да се критеријум за разграничење народа и нација измени: место лингвистичког победио је конфесионални, па се данас говори о Србима то јест православцима, Хрватима тј. католицима и Бошњацима тј. муслиманима. То је у време романтизма било незамисливо, а многи тадашњи штокавци не би се могли начудити како смо их данас национално „класификовали“. Треба се сетити, на пример, само највећег тумача дубровачке књижевности, Милана Решетара, који се у 20. веку, уочи Другог светског рата, још увек изјашњавао као Србин католик.

7. Фактор преко којег се почетком 20. века, на крају првога Вуковог века, покушало доћи до реализације нове идеје о јужнословенском политичком и културном јединству под југословенским именом, која је била сасвим изван суштинских Вукових погледа о односу народа и језика, опет је дошао из сфере филологије. Била је то обновљена идеја, настала у хрватском сабору и загребачкој Југославенској академији знаности и умјетности још у време Ђуре Даничића и Јована Суботића, о заједничком – *српскохрватском*, *српско-хрватском*, *српском или хрватском*, *хрватскосрпском*, *хравтском или српском* – језику, али сада као скупу три наречја јединственог народног језика: штокавског, чакавског и кајкавског. У складу са таквом поставком о јединствености јужнословенских наречја – штокавског, чакавског и кајкавског – под српскохрватским именом, преименован је и српски стандардни језик. Вођени идејом југословенства као идејом политичког ослобођења од потлачености под страним државама, на заједнички стандардни језик и

ново именовање почели су пристајати српски филолози из генерације која је уследила после Стојана Новаковића. Угледни С. Новаковић још увек је инсистирао на појму и термину *српски језик*, али је идеја југословенства почела јачати већ у делима Александра Белића, Јована Скерлића, Богдана и Павла Поповића. Својеврстан пропагандни прилог овој идеји дао је А. Белић (1991) усред ратних збивања, студијом *Србија и јужнословенско питање*, објављеном у Нишу 1915. године.

Иако су прихватили и пропагирали југословенство, А. Белић и Ј. Скерлић значајнијим делом својих погледа, са правом истиче Петар Пијановић (2014: 516), ипак су прецизно дефинисали српски културни простор и тиме, додајмо, остали на Вуковом путу:

> „Важније је од грешака то да су и Белић и Скерлић на добар начин обележили мапу духовног живота код Срба на почетку XX века. Ова мапа или духовни простор који означава у ствари је област где настају српска култура и књижевност. Она нужно не подразумева државни простор, јер је српска култура настала и у времену када Срби нису имали државе. Но, ако културни круг нужно не подразумева једну државу, подразумева културну заједницу у којој се културни идентитет стиче, ствара и прихвата.“

8. Епоха „београдског стила“, на самом крају 19. и почетком 20. века, доноси и одређену промену у погледу књижевника према канонизованом вуковском језику, којем је „филолошка критика“ заправо нанела више штете него користи у доброј намери да се стандардни језик што више стабилизује. Тежња ка кристализацији претворила се, наиме, у тежњу ка канонизацији и окамењивању Вуковог и Даничићевог језика, који су постајали застарели, ван духа новог времена које је стизало са индустријализацијом и порастом српских градова. Не чуди стога што се управо у престоници стандардни језик нагло почео модернизовати и интелектуализовати, ослобађати лексичких и синтаксичких стега у које је стављен из добрих намера. Томе Вук није био кривац, ни Даничић, већ њихови директни следбеници, понајпре лингвисти Јован Живановић и Јован Бошковић, а потом, на свој начин, књижевни критичари Светислав Вуловић и Љубомир Недић.

Реакција из домена књижевности стиже од Јована Скерлића, најутицајнијег књижевног критичара с почетка 20. века, који је по духу више био доситејевац но вуковац, али је истовремено био и присталица идеје о поштовању строге норме у култури, па и у

језику. Пишући не сасвим избрушеним стандардним језиком, Ј. Скерлић (1967: 445) 1914. године осуђује праксу својих претходника у филологији:

> „Стара филолошка школа сасвим се изгубила са својим ненаучним и преживелим схватањима: да је српски књижевни језик довршио своје развијање, и да је језик Вука Караџића и Ђуре Даничића дефинитиван књижевни језик од кога се, као од неке светиње, не сме одступати. Данас је опште примљено схватање да је књижевни језик један жив организам, природан и спонтан производ вазда усавршљивог људског духа, и да се као такав мора тазвијати“.

9. Година 1914. била је година која је засекла велики рез у светској историји због избијања Првог светског рата. Он је на више година замрзао и убрзане развојне процесе у српскоме стандардном језику, па и нашој култури. Стога је она међашна не само зато што по симболици округлих бројева корелира са 1814. годином, годином првог већег буђења новије српске културе на народној основи, већ и зато што су се њоме завршили многи иновативни културни процеси. Иако је у раду описиван и тумачен стогодишњи убрзани културни развој, године 1914. српска култура још увек имала велике и дубоке празнине. У области језичке културе то се лако илуструје наведеним чињеницама о стању у области нормативних приручника. Није било сасвим јасно ни каква је била српска језичка политика у оквиру југословенске, ни ко је требало да је води. У новој краљевини вишевековне српске културне традиције, попут доминације ћирилице у писмености, почињу се постепено прекидати државним интервенцијама у области службене комуникације.

9.1. Постојала је, ипак, као још увек утицајна, *Српска граматика* Стојана Новаковића у канонском издању из 1902. године, а већ у њој актуелизовано је и питање употребе латинице код Срба и хрватске културне и језичке политике:

> „Осим ових слова [руске грађанске азбуке коју је реформисао Вук - прим. А. М.] пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватски зову. Слова којима ми пишемо зову се насупрот латиници *ћирилица*. Знаци су латинице за писање српскога језика ови: [...]“ (Новаковић 1902: 27).

Тумачећи Новаковићев став о односу писама и надовезујући се на њега, Мило Ломпар (2012: 435) исправно закључује да је познати филолог латиницу доживљавао као српско „гранично писмо“ јер оно „изражава контунуелни и контактни аспект идентитета“. Са нерешеним питањем двоазбучности на целокупном културном простору Срби су, дакле, неспремно ушли у 20. век, а измена државног простора није била подржана адекватном националном језичком политиком.

9.2. И друго актуелно питање српске стандардологије, однос екавице и ијекавице (тј. „источног“ и „јужног“ наречја), наслеђено је било уз неекономично али оправдано дублетно решење још из Вуковог и Даничићевог времена. Оба наведена питања покушао је разрешити Јован Скерлић анкетом с краја 1913. и почетка 1914. године у *Српском књижевном гласнику*, најпрестижнијем српском књижевном часопису, и у њој се већ остварује јасна тенденција кретања од српског ка српскохрватском језику и од српства ка југословенству, која се остварила по окончању ратних дејстава и стварањем нове државе трију јужнословенских народа.[24]

У епохи „београдског стила“, а под Скерлићевим идејним вођством, забележен је управо због наведених повода покушај најрадикалнијег напуштања темељних Вукових поставки стандардног језика. У жељи да културно и политички приближи Србе и Хрвате непосредно пред избијање Првог светског рата, Скерлић је прво одржао предавање у којем се заложио за напуштање ијекавице и ћирилице у заједничком стандардном језику, преточено у познати чланак „Источно или јужно наречје“ објављен у *Српском књижевном гласнику* 1913. године, што је као идеју потом проверио у анкети.

На стогодишњицу од појаве *Писменице* и *Пјеснарице*, неки од водећих српских интелектуалца били су, дакле, спремни да, зарад идеје југословенства и заједничке државе у којој би живели сви Срби заједно са Хрватима и Словецима, жртвују суштинске тековине Вукове стандардизације: *двоизговорност*, то јест коегзистенцију ијекавице и екавице као равноправних изговора у српском народном и стандардном језику, и већ стотину година устаљену, доказано функционалну *ћирилицу*. Додуше, да је Вук рачунао и

[24] Упор. Брборић 2016.

на српску двоазбучност, коегзистенцију ћирилице и латинице, показује његов *Први Српски буквар* (1827). Овај Вуков приручник срећно је помирио писменост двеју културних сфера у којима су се Срби нашли, терминолошки одређених код Никите Иљича Толстоја (1998: 30–42) као Slavia Orthodoxa i Slavia Latina. Познато је и да је Ђуро Даничић током боравка у Загребу допринео даљем нормирању латинице.

Јован Скерлић се надовезао на ова Вукова и Даничићева решења, а популаризацију идеје о латиници као интегративном фактору између српске и хравтске културе подржао је и Милан Решетар, Србин католик и велики филолог. Замишљен над судбином „српско-хрватскога народа“, он поручује Ј. Скерлићу:

> „Зато ми је баш особито мило што и Ви, господине колего, мислите да ће се то тако ријешити да ће за неко вријеме латиница постати нашом опћом књижевном азбуком. Ето, у том правцу заведите анкету и тјерајте пропаганду, да видимо да и ви на истоку имате добру намјеру да долазите у сусрет нама на западу“ (према: Брборић 2016: 211).

Даљу популаризацију Скерлићевих идеја сасекао је почетак Великог рата, после којег им се нико од истакнутих филолога није директно враћао ни са српске ни са хрватске стране. Судбина ћирилице под окупаторима и реакција народа, посебно интелектуалаца, на њену забрану, указале су српским лингвистима колико је ово наше традиционално писмо идентетски значајно. Двоизговорност и доминација ћирилице, што је био Вуков пројектовани модел, остале су ипак константа српских лингвистичких савета језичкој политици и после стварања нове државе, у којој се језичка ситуација потпуно изменила.

10. Од Скерлићевог времена, расправе о вуковском утицају на језик српске књижевности добијале су на живости и нијансираности. Акценат се све више стављао, нимало случајно, на језик поезије, у којем је минимална била аутоматизација карактеристична за стандардни језик. Песници и тумачи књижевности већ су почетком 20. века уочили и ограничења окамењеног вуковског језика, и лексике и синтаксе његове, а што је дистанца била већа – увиђање анахроничности је било јасније: „Слика ипак мора да се гибље, песникова. Бојић је то слутио, али он је био потпуни роб риме, срока – и Вуковог речника“ (Винавер 1935). После Другог светског рата стасава нова генерација

књижевних критичара и теоретичара која баца нова светла, и из новога угла, на вуковски допринос развоју језика српске књижевности.

10.1. Тако је и утицајни тумач Зоран Мишић (1996: 123) у синтетичкој расправи „Један век српске поезије“ из 1956. године, полазећи од мелодијске основе песништва, констатовао да „наш језик довољно пева да би у певању требало тражити врхунац ужитка“ и одмах додаје као признање песницима који су се ослонили на мелодију народног језика:

> „Најдрагоценије музичко наслеђе оставили су нам они песници чије је певање звучало најмање наметљиво: Бранко, Дис, Црњански, Дединац. Њихова мелодијска линија, чиста и смерна, једноставна и рафинирана у исти мах, поникла је из најдубљих врела нашег језика, и сачувала се као један од ретких и ретко поузданих примера континуитета у нашој поезији.“

Међутим, песничкој мелодијској линији која суштински креће од Вука и романтичара, мада је има и пре њих, Мишић (1996: 124) замера што је у њој мало „виртуозне, надахнуте поетске реторике“, а много више „празне, театралне патетике“:

> „Њен је корен у нашем рационализму и псеудокласицизму, али, у већој или мањој мери и у различитим видовима, и у Вуку и народној песми, и у Његошу. Преузима је затим Змај, подлежу јој неретко и Бранко и Лаза Костић, приклања јој се и Војислав, устоличује је Ракић, прихвата је такозвана грађанска литература између два рата, усваја је у много чему и социјална поезија.“

Може се судити о потпуној исправности или пак преувеличаности овога суда, али је значајније приметити да се у погледу на вуковски језик у поезији сада издвајају и смелији критички тонови, који додуше више погађају поетичку него уско лингвистичку срж његову. Теорија *отклона од норме* у стилистичким анализама поезије почела је већ почетком 20. века да добија на снази као вредносни критеријум, а онда се усталила при вредновању у синтезама:

„С друге стране, ни Змај, ни Дучић, ни Ракић неће остати по својим типским, *серијским* романтичарским, односно парнасовским производима, којима је Богдан Поповић испунио своју антологију, већ по оним у којима су, напротив, изашли из својих стилских шаблона и проговорили чистијим и слободнијим језиком“ (Мишић 1996: 127).

Не чуди да су се баш на крају првог Вуковог века, у стандардном језику који је и према одређењу прашких лингвиста још увек имао релативно младу традицију и убрзани развитак (ТПЛК 1975: 521), почели сукобљавати поборници и противници нормативне стилистике. Она је, на срећу, управо у тим полемика коначно превладана, чему је суштински допринела потпуна стабилизација вуковскога стандардног језика, спроведена у потпуности у епохи „београдског стила“.

Тако у тексту „Језик и поезија“ из 1955. стилистичка теорија отклона од норме добија пуну потврду, а З. Мишић (1996: 146) у помало карикатуралном тону, намерно поједностављујући проблем али погађајући суштину, као да исписује историју односа српских књижевника и нормативиста од Вука до данашњих дана:

„У језику је удес наше поезије. Ко то није схватио, пресудио је самом себи. Од Бранка наовамо траје још увек рат за српски језик и правопис и дуго се неће смирити. Сви су наши велики песници у њему суделовали и сами га водили, мимо језичких законодаваца, и често њима упркос. Они нису имали када да чекају да им се пропишу правила и уреде речник и синтакса; сваки је морао да свој језик сам изнова ствара.“

10.2. На таласу замаха теорије отклона од норме, и песник Миодраг Павловић (1958: 95), анализирајући између других и Настасијевићеву поезију, у есеју „Језик и поезија“ показује како се поимање односа између стандардног језика и језика књижевности на крају првог Вуковог века почело мењати, док је тај процес убрзо био и завршен:

„Велика поезија је могућа као виртуозан језик без нарочитих садржајних вредности, и као садржајно откровење, макар се оно манифестовало у рогобатном, чак примитивном, граматички неисправном језичком руху.“

На овоме месту треба подсетити да је управо Настасијевићев језик био повод Белићевог напада у тексту „Насиље над језиком“, једног од последњих текстова писаних са позиција нормативне стилистике, који је објављен у првом годишту нормативистичког часописа *Наш језик* 1932. године.

11. Не рачунајући писце склоне свесном удаљавању од прописаног, писати вуковским језиком, али модернизованим и интелетуализованим, постао је на смени векова императив српске књижевности, науке, публицистике, политике или законодавства. Са много разлога период од 1878. до 1918. године Павле Ивић (1998: 256) назвао је „епохом кристализације стандардног језика“. Управо се у томе периоду, а до 1903. године, модернизује и српско законодавство, како садржајно тако и језичко-стилски. Српски политички говор ослобађа се стега старе, кићене и стереотипне реторике. Убрзано функционално раслојавање српског стандардног језика утиче на стварање нових жанровских норми у свим стиловима, а као последица зрелости њихове појављују се и пародије.

11.1. Српска наука доживљава неслућене, светске висине у делима Стојана Новаковића, Александра Белића, Јована Цвијића, Слободана Јовановића, Михаила Петровића Аласа, Милутина Миланковића или Симе Лозанића, чији радови писани српским језиком могу служити и као парадигма углађеног, стилизованог израза ван науке, али и престижног научног стила. Тако, на пример, путописи и други нематематички списи Михаила Петровића Аласа живописним језиком и стилом привлаче бројну читалачку публику Српске књижевне задруге. Иако има само три факултета, нагло јача Универитет у Београду, још увек једини у Србији, а уџбеници београдских професора, на пример Миланковићеви, показују јасну диференцираност научног и научно-популарног стила, прилагођених намени текста. Све су чешћи покушаји да се стабилузују терминологије појединих научних дисциплина.

11.2. Јасне контуре утемељених жанровских норми публицистички стил добија у текстовима најутицајнијих српских новинара, нарочито београдских – од Пере Тодоровића до Владислава Рибникара, који је у *Политици* „редиговао и језички дотеривао готово све написе намењене штампи“ (Миливојевић 1984: 16). Интелектуализацију публицистичког стила, његово надвладавање булеварског и свађалачког тона, обезбеђује сарадња најугледнијих интелетуалаца у српској штампи. Рибникар је, на пример, у *Политици* окупио Бранислава Петронијевића, Станоја Станојевића, Александра Белића, Јована Цвијића, Стевана Сремца, Тихомира Остојића, Бранислава Нушића, Милутина Ускоковића, Вељка Петровића, Драгутина Илића – цењене филозофе, научнике и књижевнике, а листу прилазе и угледни новинари из других редакција (Миливојевић 1984: 16). Почетком 20. века појављују се и први професионални новинари. Сазревању и развијању публицистичког функционалног стила и његових подстилова доприноси и новинарска конкуренција у потрази за читалаштвом: године 1914. само у Београду излазило је девет дневних новина, међу којима и службено гласило *Српске новине*, као и више часописа, од утицајног Дела, преко *Српског књижевног гласника* до *Полицијског гласника* (Јовановић Д. 2018: 213–214).

11.3. Административни и правни стил убрзано се богате са јачањем државе и њених механизама: „Интензиван развој законодавства у раздобљу од 1869. до 1918. године донео је и неминовне промене у начину израде правних списа. Посао припремања прописа прешао је из уског круга око Државног савета у руке разгранатијег апарата министарства и Скупштине“ (Луковић 1994). Синтакса у правном стилу постаје развијенија, па су на пример све чешће *номинализације* синтаксичког устројства реченице, а проширује се и инвентар *декомпонованих глагола*, а богаћење синтаксе прати и стварање специфичне фразеологије (*увести у живот*, *ступити на снагу* и сл.) (Луковић 1994: 90–94).

11.4. За развој разговорног стила суштински је увиђање Александра Белића (1999) да се у Београду, сада већ развијенијој престоници, рађају генерације којима је језик свакодневице заправо стандардни језик. Одраз таквог културолошког напретка видљив је и у дневницима вођеним почетком 20. века, као и у тадашњој приватној преписци.

11.5. Остати у духу народног језика остала је доминанта српског књижевноуметничког стила кроз читав први век, а и после њега, што с правом истиче

Мишић (1996: 143) у расправи „Певање и мишљење“ из 1953. године. Његови исправни закључци могу се генерализовати и на комплетну област културе:

> „Али права поезија никада не може изгубити до краја своје националне језичке особености; дана су оне само теже уочљиве (из многобројних психолошких и других разлога: интелектуално-апстрактне терминологије, градске амбијентације, са њеном модерном, ’индустријско-космополитском’ митологијом итд.). Језик је, у ствари, пробни камен сваке модерне поезије. На томе питању: како наћи наш језички адекват за мисли и осећања епохе и искористити нашу изворну лексичку грађу, нашу родну мелодију – углавном се и сломио наш предратни модернизам, осим неколицине његових представника (Растко Петровић, Црњански, Настасијевић, Давичо, Дединац, Крлежа, Тин Ујевић).“

Истим путем као и књижевноуметнички, наиме, ишли су и специјални функционални стилови (научни, публицистички и административни), ма колико су се они, условљени специфичностима садржаја и тематике па зато и синтаксе и терминологије, понекад од „чистог“ народног језика и удаљавали. Стандардни језик остао је у вуковском духу, о чему најбоље сведоче и сви иновациони процеси у књижевности, у књижевним епохама зрелог романтизма и реализма, у стандарднојезичкој епохи „београдског стила“, али и после ње. Или, другим речима, од Лазе Костића и Јована Јовановића Змаја, преко Милована Глишића и Лазе Лазаревића, до Милана Ракића, Јована Дучића, Иве Андрића (потом и Милоша Црњанског, Станислава Винавера, Растка Петровића, Оскара Давича и др.).

Стандардни језик богатио се на основама које је Вук поставио у предговору превода *Новог завјета*, а нарочито лексичким и синтаксичким позајмљеницама, понајвише из француског језика. Видљив је био и унутрашњи развој, нарочито у хипотакси: многи корелативи карактеристични за барокну реченицу постепено се повлаче, чиме се растерећује сложена комуникативна реченица, развијају се нови сложени везници, тј. везнички спојеви.[25] Ослањање на сопствено језичко осећање, програмски изнесено у Вуковим текстовима, омогућавало је стварање неологизама који су одговарали творбеним законитостима народног и стандардног језика. И даље слаби језички пуризам, који

[25] Још једном се показала као тачна „опаска о томе да је један од главних елемената књижевног језика усавршавање хипотаксе“ (Грицкат 1972: 21).

системски критикују филолози што стижу после Јована Живановића и Јована Бошковића, а пре свих Љубомир Стојановић (Милановић 2002).

11.6. Културолошки напредак видљив је и унутарјезичким стилским процесима: нарочито је значајно што се током читавог периода 1818–1918. године, а посебно на његовом крају, језик књижевности почео издвајати, осамостаљивати у односу на стандардни језик. То је процес који је у поезији радикализовао још Ђорђе Марковић Кодер у другој половини 19. века, развио га и стилски разгранао Лаза Костић, а у фокус лингвистике и књижевне критике довео потом Момчило Настасијевић. Очекивана је у сва три случаја, као и другим сродним, била филолошка реакција која је уследила у време док стандардни језик још увек није био, по мишљењу тадашњих лингвистичких ауторитета са А. Белићем на челу, у потпуности стабилизован, тј. у време нормативне стилистике.

12. Неповољне друштвене околности условиле су да је у другој половини првога Вуковог века српски стандардни језик најугроженији био у периоду Првог светског или Великог рата, када се наш народ нашао под аустријском, мађарском и бугарском окупацијом. Уништавање књига штампаних на ћирилици, и то на читавој српској језичкој територији, водило је затирању и предвуковске и вуковске писане традиције.[26] Забрањене су и ћирилица и екавица, које су сасвим укинули наметнути конкуренти – латиница и ијекавица, а типичан јавни језички израз био је презасићен сасвим нераспрострањеним лексичким *кроатизмима*. Пажљива језичка политика разградње српског стандардног језика водила се на читавом српском језичком простору (уп. Стојановић Ј. 2016: 213–284). Чак и у Београду окупатор намеће облике типичне за запад српског језичког простора и хрватски простор. Таква је била и пракса у окупацијским *Beogradskim novinama*, које језичким фалсификатима у приватној сфери огласа покушавају да створе лажну језичку слику актуелног говора и понуде парадигму за остало становништво: „Сваки је оглас дотеран на њихову ђунију, јужним наречјем и с локалним хрватским изразима. Место

[26] Српске књиге у том периоду уништавају, у циљу бугаризације југоистока Србије, чак и Бугари, словенски народ са веома блиском традицијом, о чему нпр. Драгиша Лапчевић (1988: 154) оставља сасвим кратко запажање: „Бугари су спалили све књиге код народа нађене; Аустријанци су, опет, забранили били ћирилицу!“

недеља, породица, фирма, кирија, итд., утрпаване су у ваш оглас њихове речи: тједан, обитељ, тврткa, најам, итд.“ (Лазаревић 2010: 118).

Уништене су српске штампарије и однета ћириличка слова из њих. Из српских књижара уклоњене су и спаљене књиге на ћирилици, а савременици су лако могли увидети и суштину оваквих окупацијских поступака:

> „Српска књига била је окупаторским властима опасна исто тако као и ватрено оружје. Још првих дана по уласку њихову у Београд, све су књижарске радње затворене. [...] Све српске књиге, све ћирилицом штампане, однесене су. Ваљда се и оне рачунају у ратни плен. Изреком је забрањено било књижарима да иједну књигу, ћирилицом штампану, држе у излогу“ (Лазаревић 2010: 74).

12.1. Окупатор се трудио да стандардни језик, као кључно национално културолошко добро, у јавним исписима свесно *дегенерише*: „На угловима улица исписана су (наравно, латиницом), на зиду, црном бојом, имена улица, а понегде плавим плајвазом. Како су онакажена имена многим улицама! Онај Мађар, или Немац, који је исписивао имена, писао их је погршно, онако како их погрешно и изговара“ (Лазаревић 2010: 117).

Највећа пажња окупатора посвећена је ипак била језичким манипулацијама у институцији која има пресудан задатак у *култивацији* тј. *неговању* стандардног језика – школи. Нови учитељи које окупатори наместо српских шаљу у наше школе имају сасвим супротан задатак, да ученике одаље од вуковског језика и да их науче некаквоме новом језику, подређеног новим циљевима – германизацији и прихватању нових окупаторских појмова као трајних. У питању су били бројни германизми, против којих се управо Вук, а потом и сви вуковци све до Љубомира Стојановића, деценијама силовито борио:

> „Задатак је тим учитељским снагама њиховим био да однарођују српску децу, да их навикавају на некакав нов језик, да им тучом, грдњама и разним казнама утерују љубав према новој државној управи, да их обуче како се зове гувернер, како крајс-командант, бециркс-шул-инспектор, итд.“ (Лазаревић 2010: 114).

12.2. Не рачунајући програмска настојања окупатора да се стандардни језик намерно руинира форсирањем погрешних или нераспрострањених облика у јавној употреби – што је после више година окупације морало оставити трагове у језичком осећању говорника, нарочито тадашњих ученика који су били под језичким третманом циљано бираних наставника – суштинска промена до које је у српском стандардном језику дошло у периоду 1914–1918. било је, прво насилно наметнуто а после рата и својевољно, прихватање латинице као алтернативног српског писма међу грађанима православне вероисповести. Од 1914. године читав српски језички простор по први пут је постао двоазбучан, и тако су се „Срби први пут у својој историји нашли у ситуацији да у међусобном општењу широко употребљавају латиницу“ (Ивић П. 1998: 304) и мимо простора Slavia Latina. Иако су ћирилици сломом Аустро-Угарске враћена њена ранија права (Ивић П. 1998: 304), језичка политика новостворене јужнословенске државе водила је, сасвим у скерлићевском духу, суптилном форсирању латинице:

> „И сав тај напредак отпочео је у кући, на којој је златним словима написано: Миша Анастасијевић свом Отечеству. Пре осам година тај су натпис скинули варвари, који су били притисли и спремили се да угуше и саму отаџбину нашу. Све што је ћирилицом записано било они су гонили и уништавали. Они су у њој гледали отпор, борбу, самосталност и државу. Они су бајонетима скидали натписе по улицама, мењали њихове називе, брисали фирме, копали плоче по кућама, а наметали њима пријатељску предану и верну латиницу, која је значила покорност и самоодрицање. И ако би вам се поставило питање: ко су онда били најревноснији помагачи овога крвничког насиља, гоњења и мржње и најцрњи душмани српскога племена, ви бисте данас исто тако били принуђени да ћутите, као што сте и пре осам година морали ћутати и трпети“ (Христић 1989: 481).

13. На самоме крају, вратимо се ставовима са почетка текста. За стотину година, захваљујући и Вуковој језичкој револуцији која је демократизовала српску културу и обезбедила брже описмењавање нације, прешли смо дуг пут напретка који се можда најлепше може илустровати индикативним паралелама. У тумачењу књижевности и у самој књижевности пут од Вукове *Мале простонародне славеносрпске пјеснарице*, објављене 1814, до *Историје нове српске књижевности* Јована Скерлића из 1914. године. У тумачењу језика и у језику самом пут од Вукове *Писменице српскога језика*, објављене

1814, до *Акценатских студија* Александра Белића, објављених 1914. године, или расправе *Јединство и психички типови динарских Јужних Словена* Јована Цвијића из исте године. У новинарству, пут од *Новина српских*, које 1814. излазе тек другу годину, до *Политике*, која 1914. излази већ пуну деценију.

Српски стандардни језик развио се у првих стотину година на свим језичким нивоима. Сасвим очекивано, што је ниво језичке организације хијерархијски био виши, промене су биле дубље и динамичније. Тако је графија у односу на 1818. остала готово идентична, а ваља издвојити само делимичне модификације изгледа самих слова, на пример <џ>, што је била интервенција више у домену дизајна но лингвистике. И површан поглед на Вукове текстове указује да су већ у ортографији промене биле дубље, нарочито у интерпункцији. Смањен је број фонетско-фонолошких и морфолошких дублета, а архаични облици постепено су се повлачили. Коренште су, међутим, биле промене у лексици и синтакси, које су омогућиле остварење пуне функционалне поливалентности стандардног језика, о чему сведоче развијени функционални стилови на почетку 20. века.

Српски стандардни језик заиста је тако у првих стотину година показао своју еластичну стабилност: еволуирајући на свим нивоима језичке структурем, задржао је вуковски идентитет, који нам омогућава да и данас без већих потешкоћа читамо, на пример, *Српски рјечник*, објављен пре равно два века.

На Вуковом и вуковском путу остала је током првих стотину година, а и после њих, читава српска филологија. Прву стогодишњицу по овом критеријуму обележили су пре свих опуси најзначајнијих српских лингвиста: Ђуре Даничића, Јована Живановића, Јована Бошковића, Стојана Новаковића и младога Александра Белића. Српска књижевност, у епохама романтизма, реализма и модерне, везана је за Вуково име суштински, преко језика остваренога у самим делима, али и симболички, преко дела посвећених Вуку још од Радичевићеве песме „Пут“ или преко стваралачких поступака који су се ослањали на Вуково стваралаштво. И експлицитна оданост многих научника и публициста резултатима Вукове реформе почетком 20. века несумњива је и заслужује више пажње и синтезу у србистичкој литератури.

Наравно, многи културни проблеми нису савладани, пре свега у образовању: број неписмених, према подацима Драгољуба Јовановића (2018: 200) остао је и на почетку 20. века врло висок, и у несразмери са утиском који су водећи српски интелектуалци остављали у Европи:

> „Србија је у иностранству остављала утисак много развијеније земље у интелектуалном погледу него што су то показивали статистички подаци. Просто је невероватно, наиме, да је становништво са 10, 15, 20 и 29% писмених – у зависности од периода, могла у различитим фазама своје савремене историје датако непосредно и активно учествује у вођењу јавних послова.“

Врхови српске културе, оличени у водећим научницима, уметницима, филозофима или дипломатама с почетка 20. века који су стварали на вуковском језику, упркос описаном стању друштва, привлачили су и интегрисали као идеали нацију и усмеравали је у смеру даљег просперитета и у наредном веку (1918–2018), веку који се на наведеним пољима културе, упркос историјским недаћама и повременим идеолошким падовима, доказао као достојни и доследни наследник првога Вуковога века. Упркос страховитим притисцима током окупације, српски стандардни језик после Првог светског рата остао је стабилан и при уласку у нову фазу, са српскохрватским именовањем током већег дела другога Вуковог века.

ЛИТЕРАТУРА

Албијанић 2010: Александар Албијанић, *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Матица српска – Вукова задужбина.

Белић 1991: Александар Белић, *Србија и јужнословенско питање*, Београд: Библиотека града Београда.

Белић 1998: Александар Белић, *О великим стваоцима* (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, шести том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 1999: Александар Белић, *Око нашег књижевног језика* (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, осми том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бјелаковић 2012: Исидора Бјелаковић, „Језик новина код Срба крајем XVIII и почетком XIX века“, у: *An den Anfängen der serbischen Philologie. На почецима српске филологије. Сало дебелога јера либо азбукопротрес Саве Мркаља (1810–2010)* (Hrsg. Gordana Ilić Marković, Anna Kretschmer und Miloš Okuka), Frankfurt am Mein: Peter Lang. Internationaler Verlag der Wissenschaften. 49–80.

Брборић 2016: Вељко Брборић, *О анкети Јована Скерлића у Српском књижевном гласнику*, Београд: Чигоја штампа.

Вилсон 1994: Данкан Вилсон, *Живот и време Вука Стефановића Караџића*, Београд: Просвета.

Винавер 1935: Станислав Винавер, „Скерлић и Бојић“, *Правда*, 10841, 10844, 10845, 6–9. и 19–20. јануар.

Виноградов 2002: В. В. Виноградов, *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков*, Москва: Издательство «Русский язык».

Вукомановић 1988: Славко Вукомановић, „Вукова графија, ортографија и језик у рецензији ’Новина Сербских’“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/2, 109–118.

Гој 1999: Едвард Д. Гој, „1847 – година кумулације“, у: *Година 1847. у српској књижевности и култури : 150 година касније* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 21 –26.

Грицкат 1972: Ирена Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*, Београд: Народна библиотека СР Србија.

Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Грковић-Мејџор 2011: Јасмина Грковић-Мејџор, „Отисци језичке прошлости у делима Лазе Костића“, у: *Лаза Костић 1841–1910–2010* (ур. Љубомир Симовић), Београд: Српска академија наука и уметности, 59–68.

Грковић-Мејџор 2016: Јасмина Грковић-Мејџор, „Родољубни живот Јована Стерије Поповића“, у: *Оснивачи Друштва српске словесности : У част Јовану Стерији Поповићу и Атанасију Стојковићу* (ур. Миро Вуксановић), Београд: Српска академија наука и уметности, 29–37.

Гутков 2005: Владимир П. Гутков, *Славистика – србистика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Гутков 2014: В. П. Гудков, *Вук Караджич: 1787–1864: Дань памяти*, Москва: Макс пресс.

Делић 1990: Јован Делић, *Традиција и Вук Стеф. Караџић*, Београд: БИГЗ.

Деретић 2001: Јован Деретић, *Културна историја Срба : предавања*, Београд – Крагујевац: Филолошки факултет – Нова светлост.

Добрашиновић 1987: Голуб Добрашиновић, *Вук Стефановић Караџић*, Горњи Милановац: Дечје новине.

Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.

Ђорђић 1990: Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице : палеографско-филолошки прилози*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (треће издање).

Иванова 2003: Ценка Иванова, *Щрихи към балканския Вавилон : Българско-сръбски книжовноезикови отношения XVIII-XIX век*, Велико Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий“.

Ивић М. 1990: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад: Издавачка књижарница Новог Сада.

Ивић П. 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу* (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том IV, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић П. 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић П. 2001: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик* (прир. Милорад Радовановић), Целокупна дела Павла Ивића, том V, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јерковић 1991: Јован Јерковић, *Језик и писци*, Нови Сад: Матица српска.

Јовановић Г. 1987: Гордана Јовановић, „'Славенизми" у Вуковој преписци", у: *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу* (одг. ур. Славко Леовац), Сарајево: РО Институт за језик и књижевност, 177–181.

Јовановић Д. 2018: Драгољуб Јовановић, *Економске и друштвене последице рата у Србији*, Београд: Службени гласник.

Јовановић М. 2002: Мирослав Јовановић, *Језик и друштвена историја : друштвеноисторијски оквири полемике о српском књижевном језику*, Београд: Стубови културе.

Караџић 1969: Вук Караџић, *Нови завјет Господа нашега Исуса Христа* (прир. Владимир Мошин), Дела Вука Караџића.

Кашић 1987: Јован Кашић, *Трагом Вукове речи : чланци и расправе*, Нови Сад: Матица српска.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.

Костић 2007: Лаза Костић, *Допуна Вуковог Рјечника* (прир. Радивој Симоновић), Београд: Чигоја штампа.

Кречмер 1999: Ана Кречмер, „1847. и језичка реформа Вука Караџића“, у: *Година 1847. у српској књижевности и култури : 150 година касније* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 117–121.

Кречмер 2015: Ана Кречмер, „Вукова реформа и језичка полемика славеносрпских писаца“, у: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: Српска академија наука и уметности, 137–144.

Курешевић 2007: Марина Курешевић, „Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L, 427–445.

Лазаревић 2010: Лука Лазаревић, *Белешке из окупираног Београда (1915–1918)*, Београд: Јасен.

Лалић 1997: Иван В. Лалић, *О поезији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Лапчевић 1988: Драгиша Лапчевић, „Окупација“, у: *Ратна мемоарска и дневничка проза* (прир. С. Ђорђић), Београд: Нолит, 141-164.

Ломпар 2012: Мило Ломпар, *Дух самопорицања : у сенци туђинске власти*, Нови Сад: Orpheus (треће издање).

Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српскога правног стила*, Београд: Службени гласник.

Лапчевић 1988: Драгиша Лапчевић, „Окупација“, у: *Ратна мемоарска и дневничка проза* (прир. Стојан Ђорђић), Београд: Нолит, 141–164.

Љушић 1998: Радош Љушић, *Србија 19. века : изабрани радови (2)*, Београд: Војна књига.

Маретић 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Мацановић 2018: Ана З. Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Милановић 2002: Александар Милановић, „Љубомир Стојановић и борба против пуризма у српском језику“, у: *Љубомир Стојановић : живот и дело* (ур. Видан Николић), Ужице: Учитељски факултет Ужице, 287–296.

Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет у Београду.

Миливојевић 1984: Драгољуб Миливојевић, *Политика – сведок нашег доба*, Београд: Народна књига – Просвета.

Младеновић А. 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

Мишић 1996: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Београд: Српска књижевна задруга.

Могуш 1987: Milan Moguš, „O načelu ’piši kao što govoriš’ kod Vuka Stefanovića Karadžića“, у: *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу* (одг. ур. Славко Леовац), Сарајево: РО Институт за језик и књижевност, 87–93.

Мошин 1974: Владимир Мошин, *Вуков* Нови завјет, Београд: Просвета.

Мршевић-Радовић 2007: Драгана Мршевић-Радовић, „Јован Стејић и Стојан Новаковић о српском књижевном језику“, *Славистика*, XI, 371–379.

Нејлор 1996: Kenet E. Nejlor, *Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima*, Beograd: Prosveta.

Новак 1967: Виктор Новак, *Вук и Хрвати*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, друго целокупно издање, Београд: Државна штампарија.

Окука 1987: Miloš Okuka, *U Vukovo doba*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Остојић 1989: Бранислав Остојић, *Вук Караџић и књижевни језик у Црној Гори*, Никшић: Универзитетска ријеч.

Павић 1985: Милорад Павић, *Историја, сталеж и стил*, Нови Сад: Матица српска.

Павловић 1958: Миодраг Павловић, *Рокови поезије*, Београд: Српска књижевна задруга.

Пејчић 2001: Јован Пејчић, „Настанак и судба *Начела интерпункције* Богдана Поповића“, у: Богдан Поповић, *Начело интерпункције*, Панчево: Мали Немо, 79–81.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СРС.

Пијановић 2014: Петар Пијановић, *Српска култура 1900–1950.*, Београд: Службени гласник.

Пијановић 2018: Петар Пијановић, *Анђели и ратници : стара српска култура*, Београд: Службени гласник.

Пипер 1998: Предраг Пипер, *Увод у славистику 1*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Поповић Б. 2001: Богдан Поповић, *Начело интерпункције*, Панчево: Мали Немо.

Поповић 1981: Миодраг Поповић, *Јота*, Тршић – Београд: Вуков сабор – Издавачка радна организација „Рад“.

Поповић М. 1987: Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд: Нолит (треће издање).

Радовановић 2003: Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Радовановић 2015: Милорад Радовановић, „Стандардни српски језик данас – у светлу једног лингвистичког модела“, у: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: Српска академија наука и уметности, 97–103.

Реметић 2015: Слободан Реметић, „Дијалекат и славенизми у Вуковом реформаторском поступку“, у: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: Српска академија наука и уметности, 127–135.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1-6, Матица српска (– Матица хрватска), Нови Сад (– Загреб), 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–20, Београд: Институт за српски (српскохрватски) језик САНУ, 1959–2018.

Секулић 2018: Исидора Секулић, „О Александру Белићу“, у: *Александар Белић (1876–1960*) (прир. Драгана Мршевић-Радовић), Београд: Међународни славистички центар, 119–129.

Симић 1991: Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: НИП „Универзитетска ријеч“.

Скерлић 1966: Јован Скерлић, *Историјски преглед српске штампе 1791–1911; Јавно мнење у Француској према политичкој и социјалној поезији од 1830 до 1848* (прир. Мидхат Бегић), Сабрана дела Јована Скерлића, књига осма, Београд: Просвета.

Скерлић 1967: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (прир. Мидхат Бегић), Сабрана дела Јована Скерлића, књига тринаеста, Београд: Просвета.

Стевановић 1987: Михаило Стевановић, *Вук у своме и нашем времену*, Нови Сад: Матица српска.

Стијовић 2012: Рада Стијовић, „Српскословенска лексика у Вуковом преводу *Новог завјета*“, *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, XIX, Деспотовац, 203–217.

Стојановић А. 2014: А. Стоянович, *Стереотипность научного текста*, Белград: Издательство „Международная ассоциация Стил“.

Стојановић Љ. 1987: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд: БИГЗ [фототипско/репринт издање дела из 1924].

Стојановић Ј. 2016: Јелица Стојановић, *Пут српског језика и писма*, Београд: Српска књижевна задруга.

Стојанчевић 1988: Владимир Стојанчевић, *Вук Караџић и његово доба : расправе и чланци*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Историјски музеј Србије.

Тјапко 2015: Галина Георгијевна Тјапко, „Улога граматике у језичкој концепцији Вука Караџића“, у: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: Српска академија наука и уметности, 115–125.

Толстој 1998: Н. И. Толстой, *Избранные труды*, *том II. Славянская литературно-языковная ситуация*, Москва: «Языки русской культьуры».

Толстој 2004: Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

ТПЛК 1975: „Teze praškog lingvističkog kružoka (1929)“, *Treći program*, 25, 497–526.

Успенски 1996: Б. А. Успенский, *Избранные труды*, *том II. Язык и культура*, Москва: Школа «Языки русской культьуры».

Херити 1999: Питер Херити, *Језичка разматрања*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Христић 1989: Коста Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд: Нолит.

Чигоја 2006: Бранкица Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Шипка 2001: Milan Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000) : Dokumenti*, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.

Штолц 1999: Бенџамин А. Штолц, „1847: победа Вуковог језика код Срба и питање језика националног идентитета“, у: *Година 1847. у српској књижевности и култури : 150 година касније* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 15–20.

Шуберт 2015: Габријела Шуберт, „Сарадња Вука Стефановића Караџића са Немцима из данашње перспективе“, у: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: Српска академија наука и уметности, 47–56.

РАНА ВУКОВА ЈЕЗИЧКА СВЕСТ И СТАТУС СЛАВЕНИЗАМА (1814–1818)

0. При стварању периодизације стваралаштва Вука Стефановића Караџића сви проучаваоци слагали су се да прву фазу чини период од објављивања *Писменице српског језика* 1814. до објављивања *Српског рјечника* 1818. године.[27] Вук је у овој фази, слажу се и данас истраживачи,[28] још увек лутао тражећи најбољи пут за будући српски књижевни језик. Види се то како из језичких ставова које је Вук износио у филолошким радовима – предговорима *Писмености* и првој и другој *Пјеснарици*, рецензијама и одговорима – тако и из самога језика којим је писао. У многим радовима анализирани су засебно Вукови језички ставови, а засебно његов језик у делима пре *Српског рјечника*, као нпр. у радовима Љубомира Стојановића или Михаила Стевановића.[29] Међу су били покушаји да се програмско и реализовано у Вуковим радовима упореде, уз анализу сличности и разлика. Битно је, при томе, већ у уводу истаћи да славенизми у раном Вуковом језику никада нису сасвим детаљно анализирани из угла њихове конкуренције или коегзистенције у текстовима који су писани различитим стиловима и који су припадали различитим жанровима.

Циљ овога рада јесте да се Вукови језички ставови и његов језик у овој фази сагледају у корелацији да се установе сагласја или размимоилажења између прокламованог, програмског, манифестног с једне стране и реализованог с друге, да се функција и фреквенција славенизама сагледају у контексту стила и жанра, те да се кроз такву анализу одреди рана Вукова језичка свест

[27] Овакву периодизацију још крајем XIX в. предложио је Армин Павић, дефинитиван лик дао јој је при издавању Вукових сабраних дела крајем XIX в. Пера П. Ђорђевић (Николић 1968: 389; Павић 1986: 645).
[28] Уп. најновије ставове: Симић 2015, Тјапко 2015.
[29] Најинформативнији преглед броја и функције славенизама дат је у Стевановић 1987: 62–90.

о руском, рускословенском и славеносрпском језику, тј. о статусу славенизама у будућем књижевном језику.[30]

1. Вуков рани однос према славенизмима могуће је веома прецизно анализирати на основу филолошких текстова сакупљених у књизи *О језику и књижевности I* (Караџић 1968) и писама које је писао сарадницима до 1818. године (Караџић 1987) јер је много пажње посветио управо руским, рускословенским и хибридним лексемама и морфолошким облицима у актуелној новинској, књижевној и научној продукцији.[31]

1.1. Већ у свом првом филолошком раду, необјављеној рецензији *Новина српских* из 1814, Вук је кроз критику Давидовићевог и Фрушићевог језика прецизно одредио свој став о морфолошким и лексичким славенизмима. Селекцијом парадигматских примера из новина створио је корпус на основу којег је могао изнети своје програмске ставове о књижевном језику. На основу четири примера из деклинације именица и једног примера компарације придева показао је како су морфолошки облици преузети из руског и рускословенског непотребни у српском језику јер нису „српски“:

> А гражданом то е славенски, а ніе Сербски (Караџић 1968: 18); Найвећшу; то нити е Сербски ни Славенски: славенски се каже велики, вяшши, величайши; а Сербски велики, већи, највећи: пак зашто дасе пише другчіе него што ест, и као што се говори? (18); по Бердам е много пѣшака. То е опет славенски; а Сербскисе каже: по Бердима е много пѣшака (19); Бодилама ніе правилно, него бодилима (19); много Коняника на бердам […] То би Сербљин казао: […] много коняника на брдима (19)

1.2. За разлику од морфолошких облика, које доследно протерује, Вук је поједине лексеме из руског језика сматрао „нашим славенским“, „нашим“ и „српским“, што је веома значајно за дефинисање његове ране језичке свести. Сматрамо да је у литератури недовољно уочено овакво Вуково одређење појединих славенизама у необјављеној рецензији. Први такав пример везан је за лексеме *приступ* и *нападеније*: Юриш то э рѣч Турска; Сербски се може казати приступ (: као што зову Русси:) или нападеніе (16). Јасан је Вуков став: будући да му је у језичком осећању још увек била необична, а вероватно и у народном језику непотврђена, девербативна изведеница са нултим суфиксом (**напад*), он је изабрао славенизме за попуњавање лексичке празнине која

[30] Под *славенизмима* подразумевамо пре свега лексику, али и друге особине из српскословенског, рускословенског и славеносрпског језика, у складу са одређењем у релевантној литератури (Стијовић 1992: 13), које је данас готово општеприхваћено у србистици.

[31] Сви примери у раду цитирани су према наведеним Просветиним издањима Сабраних дела Вука Караџића.

настаје пуристичким протеривањем турцизма. На самоме почетку свога језикословља Вук се још увек није усуђивао да изведенице са цсл. суфиксом *-ије*, овде конкретно *нападеније*, посрби. Већ у *Српском рјечнику*, четири године касније, место лексеме *нападеније* налази се лексема *нападање* (Караџић 1966), али ни тада још увек нема лексеме *напад*.

Други пример чувања русизма тиче се лексеме *полк*, коју је Вук као „нашу славенску“ предлагао место несловенске позајмљенице *регимента*, не усуђујући се да је фонетски посрби (**пук*):[32]

> Полк то э наша славенска рѣч, и оттуда полковник, и полководац. А ягер то се види да э рѣч Нѣмецка, но су э Русси узели и у обичай завели. Сад даклем овди Г. Учр. нашу рѣч, полк, промѣнили на регіменту, а ягера претолковали на ловца! Небили болѣ било дасу оставили као што зову Русси: эгерски полк? или баш кад су хотѣли Сербски да су казали: Полк россійски ловаца (16).

Као битан додатни Вуков критеријум при нормирању лексике назире се, поред словенског језика даваоца, и етимологија лексеме у њему, при чему опет словенска добија предност. Наиме, славенизам *полк* неупитно опстаје у селекцији, док се лексеме *јагер* и *јагерски*, русизми немачког порекла или германизми које смо добили руским посредством, могу задржати, али и заменити народном речју *ловац* или конструкцијом са њом.

1.3. Другачији однос, међутим, Вук је од првога рада имао према славенизмима који су имали синонимне лексичке еквиваленте у српским народним говорима. Уз лексеме *думати* и *двери* више нема формулација да су „српске“ или „наше“, већ се за прву експлицитно каже само да је „права росијска“, а друга „славенска“.[33] Зато их је Вук и протеривао на рачун лексема *мислити* и *врата*:

> Думати то э права россійска рѣч, нити се она игде може чути медьу Сербльима, већ ако, кои су се Сербльи мѣшали са Руссима пак от шале да помену; него мислити, то э наше; пак зашто дасе прави от свѣтла тамно без неволѣ? (16); Двери то е рѣч славенска, а у Сербском се езику нигди нечуе осим у кньигама Славенским; небили лѣпше било, као штосе Сербски говори: Ту су велика гвоздена врата с решетком била? Што е год Турска капіа, то су Славенске двери, а штасу Славенске двери то су Сербска врата! (18).

---

[32] Лексема *пук* и *полк*, непознатих у тадашњим народним говорима, нема у *Српском рјечнику*.

[33] О различитим значењима синтагме *славенски језик* у раним Вуковим радовима в. Јовановић 1987: 178–179.

И руски/рускословенски фонетски облици сувишни су за Вука уколико постоје у народном лику: Прейти, уйти, пойти, дойти, прейде, дойде, измежду, прежде; то э по славенски, а Сербльи кажу: претьи, утьи, потьи, предье, додье, измедьу, предье, или прие, и т. д. (17); То би лѣпше било слободно мѣсто свободно, као штосе говори (19). На основу наредног примера, пак, може се закључити да је Вук још увек пристајао на хибридне тј. славеносрпске облике: а и то: червени се небо. Зашто неби било цервени се, или црвени се небо, као што говоре Сербльи? (16). Навођење форми *цервенети се* и *црвенити се* као дублетних у говору сведочи да у наведеном примеру секвенца /ер/ није само ортографски манир, већ и потенцијална изговорна вредност хибридне лексеме. Другим речима, Вук пише о фонетским, а не ортографским дублетима.

1.4. Управо је Вуков однос према *хибридним облицима* најконтрадикторнији у његовом раном језикословљу. Узрок томе несумњиво треба тражити у његовом још увек недовољном филолошком образовању. Већ смо видели да, с једне стране, није посрбио лексему *полк*, док је с друге стране допуштао хибрид *цервенити се*, иако у народном језику постоји облик *црвенити се*. У најважнијем исказу из рецензије Вук је одредио принципе лексичког попуњавања празнина: „Ми истина можемо рѣчи, кое немамо у обштему говору, узимати из Славенскога эзика; али такове рѣчи треба по Сербльвати што се више може, да не стое из медьу прости Сербски рѣчи као юнад из медьу оваца (17)“. Према изнесеном програму, посрбљавати треба само лексеме које немају еквиваленте у народном језику, иако тако није било и у Вуковој језичкој реализацији. Уколико славенизми у српском језику имају синоним, процес посрбљавања је сувишан, већ треба узети народни облик. Када посрбимо славенизам, а не узмемо постојећу домаћу реч, сматрао је Вук, такав хибрид спадаће међу непотребне славенизме, а не међу нове српске речи:

> Томе е подобно под истим числом на стр. 136: помоћію Божіом: Славенски е помощію, а Сербски помоћу као што говоре люди н: п: с Божіом помоћу, или с помоћу Бога. У заглавію ови новина не стои: новине Славенске, него Сербске новине; даклем кадсу Сербске то треба писати Сербски, као што Сербльи говоре (18).

Прецизан нормативистички критеријум за селекцију славенизама, заснован на неопходности попуњавања празнина, није, међутим, доследно спроведен у тексту. Пишући да народна реч „љепше звечи у ушима“, и сам Вук фонетски посрбљава само два од три славенизма у селектираном примеру:

> А у оваком случаю Г. Учр. просте Сербске рЕчи по славеняваю чрез цѣле новине, кое сваки прави Сербльин мора с негодованіем примѣтити! Свакоме правом Сербльину лѣпше

звечи у ушима: Медьу тим и Генерал Милутиновичь у Спалатро додье, него: между тим и Генерал Милутиновичь у Спалатро дойде (17).[34]

Вуку на самом почетку очигледно недостаје и знања и храбрости да јасан критеријум спроведе до краја, па и у ревидираним уредничким текстовима оставља као српске облике и руске лексеме, изведенице са цсл. суфиксима и хибриде: твердиньице (17), тужителѣ (17), позиваніе (18), саюзнике (19). Такође, недоследно допушта и дублете, па протерује облик *между*, али толерише као дублетан облик *гражданин*, дајући му у редоследу чак и предност у односу на народни облик: гражданима (: или градьанима:) (18).

1.5. Несистемност решења показују не само предлози уредницима *Новина српских* већ и сам Вуков језик у рецензији, где су и славенизме који имају народне синониме, а нису у терминолошкој функцији: ползе (15), войне (15), прочим (15), претолковали (16), чрез (17), числом (18). Иако је то замерао уредницима, неки славенизми ни код Вука нису фонетски посрбљени: от (15), Учредници (15), Нѣмецка (16), принуждени (20), чест (15). Наравно, многе лексеме имају и народни фонетски састав, што само сведочи да постоји несклад између намере и реализације: човека (15), слѣдуюћим (15). будући (15), медю (15). Недоследност показује и конкуренција изведеница са суфиксима *-ије* и *-ње*. Када се примери упореде, постаје видљиво да је Вук посрбио само језикословни термин, трудећи се у просветитељском маниру да и језик науке приближи народу: а) *-ије*: мнѣнію (15), нападеніе (16), пресужденіе (19), рѣшеніе (20), негодованіем (17), позиваніе (18), условіяма (18), означенію (16); б) *-ње*: правописаню (15), правописаня (19).

Такође, Вуку не сметају ни именичке изведенице са цсл. суфиксом *-тељ*: списателѣи (15), тужителѣ (17), читателѣи (19, 20), читателѣима (20). Коначно, већину лексема са префиксом *со-* Вук још увек није фонетски посрбио: состое (15), совершенство (20), совершена (15), али је њиховим недоследним прилагођавањем створио хибридне облике, славеносрбизме: садержава (19), саюзнике (19).

Битно је истаћи и да се међу лексемама које наводи у примерима за морфолошке парадигме у *Писмениици*, за које се увек тврдило да су из чистог народног језика, налазе и следећи славенизми: тисешта (Караџић 1968: 60), сушти (73), будушти (73), что (111). У граматичком опису српског језика нашли су се и партиципи, нпр.: караїеми (85), ораїеми (93) и творими (102), о којима Вук пише:

---

[34] Вук не региструје „пославењено“ презиме *Милутинович* и не наводи српску форму *Милутиновић*.

> А наклоненьа причастнога садашнье време саставльасе од времена давно прошавшег, с измїеном о на їеми, н. п. писао писаїеми, стругао стругаїеми, издао издаїеми, и пр. (Караџић 1968: 96); а наклоненьа причастног време садашнье саставльасе од првог окончења с додатком писмена и, н. п. льубим льубими, славим славими (105).

2. Разрада Вуковог става да, за разлику од лексичких, морфолошким славенизмима нема места у српском језику видљива је и у преписци. У писму Јернеју Копитару од 18. 5. 1814. Вук системски мења облике компаратива придева у свом рукопису, чувајући истовремено лексички славенизам у синтагми коју наводи као пример:

> Уравнения прилагателни имена нигди да не буду по Славенски, а особито трећи степен, као што има тамо у предисловию „*у благополучнЕйшему состоянию смертних*“ а ви поправите нека буде: *У најсрећниему состоянию смертни*“ (Караџић 1988: 174).

Током преписке са Ј. Копитаром Вук је увео и формулацију „чисто српски“, која се односи на ортографију и језик којим треба писати: „Эдном риечи и Вас молим да гледате нека буде чисто Сербски; и по овом правописаньу, као што Вам я ово писмо, и ове неколике пэсне, пишем (Караџић 1988: 175)“. Противнике писања „чисто српским“ у писму Ј. Копитару од 16. 11. 1814. Вук види као људе који желе повратак Срба у прошлост:

> Ја сам овде напечатао и *Піеснарицу* и *Писменицу*, и са Писменицом навукао сам на себе критику свиіу учени Сербаља; а особито они Списателья, коіи су ради да Сербље претворе у старе Славене (191).

3. Осим свести о потреби да се створи књижевни језик на народној основи, видљиво је да је Вук имао и врло развијену свест о стилској и жанровској условљености селекције језичких јединица. Према мишљењу Никите И. Толстоја (2004), функционални стилови код Срба почетком XIX в. тек су у зачетку, али се разлике у селекцији лексике, нарочито славенизама, у зависности од тематике и функције дела – већ сасвим јасно уочавају. Потврђују то и Вукови текстови. Селектирани славенизми у периоду 1814–1818, наиме, немају ни исту функцију ни исту фреквенцију у текстовима писаним различитим стиловима.

Теоријско-методолошки оквир за проучавање жанровске норме у овој епохи развоја српског књижевног језика поставио је Н. И. Толстој.[35] Нажалост, упозорава нас Ана Кречмер,

[35] Кључна је следећа поставка: „Са жанровима, па чак и са појединим правцима, била су повезана конкретна схватања језика и стила“ (Толстој 2004: 162). Из различитих схватања произлазила је и селекција језичких средстава.

српски предвуковски идиоми као и сам вуковски језик још увек нису довољно испитани у вези са „саставом и структуром канона жанрова појединих књижевно-језичких традиција“ (Кречмер 2000: 548). Иако у строгом појмовном смислу не представљају посебне жанрове, посвете Вукових књига, на пример, показују извесне језичко-стилске и структурне карактеристике формираног жанра, пре свега због активирања стереотипних конструкција и лексике из руског, рускословенског и славеносрпског репертоара у тачно одређеним позицијама текста. Мада се појављују у склопу научних дела, посвете, као ни предговори, нису писани научним стилом, што им обезбеђује сасвим издвојен статус у односу на основни текст научне расправе.

3.1. Вукови рани научни текстови доносили су обиље славенизама у терминолошкој функцији иако се аутор трудио да их колико је могуће посрби. Далеко ређе у тим радовима славенизми припадају општем лексичком фонду, а не терминима, као нпр. лексема *отечество* у *Писменици*: Имена, коїа се окончаваїу на ин, а показују отечество (48). Славенизми у функцији термина карактеришу основни текст радова, фусноте, објашњења значења мање познатих речи.

Овог лексичког слоја најмање је у фуснотама пјеснарица, па се из тог угла може рећи да је језик у њима „најчистији“. Тамо су потврђени и типични народни облици, нпр. у првој збирци: найвише (107), или у другој: любави (158), срца (182), отредьена (182), родьенный (265), одъ (274) и сл. Истовремено, *Мала простонародньа славено-сербска пєснарица* (1814) у фуснотама доноси ретке славенизме, нпр.: чрезвичайне (107), простосердечан (107), кръвопролитие (108), воене (116), Ньемецки (123), пєснотворац (123), путешествию (123) и сл. Индикативно је да Вук и у фусноти из прве *Пјеснарице* значење живе речи из српског народног језика, турске по пореклу, пореди са оним које има слична руска лексема: Дилбер є риеч Турска, и значи совершену льепоту, као код Русса красавица (111).

И фусноте из друге књиге, *Народна србска пѣснарица* (1815), потврђују само ретке славенизме: число […] дѣвояка (182), подобїе срца (182), мужескоме (182), разбойнически (265), Адрїатическо (266), и живїо независимъ одъ ньихъ (274) и сл. Колебања у избору облика овде су видљива: вѣроисповѣданїя (183), покаянїю (266), очаянїя (274), причастїе (297): проводьеньемъ (182), соществїе с. духа (182): садржава (182). Појављује се чак и облик са ссл. префиксом *ва*-: вазраста (182).

У поглављу „Толкованїе рѣчый“ у пјеснарици број славенизама у објашњењима и дефиницијама расте: Совѣтъ (346), Художникъ (346), сердце (346), Адрїатическог’ (349), Вообще (349), полза (350), благополучанъ (350) итд. Наспрам њих су и облици из народног језика: господьа (345, 347), отсудьенный (346), льубави (347), црева (349) и др. Зато не чуди ни коегзистенција конкурентних облика: Толкованїе (345), заточенїе (346), насилїе (347): истраживанье (349).

3.2. Обриси публицистичког стила назиру се у Вуковим предговорима *Писменици српскога језика*, *Малој простонародњој славеносербској пјеснарици* и *Народној српској пјеснарици*, али и у огласу за другу књигу народних песама. Иако у склопу научних расправа или сакупљених народних песама, предговори нису писани научним стилом. Отуда је славенизама у нетерминолошкој служби далеко више него у научним расправама, а Вук бира оне који су карактеристични за тадашњи јавни језик и конвенционално општење. Тако „Предсловие“ *Мале простонароднье славено-сербске пѣснарице* (1814) доноси: чрез (37, 42), предпочитуем (37), печалним (38), печал (38), Ньемецки (38), Ньемецке (38), толковати (39), и пр. (41), предпочитуем (41), безхудожно (42), мужественим (44), повѣсти (44). Многе речи су лако могле бити фонетски посрбљене: пѣсана (37), разсуждавати (38), льубови (39, 43), просвѣщеном (39), просвѣщава (42), сердце (42), вкус (42), вкусу (43), льубовни (44),. Ту су и изведенице са свим карактеристичним суфиксима: *-ество*: отечество (37), *-ост*: сладостма (37), ревности (39), *-тељ*: Покровитељьа (37), списатељи (39), владѣтельа (40), *-ически*: Адриатическога (42), као и сложенице: благодѣянию (37), благодарност (42), Пѣснотворства (42, 43).

Вукова језичка колебања, карактеристична за читаву епоху, и овде се огледају, и то на два начина: а) у активирању хибрида: разсужденьу (39, 44), воображенья (42), собранья (43); б) у коегзистенцији облика: просвѣщению (39, 40), мньению (40, 43), битие (40, 44), размишльения (42), разсуждения (42), состоянию (42): родьенья (42), намеренья (42), намереньем (43); сокровищима (37), сожалением (38), состоянию (42), сочинити (43), собранья (43), несогласе (44), содержаваю (44), содержале (44): сабрати (42); разсужденьу (39, 44): разсуждения (42).

И „Предсловїе“друге пјеснарице (1815) доноси сродну лексику: вторе (139), части (139), второй (139), отъ (139), воздуху (139), обявлѣнїе (139), родолюбїемъ (139), повторава (140), Адрїятическога (140), любезном’ (141), обѣщанїю (141), толкованїе (141) благодаримъ (141). Напоредо са њом, ту су и лексеме у српском народном облику: скупїо (139), саставїо (139), саставляли (141).

У тексту огласа „Обявленїе. о Народнымъ пѣснама Сербскимъ“ (1815) Вук увиђа и потребу да се језик прилагоди потенцијалним пренумерантима, образованијој читалачкој публици навиклој на доситејевски тип славеносрпског језика. Стога он језички готово подилази потенцијалним купцима, нарочито из свештенства, тако што у кратком тексту активира неуобичајено велики број славенизама. Устаљене књишке именичке синтагме са предлошко-падежном конструкцијом *к* + датив добро илуструју и језик и садржај текста: любве к’ роду (Караџић 1988: 362), желѣ к’ распространѣнїю (364). Исту функцију могу имати и лексички славенизми које Вук бира: дѣйствующега (362), мужественнога (362), чувствуе (362), части (364). У огласу није посрбљена нити једна именица са суфиксом *-ије*: израженїя (362), Изданїе (364), распространѣнїю (364). Међу именицама честе су књишке изведенице са цсл. суфиксима *-тељ*: совокупителя (362), любителье (362), Читателя (364), и *-ост*: драгоцѣнности (361), сладости (362), наклонности (362), важностъ (362), народности (362), ревности (362, 364). Далеко су ређе књишке сложенице: пѣснотворству (362), многоважну (362). Поједини суфикси и префикси указују и на руско/рускословенско порекло лексике у огласу: а) суфикси *-ество*: содружества (361), кньижества (364), и *-елни*: увеселителну (362); б) префикси *в-*: вкуса (362), и *со-*: союжаваю (361), содержаваю (361), содружества (361), совокупителя (362). Наспрам свих наведених примера једва видљив је Вуков напор да посрби један глагол кроз стварање хибрида са домаћим префиксом *са-* и руским рефлексом вокалног /р/: садержава’ ће (361).

3.3. Епистоларни стил је кроз приручнике и употребу био строго нормиран и код Срба почетком XIX в., пун конвенционалних стереотипа и шаблона. Иако Вук демонстрира добро познавање тадашње норме епистоларног стила, која је и по језику и по духу славеносрпска, у његовим писмима Копитару запажа се еволуција народног израза, па је у њима с временом све мање славенизама. С друге стране, ваља истаћи да степен славенизираности језика у писмима Вук прилагођава и примаоцима писама, па су она књишком куртоазном лексиком најиспуњенија у преписци са Стефаном Урошем Несторовићем.

Посебно је инспиративан за истраживање удео славенизама у Вуковим писмима Копитару, будући да обојица филолога имају сличну визију коју би концепцију будући српски књижевни језик морао имати, видљиву из рецензија језика *Новина српских*. У првом Вуковом писму од 1. марта 1814. (Караџић 1988) утицај „славенског језика“ је неспоран, и видљив у многим параметрима: а) конвенционални почетак писма са вокативом једнаким номинативу у обраћању, уз партиципску конструкцију: Благородни, и високоучени Господин Копитар; мени високопочитаеми! (173); б)

предлошко-падежне конструкције *к* + датив: позиванѣ к рецензираню (173), ревностьу к просвѣщенію (173); в) руске/рускословенске лексеме: возблагодарити (173), участником (173), удовлетворити (173), чести (173); человѣчески (173), возблагодарити (173), совершена (173); г) конвенционални завршетак писма, са маркером *в прочем*: В прочем Вашой, мени найдрагоцѣниіой, любови и пріятельству препоручуюћи се, с найвећим високопочитаніем пребивам. Вашега благородія покорнѣйши слуга Вук Стефановић (173).

Жеља за посрбљавањем и у Вуковом првом писму видљива је у: а) коегзистенцији конкурентних облика: позиванѣ к рецензираню (173): високопочитаніем (173), просвѣщенію (173), предпріятія (173); б) хибридним синтагмама: с найвећим високопочитаніем (173). Већ у петом Вуковом писму од 16. новембра 1814. славенизама је неупоредиво мање, па су ту углавном типичне изведенице са суфиксима: *-ство*: обстоіателства (191), *-ество*: Кньижеству (191), *-тељ*: Списателья (191), ревнителья (191), као и симболички важна лексема *полза:* пользу (191), ползе (191). И конвенционални крај писма сада је другачији и по језику и по стилу: „А за сад препоручуіући се Вашем приіательству одлазим Ваш искрени приятель Вук Стефановић“ (191).

3.4. Стил Вукових посвета близак је епистоларном по високој фреквенцији славенизама. Тако је у посвети Марији Станисављевић из *Мале простонароднье славено-сербске пѣснарице* (1814), поред очекиване лексике типа: чрез (33), получена (33), получити (33), препрятствовала (35), получено (35), щедрой (35, 36) и сл., изразито висока и учесталост стилски обележених сложеница са првим елементима *благо-* и *добро-*: Благодѣтельима (33), благодарности (33, 36), благодѣяния (33), благодѣяние (33), благодарност (33, 35), Благородна (34, 35), Благодѣтелнице (35), благодѣяніє (35), неблагодарни (35), благодѣяние (35), Благодѣтелници (35), благодарне (35); доброжелательи (33), добродѣтельи (34); високопочитания (36), високопочитанием (36). Стил и дух посвете највидљивији су из следећих примера: „Благородной госпожи Марии от Станисављевић, За знак вовѣки незаборављене благодарности, и глубочайшег високопочитания посвећена (31); Благородна госпоже, Мени милостива и високопочитаема!“ (33).

Чак ни слична форма Јернеју Копитару, „Варшавскога єзыкоиспытателнога содружества члену, посвећена“ (135), из *Народне србске пѣснарице* (1815) не разликује се много језички и стилски, осим по стишаности књишких сложеница: благодарити (137), благодарности (137), доброжелателю (137). Исти је тип конструкција: ревности к’ Србскоме кньижеству (137), Любезный и высокопочитаемый прїятелю! (137), иста лексика: втору (137), частъ (137), любезный (137), родолюбїемъ (137), честъ (138), кньижеству (137), кньижество (137, 138), ревности (137) и сл.

4. На Вуков језички израз несумњиво је утицала и литература коју је читао. Припадност кругу Slavia Orthodoxa и почетком XIX в. условљавала је и одабир културних образаца, парадигми и узора, што се добро види и из Вуковог „предсловија“ *Малој простонародњој славенос(е)рпској пєснарици* (1814):

> Сад, по несрећи нашой, прешавши из Сербие, и дошавши овде (барем од све муке неби ли Ньемецки научио) донио сам са собом єдан велики Россиски Пєсенник; из коега различне пєсне читаюћи дошло ми є у памет да се запитам: Да ли сами Русси оваку и оволику кньигу имаю? Или и други народи имаю, а ми Сербльи немамо? (38)

Ипак, анализа Вукове грађе показала је да је језичка свест о славенизмима као „нашим“ или „српским“ речима брзо бледела од 1814. до 1818. године. Процеси посрбљавања славенизама и њихове замене српским народним речима с временом су стабилизовани у Вуковој пракси. Зато је у директној вези са питањем Вукове језичке свести у овом периоду и питање типолошког одређења конкуренције и коегзистенције различитих језичких идиома у његовом језику. Управо ово питање било је једно од најзанимљивијих у дискусији на Научном састанку слависта у Вукове дане одржаном 2014. године. Док је Радоје Симић тврдио да је у питању *билингвизам*, Галина Тјапко изнела је тврдњу да се ради о *диглосији*. На питање у дискусији да ли се ради о билингвизму или диглосији, Р. Симић изнео је одговор да то „зависи од тога да ли ћемо славеносрпски језик сматрати једним од српских идиома, или узети да припада тамо одакле му долази структурна и графијска основа, дакле рускословенској традицији“. Судећи на основу Вукове језичке свести из 1818. године, оличене у исказу да „Србљи […] ни у каквој књизи немају правога свог језика“, Р. Симић (2015) изводи закључак да је Вук и славеносрпски сматрао страним језиком, па „према томе, реч је ипак о билингвалној ситуацији, а не о диглосији“. С друге стране, Г. Тјапко (2015) наводи да се код Вука може говорити о „сложеној језичкој личности која говори српски и научени славеносерпски (диглосија)“, додајући да „зависно од типологије текстова *Писменице* аутор може да се третира као монојезичка (примарна) и као секундарна језичка личност“.

Сматрамо да решење овог проблема не треба тражити само у савременом одређењу статуса славеносрпског језика, као ни у Вуковом одређењу из друге фазе стваралаштва, тј. из *Српског рјечника*, већ и у одређењу које му је давао Вук у првој фази, јер је управо његова тадашња језичка свест условљавала и селекцију језичких средстава у текстовима. Вук је, подсетимо опет, лексичке славенизме тада називао „нашим“ и „нашим славенским“, чак и „српским“ речима.

Независно од овога нашег става, анализа је показала и функционалну разграниченост при селекцији славенизама у Вуковом стваралаштву: они су неупоредиво фреквентнији и разноврснији у посветама и појединим писмима него у предговорима и основном тексту научних расправа, а најређи су у фуснотама првих збирки народних песама. Стога сматрамо – иако се у потпуности слажемо са Симићевом тврдњом „тешко је дати једнозначан одговор“ – да у раном Вуковом стваралаштву пре треба тражити одразе диглосије но билингвизма. Кључно упориште за такво одређење налазимо у чињеници да су за „раног“ Вука различити језички идиоми на лексичком нивоу, за разлику од граматичког, још увек *комплементарни*, тј. *неконфликтни*, што је један од кључних Фишменових критеријума за одређење диглосије (Фишмен 1978: 118). Према класификацији и терминологији коју је увео Никита И. Толстој, а у србистици применила и разрадила Јасмина Грковић-Мејџор, Вуков тип диглосије несумњиво је представљао идеалан пример за *хомогену диглосију* у опусу једног аутора, у којој управо посрбљени славенизми представљају везивно ткиво између по пореклу хетерогене лексике, нпр. руске и српске. Међутим, статус нижег варијетета у друштву сам аутор у сопственом опусу почиње мењати. Српски народни језик, наиме, из позиције нижег варијетета Вук преводити у позицију вишег, који се само лексички попуњава славенизмима.[36]

Пишући и о *Српском рјечнику*, Павле Ивић регистровао је идентично стање везано за Вукову селекцију лексике у зависности од садржаја и стила текста: предговору, *Српској граматици*, самом речнику (Ивић 1991: 40–41).[37]

5. Почетна Вукова поставка заправо је била готово идентична са стањем у доситејевском типу славеносрпског језика: будући реформатор је у периоду 1814–1818. уклањао морфолошке славенизме, о синтаксичким се није изјашњавао мада је барокну реченицу имао у сопственом изразу, а чувао је неопходне лексичке славенизме, махом у горњем слоју. Лексеме црквенословенског или руског порекла током 1814. и није доживљавао као стране, већ као „наше“, „наше славенске“ или „српске“, али не „чисто српске“. Путеве развоја српске лексике видео је пре

[36] Уп.: „Vuk u svojim ranim delima nije izbegavao crkvenoslovenske i ruske reči onda kad su one popunjavale praznine u leksici narodnog jezika. Bez takvih reči nije se tada moglo ni zamisliti pisanje o gramatici, a pogotovu ne svečano izražavanje, koje Vuk nije mogao mimoići u posvetama svojih prvih dela“ (Ивић 1987: 17).

[37] О узроцима активирања лексема црпљених из црквенословенских извора, које су биле и „у широкој употреби код славеносрпских писаца“, П. Ивић пише: „Својом списатељском праксом Вук је потврђивао да није могуће писати чистим народним језиком о предметима који су изван свакидашњице народног живота. У Српској граматици је тога, разуме се, још много више. Уколико излагање дубље залази у стручне ствари, утолико је у тексту већи удео термина туђих народном језику“ (Ивић 1991: 41)

свега у посрбљавању славенизама, уз истовремено протеривање сувишних турцизама, германизама и друге лексике несловенског порекла.

Ненормираност постојећег писаног језика, оличену у конкуренцији и коегзистенцији дублета на свим језичким нивоима, Вук је 1814. најбоље описао у предсловију дела *Мала простонародња славено-сербска пѣснарица*: „не само, што ни двоица єдан другоме не одобраваю, и єднако непишу; него никакав ни сам непише єднако постояно; него данас овако, а сутра онако“ (43). Стога је од самих филолошких почетака Вук решио да књижевни језик уједначи пре свега кроз дефинисање статуса славенизама у њему.

Писма Јернеју Копитару из 1814. понајпре показују тенденцију „прочишћавања“ ауторовог језика, односно смањивања броја и фреквенције славенизама, али је Вук, вођен својом језичком свешћу и познавањем актуелних жанровских и стилских норми, и даље активирао велики број руских, рускословенских и хибридних (славеносрпских) лексема, нарочито у типу текстова који су овакву лексику и подразумевали, попут посвета или огласа.

ИЗВОРИ

Караџић 1965: Вук Стефановић Караџић, *Мала простонародња славено-сербска пјеснарица (1814); Народна српска пјеснарица (1815)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига прва, Београд: Просвета.

Караџић 1966: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд: Просвета.

Караџић 1968: Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности I*, Сабрана дела Вука Караџића, књига дванаеста, Београд: Просвета.

Караџић 1988: Вук Стефановић Караџић, *Преписка 1*, Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесета, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1987: Pavle Ivić, „Vukovi pogledi na književni jezik u evolutivnoj perspektivi“, у: *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*, Sarajevo, 13–18.

Ивић 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Целокупна дела Павла Ивића, том IV, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 1987: Гордана Јовановић, „’Славенизми’ у Вуковој преписци“, у: *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*, Sarajevo, 177–181.

Кашић 1987: Јован Кашић, *Трагом Вукове речи*, Нови Сад: Матица српска.

Кречмер 1990: Ана Кречмер, „Неколико напомена поводом 30-годишњег јубилеја истраживања славеносрпског доба“, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXXIII, 221–231.

Кречмер 2000: Ана Кречмер, „О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији)“, *Јужнословенски филолог*, LVI/1–2, 543–559.

Николић 1968: Берислав Николић, „Белешка о овом издању“, у: Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности I*, Сабрана дела Вука Караџића, књига дванаеста, Београд: Просвета, 389–391.

Павић 1986: Милорад Павић, „Белешка о овом издању“, у: Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности II*, Сабрана дела Вука Караџића, књига тринаеста, Београд: Просвета, 643–647.

Симић 2014: Радоје Симић, „Карактер Вукова билингвизма у делима 1814–1818. године“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, (у штампи).

Стевановић 1987: Михаило Стевановић, *Вук у своме и нашем времену*, Нови Сад: Матица српска.

Стевановић 1988: Михаило Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стојановић: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд – Земун: Штампарија графичког завода „Макарије“ А. Д.

Стијовић 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Тјапко 2014: Галина Г. Тяпко, „Језичка личност аутора у првој српској *Писмености*“ (1814)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, Београд (у штампи).

Толстој 2004: Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Фишмен 1978: Joshua A. Fishman, *Sociologija jezika. Interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*, Sarajevo: Svjetlost.

ЗНАЧАЈ ВУКОВЕ *ПИСМЕНИЦЕ* (1818)

0. О Вуковом делу *Писменица српскога језика, по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем*, објављеном 1814. године, писано је у прошлости, нарочито током 20. века, и много и детаљно, али је у новије време веома мало литературе о овом пионирском Вуковом граматичком делу, првој штампаној граматици српског народног језика. Двестагодишњица Вукове *Писменице* стога је прилика да поново истакнемо њен значај, али и значај целокупне Вукове реформе, као и да укажемо на најважније одлике овога раног Вуковог дела.

1. Наведени задаци нарочито добијају на важности када се узме у обзир да поједини проблеми везани за *Писменицу* још увек збуњују чак и студенте србистике, као и наставнике и професоре српског језика. Тако се, на пример, у савременим важећим уџбеницима за основну и средњу школу *Писменица* спомиње само узгред, док се о *Српском рјечнику* детаљно и опширно пише, али је значај и одлике Вуковога централног реформаторског дела из 1818. године практично немогуће разумети без детаљније анализе граматике која му је претходила.

Оно што се о Вуковој *Писменици* углавном добро зна може се сажети у четири констатације:

1.1. У питању је прва граматика српског *народног* језика, рађена на основу Вуковог матерњег, тршићког говора источнохерцеговачког дијалекта. Не рачунајући рецензију *Новина српских*, ова граматика је први Вуков језикословни рад.

1.2. *Писменица* је писана по узору на *Славенску граматику* Аврама Мразовића. Пуни наслов овог дела гласио је заправо *Руководство к славенстјеј граматице*, а имало је више издања. Прво издање штампано је 1794, друго 1800, а треће 1811. године. Међу познијим српским граматичарима постављено је и мање значајно питање везано за издање Мразовићевог дела које је Вук користио као матрицу. Љубомир Стојановић (1924: 73) сматрао је да је Вук своје дело писао на основу другог издања, али је Берислав Николић (1967: 95–97) тврдио да се то не може доказати.

Теоријско-методолошки оквир дескрипције српске граматике Вук је преузео од Мразовића. Он је у односу на свога директног претходника делимично прилагодио језик излагања ширем аудиторијуму, али је најзначајнија иновација да су рускословенски обрасци промене речи замењени српским народним. Вукова оригиналност и креативност у језикословљу посебно су видљиви у обради парадигми именских речи и глагола када су оне различите од рускословенских. Тако су нпр. напомене о одступањима и правилима о постанку глаголских облика оригиналне Вукове, што се види и из језичко-стилских карактеристика њихових, али и из дубине филолошког промишљања некога ко је до танчина познавао источнохерцеговачки дијалекат. Љ. Стојановић је са пуно права констатовао да при поређењу двеју граматика разлике иду увек у прилог *Писменици* (Стојановић 1924: 75).

1.3. Вуку је у Будиму при писању помагао Лука Милованов, до мере која је условила да су га неки познији граматичари сматрали готово коаутором *Писменице*,[38] водећи се вероватно ставовима Вуковог противника Јована Хаџића, који је оптуживао Вука да није прави аутор овог дела, већ да му је пријатељ и сарадник „скрпио“ граматику (Стојановић 1924: 77–78).

1.4. Јернеј Копитар, најзначајнији слависта почетком 19. века и Вуков ментор при изради првих филолошких радова, веома је похвално писао о *Писменици*.

Без обзира на похвале прослављеног језикословца Копитара. Вукова *Писменица* је наишла на слаб одјек код Срба, а слабо се и продавала (Стојановић 1924: 84).

---

[38] Уп.: „Вук и Лука Милованов састављали су своју граматику“ (Поповић 1987: 70). Л. Милованов је остао упамћен по *Опиту наставлења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодии* значајном делу из области версификације написаном 1810, али и као реформатор славеносрпске ћирилице (Милановић 2013).

2. Наслов саме Вукове граматике доста је речит и илустративан. У свега 11 речи архаичне насловне конструкције, која је подразумевала и име аутора (*Писменица сербскога їезика, по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Сербиїанцем*), огледају се и садржај дела и језик у њему. Иако је позната чињеница да су у 18–19. веку наслови дела, као њихов најзначајнији и најпроминентнији део, по правилу били језичко-стилски узвишенији и застарелији од остатка текста, у Вуковом случају то се само делимично може потврдити, јер им се стилски доста приближавају и посвета и предговор.

Већ прва реч прецизно одређује граматички садржај текста, али је занимљиво да је Вук одабрао славенизам (*писменица*), а не интернационализам (*граматика*). Графијско-ортографско решење падежног атрибута уз централну реч наслова, синтагме *сербскога їезика,* добро доказују стање у читавој књизи: Вук ју је штампао предвуковском ћирилицом, најближом Мркаљевом моделу (Милановић 2012), и уз примену морфонолошког правописа. Утицај руске и рускословенске ортографије најлакше се препознаје у секвенци <ер>, којом је обележено вокално /р/. Формулација да је граматика написана „по говору простога народа“ указује на Вукову дистанцу и према рускословенском и према славеносрпском језику, односу према високом и средњем стилу дотадашње српске писмености. Коначно, формулација да је „написана Вуком Стефановићем Србијанцем“ указује и на делимичну архаизацију Вуковог језика у првој граматици (Стевановић 1988: 7–8).[39]

3. Језик у *Писменици* не разликује се много од језика у нпр. Давидовићевим и Фрушићевим *Новинама српским*, које је критиковао у своме првом филолошком тексту из 1814. године. И даље је у њему много славенизама на свим језичким нивоима, од графијског и ортографског све до синтаксичког, и даље у њему има и турцизама и германизама против којих је манифестно устао исте године, али је у њему мање конкуренције и коегзистенције графијских, ортографских и граматичких облика, тако карактеристичних за славеносрпски језик.

3.1. Славенизми, очекивано због типичне узвишености стила у тим деловима текста, нарочито доминирају у *посвети* и *предговору* Вукове граматике. Истовремено, и основни текст обилује лексичким славенизмима нарочито у језикословној терминологији, која и није била изворно Вукова. Они се, међутим, појављују у тексту *Писменице* и без терминолошке функције,

[39] Исти граматички архаизам Вук активира исте године и у наслову прве збирке народних песама, *Малој простонародњиј славеносрпскоj пјеснарици*, која је „издана Вуком Стефановићем“. Касније од ове застареле конструкције одустаје.

што сведочи о *језичком осећању* тј. *језичкој свести* Вуковој, и не само Вуковој – да су речи рускословенског, руског или славеносрпског порекла још увек *наше*, тј. српске речи, о чему сведоче и Вукови коментари из рецензије *Новина српских*.

Вуков толерантан однос према славенизмима условио је тако у *Писменици* честе изведенице са црквенословенским суфиксима: *-ост* (*чувствителност*, *дужност*), *-ство* (*совершенство*) или *-тељ* (*ревнитељ*, *читатељ*, *списатељ*, *дјелатељ*, *преткупитељ*), али и оне типично руске тј. рускословенске, са суфиксима *-ество* (*књижество*, *вешество*), *-елни* (*повторителни*, *отчајателни*), и *-ески* (*гречески*, *римокатолически*). Ту је и већи број сложеница са првим елементом *благо-* (*благодарност*, *благонаклоност*, *благодјетељство*, *благонаклоњен*), као и оне типично руско/рускословенске (*општеполезни*). Утицај руског и рускословенског језика видљив је и у лексемама са рускословенским префиксима *со-* (*совершен*, *согласити се*, *соотвјетствовати*), *в-* (*внутрен*) и *во-* (*воображење*).

Поред лексичких славенизама (*сојуз*, *полза*, *љубов*, *в*, *прочи*, *втори* и др.), предвуковски тј. славеносрпски тон Вуковог језика у граматици ствара и *барокна реченица*, нарочито у предговору: китњаста и гломазна, са честим инверзијама, интерпозицијама тј. уметањима, синтаксичким паралелизмима, финалном позицијом глагола, као и партиципима (*Високопочитаеми господине*, *необорима потпора*, *Србљима незнајућим*, *проистекавше погрјешке*). Утицај славеносрпског језика огледа се и у другим активираним морфосинтаксичким цртама некарактеристичним за живи говор, нпр. у предлошко-падежној конструкцији *к* + датив (*к матерњем језику*, *к теби*, *к писању*, *к мени*, *к роду*, *к овоме дјелу*) или високој фреквенцији глаголских прилога.

Управо против славенизама у српском књижевном језику Вук ће повести, под Копитаревим менторством, беспоштедну борбу већ четири године касније у *Српском рјечнику*, да би радикалност својих ставова ублажио при објављивању превода *Новог завјета* 1847. године.

3.2. Модел поступања са славенизмима у *Новом завјету*, њихову фонетску и творбену адаптацију тј. посрбљавање, Вук је пласирао већ у *Писменици*, што је видљиво нарочито код оних са првобитним суфиксом *-ије*: *благостојање*, *високопочтење*, *склањање*, *спрезање*, *правописање*, *воображење*. Лексеме са овим суфиксом, међутим, још увек су присутне у Вуковом језику: *мјестоимениje*, *окружије*. Предност народном језику у односу на славеносрпски Вук даје и у речима у којима су видљиве и друге фонетско-фонолошке црте живог говора: група /*цр-*/ м. /*чр-*/ у речи *црн*, фонема /ћ/ м. /шт/ у *будући*, /ђ/ м. /жд/ у речима *расуђење*, *награђен* и *међу*. Честе су

и речи са народним префиксом *са-*: *саставити*, *садржавати*, *састављати*, *сачувати*. С обзиром на симболички значај који је имао славенизам *полза* још од просветитељског, Доситејевог времена, значајно је истаћи да у *Писменици* Вук предност даје синониму *корист*.

3.3. Дијалекатске црте војвођанских говора, одсликане у славеносрпском језику, остављају трага и у Вуковом изразу: *со тим*; *такови*, *какови*, *онакови*; *гди*. Касније ће их Вук одстранити из књижевнојезичке норме.

3.4. У почетку свога рада Вук је био језички чистунац. Видљиво је то и у замеркама које уредницима *Новина српских* ставља у рецензији, али и у *Малој простонародњој славеносрпској пјеснарици*, где је турцизме заменио српским речима или је избацио стихове са њима (Стојановић 1924: 61). Турцизми су сасвим ретки и у *Писмениц*и: Вук, рецимо, употребљава реч *буџак*, али већ у следећој ситуацији уз турцизам наводи и контактни синоним: *нахија (окружије)*. И германизме, попут речи *штил*, Вук нерадо користи. У каснијем реформаторском раду Вук ће постати толерантан према турцизмима и задржаће их у *Српском рјечнику*, док ће се многи германизми, као одлика углавном углађенијих војвођанских градских и варошких говора које је сматрао искварeним, наћи ван лексичке норме.

4. Осим језика у *Писмениц*и, пажњу заслужују и њена графија и ортографија, будући да их је Вук радикално реформисао само четири године касније. У сагледавању ових система постојећа литература може нас заварати: мада се то стално понавља,[40] Вукова почетна графија није Мркаљева у барем два веома значајна детаља. Наиме, за разлику од С. Мркаља који реформише *црквену ћирилицу* и предлаже њен нови модел, Вук дело штампа *грађанском ћирилицом*, коју је 1708. створио Петар Велики. Функционална раздвојеност варијанти ћириличког писма са почетка 19. в. тако је још једном потврђена: црквена ћирилица постаје везана само за црквену литературу, док се дела грађанског садржаја по правилу штампају „гражданицом“.

Друго, ћирилица у Вуковој штампаној реализацији има заправо 30 графема, јер обележавање фонеме /џ/ графематски решава помоћу диграфа <чж>: *по бучжацима*, иако у поглављу *О писменима* спомиње да се „које-гди виде“ графеме <ћ> и <џ>.[41] Мада вођен

[40] Уп.ставове најистакнутијих српских лингвиста: „Овај трећи правопис је Мркаљев“ (Стојановић 1924: 91); „У својој Писменици (1814) Вук прима ортографију Саве Мркаља“ (Белић 1998: 29); „Дело је написано Мркаљевом азбуком“ (Ивић 1998: 180).

[41] Дограф <чж> је био једно од постојећих графематских решења за /џ/ у славеносрпској ћирилици. Вук се није одлучио за распрострањеније решење из руске писмености, дограф <дж>.

пуристичким опредељењем предлаже ћирилицу са 29 графема, ретки активирани турцизми већ су му указивали да ће убрзо морати да реши и графематски проблем 30. фонеме у тршићком говору.

5. За разлику од реализације у штампаној *Писменици*, у којој је – као што смо показали – 30 графема, Вук у предлогу будуће српске грађанске ћирилице нуди 29 графема, међу којима неће бити диграфа. Разлог за нереализовање предлога нових графема за /љ/, /њ/, /ћ/ и /ђ/ Љ. Стојановић је тражио у техничким околностима: „Ова нова слова он само предлаже, али их у Писменици не употребљава (можда зато што их није било у штампарији)." (Стојановић 1924: 91). Могуће је, међутим, да се и Вук, попут Мркаља, плашио нових решења због одбојности на коју су она наилазила у српској јавности, још увек застрашеној покушајима Беча да се Србима место ћирилице наметне латиница. О томе, уосталом, најбоље сведочи каснија епизода са Вуковим увођењем латиничне јоте у ћирилицу.

5.1. Посебан коментар заслужује и одсуство решења за /ц/ из предложеног инвентара графема, „међу којима ниједно није сувише, ниједно звукопремјенљиво[42], нити које недостаје, него и' је таман онолико колико својство српског језика изискује". Док Љ. Стојановић (1924: 91) само просто констатује да „Ц још нема", ваља ипак истаћи и узроке оваквог Вуковог решења: први је везан за његов пуристички однос према позајмљеницама, у којима се /ц/ готово по правилу јавља, а други за његово опредељење за морфонолошки правопис, у којем је посебна графема за /ц/ добијено једначењем по звучности непотребна, јер се обележава као <ч>. Стога је и нетачан Стојановићев закључак о Вуковој реформисаној ћирилици: „Као што се види, овде је у главном већ готова његова будућа нова азбука, коју је први пут увео у Речник" (Стојановић 1924: 91). Нова азбука, наиме, биће готова тек после два Вукова револуционарна заокрета: одустајања од борбе против турцизама и одустајања од морфонолошког правописа. Обе одлуке условиле су да Вук као 30. графему уведе у *Српском рјечнику* (1818) и <ц>, које у *Писменици* само узгред спомиње, избегавајући да у њој употреби речи са овом фонемом у своме саставу.

У предложеном инвентару графема Вук је дакле једнак са пуристом Савом Мркаљем, док је Лука Милованов предложио ћирилицу са 30 јединица, међу којима је и <ц>. Овај наизглед мање битан детаљ веома је важан и за утврђивање ауторства *Писменице*. Због наведеног решења тешко је претпоставити да је Л. Милованов био коаутор *Писменице*, допк се идеја о његовом комплетном ауторству може сасвим одбацити.

---

[42] Вук овде употребљава Мркаљеву терминологију уз класификацију графема из *Сала дебелога јера* (1810).

5.2. Због коментара у литератури везаних за статус фонеме /х/ у Вуковој реформи и често истицање да је тек 1836. уводи у књижевнојезичку норму у склопу домаћих речи, истаћи ћемо да Вук у *Писменици* међу предложеним графемама има и <х>, уз мало запажену напомену: „Или, могло би се учинити да се пише свуда гди се год у славенском језику находи [...]; и на тај начин могло би нам (х) на много мјеста од велике потребе и од помоћи бити“. Предлогом да се глас и слово *х* врате свуда где им је по етимологији место Вук већ 1814. увиђа све системеске проблеме ствара његово одсуство у реализацији идеје о књижевном језику са регуларним парадигмама, о чему је Павле Ивић писао поводом *Српског рјечника* (Ивић 1991).

5.3. Прелаз са Мркаљеве црквене на грађанску ћирилицу проузроковао је Вуку проблем и са графематским решењем за /j/: „ї (са две тачке) пише зато што у штампарији није било с једном тачком. У писмима пише увек с једном тачком“ (Стојановић 1924: 81).

6. Већ смо истакли да је правопис у *Писменици* још увек морфонолошки, као и код С. Мркаља, што потврђују многи примери: *сердце*, *лагше*, *собствене*, *подпора*, *безсмертну*, *општеполезнога*, *разсуђења*, *ревностним*, *безпристрастно*, *лисће* и сл. Коментаришући у фусноти примере типа *снизки*, *снизжи*, Вук неодлучно предлаже: „Ово се з пред ж не чује у говору код народа, али мислим да га треба писати“.

Међу правописним решењима, у контексту каснијих реформи, издваја се и недоследно писање секвенце <ер> на месту вокалног /р/ у домаћим речима:. са једне стране, Вук га по традицији пише (*сердце*, *терње*, *дерзновање*, *первы*, *сверху*, *держао*), са друге примењује правило „пиши као што говориш“ (*обрћемсе*, *крвав*, *крсти*). Убрзо ће у реформисаном Вуковом правопису секвенца <ер> бити заувек напуштена.

7. Вукова граматичка решења изведена су на основу тршићког говора, али се у њима огледају тада постојећа методолошка ограничења, па се тако констатује да у српском језику постоји осам врста речи. Нераздвајање чисзто обличких тј. уско морфолошких и семантичких параметара условили су и да Вук пише о шест српских падежа, јер је локатив облички увек једнак дативу и у јд. и у мн. Из такве аргументације видљиво је да је Вук гледао само спољни облик, тј. наставак, а не и значење (Стојановић 1924: 79).

У примерима су код Вука само речи домаћег порекла, уз свега два славенизма: *љубов*, *мошти*. Када се узме у обзир да је други постојао и у живом говору руралних средина, очито је да је „говор простога народа“ заиста добро илустрован у парадигмама.

8. У завршном поглављу, скромно именованом као *Примједба*, Вук је први пут покушао да одреди и обим српског језика, а тиме посредно и српског народа, будући да је прихватио романтичарско начело да један народ говори једним језиком. Дајући прву класификацију и опис српских дијалеката, Вук издваја „три предјелна нарјечија“:

1. „ХЕРЦЕГОВАЧКО, којему принадлеже сви Срблји, који живе по Херцеговини, по Босни (како грческога, тако и мухамеданскога вјероисповедања), по Црној Гори, по Далмацији, по Хорватској, и по Србији озго до Мачве, Ваљева, и до Карановаца“;

2. „СРЕМСКО, којему принадлеже Срблји који живе по Срему, по бачкој, по Банату, и по Србији око Саве и око Дунава, као н. п. по нахији (окружију) шабачкој, до пола ваљевске, по свој београдској, по смедеревској, крагујевачкој, по Ресави, по свој нахији пожаревачкој, по Црној ријеци, и по Крајини неготинској до Тимока“;

3. „СЛАВОНСКО, којему принадлеже Срблји римокатолическог вјероисповедања, који живе по Славонији, по Хорватској, и по Далмацији.“

Видљиво је да је за Вука пресудан језички критеријум за одређивање српског народа, а не верски, па тако говори о Србима „грческога“, „мухамеданскога“ и „римокатолическог вјероисповедања“. Кључни Вуков критеријум за прву класификацију српских дијалеката био је замена некадашњег вокала јат: „Највећа разлика између ови предјела јест у изговарању писмена јат“.

9. Уместо закључка. Чини се да је, парадоксално, у Вуковој *Писмености* данас најважније оно што се налазило „около“ саме граматике:

а) Вук је најавио реформу српског ћириличког писма, али не и реформу правописа. Предлог је да у ћирилици буде 29 графема и да међу њима нема диграфа. О даљем статусу морфонолошког правописа Вук се није изјаснио.

б) У време штампања *Писменице* Вук је био језички пуриста када су у питању турцизми и германизми који су одомаћени у народном говору. Ово језичко опредељење условило је и инвентар графема у реформисаној ћирилици.

в) Иако се у литератури то често истиче, Вук није штампао *Писменицу* Мркаљевом ћирилицом. Мркаљ је реформисао црквену ћирилицу, док је Вук своје дело штампао „грађаницом“ тј.

грађанском ћирилицом. Он није предложио графематско решење за /ѫ/ јер је још увек био језички чистунац, који је под утицајем Саве Мркаља и Павла Соларића спреман на протеривање турцизама, а истовремено је још увек чувао и морфонолошки правопис (попут С. Мркаља, не и попут Л. Милованова).

г) Вуку су у основи описа српског језика били рурални, сеоски говори источнохерцеговачког дијалекта. Дистинкција село : град у језику код Вука се најбоље огледа у коментару у вези са 3. л. мн. *они живу/молу/говору*, где истиче како „сви Срби овуда по градовима против овога гријеше у говору [...]. Али Сербљи који живе по селима далеко од градова у овоме неће никад погријешити“.

д) Вуков језички став још увек је био да су славенизми наше речи, мада поједине од њих и сам пуристички замењује, друге посрбљује на фонетском и творбеном плану, а избегава их и у примерима.

ђ) Вук је заступао романтичарско становиште да један народ говори једним језиком, што значи да је критеријум за диференцијацију народа био језички, као и код Јернеја Копитара и Франца Миклошича. Сви они сматрали су да су сви штокавци Срби, без обзира на „вјероисповедање“. Иако је мењао своје погледе на класификацију дијалеката (Ивић 1991: 222–223), Вук се језичког начела при подели народа држао до краја, што потврђује и данас често нападани текст *Срби сви и свуда* из 1849. године.

е) У *Писменици* Вук је извршио прву класификацију српских дијалекта, узимајући као главни критеријум замене (рефлексе) јата.

ж) Иако је историчар књижевности Миодраг Поповић сматрао да је *Писменица* „представљала примитиван, дилетантски рад“ (Поповић 1987: 72), сматрамо да је далеко валиднији коначан суд Љубомира Стојановића: „Оцењујући је, не сме се губити из вида да је ово *први покушај да се српски језик стави у граматичка правила*, и то од човека који није имао никакве научне спреме за тај посао. Оним делом, где се износе српски облици, она је добра, врло добра, а оним, где се износе правила граматичка, она представља ако не савремено граматичко знање уопште, а оно савремено граматичко знање код Срба. Она у ово доба није могла бити боље написана ни од кога“ (Стојановић 1924: 82).

Вук у *Писмености*, можемо свести разматрање, није реформисао српски књижевни језик, али јесте дао ваљан опис простонародног говора у Тршићу и околини, поставивши постојане критеријуме не само за дескрипцију него и за будућу кодификацију. Већ у своме првом обимнијем језикословном делу он се представио као поуздани граматичар са даром да препозна у којем правцу треба да се развија српски књижевни језик, почевши од реформе писма, преко селекције граматичких парадигми, закључно са одређењем српског језичког простора.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1998: Александар Белић, *О великим стваралоцима* (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, шести том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу* (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том IV, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Милановић 2012: Александар Милановић, „Српска ћирилица и концепције књижевног језика у 19. веку“, у: *Семинар српског језика, књижевности и културе. Предавања 1*, Међународни славистички центар, Београд, 131–141.

Милановић 2013: Александар Милановић, „Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/1, Београд, 187–197.

Николић 1967: Берислав М. Николић, *Књижевници и језик*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије.

Поповић 1987: Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд: Нолит.

Стевановић 1988: Михаило Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд: Штампарија графичког завода „Макарије“.

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКА АНАЛИЗА ВУКОВЕ ПОСВЕТЕ У *ПИСМЕНИЦИ* (1814)

1. Језик и стил посвета у контексту норми. У години у којој обележавамо 170 година од објављивања Вуковог превода *Новог завјета* ваља се подсетити на битан заокрет у реформаторевом погледу на лексичку норму српског књижевног језика: први пут је, наиме, у зрелој фази свога стваралаштва одустао од ригидног пуризма, нарочито одбојног става према лексичким славенизмима и на примеру сопственога превода експлицитно допустио да се лексичке празнине у књижевном језику попуњавају посрбљеним формама речи из црквенословенског језика, дајући у тексту примере примене такве концепције, а у предговору њено образложење.

Ваља овом приликом, међутим, поново нагласити и да је у првој, раној фази свога стваралаштва, у периоду од 1814. до 1818, Вук био неупоредиво толерантнији према лексичким славенизмима него што је био у *Српском рјечнику* (1818), у који су ушли само примери црквенословенског тј. књишког порекла што су постојали у актуелноме *народном*, тј. разговорноме српском језику. Стога је Вуков преводилачки поступак из 1847. имао своју праисторију у периоду када се млади Вук још увек ослањао на вишу, ученију лексику из руског и рускословенског језика, тј. у време када још увек према њој није био пуристички настројен, о чему је неретко и до сада писано и говорено, а последњи пут током великих научних скупова посвећених Вуку у Српској академији наука и уметности и Међународном славистичком центру, било да је сагледавана рана Вукова језичка

личност (Тјапко 2105), Вукова диглосија или билингвизам (Симић 2015) или пак рана Вукова језичка свест (Милановић 2015).

Историчари српског књижевног језика, међутим, нису до сада довољно пажње посветили корелацији између фреквенције и типа лексичких славенизама у Вуковим текстовима и *жанрова* у којима су они активирани, иако је Никита Ильич Толстој (2004) са пуно права инсистирао на утврђивању жанровске норме у доситејевском периоду развитка славеносрпског језика. Уколико из таквог угла покушамо сагледати Вукову *Писменицу српскога језика* из 1814. године, уочићемо да је и до сада у литератури констатовано да Вуков језички израз није исти у посвети, предговору и самој граматици, али истовремено нису извршене педантне језичко-стилске микроанализе ових делова књиге. Несумњиво је да садржајно, функционално и стилски предговор и сама граматика чине целину, док посвета представља засебан текст који, са једне стране, није морао имати суштинске језичко-стилске корелације са самим делом. Са друге стране, предговори су имали у доброј мери стандардизовану структурну и језичко-стилску норму почетком 19. века, односно читав низ стереотипних језичких конвенција које су се налазиле на хоризонту очекивања и особе којој је књига посвећена и целокупне читалачке публике. Наведене конвенције углавном су почивале на устаљеној етикецији и читавом низу клишеа који су били доста слични онима у приватној и службеној преписци, а подразумевале су *узвишени стил* базиран пре свега на руским и рускословенским језичким средствима. Она су доминирала у лексици, али су била очекивана и у појединим граматичким решењима као што су компарација или употреба партиципа. Израженија употреба типичних средстава српскога народног тј. разговорног језика у посветама доживљавана је као непожељни уплив *ниског стила* у кићену реторику, што је поставка која је уздрмана тек у епохи романтизма.

Наш задатак стога је да у овоме раду анализирамо језичко-стилске карактеристике текста Вукове посвете у *Писменици српскога језика*, а потом да их сагледамо у контексту поштовања тадашње графијско-ортографске, фонетско-фонолошке, граматичке (морфолошке и синтаксичке) и лексичке, али и стилистичке и жанровске норме.

2. Графијско-ортографска норма. По Копитаревом савету, Вук је прихватио Мркаљев модел српске ћирилице, али је начинио значајан културолошки заокрет

замењујући црквену графију руском грађанском. Унео је још једну измену симболички битну измену, која је најавила продор нових решења у српској чирилици: мркаљевски дограф <ть> заменио је графемом <ћ>, коју је Мркаљ регистровао у *Салу дебелога јера*, али је није препоручио у новом моделу.[43] Овакав избор графијског система, без традиционалних графема славеносрпске ћирилице попут јерова, јата, јерија итд., сигурно је код конзервативнијих читалаца деловао изненађујуће и поред њихове несумњиве упућености у Мркаљево дело, а можемо само претпоставити реакцију на овакву графијско-ортографску иновацију архимандрита којем је граматика посвећена. На засебној страни, наиме, читамо дативску конструкцију:

Пречестньеїшему господину

МЕЛЕНТИУ НИКШИЋУ

Свето-Студеничке Лавре Архимандриту,

садашньем Настоїателью монастира Фенека,

посвећена.

Став цркве према графијско-ортографском иновирању, додуше, био је много строжи када је у питању црквена ћирилица но гражданица, што најбоље потврђује и Мркаљева судбина. Непосредни Вуков претходник у реформи писма претрпео је много снажнију осуду цркве него сви реформатори пре њега или у његово време, а на које се и сам позивао у *Салу дебелога јера* (Доситеј Обрадовић, Атанасије Стојковић, Сава Текелија, Павле Соларић, Јован Дошеновић, Лука Милованов). Сви они, међутим, реформисали су постојећу грађанску ћирилицу коју је међу Србима одомаћио Захарија Орфелин у *Калиграфији* (1759) и *Славеносрпском магазину* (1768), а само се Мркаљ као лаик тј. световно лице усудио да, помало немотивисано, реформише црквено писмо, које је практично међу Србима имало вишевековни континуитет. Нераскидиве везе између

[43] Вук у *Писменици* још увек није имао графематско решење за фонему /dž/, као ни Мркаљ, чији је графематски инвентар садржао 29 јединица. Тако је и у посвети Вук ову фонему обележио диграфом <чж> и то у примеру: по бучжацима, што је било једно од решења са којим се могао сусрести до 1814. године, нпр. у српској штампи.

српскословенске и рускословенске ћирилице најбоље потврђује сличност између графематских система из рукописног буквара Гаврила Стефановића Венцловића (1717) и дела *Первоје ученије отроком*, које је Максим Суворов донео у Сремске Карловце 1726, и које је потом прештампано у Римнику. Увиђајући различитост реакција цркве када су у питању измене црквене и грађанске ћирилице, Вук је деловао слободније и своју је посвету штампао реформисаном мркаљевском ћирилицом, али грађанског типа, као и читаву *Писменицу*. Овакав избор типа ћирилице био је сасвим у складу и са њеном грађанском тематиком и наменом. Неке особине овог графематског система, међутим, треба посебно оздвојити.

2.1. Графема <ї>. Фонему /j/ Вук је у посвети системски обележио графемом <ї>, односно великим <І>, што је био графематски еквивалент црквеном <ı> које је задржао Мркаљ. Мора нас изненадити изванредно језичко осећање Вуково, јер је у време када то није било посве једноставно свако /j/ у тексту непогрешиво графематски регистровао: Пречестньеїшему, Настоїателу, ПРЕЧЕСТНЬЕІШИ, високопочитаїеми, їе (три пута), коїом, благостоїаньу, благодїетельства, коїима, бїедне, овоі, коїу, їа, посвећуїем, Іа, признаїем, дїело, моїе, благодїетелноме, милостивоі, соотвїетствовати, Пречестньеїши, Високопочитаїеми, моїем, увїераваїући, препоручуїћисе, наїнижи. Једини изузетак везан за графематско обележавање /j/ забележен је у архимандритовом имену: Мелентиу, што може бити условљено и изричитом жељом именованог добротвора. Суштински неспоразуми клера и Вука око решења за фонему /j/, додајмо, уследиће тек 1818. године, када је реформатор у ћирилички систем увео латиничну графему (Поповић 1991).

Вуково изостављање графеме <ѣ> и системско графематско решење за /j/ омогућили су нам да данас доста прецизно региструјемо све рефлексе јата у његовим раним текстовима, како у домаћим речима тако и у рускословенизмима. Са једне стране, у домаћим речима Вук је, сасвим очекивано с обзиром на његов матерњи говор и будуће реформаторске погледе на књижевни језик, у посвети доследни ијекавац: бїедне, дїело, увїераваїући. Са друге стране, пак, Вукова посвета почетком 19. века доказује јекавски рефлекс јата у рускословенизмима и на српском језичком тлу, које је на нивоу црквенословенског односно српскословенског изговора до 18. века читаво било екавско: благодїетельства, благодїетелноме, соотвїетствовати. Три наведена примера сведоче и о

Вуковом добром познавању руске и рускословенске фонетско-фонолошке норме у време када су многи славеносрпски писци писци са екавског шумадијско-војвођанског подручја графему јат и у славенизмима повремено замењивали графемом <е>.

2.2. Морфонолошки правопис. Вуков ортографски проседе остао је у читавој *Писменици* морфонолошки, као што је и Мркаљев у *Салу дебелога јера* из 1810. године. То значи да су и Мркаљ и Вук још увек били само на пола пута у остварењу Аделунговог захтева „пиши као што говориш“, на који су се оба позивали: тежили су принципу да једну фонему обележава једна графема, али још увек нису регистровали гласовне алтернације на морфемским спојевима, нарочито оне које су последица једначења по звучности или потоњег губљења сугласника. У самој посвети то потврђују следећи примери: Сербски (два пута), обштеполезнога, сердце, сердца. Недоследност у примени овог правила, међутим видљива је и у овоме сасвим кратком тексту, и то на примеру писања једне исте лексеме, коју Вук пише још и у форми са извршеним једначењем по звучности и губљењем сугласника: серцу (: сердце, сердца), чинећи исту грешку несистемности на којој ће потом замерати славеносрпским писцима.

2.3. Удвајање графема. Вук је још увек, по правилима морфонолошког правописа, писао и удвојене графеме на морфемским спојевима: искреннога, благонаклонности (два пута). Геминиране вокалске графеме потврђује један лексички славенизам, али је у њему овакво писање условљавао и изговор: соотвїетствовати.

2.4. Узвичник. По устаљеној ортографској пракси, Вук је писао узвичник тик иза речи и синтагми у вокативу: Повторително благодареħи ВАМА Пречестньеїши и Високопочитаїеми Господине! и о особитом високопочтењу моїем ВАС увїраваїуħи. Узвичником се завршава и „насловна конструкција“, због конструкције у вокативу сасвим налик на оне са почетака писама,[44] наведена у два реда:

ПРЕЧЕСТНЬЕІШИ ГОСПОДИНЕ,

[44] Вокатив *господине*, међутим, у посвети има српски народни облик, са наставом /-е/, за разлику од овог облика у рускословенском језику, који је једнак номинативу (**господин*), а који је био маркер високог стила у епистоларним формама. Већ у писму Јернеју Копитару од 18. маја 1814. године Вук пише: Благодарни и високоучени Господин Копитар, мени најљубезнии и високопочитаеми (Караџић 1988: 174).

мени вископочитаїеми!

2.5. Други интерпункцијски знакови. У време када је Вукова интерпункција била искључиво граматичка тј. формалистичка (Стевановић 1987: 24–61) као и код његових савременика, при његовом избору знакова посебну пажњу привлачи употреба *две тачке* и *тачке и запете*, у славеносрпској епохи веома фреквентних због барокне структуре реченице, која је подразумевала честа дуга низања, синтаксичке паралелизме и потребу за унутрашњим сегментовањем предугачких целина. И у Вуковој посвети имамо два примера за овакву фукцију наведених интерпункцијских знакова. Први је на самоме почетку текста, и у њему би оба ова знака могла заменити тачка, која би изразитије сегментовала и синтаксички паралелизам и градацију: Познана је ВАША пламенита љубов, коїом род Сербски обимавате, трудећисе о срећи и о благостоїању његовом ; позната су и многа благодїетельства штедре деснице ВАШЕ, коїима сузе бїедне и невольне браће наше неусипно сушите : но преко свега тога ВИ сте [...] приклонили.

Други пример је, опет, на самоме крају текста, у којем би тачка и запета могла бити замењена запетом, али не и тачком: Повторително благодареħи ВАМА Пречестньеїши и Високопочитаїеми Господине! и о особитом високопочтењу моїем ВАС увїраваїуħи ; и даље препоручуїуħисе ВАШОІ милостивої благонаклонности остаїем[...] наїнижи слуга.

2.6. Састављено писање енлитика. У славеносрпској писмености није било устаљено ни састављено и растављено писање речи, што се нарочито огледало у ортографском статусу енклитика, па и Вук састављено пише енклитику *се* у двама примерима: трудећисе, препоручуїуħисе. У свим другим примерима у читавоме тексту сегментација речи белинама идентична је са савременом ортографском праксом.

3. Графостилистички елементи. У Вуковој посвети и графостилистички фактори имају значајну функцију. Они су видљиви на нивоу структурисања текста, као и стилогености и стилематичности лексема које Вук постиже употребом великих слова, односно верзала. Већ смо истакли да посвета у *Писменици* неуобичајено заузима чак две стране, а да се на првој страни сасвим кратак текст од дванаест речи директног именовања и титулисања добротвора, али распоређених у чак пет сегментованих редова.

3.1. Верзал у наслову. Већ је речено у т. 2.4. и да је поздравна уводна, односно „насловна“, конструкција на другој страни дата опет у два реда, али је из примера видљиво и да је само први од њих додатно маркиран великим словима. И на првој страни само прва два реда штампана су верзалом. Вукова усредсређеност на ефекат који жели постићи код директног примаоца поруке овде је несумњива: он настоји да и графостилистички нагласи, истакне његову величину на двама највидљивијим местима текста.

3.2. Верзал у тексту. Због истог ефекта су и заменице *Ви* и *Ваш* кроз читав текст исписане не великим почетним словом, већ свим великим словима, и то у десет примера који су готово равномерно размештени по тексту: а) Позната је ВАША пламенита љубов; б) многа благодїетельства штедре деснице ВАШЕ; в) но преко свега тога ВИ сте и к овоï струци обштеполезнога добра милостиво сердце ВАШЕ приклонили; г) коїу їа ВАМА сада за знак благодарности и искреннога високопочтења посвећуїем; д) благодїтелноме серцу ВАШЕМ; ђ) Повторително благодареħи ВАМА Пречестньеїши и Високопочитаїеми Господине! и о особитом високопочтењу моїем ВАС увїераваїуħи ; и даље препоручуїуħисе ВАШОІ милостивоï благонаклонности остаїем ВАШЕ ПРЕЧЕСТНОСТИ наїижи слуга ВУК СТЕФАНОВИЋ.

Очити су и пажљиви распоред ових заменица и њихова кумулација, док њихова фреквенција нимало случајно расте баш на самоме крају текста. И једно и друго и треће додатно је истакнуто великим словима, што можемо сматрати одличним примером преласка једног Вуковог поступка из сфере стилематичности у сферу стилогености.

3.3. Нови ред. Наведена поздравна финална конструкција, међутим, указује још на један графостилистички поступак, назначен већ у анализи прве стране текста. Уколико из посвете уклонимо датовање (У ВИЕННИ 30га ВРЕСНЬА 1814), она има визуелно парцелисану структуру, у којој врло важну функцију имају нови ред и тзв. „бели“ односно празни редови, однос речи исписаних малим и великим словима, као и ред речи:

Повторително благодареħи ВАМА Пречестньеїши и Високопочитаїеми Господине! и о особитом високопочтењу моїем ВАС увїераваїуħи ; и даље препоручуїуħисе ВАШОІ милостивоï благонаклонности остаїем

ВАШЕ ПРЕЧЕСТНОСТИ

наїижи слуга

ВУК СТЕФАНОВИЋ.

4. Фонетско-фонолошке специфичности. Будући да је још увек избегавао речи оријенталног порекла, као и друге позајмљенице (уп. Караџић 1968: 15–20), не чуди превише што у читавој посвети нема потврда за фонему /h/ и графему <х>. У заменици и придеву домаћег порекла са етимолошким /-h/ у наставку за облик генитива множине, Вук је записао форме са губљењем овог консонанта, што је у складу и са његовим описом деклинације у *Писменици*: доста такови ревнитеља, код сиромашни Списателя. У дативу једнине именице *струка* регистрована је сибиларизација (к овоï струци), за разлику од стања у језику многих славеносрпских писаца са тла данашње Војводине (Милановић 2014: 164). Нема ни дисимилације у групи /mn/: многа благодїетельства. Чести су покретни вокали у облицима заменица, придева и прилога: коїима, општеполезнога добра, сада, искреннога високопочтења, с њиме, благодїетелноме серцу, сердца мога. Предлог *с* потврђен је само у форми без непостојаног /a/, као и предлог *к*. Други предлог, књишког порекла, углавном се у ово време и јављао само у краћој форми (Милановић 2014: 118–119). Друге значајније фонетко-фонолошке карактеристике активираних речи биће описане у т. 7.

5. Славеносрпске морфолошке црте. Развој славеносрпског језика у смеру његове вернакуларизације (понародњавања) условио је постепено потискивање руских и рускословенских граматичких црта, нарочито у доситејевској фази његовога развитка. Многе од граматичких карактеристика временом су лексикализоване, прелазећи заправо из сфере граматике у сферу лексике, о чему сведочи и ОС 2017. Тако и у Вуковом предговору срећемо лексикализовани партицип *високопочитаjеми*, као и лексикализовани облик придева са руском компарацијом у примеру *пречестњеjши*, а обе су лексеме два пута планирано поновљене на почетку и крају текста у синтагамама са управном речју *господин*, али и различитим редом речи: ПРЕЧЕСТНЬЕIШИ ГОСПОДИНЕ, мени високопочитаїеми; Пречестньеїши и Високопочитаїеми Господине.

6. Синтакса. Китњасти стил читаве Вукове посвете у доброј мери почива и на *барокној реченици*, карактеристичној за читаву славеносрпску епоху (Суботић 2007). Одавно је запажено да се и Вук доста борио са недаћама развучене и гломазне и недовољно комуникативне реченичне структуре (Ивић М. 1990: 22). Из тачке 2.5. видљиво је да због специфичне интерпункције није лако одредити чак ни дужину Вукових комуникативних реченица, али је несумњиво да су по данашњим мерилима све оне предуге и превише компликоване, недовољно комуникативне. У наставку текста описаћемо друге најзначајније карактеристике Вукове синтаксе у посвети.

6.1. Ред речи. У барокној реченици, осим њене дужине, лако је уочљив и необичан ред речи. Клаузе (предикатске реченице) у овим компликованим и разгранатим комуникативним реченицама неретко се и код Вука под страним језичким утицајима, пре свега немачком, завршавају глаголом (Ивић М. 1990: 20–21), као у следећим примерима: Позната је ВАША пламенита љубов, коїом род Сербски обимавате; коїима сузе бїедне и невольне браће наше неусипно сушите; ВИ сте и к овоï струци обштеполезнога добра милостиво сердце Ваше приклонили; коїу їа ВАМА сада за знак благодарности и искреннога високопочтења посвећуїем.

На синтагматском плану брзо се увиђа и инверзан положај атрибута. Вукови придевски атрибути су, наиме, неретко у постпозицији (Ивић М. 1990: 20). Као и код других тадашњих писаца, и код Вука је у атрибутској функцији најчешће реч са посесивним значењем, придев или заменица: род Сербски, благостоїању његовом, од стране моїе, сердца мога, књижество наше. Уколико управну реч одређују два придевска атрибута, у постпозицију такође одлази посесив: штедре деснице ВАШЕ, милостиво сердце ВАШЕ, благодїетелноме серцу ВАШЕМ, особитом високопочтењу моїем, али не без изузетка: ВАШОІ милостивоï благонаклоности. Нису, наравно, ретки ни примери са антепозицијом једног или више придевских атрибута, односно са нормалним редом речи: ВАША пламенита љубов, многа благодїетельства, бїедне и невольне браће, обштеполезнога добра, ове Писменице, искреннога високопочтења, милостивоï благонаклоности, такови ревнитеља, на другом степену, различне новосписане и преведене књиге, код сиромашни Списатеља, Пречестњеїши и Високопочитаїеми Господине. Коначно, за инверзијом падежног (неконгруентног) атрибута Вук је посегао

само једном у склопу вишеструко онеобичајене тј. стилски маркиране конструкције на крају писма, у потпису: ВАШЕ ПРЕЧЕСТНОСТИ наїижи слуга.

6.2. Корелативи. Барокну реченицу карактерише и обиље корелатива уз зависне клаузе у инверзији (Милановић 2014: 366–367). Један такав пример проналазимо и у Вуковој посвети: Да їе Бог дао, да род Сербски има доста такови ревнитеља, онда би на другом степену било књижество наше.

6.3. Клаузе у независном односу. У посвети пажњу привлачи и данас необична употреба напоредног везника *нити*: Да їе Бог дао, да род Сербски има доста такови ревнитеља, онда би на другом степену било књижество наше, нити би се различне новосписане и преведене књиге, код сиромашни Списатеља вальале по бучжацима.

6.4. Предлошко-падежне конструкције. На нивоу синтаксе, репрезент високог стила у славеносрпској епохи била је и књишка предлошко-падежна конструкција *к* + датив (Милановић 2014: 118–119), коју је Вук чак два пута активирао у краткој посвети, и то са различитим синтаксичким функцијама неправог објекта и падежног атрибута: к овоï струци [...] приклонили, љубови к мени**.** Будући да је истиснула конструкција *око* + генитив, данас је сасвим архаична предлошко-падежна конструкција *о* + локатив у рекцији глагола *трудити се*: Трудећисе о срећи и о благостоїању његовом.

6.5. Синтаксички паралелизам. Прва комуникативна реченица у посвети добар је пример за синтаксички паралелизам, веома честу синтаксостилему у славеносрпској епохи (Милановић 2014: 357–359): Позната је ВАША пламенита љубов, коїом род Сербски обимавате, трудећисе о срећи и о благостоїању њговом ; позната су и многа благодїетельства штедре деснице ВАШЕ, коїима сузе бїедне и невольне браће наше неусипно сушите. Истоветност синтаксичких конструкција додатно је наглашена понављањем лексема на почетку клауза, у оквиру којег су обличка варирања минимална и вероватно тражена ради спречавања потенцијалне монотоности исказа (Позната је : позната су, коїом : коїима).

6.6. Кондензација реченице. Барокна реченица, дуга, разграната и компликована, неретко је неминовно морала бити синтаксички кондензована употребом глаголских прилога (Милановић 2014: 387–389). Занимљиво је да је глаголски прилог садашњи у

Вуковој посвети активиран само на почетку и крају текста, те аутор овим синтаксостилистичким поступком као да ствара прстенасту конструкцију. Већ у првој комуникативној реченици читамо: Познана је ВАША пламенита љубов, коїом род Сербски обимавате, трудећисе о срећи и о благостоїаньу ньговом. У завршној реченици текста Вук посеже за кумулацијом глаголског прилога садашњег: Повторително благодарећи ВАМА Пречестньеїши и Високопочитаїеми Господине! и о особитом високопочтеньу моїем ВАС увїераваїући ; и даље препоручуїућисе ВАШОІ милостивої благонаклонности остаїем ВАШЕ ПРЕЧЕСТНОСТИ наїижи слуга ВУК СТЕФАНОВИЋ. За разлику од позније праксе, Вук још увек није стављао глаголске прилоге у иницијалну позицију реченице (Ивић М. 1990: 21).

7. Лексика. Будући да је у почетку свога деловања Вук био изразито пуристички настројен, и у посвети се трудио да избегава лексичке позајмљенице и туђице. Њима у овоме тренутку још није у пуној мери сматрао и лексеме пореклом из руског и рускословенског језика (Милановић 2015), а углед, друштвени статус и свештенички чин особе којој је књигу посвећивао управо су налагали Вуку високу фреквенцију славенизама. Поред оних наведених у т. 4, овде спада и мањи број речи са типичним фонетизмом (монастира, љубов, сердце), изведеница са карактеристичним црквенословенским суфиксима *-ост* (дужности, чувствителности, ПРЕЧЕСТНОСТИ) и *-тељ* (Настоїателью, ревнителья, Списателья), те рускословенским суфиксима *-ество* (књижество) и *-ител(а)н* (Повторително), као и са рускословенским префиксом *со-* (соотвїетствовати). Да је Вук још избегавао речи несловенског порекла, макар оне биле и интернационализми тј. европеизми, показује и кључна реч наслова читаве граматике, славенизам *писменица*, која се понавља у предговору: печатање ове Писменице.[45] Будући да су биле посве неуобичајене у простонародном језику, узвишености тона посвете нарочито су доприносиле књишке сложенице и речи добијене комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом, међу којима фреквенцијом и семантичким набојем нарочито доминирају оне са првим елементом *благо-*: благостоїаньу, благодїетельства, благодарности, благодїетелноме,

[45] У писму Копитару пре издања *Писменице* Вук пише: Я ћу овди писати Грамматику Сербску (Караџић 1988: 175). Само четири године касније Вуков званични наслов ће гласити *Српска граматика*, што је устаљени термин који ће употребљавати и многи други филолози.

благонаклонности, благодареħи. Следе по бројности оне са елементом *високо-* (Високопочитаїеми, високопочтења, високопочтењу) и *опште-* (општеполезнога).

7.1. Посрбљавање славенизама. Вук је већ у посвети фонетско-фонолошки и творбено почео посрбљавати славенизме, и то најпре тако што је црквенословенски суфикс *-ије* доследно заменио народним еквивалентом *-је*: благостоїању, високопочтења, високопочтењу, печатање. Битно је приметити да при вернакуларизацији лексике Вук још увек поступа опрезно, не одлазећи предалеко, па место групе /čt/ у последња два примера нема групе /št/, са дисимилацијом карактеристичном за народни језик, иако је фонетски посрбио састав суфикса у њима.

Савремени предлог *од* употребљен је само у народном облику добијеном аналогијом /od/, а не у црквенословенској форми /ot/: од стране моїе. Можемо закључити да је процес вернакуларизације Вуковога језичког израза, очито, већ био започет, али недовољно радикално.

7.2. Позајмљенице. Вукова усредсређеност на избор речи искључиво домаћег односно словенског порекла сасвим је лако препознатљива у посвети, у којој аутор избегава чак и интернационално именовање месеци: 30га ВРЕСНЬА 1814. Строгу селекцију прошла је само за просторно лоцирање неопходна лексема – топоним *Вијена*: У ВИЕННИ. Ову форму топонима, а не конкурентску *Беч*, активирали су и годину дана раније у имену својих *Новина српских* Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић, Вукови пријатељи.

8**. Жанровска норма.** Посвете у делима из 18. и 19. века само условно можемо сматрати посебним „жанром“ у склопу већих целина. Оне су у тадашњој српској култури углавном имале устаљену дужину, па и композицију текста: кратак текст морао је нагласити величину и значај личности којој се дело посвећује, али и њене титуле и звања, њен друштвени углед и жељу да допринесе културном и цивилизацијском напретку заједнице. Бројне су, међутим, и разлике у српским посветама. Оне су могле имати ја-форму, али и ону неутралнију, мање личну, у којој се аутор именује у трећем лицу, нпр. као *сочинитељ* и сл. Неке од посвета су датоване, неке не, једне имају издвојени „потпис“ на крају, попут писма, другима је неутрална форма ауторизовања уклопљена у

текст. Вукова посвета у свом кључном делу на другој страни има два параграфа, конструкцију у форми наслова, датовање, потпис, и по свим тим карактеристикама она има препознатљиву епистоларну структуру. Ово је лако доказати већ поређењем са првим сачуваним Вуковим писмом, упућеним Јернеју Копитару 18. маја 1814. године, које почиње конструкцијом у вокативу препуном славенизама (Благодарни и високоучени Господин Копитар, мени найльубезнии и високопочитаеми), а завршава се опет поздравом накићеним препознатљивом лексиком и већ виђеним глаголским прилозима: В прочем я Вас любезно поздравльаюћи, и препоручуюћи се Вашем Приятельству кое э мени милие него и што на овоме свиету остаем Ваш искренни високопочитатель и слуга Вук Стефановић (Караџић 1988: 174, 175).

8.1. Ја-форма. Видели смо да је Вук посвету исписао у ја-форми уз стереотипну скрушеност, тј. ауторску скромност налик оној код средњовековних дијака (наїнижи слуга): Іа признаїем да їе ово дїело од стране моїе малено, зато и не мислим с ньиме благодїетелноме серцу ВАШЕМ, и милостивої благонаклоности и льубови к мени, толико соотвїетствовати, колико дужности и чувствителности сердца мога. Ипак, ваља овде истаћи да је заменицу *ја* активирао и у реченицама у којима је она могла бити изостављена (коїу їа ВАМА [...] посвећуїем), о чему ће још бити речи.

8.2. Честе одредбе. Лако је видљива Вукова жеља да посвета буде што накићенија одговарајућим тј. очекиваним атрибутима (в. т. 6.1) и прилошким одредбама (коїма сузе бїедне и невольне браће наше неусипно сушите; штедро сте изволили платити; Повторително благодарећи ВАМА). Уколико упоредимо ову особину Вуковог стила у посвети са епистоларним стилом, видећемо да број атрибута и у писмима расте само при адресирању и поздрављању.

8.3. Сликовитост. Сликовитост читаве посвете почива пре свега на активирању *симбола* срца и деснице: милостиво сердце ВАШЕ, штедре деснице ВАШЕ, благодїетелноме серцу ВАШЕМ, чувствителности сердца мога. У *алегорији* добротворова десница „суши“ односно брише братске сузе: многа благодїетельтва штедре деснице ВАШЕ, коїма сузе бїедне и невольне браће наше неусипно сушите. Уколико је генерализујемо, алегорија јасно разоткрива Вуково сагледавање стања у српском друштву и култури, будући да су неодређена „браћа“ одређена као „бједна“ и „невољна“.

8.4. Понављање. У т. 3.2. већ су наведени примери за Вуково понављање као стилски поступак. Све кључне речи, видели смо, понављају се више пута у прецизно адресираном тексту, а међу њима су *Господин*, *Пречестњејши*, *Високопочитајеми*, *Ви*, *Ваш*. И најзначајнија добротворова особина лексички се удваја, додуше придевом *штедар* и прилогом *штедро*: многа благодїетельства штедре деснице ВАШЕ, штедро сте изволили платити. Понавља се и славенизам *љубов*, а и ова људска врлина приписује се примаоцу поруке: ВАША племенита љубов; љубови к мени. Метафорично употребљена лексема *срце*, семантички блиска претходној, везује се сада и за примаоца и за пошиљаоца поруке: милостиво сердце ВАШЕ, благодїетелноме серцу ВАШЕМ, чувствителности сердца мога. Ова веза између добротвора и аутора наглашена је и понављањем заменица *ја* и *мој*: коїу їа ВАМА [...] посвећуїем, Іа признаїем да ї ово дїело од стране моїе мало, љубови к мени. Вук је понављањем нагласио и једно сопствено осећање, високо поштовање добротвора: знак [...] искреннога високопочтења, о особитом високопочтењу моїем.

Такође, семантички кључна синтагма *милостива благонаклоност* понавља се у тексту, једном у његовој средини, а потом и на самом крају текста, стилски најпробитачнијем: милостивої благонаклоности и љубови к мени, и даље препоручуїућисе ВАШОІ милостивої благонаклоности. Будући да је индивидуални однос између архимандрита Мелентија Никшића и Вука наглашен понављањем заменица *Ви, Ваш, ја* и *мој*, надиндивидуалну и колективну важност меценинног чина Вук подвлачи удвајањем синтагме *род српски*: Познана је ВАША пламенита љубов, коїм род Сербски обимавате; Да їе Бог дао, да род Сербски има доста такови ревнитеља.

8.5. Поређење са Мркаљевом посветом. Јернеј Копитар је саветовао Вуку да се угледа на Мркаљево *Сало дебелога јера*, што је Вук и послушао. Како је Вуков ментор хвалописно писао о Мркаљевом графијско-ортографском трактату (Копитар 1984: 140–149), могуће је да су на Вука утицали и Мркаљев језик и стил, а не само филолошки погледи. Из те перспективе упоредићемо посвете у Мраљевом и Вуковом делу. Пренета грађанском ћирилицом, Мркаљева посвета гласи:

ПОЧТЕНОРОДНОМЕ ГОСПОДИНУ

МИХАИЛУ КОИТЬУ

Купцу и Гражданину Пештанскоме,

Наука Любителю,

Почитателю и Благодѣтелю Кньижника,

Обштой ползи усердноме Жрецу,

посвештава ово дѣлце свое Сочинитель.

Језичко-стилске сличности су лако уочљиве. Обојица су навели више графички сегментованих апозиција уз име добротвора (Пречестньеїшему господину Мелентиу Никшићу, Свето-Студеничке Лавре Архимандриту, садашньем Настоїателью монастира Фенека : ПОЧТЕНОРОДНОМЕ ГОСПОДИНУ МИХАИЛУ КОИТЬУ Купцу и Гражданину Пештанскоме, Наука Любителю, Почитателю и Благодѣтелю Кньижника, Обштой ползи усердноме Жрецу). И Мркаљ је пре Вука активирао доста славенизама: ПОЧТЕНОРОДНОМЕ, Гражданину, Почитателю и Благодѣтелю Кньижника, Обштой ползи усердноме Жрецу, посвештава, Сочинитель. Сличности су видљиве и на плану реда речи, па и код Мркаља запажамо постпозицију придевског атрибута у примерима: Купцу и Гражданину Пештанскоме; ово дѣлце свое.[46] И Мркаљ је радо употребљавао облике са покретним вокалима: ПОЧТЕНОРОДНОМЕ ГОСПОДИНУ, Гражданину Пештанскоме, усердноме Жрецу. Истовремено, видљиве су и значајне разлике између посвета, почевши од атрибута уз реч *господин* (*почтенородноме* : *пречестньејшему*). Разлике међу структурама ових посвета далеко су веће но сличности: Мркаљева посвета није директно обраћање своме добротвору односно нема епистоларну форму, краћа је, стилски је сведенија односно мање китњаста, није датована ни потписана, дата је на само једној страни текста. Биће да ипак није послужила Вуку као директан узор.

9. Отклон од норме. Очито је да су и Мркаљ и Вук добро познавали писана и неписана правила писања тадашњих посвета. Међутим, Вука каквог познајемо од 1818. године, дакле Вука револуционара, лакше у посвети *Писменици* препознајемо тамо где

[46] Мркаљ је, очито, склонији и инверзији падежног атрибута: Наука Любителю, Обштой ползи усердноме Жрецу.

постојеће језичке и културолошке норме крши него тамо где их поштује: при фонетском и творбеном посрбљавању славенизама (благостоїању, високопочтења, печатње) или при навођењу српског облика суперлатива уз сопствено име (наїнижи слуга) наспрам руске компарације уз име добротвора. Нарочито нам је Вук препознатљив тамо где се највише удаљио од хоризонта очекивања, а то је када је посегао за натуралистичком сликом исказаном *колоквијалним турцизмом*, и то јединим активираним турцизмом у читавом тексту: нити би се различне новосписане и преведене књиге, код сиромашни Списателља, ваљале по бучжацима. На основу народске конструкције *ваљати се по буџацима* видљиво је да Вуку овде није нимало стало до *културе еуфемизма*, како би потребу за ублажавањем непријатног садржаја у књижевном језику касније назвали „Пражани“ у *Тезама прашког лингвистичког кружока* (1929). Напротив, он тежи што експресивнијем изразу, за који му је неопходна реч која је ван сфере очекиваног у оквирима посвете. Селекцију управо овога турцизма није спречила чак ни графематско-ортографска недаћа наслеђена у склопу преузетог Мркаљевог модела: одсуство графематског решења за фонему /џ/. Овом снажном сликом Вук је, сасвим у просветитељском духу, желео пробудити савест потенцијалних добротвора српских књига и подстаћи их на активнији однос према српском издаваштву. Исти просветитељски дух, уосталом, видљив је и у „Предсловљу“, у којем се Вук обратио „благонаклоњеном Читатељу“, као и у читавом тексту *Писменице српскога језика*. У пуној мери он ће се, наравно, испољити тек у *Српском рјечнику* (1818).

ЛИТЕРАТУРА

Ивић М. 1990: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Ивић П. 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу* (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том IV, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић П. 1998: Павле Ивић, (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић П. 2001: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик* (прир. Милорад Радовановић), Целокупна дела Павла Ивића, том V, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Караџић 1968: Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности I* (прир. Берислав Николић), Сабрана дела Вука Караџића, књига дванаеста, Просвета, Београд.

Караџић 1988: Вук Стефановић Караџић, *Преписка I : 1811–1821* (прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима), Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесета, Београд: Просвета.

Копитар 1984: Јернеј Копитар, *Serbica*, Нови Сад: Матица српска.

Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.

Милановић 2015: Александар Милановић, „Рана Вукова језичка свест и статус славенизама (1814–1818), у: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: САНУ, 145–157.

Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

ОС 2017: *Речник славеносрпског језика : огледна свеска* (прир. Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић), Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1981: Миодраг Поповић, *Јота*, Тршић – Београд: Рад – Вуков сабор.

Симић 2015: Радоје Симић, „Карактер Вукова билингвизма у делима 1814–1818. године“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 319–327.

Суботић 2007: Љиљана Суботић, „Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман *Дејан и Дамјанка*)“, *Лингвистичке свеске*, 6, Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Нови Сад, 240–252.

Тјапко 2015: Галина Г. Тјапко, „Језичка личност аутора прве српске *Писменице* (1814), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 271–283.

Толстој 2004: Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

ВУКОВ СЛАВЕНОСРПСКИ ТЕКСТ

1. У сусрету са постојећом литературом, термин *славеносрпски језик* може страним студентима који студирају српски језик стварати више недоуимица. Многе од њих последица су различитих тумачења која су анализама и синтезама нудили највиђенији тумачи историје српског књижевног језика, а односе се на и на најзначајнија питања, као што су време настанка и нестанка славеносрпског језика или његова природа у делима појединих српских аутора.

Само као илустрацију наводимо да многи аутори симболичким настанком овог хибридног књижевног језика, створеног посрбљавањем рускословенскога језика, сматрају појаву првог српског часописа, *Славеносрпског магазина* Захарија Орфелина из 1768. године, док други наводе да је славеносрпски језик постојао и деценију или скоро две пре тога, те се граница у појединим проучавањима помера чак на 1750. годину. Истовремено, није постигнуто ни научно јединство око тога када је славеносрпски језик нестао као засебан тип српског књижевног језика. Данас се најчешће наводи да се са књижевнојезичке сцене повукао током друге и треће деценије 19. века, али се са *славеносрпским текстовима* можемо сусрести све до саме половине 19. века, па чак и касније.

2. Додатне недоумице унела је еволуција научне мисли једног од највећих српских лингвиста, Павла Ивића. Он је с временом у своја истраживања развоја српског књижевног језика унео новину, издвајајући *доситејевски језик* као посебан тип књижевног језика у односу на славеносрпски језик. Према Ивићевим тумачењима, у доситејевском језику дошло је до даље вернакуларизације славеносрпског језика па је његова граматичка структура у потпуности посрбљена, док су славенизми сачувани у сфери више лексике. Модел оваквог књижевног језика створио је сам Доситеј Обрадовић, па је према великану српске књижевности и културе одређено и именовање језичког идиома. Издвајање доситејевског језика у посебан тип књижевног језика додатно би скратило *славеносрпску епоху* будући да је Доситеј своја дела почео објављивати од 1783. године.

Ни најновија истраживања нису решила све недоумице које прате славеносрпски језик и његову епоху, а показало се да нису без основа ни погледи да је овај књижевни језик заправо подразумевао читаву скалу прелазних облика од чистог рускословенског из прве половине 18. века до чистога српског народног језика, којим су писали само ретки писци. Сви ови теоријско-методолошки проблеми одразили су се и на концепцију *Речника славеносрпског језика*, коју је са својим тимом у Матици српској још 70-их година 20. века почео осмишљавати Александар Младеновић, најзначајнији тумач славеносрпског језика, а наставила потом Љиљана Суботић и њени млађи сарадници. Управо из наведених разлога било је предлога да се речник назове и *Речником славеносрпске епохе*, па и речником славеносрпских текстова, за шта има много теоријско-методолошких разлога. Многи аутори, наиме, писали су своје текстове различитим језиком, што је у историји српског књижевног језика добро познато још од чувених примера дела Захарија Орфрелина и Јована Рајића. Селекцију језичког израза диктирао је у другој половини 18. и почетком 19. века садржај и жанр текста, па се тип књижевног језика доживљавао заправо као *стил* којим је дело написано. Орфелинов опус даје најлепшу илустрацију аутора који, у зависности од тога дали пише као књижевник, научник или публициста, пише на рускословенском, руском књижевном, славеносрпском и српском народном језику. С друге стране, поједини типови књижевног језика специјализују своју употребу код Срба. Најтипичнији пример јесте употреба руског књижевног језика као *историјског стила* тадашњих српских историчара, о чему је најутемељеније писао Никита Ильич Толстој, а добар пример је и судбина рускословенског језика, који своје бројне првобитне функције с

временом своди само на једну, богослужбену. Стога би славеносрпски језик требало пре везивати за конкретни текст, као конкретну и заокружену језичку јединицу, него за типичне ауторе или очекиване деценије у 18. или 19. веку.

3. Ако се због свих отежавајућих околности везаних за српску језичку ситуацију у 18. и 129. веку *славеносрпски текст* заправо показује као теоријски и методолошки најпоузданији термин, морамо му одредити кључне карактеристике. Оне би се могле сузити на следеће готово обавезне особине:

а) славеносрпска ћирилица;

б) морфонолошки правопис;

в) конкуренција графијско-ортографских решења;

г)конкуренција руских/рускословенских и српских народних граматичких црта;

д) конкуренција лексичких славенизама и српске народне лексике;

ђ) барокна реченица;

е) поштовање устаљених стереотипа и клишеа.

Славеносрпска ћирилица, коју још називају и *нереформисаном* или *предвуковском*, и морфонолошки правопис обавезни су пратиоци славеносрпских текстова, што не значи да нема и текстова који су уз помоћ овог графијско-ортографског споја написани народним језиком, али значи да нема славеносрпских текстова написаних вуковском ћирилицом или доследним фонолошким правописом. И славеносрпска ћирилица и морфонолошки правопис били су снажна симболичка обележја славеносрпског језика, о чему најбоље сведоче интензитет и стилски репертоар графијско-ортографских полемика у 19. веку. Како је руско/рускословенску морфологију почетних славеносрпских текстова постепено потискивала српска народна, конкуренција различитих облика остала је карактеристика читаве епохе, с тим што су се поједина књишка граматичка средства, попут партиципа или облика у компарацији, на крају лексикализовала, прешла у сферу лексичких славенизама. Њима су све снажније конкурисале лексичке форме из народног језика, као и фонетско-фонолошки и творбено посрбљени славенизми. Реченица

славеносрпских текстова неретко је *барокна*, што је термин везан за компликовану, предугачку, различитим уметањима и инверзијама оптерећену реченицу чије се клаузе неретко завршавају предикатом или његовим глаголским делом. Наравно, дистрибуција свих наведених средстава била је условљена различитим конвенционалним стереотипима и клишеима, нарочито при писању писама, посвета, предговора и сличних доста нормираних типова текстова, праћених писаним упутствима за састављање или употребном праксом.

4. Покушаћемо да на једном примеру докажемо да славеносрпске текстове нису стварали само типични представници ове епохе, већ и они које препознајемо као највеће противнике овакве писмености, попут Вука Караџића. И велики реформатор српског књижевног језика је, наиме, у почетку своје текстове састављао по славеносрпским узусима, што првенствено можемо потврдити његовим раним посветама и писмима. Овога пута анализираћемо Вуково прво сачувано писмо, упућено фебруара 1814. године Јернеју Копитару, великом слависти и своме ментору. Кратко писмо наводимо у целини, према издању из првог тома *Преписке* у оквиру Сабраних дела Вука Караџића:

Благородни, и високоучени Господин

Копітар; мени високопочитаеми!

Ваше позиванѣ к рецензираню Славено-Сербски књига (:под 20тим/9 числом текућега мѣсеца:) приміо сам с найвећим високопочитаніем. Я за найвећу чест и срећу признаем што е мене судбина сподобила познати се с таковим славним и великим людима, кои ревностьу к просвѣщенію, слави и к срећи, рода человѣческога дишу. Нити я знам како би Вама зато возблагодарити могао што сте Ви мене удостоили участником бити тога славнога, и сваку человѣческу похвалу превасходећега, Вашег предпріятія.

Я ћу се, с найвећом радостьу, трудити, да би по сили мога вѣдѣнія могао захтеваню Вашему, макар найманѣ, удовлетворити и себе достойним чести, кою Ви мени чините, показати; и ако у том найманѣ што успѣм, то ће онда моя срећа и радост бити совершена.

В прочем Вашой, мени найдрагоцѣнниіой, любови и пріятельству препоручуюћи се, с највећим високопочитаніем пребивам.

Вашега благородія покорнѣйши слуга

Вук Стефановић.

У Віени 28га/17 ферву. 814

4.1. Већ на први поглед видљиво је да је писмо написано славеносрпском ћирилицом. У њему су присутне многе графеме које су се већ нашле под ударом Мркаљеве критике из расправе *Сало дебелога јера либо азбукопротрес* (1810):

а) графема <ѣ>: позиванѣ, мѣсеца, просвѣщенію, человѣческога, человѣческу, вѣдѣнія, најманѣ, успѣм, найдрагоцѣнниіой, покорнѣйши;

б) графема <і>: Копітар, приміо, високопочитаніем, просвѣщенію, предпріятія, вѣдѣнія, найдрагоцѣнниіой, пріятельству, благородія;

в) графема <й>: највећим, највећу, највећом, достојним, најманѣ, Вашой, найдрагоцѣнниіой, највећим, покорнѣйши;

г) графема <я>: Я, я, предпріятія, вѣдѣнія, моя, пріятельству, благородія;

д) графема <ю>: рецензираню, људима, просвѣщенію, захтеваню, кою, любови, препоручуюћи;

ђ) графема <ъ>: кнъига;

е) графема <ь>: ревностьу, радостьу, пріятельству;

ж) графема <щ>: просвѣщенію.

Графема јат написана је у етимолошком положају домаћих речи и славенизама. Код Вука ијекавца у домаћим речима његова вредност је /је/ (мѣсеца, успѣм, найдрагоцѣнниіой), иста као и у славенизмима (просвѣщенію, человѣческога, человѣческу,

вѣдѣнія). И у домаћим речима и у славенизмима ова графема умекшава претходну графему при читању (позиванѣ, најманѣ, покорнѣйши). Функција графеме <i> јесте обележавање вокала /i/ испред другог вокала (приміо) или сонанта /j/ (високопочитаніем, просвѣщенію, предпріятія, вѣдѣнія, найдрагоцѣнниіой, пріятельству, благородія). Само у једном примеру употреба ове графеме је доста немотивисана и појављује се у властитом имену: Копітар.

Очито је да се јерови појављују само у склопу диграфа за означавање меких сугласника /nj/, /lj/ и /ć/ у ретким примерима (књига, пріятельству, ревностьу, радостьу), те да их је Вук, по савету који су стизали од славеносрпских писаца и пре Саве Мркаља, избацио у финалној позицији речи које су се завршавале сугласником. Фонема /ć/, међутим, обележена је на два начина: диграфом <ть> и графемом <ћ> у ауторовом потпису: Стефановић.

Нема ни графеме јери. Типична славеносрпска колебања око обележавања сонанта /j/ видљива су и у овом тексту. У њему на више места, гледано из перспективе савременог правописа, овај сонант у групама /je/ и /ji/ није ни обележен (високопочитаеми, високопочитаніем, признаем, е; кои, удостоили), док је у групама /ja/ и /ju/ обележен решењима из руске грађанске ћирилице (Я, я, предпріятія, вѣдѣнія, моя, пріятельству, благородія; просвѣщенію, кою, препоручуюћи). Испред сугласника и на крају речи сонант /j/ обележен је такође као у руској гражданици: највећим, највећу, највећом, достојним, најманѣ, Вашой, найдрагоцѣнниіой, највећим, покорнѣйши. Само у једном случају интервокалско /j/ обележено је као <i>, по Мркаљевом моделу: найдрагоцѣнниіой.

Графема <щ>, такође преузета из руске грађанске ћирилице, могла је имати две вредности: /šč/, у складу са руском традицијом, али и /št/, у складу са српском, па је и у Вуковом тексту реч могуће прочитати на два начина: <просвѣщенію> → /prosvješčeniju/, /prosvješteniju/.

4.2. Морфонолошки правопис огледа се у примерима у којима на морфемским спојевима нису регистроване гласовне алтернације у групама /bs/, /sć/ и /stn/ (Славено-Сербски, ревностьу, участником, радостьу) или су удвајене графеме: найдрагоцѣнниіой.

4.3. Занимљиве се и граматичке карактеристике Вуковог текста. Текст, у складу са тадашњом књишком нормом писања писма, отпочиње рускословенским вокативом, који је облички једнак номинативу: Благородни, и високоучени Господин Копитар; мени високопочитаеми! Стереотипна је читава ова конструкција, у којој је сасвим очекивана и појава партиципа, као и две књишке сложенице у функцији атрибута. Осим лексикализованог партиципа, у тексту се појављује и лексикализована руска компарација, опет на стандардизованом месту текста, у потпису: Вашега благородія покорнѣйши слуга Вук Стефановић. У свим другим примерима из писма компарација је српска, што указује на чињеницу да су дистрибуцију граматичких облика диктирали позиција и функција речи у тексту.

Књишког порекла је и предлошко-падежна конструкција *к* + датив, коју Вук као узвишену и престижну активира два пута у писму, други пут чак понављајући предлог: Ваше позиванѣ к рецензираню Славено-Сербски књига, ревностьу к просвѣщенію, слави и к срећи, рода человѣческога. Блиске народном језику нису биле ни конструкције са глаголским прилогом садашњим: Вашой, мени найдрагоцѣнниіой, любови и пріятельству препоручуюћи се. Исто важи и за следећи пример попридевљавања глаголског прилога: сваку человѣческу похвалу превасходећега, Вашег предпріятія.

4.4. У писму међусобно не конкуришу само графијско-ортографска и граматичка средства. Најочитија је лексичка конкуренција, у којој се са једне стране налазе славенизми, са друге домаће речи, а сасвим ретко, само када је неопходно, Вук активира и сасвим адаптиране несловенске позајмљенице (рецензираню). Фреквенција славенизама необично је висока, и одговара моделима састављања посвета и писама значајним особама, у којима је требало постићи што виши стил. Такав стилски ефекат се најлакше постизао високом фреквенцијом сложеница, а у наведеним текстовима то су обично оне са првим елементом *благо-*, *високо-* и сл., што потврђује и Вуково писмо: Благородни, високоучени, високопочитаеми, високопочитаніем (х 2), благородія. У многим примерима огледа се Вукова тежња да активира лексички славенизам у којем је руско тј. рускословенско порекло несумњиво: числом, чест, человѣческога, превосходећега, возблагодарити, участником, человѣческу, удовлетворити, чести, совершена, В прочем. То, међутим, није увек случај, па поједи славенизми нису редакцијски бојени: ревностьу.

За млађу славеносрпску епоху карактерична је честа конкуренција изведеница са црквенословенским суфиксом *-ије* и народним суфиксом *-је* (*-ње*) у оквирима истога текста, па је тако и у Вуковом писму: просвѣщенію, предпріятія, вѣдѣнія, благородія : позиванѣ, рецензираню, захтеваню.

4.5. Дуга барокна реченица карактерисала је и краће текстове, попут посвета, писама или новинских вести. Њеној монотоности неретко доприноси јака тежња за померањем предиката на крај клауза, што показује већ друга комуникативна реченица из Вуковог писма: Я за найвећу чест и срећу признаем што е мене судбина сподобила познати се с таковим славним и великим людима, кои ревностьу к просвѣщенію, слави и к срећи, рода человѣческога дишу. Када се ова синтаксичка појава укрсти са честим китњастим уметањима, која продужују и компликују реченицу, као и инверзијама (захтеваню Вашему), добијају се типичне барокне конструкције, као у другом пасусу Вуковога писма: Я ћу се, с найвећом радостьу, трудити, да би по сили мога вѣдѣнія могао захтеваню Вашему, макар найманѣ, удовлетворити и себе достойним чести, кою Ви мени чините, показати; и ако у том найманѣ што успѣм, то ће онда моя срећа и радост бити совершена. В прочем Вашой, мени найдрагоцѣнниіой, любови и пріятельству препоручуюћи се, с найвећим високопочитаніем пребивам.

Инверзан ред речи препознаје се у писму у постпозицији придевског атрибута (захтеваню Вашему, рода человѣческога), затим у антепозицији падежног атрибута (Вашега благородія покорнѣйши слуга), као и у обрнутом редоследу модалног и допунског дела сложеног предиката (возблагодарити могао).

Честа су у браокној реченици и славеносрпском тексту и намерна понављања, па се у Вуковом писму понављају лексеме које имају посебан семантички набој, попут лексема *високопочитаније*, *срећа*, *највећи*, *славни*, *человјечески*. Није случајно ни понављање лексема *Ви*, *Ваш*, *ја* и *мој*.

5. Славеносрпски текст, надамо се да је показала нализа, пред савременог читаоца ставља бројне потешкоће чак и на нивоу елементарног читања и разумевања садржаја. Њега, као и читав славеносрпски језик, карактерише одсуство строге норме на свим језичким нивоима, па су конкурентске форме (фонетски, морфолошки и творбени дублети,

лексички синоними итд.) биле сасвим уобичајене. Када се савладају писмо и правопис, што није претежак задатак за заинтересованог читаоца, следи разрешавање лексичких и граматичких дилема, чему данас доприносе бројне монографије језика славеносрпских писаца, студије и реченици који су објављени или се израђују. Како је у славеносрпском језику похрањен и значајан сегмент српске културе, а мислимо ту на књижевне опусе Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и многих других писаца, прве српске часописе и дневне новине, као и пионирска дела српске науке, такав истраживачки изазов добија не само на филолошком него и на ширем културолошком значају.

ИЗВОР

Караџић 1988: Вук Стеф. Караџић, *Преписка I*, 1811–1821 (прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима), Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесета, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

Албијанић 2010: Александар Албијанић, *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Матица српска – Вукова задужбина.

Албин 1968: Александар Албин, *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*, Нови Сад: Матица српска.

Белић 1998: Александар Белић, *О великим стваоцима* (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, шести том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грицкат 1987: Ирена Грицкат, „Још нека питања у вези са славеносрпском епохом“, *Јужнословенски филолог*, XLIII, 111–135.

Гутков 2005: Владимир П. Гутков, *Славистика – србистика. Изабрани радови*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Ивић 1991: Павле Ивић, „О питању улоге Вука Караџића у развоју књижевног језика Срба“, у: *Из историје српскохрватског језика*, Ниш: Просвета, 235–245.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* (прир. Милорад Радовановић), Целокупна дела Павла Ивића, VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јерковић 1972: Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад: Матица српска.

Јерковић 1976: Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*, Нови Сад: Матица српска.

Кашић 1968: Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Кречмер 1987: Ана Кречмер, „Српски књижевни језик у деценијама пре Вука (језичка анализа славеносрпских текстова: проблеми и могућности)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/2, 139–149.

Кречмер 1989: Anna Kretschmer, *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispel des slavenoserbischen Schrifttums)*, München.

Куна 1970: Herta Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Djela, XXXVI, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 21.

Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет у Београду.

Милановић/Бјелаковић 2016: Александар Милановић и Исидора Бјелаковић, „Толстојева периодизација и питање жанра“, у: *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen. Teil 2 / Славянския духовная культура: этнолингвистические и филологические исследования. Часть 2* (ред. А. А. Алексеев, Н. П. Антропов, А. Г. Кречмер, Ф. Б. Поляков, С. М. Толстой), Franfurt am Main – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang, 2016, 197–217.

Младеновић 1964: Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад: Матица српска.

Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.

Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског народа : одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

Нуорлуото 2017: Јуси Нуорлуото, *Језик Јована Стејића. Допринос историји стандардногјезика код Срба*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Завод за уџбенике Вукова задужбина.

ОС 2017: *Речник славеносрпског језика : огледна свеска* (прир. Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић), Нови Сад: Матица српска.

Реметић 1979: Реметић, Слободан, „О присуству рускословенских и славеносрпских елемената у језику Вукове ‚Пјеснарице' (1814)", *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 8/1, 337–343.

Стијовић 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Суботић 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.

Толстој 2004: Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Унбегаун 1995: Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*, Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин.

Херити 1983: Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад: Матица српска.

ВУКОВА УЛОГА У СТВАРАЊУ РИБОЛОВНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ (1818)

0. Српски рјечник као одраз живота Срба у 18. и 19. веку. Често је у литератури истицано како је Вуков Српски рјечник из 1818, а потом и онај из 1852, верно описао народни живот Срба, па су ова лексикографска дела постала и извор информација за истраживања из области историје, етнологије, антропологије, социологије и сл. Присуство или одсуство појединих лексема служили су неретко као сведочанства о српским обичајима, веровањима, одевању, привреди, кулинарству, стању просвете, друштвеном устројству.

Како је и слатководни риболов почетком 19. в. био једна од битних привредних делатности српског народа нарочито уз велике реке и језера,47 баш као и морски, очекивано је да су називи рибљих врста и друга риболовна терминологија у мањој или већој мери потврђени у речнику. Будући да је овај терминолошки систем и данас у одређеној мери неустаљен, један од циљева овога рада јесте да установимо колико је Вук допринео стабилизацији именовања појмова везаних за риболов на српском језичком простору. Истовремено, циљ је и да преко риболовне терминологије у првоме речнику (1818) проверимо колико су оправдане тврдње које потичу још од Александра Белића (1933: 10): „То је, на првом месту, речник језика једног човека и једног краја“.48 Трећи циљ рада јесте утврђивање лексичких допуна везаних за риболов у другом издању речника (1852).

1. Риболовна терминологија у речницима пре Вуковог. При провери наведених тврдњи о речнику језика једног човека и једног краја ваља пре свега узети у обзир добро познати податак да је Вук и пре одласка у Беч путовао по српским земљама, као и да је при изради

---

[47] О овоме сведочи, поред већег броја топонима *Рибари*, и етнографска литература (нпр. Јовићевић 1909, Дробњаковић 1934), али и штампа из 19. в. *Новине читалишта Београдског* извештавају о извозу рибе из Србије и увозу у њу (1847/21, 160; 1848/243–244, 313). Наведена литература показује да Срби још увек нису масовније уживали у спортском риболову.

[48] Исто мишљење имао је и Павле Ивић (1991: 69): „Вуково прво издање је у основи речник говора ј е д н о г човека“. Тако и Миодраг Поповић (1983: 24, 130) понавља да „reči koje nisu živele u tršićkom govoru, u odnosu na ostali materijal, predstavljaju zanemarljivu manjinu“, тј. да се „u Rječniku iz 1818. nalaze uglavnom reči iz Jadra“. И савремени историчари језика, попут Боже Ћорића (2014: 93) имају полазиште да је у речнику окупљена „лексичка грађа, која првенствено потиче из ауторовог завичајног дијалекта“.

речника консултовао речнике које је сматрао српским.[49] Поред речника које је Вук навео, и други речници већ су крајем 18. в. доносили риболовну терминологију, па тако и Речник мали (РМ 1792: 26–27) у поглављу „ꙋ рибахъ“ заправо говори о риболову, не само о рибама. Он потврђује два општа назива животиња које се у овој делатности лове (риба, рак), називе слатководних врста риба (јегуља, кесега, линьак, кечига, моруна, мрен, мреница, пастрма, сом, шаран, штука), називе појединих делова риба (љуска рибња, икра), само један nomen agentis (рибар) и назив само једног алата (мрежа). Иако скромног обима, посебно поглавље о риболову у Речнику малом, додатно сведочи о значају ове привредне делатности у свакодневном животу Срба.

2. Вукови додири са риболовом. Вук је одрастао у близини Дрине, а кроз Тршић је протицала речица Жеравија, у којој и данас има кркуше и поточне мрене, па се са риболовом морао површније или ближе упознати још у родном крају. Риболов је, међутим, и тада био развијенији на Дунаву, највећој и различитим рибљим врстама најбогатијој реци. До одласка у Беч Вук је имао више додира са Дунавом. Школовао се са 17 година у Сремским Карловцима (Кулаковски 1987: 37–46, Стојановић 1987: 1–15), био је писар код Јакова Ненадовића и имао друга задужења у многим подунавским градовима: Новом Саду, Београду, Панчеву, Кладову, Брзој Паланци. Као управник брзопаланачког среза и судија, 1813. г. записивао је непознате речи у жељи да што боље упозна народне говоре (Кулаковски 1987: 45, Поповић 1983: 7), па би ваљало очекивати да је у Подунављу забележио и понешто од специфичне терминологије значајне привредне делатности локалног становништва.

2.1. Вукова упућеност у риболовну терминологију видљива је и ван речника. Већ у Писменици српскога језика (1814) навео је именицу смуђ као пример за деклинацију: смудь, смудьу, смудьем, смудьеви (Караџић 1968: 47–48); смудь, смудьа (Караџић 1968: 139). У недостатку других примера, једина српска лексема за именовање ове слатководне рибе (уп. Михајловић/Вуковић 1977: 433) била му је неопходна као пример именице

[49] Вук је навео списак извора у тексту „Обявленїе о Сербскоме Рѣчнику (Словарь, Лексїконъ, Wörterbuch)“, штампаном у бечким *Новинама српским* уз бројеве 88 и 172: „Содержаваће све Сербске рѣчи, кое се налазе у Рѣчницыма: Курцбековомъ (кои е само именомъ Сербскїй), Деллабелли, Белостенцу, Ямбрешићу, Стуллїю, Волтичжїю, Хайму; и имаће їошт’ едну третину правыхъ Сербскихъ рѣчїй, кое се ни у едноме, отъ реченых Рѣчника, не налазе“ (Караџић 1966: 4).

мушког рода са финалним /-ђ/. Осим ове именице, из риболовне терминологије је у Писменици наведен још један пример, за активни („дјејствителни“) глагол, са типичним правим објектом: он лови рибу (Караџић 1968: 67). У тексту „Одговоръ господину - Ц - на нѣгово мнѣнїе о Србской Граматици (у 45 и 46 числу Нов. Србски)“ Вук као пример лексеме са групом /št/ узима именицу штука (Караџић 1968: 234), једини српски назив широко распрострањене рибље врсте (уп. Михајловић/Вуковић 1977:433).

И у Српској граматици (1818), која прати речник, Вук је поновио пример из Писменице за деклинацију именица на /-ђ/: смуђ, смуђу, смуђеви (Караџић 1966: XXXVIII). Понавља се и пример за групу /št/: штука (Караџић 1966: XXXIV), а илустрација за изговор рефлекса вокала јери је риба (Караџић 1966: XXXIV). Занимљивије је да је примере лексеме са финалним /-ć/ из Писменице, тј. облике именице броћ, броћу, броћем (Караџић 1968: 234), заменио облицима речи која именује слатководну врсту рибе: манић, манићу, манићем (Караџић 1966: XXXVIII). Проценио је, највероватније, да је нови пример бољи, познатији и семантички прозирнији (иако је и лексема броћ потврђена у речнику) јер је манић врло распрострањена рибља врста по српским рекама и име јој мало варира (уп. Михајловић/Вуковић 1977: 433).

Избором лексема смуђ, штука и манић Вук је показао добро познавање рибљег света и његовог именовања не само у Подрињу и Подунављу: одабрао је познате, привредно значајне врсте чија имена готово и не варирају у српском језику. И пословице у којима се помиње рибљи свет Вук је активирао у преписци пре збирке из 1836. г.[50]

3. Риболов у Српском рјечнику (1818). Шта све спада у риболовну терминологију, у литератури је различито дефинисано, чему понекад доприноси и недовољно разграничење термина рибарство и риболов.[51] Уколико термин риболов схватимо у најширем значењу – и као привредни, али и као спортски (који је у 19. в. код Срба био тек у повоју) – постају

[50] У писму Лукијану Мушицком 28. априла 1820: „Кажете да не ћу банкротирати, и да се не учим бити егоист! Не знам, али ћу Вам рећи: *Сит гладну не разбира*, или *Двије се рибе на једној ватри пеку, па једна другој не вјерује*? То вам обадвоје могу казати“ (Караџић 1988: 782). Пословицу је навео и у речнику.

[51] Данас се обично говори о *привредном риболову* и *спортском риболову*. Само први тип риболова назива се данас још и *рибарство*, а само други још и *пецање*. Сматрамо да је зато термин *риболовна терминологија* шири од термина *рибарска терминологија*. *Рибар* данас, опет, има углавном значење ’привредни риболовац’ (синоним је *алас*), док *риболовац* најчешће значи ’спортски риболовац’ (синоним је *пецарош*). Оваква семантичка диференцијација није апсолутна, али доминира.

јасније и контуре термина риболовна терминологија. Под „српскохрватском рибарском терминологијом“ Велимир Михајловић и Гордана Вуковић подразмевали су речи и изразе везане за врсте риба, превозна средства, мреже и друге алате и мамце, али и „кулинарију“, а анализирали су примарне и секундарне семантичке реализације у риболовачкој свакодневици и фолклору (Михајловић/Вуковић 1977: XV–XLII).52 Овакав приступ сматрамо исправним.

При ексцерпцији лексема из поменутих тематских група у Српском рјечнику лако увиђамо да је Вук у њега унео многа, али не сва познатија, именовања слатководних рибљих врста, редукован број лексема везаних за делове рибљег тела, као и само део термина везаних за технике лова и кулинарије.

4. Именовање врста риба, њихових делова и кулинарија. Већ „Предговор“ у речнику нуди две речи као илустрације њиховога специфичног српског гласовног састава (смуђ) и рефлекса јерија – риба (Караџић 1966: IX).53 Сâм речник, наравно, потврђује лексему риба, која је илустрована пословицом Двије се рибе на једној ватри пеку, па једна другој не вјерује (726), али и праћена двема формама аугментатива, од којих рибетина добија предност над данас архаичним рибурина: рибетина, f. augm. v. риба (727); рибурина, f. vide рибетина (727).54 Од деминутива наводи се само облик рибица, f. dim. v. риба (727), без иједног творбеног дублета (нпр. *рипче и сл.). Потврђен је придев рибљи (727). Региструје се и лексема пљуцавица у изразу Ситна риба пљуцавица (565).

4.1. Вук у речнику наводи и називе многих слатководних врста риба, избегавајући њихове синониме и дублете, којих је у српском језику било и остало много (Михајловић/Вуковић 1977). Не изненађује што именује пре свега шире познате врсте, значајне у риболову и исхрани становништва: буцов (56), гргеч (108), деверика (122), јегуља (281), караш (298), кесега (303), ноствица (кечика, кечига) (303), клен (308), кркуша (341), линьак (369), манић (385), младица (405), моруна (415), мрена (416), пастрма

---

[52] Упитник у Михајловић/Вуковић 1977: VIII–X садржао је следеће: Рибе, Рибарски алати, Риболов, Услови за риболов, Мамци, Превозна средства, Кулинарија, Рибарска склоништа, Пословице о рибама, Приче о рибама, Сујеверје о рибама и риболову, Риба као лек, Штеточине за рибу (птице и остале животиње).

[53] Сви даљи примери у тексту наведени су према овоме издању, без пуне скраћене референце због уштеде простора.

[54] Вук је давао предност аугментативим а са суфиксом *-етина* над суфиксом *-урина* (Кашић 1987: 49).

(пастрмка) (545), паструга (545), пеш (555), сом (780), чиков (902), шаран (913), штука (925). Наведени списак заслужује три коментара. Први, да уз изузетак ноствице и пастрме као Вукових препоручених форми, све наведене врсте и данас имају исту форму именовања као доминантну, ако не и стабилизовану. Други, да међу наведеним врстама пеш и чиков нису били привредно интересантни, нису значајније употребљавани у исхрани, али су их рибари радо користили и данас користе као мамац, тј. као *кедере, издржљиве на удицама при лову цењених грабљивица (сома, смуђа, штуке, младице, пастрмке), док је кркуша морала бити чест улов, чак и дечији, на потоцима и речицама. И трећи коментар, да у речнику нема смуђа, што је сасвим сигурно Вукова омашка, будући да је ово народно именовање значајне врсте већ потврђено у Писменици, Српској граматици и предговору Српском рјечнику.

4.2. Тешко је утврдити све разлоге због којих Вук није регистровао бројне савремене синониме и варијанте, фонетске и творбене, у именовању врста: неки од њих вероватно нису ни постојали у Вуково време, неке није чуо и записао, неке је можда и избегао да не оптерети речник сувишним лексичким варијацијама. Тако уз буцов није навео и распрострањено *болен, барем равноправно именовање врсте данас у западној Србији, уз моруна и облик *морун, чест у Ђердапу (Петровић 1941: 3),55 уз пастрма и пастрмка немамо и *пастрва, уз линьак и *линь, а уз шаран и *крап, везан за мањи део језичког простора углавном око Скадарског језера. Од синонима и фонетских дублета Вук је регистровао само мали део лексичког блага, у два примера. Први се односи на кечигу, распрострањену врсту у нашим водама: кечика (кечига), f. vide ноствица (303); ноствица, f. eine piscis genus (471). Занимљиво је да је при конкуренцији облика ноствица, кечика и кечига дао предност данас архаичном облику ноствица,56 док је у речнику очито најмање пожељан облик кечига, данас најраширенији. У конкуренцији облика пастрма и пастрмка првенство даје данас ређем облику: Пастрмка, f. vide пастрма 1 (545). Овакав несклад између стања у Вуковом речнику и савремених назива (уп. Симоновић 2011), показују остали примери, посве је изузетан.

---

[55] У дневним новинама Славенно-себскїя Вѣдомости, Нро. 90, од „5. Ноемврїа 1793“, на страни 329 пише: „Морана э было ове Есени по 520 фунти, а сама икра износила э по 100. и по 120“. Како овај облик нисмо забележили у другој литератури, могуће је да је у питању и штампарска грешка.

[56] Наравно, данас у фонетској форми *носвица* (Петровић 1941: 3).

4.3. Многе слатководне рибље врсте нису потврђене у речнику. Поред смуђа, испуштеног грешком, поменућемо само неке раширене врсте, под данас најчешћим називима: *бандар (*буљеш), *белица (*бјелица, *беовица, *кауглер), *бодорка (*бодарка), *вијун (*вијуница), *вретенар, *главоч (*ружица), *јаз (*протвиш), *јесетра (*јесетар), *крупатица (*крупачица, *карапатка, *крупатка),57 *липљан (*липљен, *липен), *носара, *пијор, *сабљар (*сабљарка, *сабљара), *сим (*симче), *скобаљ (*шкобаљ, *подуст), *црвенперка, *шљивар, *штампајзер. У складу са пуристичким књижевнојезичким начелима, Вук није унео појединa одомаћена именовања страног порекла у српском језику, нарочито она са тла данашње Војводине, попут германизма *форел(а).58 Нису регистрована ни регионална именовања ређих врста, попут назива *укљева из Црне Горе. Међу наведеним врстама највише чуди одсуство лексеме јесетра, имена привредно веома значајне дунавске врсте импозантних размера и изгледа, која је била један од главних извора прихода тадашњих рибара и читавих породица, те је за њу Вук практично морао чути у Подунављу.

4.4. При анализи деминутива изведених од назива рибљих врста теоријско-методолошки опрез је неопходан будући да и данас они понекад означавају посебне рибље врсте (Милановић 2017). Вук је, с једне стране, унео деминутиве из живог говора код врста које и не расту много, па су обично величине длана или нешто веће. Отуда деминутиви овде вероватно не означавају мале примерке, незнатно мање од најкрупнијих, већ заправо одлику врсте: карашчић, m. dim. v. караш (298), кесежица, f. dim. v. кесега (303), кленчић, m. dim. v. клен 2 (308), кркушица f. dim. v. кркуша (341), линачић, m. dim. v. линак (369), мреница, f. dim. v. мрена (416), пастрмица, f. dim. v. пастрма 1 (545).59 Наведени деминутиви заслужују више коментара. Уз именицу кесега дат је само деминутив са алтернацијом /k/ : /ž/, данас сасвим застарео, а није потврђен облик *кесегица, чест у 19. и 20. в. На распрострањеност лексеме кесега и деминутива *кесегица

---

[57] Уп. *карапатка* (Момировић 1937: 147).

[58] Уп. пример: *пастрва (форела)*, *Новине Србске*, 1818, 718. Именицу *форел(а)*, очито распрострањену у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта под утицајем немачког језика, срећемо и у преводу са немачког: *који је пун форела и други риба* (Јован Суботић, „Описаније Црне Горе“, *Српски летопис*, 74, 3, 1846).

[59] Међу наведеним врстама само пастрмка и линак могу тежити и више килограма.

утицало је шире значење ’ситна бела риба’, у коју спада више врста.60 Вук је раздвојио деминутиве именица клен са значењем врсте дрвета и врсте рибе, као што су то учинили и говорници народног језика: кленић, m. dim. v. клен (308) за дрво, док је код деминутива назива рибе кленчић проблем разрешен индексом 2. Даље, именица мреница може именовати и посебну врсту у односу на мрену, тј. поточну мрену. Сасвим опште и кратке Вукове дефиниције у речнику остављају нас и овде без детаља. Коначно, уз пастрма облик пастрмица наведен је као деминутив, док облик пастрмка нема исти граматичко-лексикографски третман: пастрмка, f. vide пастрма 1 (545).61

Са друге стране, речник бележи још пет деминутива изведених од назива речних риба, али сада, сасвим супротно претходним примерима, управо оних врста које уз јестеру максимално расту у нашим водама: Моруница f. dim. v. моруна (415), Сомић, m. dim v. сом (780), Сомче, чета, n. ein Bachs, salmo (780), Шаранчић, m. dim. v. шаран (911), Штучица, f. dim. v. штука (925).62 Вук је тако описао комуникативну потребу рибара да деминутивом јасно одреде, готово лексикализују, величину уловљене рибе тамо где је то више него релевантно за продају и зараду. Он наводи и данас архаичну збирну именицу сомчад: Сомчад, f. (coll.) kleine Bachse, salmones pervuli (780).

4.5. Осим наведених облика рибетина и рибурина, у речнику нема других потврда за аугментативе у риболовној терминологији, па ни уз називе за врсте који су данас чести и са примарним и са секундарним, пејоративним значењем: *сомина, *сомчина, *штукетина, *шаранчина и сл., којих је могло бити и у тадашњем говору.

4.6. Поред лексеме рибљи (727), потврђени су само још придеви изведени од имена привредно значајнијих врста: моруњи (413), сомљи (780), сомов (780), шарањи (911) и штучји (925). Нема придева *морунин, *шаранов, *штукин, *смуђев и сл., који би се

---

[60] Уп. значење из *Речника малог*: *Ein Weisfisch* (РМ 1792: 26), и синтагму *род кесеге* (Јован Суботић, „Описаније Црне Горе“, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 86).

[61] О доследности означавања деминутива в. Кашић 1987: 50.

[62] Као и код облика *кесежица,* Вук наводи само облик *штучица* са извршеном палатализацијом. Данас је распрострањенији облик **штукица*. Уп. облике *ножица*, *ручица* „без напоредних варијаната“ (Ивић 1991: 133).

могли наћи у синтагмама са именицама глава, реп, мрест, икра, млечац и др., као у данашњем риболовном дискурсу, као ни придева *сомовски, *шарански и др.63

4.7. Од кулинарије, регистрован је само назив сомовог меса сомовина (780), не и облик *сометина, потврђен у Војводини (Ђорић 2012: 377). Могуће је да је одсуство именице *смуђ условило и одсуство изведенице *смуђевина (Ђорић 2012: 380), настале несумњиво због цене и квалитета смуђевог меса. Именица икра (256) може се посматрати и из перспективе кулинарије будући да је пржена на уљу или у рибљој чорби била и остала специјалитет, али нема лексеме *кавијар, коју је Вук морао чути у бројним градовима на Дунаву, пре свих у Кладову.

4.8. Међу лексемама са значењем делова рибљег тела у речнику нема распрострањених именица *крљушт/*краљушт (уп. Момировић 1937: 147), *мјехур/*мехур, *шкрга.

5. Именовање процеса и алата. Речник даје много лексичких потврда за разне рибарске реалије, било да је у питању лов мрежама или удицама. Наведени су и хунгаризам алас (5) и наша реч рибар (727), али Вук предност даје домаћој изведеници, на коју позајмљеница, као споредна, упућује: Алас, m. [...] vide рибар (уп. Кашић 1987: 35, Ивић 1991: 78, 147). Међутим, поред лексема пецање (553) и пецати (553) нема именица *пецарош и *пецач, као ни придева *пецарошки. Уз алас ту су и лексеме аласов (5) и аласки (5), а уз рибар стоје и рибарев, рибаров (727) и рибарски (727). Боље је регистровано све што је у риболову материјално него оно што је апстрактно. Тако срећемо више лексема са значењем алата за риболов: Алов, m. велика прећа што се рибе ватају (6), кошар (332), мрежа (416), мрежица (416), остве (525),64 удица (853), мамац (385). Неких од раширених лексема, нарочито у Подунављу и Посавини, ипак нема: *бубањ, *буњкало, *окце, *пампур, *пловак, *пловац и сл. Према процесу именованом као пецање (553), нема апстрактних именица парадигматског значења *аласлук, *рибарење, *риболов, *риболовље,65 а наспрам глагола пецати (553) не стоји глагол *рибарити. Вештачки

---

[63] Уп. устаљене синтагме у савременој риболовној терминологији: *сомовски* тј. *шарански прибор*/*удица*/*опрема*.

[64] У Михаиловић/Вуковић 1977: 251 уз облик *остве* стоји упућивање на потврђене облике: „v. bodila, osve, ospe, ostva, osti, ošća, cigonj, džida“. Од њих, у *Српском рјечнику* потврђена је само именица *џида* (909), али у значењу ’копље’. Петковић у путопису из 1734. употребљава облик *оства* (Јовић 2017: 145).

[65] Такође, нема ни лексеме **риболовац*.

уређен простор са рибом именован је као рибњак (727), али нема именовања зимског пребивалишта рибе ни као *кртог ни као *зимовник.66

Именовања у процесу размножавања риба добро су одсликана на нивоу и конкретног и апстрактног: икра (256), млечац, чца, m. (Рес. и Срем.) vide млијечац (407), млијечац (407), мрест (416), мреститисе (416), мрешћење (416), мријест (416), мријеститисе (416), мријешћење (416). Па ипак, простор на којем се риба мрести није именован, нема лексеме *мрестилиште/*мријестилиште.

7. Развој терминологије после Српског Рјечника (1818). Вукова путовања и проширивање знања о српском језику на целокупноме простору условили су процесе реконструкције норме из 30-их година 19. в., али у Пословицама готово да нема нових лексема везаних за риболов, осим именице гера (У репу од гере није вечере. У Дубровнику). Ту су, према регистру Михаила Шћепановића (2015), још и очекиване лексеме мрежа, риба и рибица, али нема лексема *рибар, *удица и сл. у метафоричној употреби.67 Поједини називи риба у пословицама управо су сликовито активирани, на пример кесега, моруна (Кесега побије цену моруни. И мала ствар, кад се јевтино даје, поквари цијену и великој) и сомче (Красно момче, ка’ балаво сомче). Укусна риба штука постаје симбол локалног краја (Напије л’ се ко Вуке и наједе л’ штуке, остаде у Вуковару), а посведочена је и у пословици анегдотске природе (Тука, буди штука! Казао поп или калуђер, кад су негђе уз пост преда њ донијели печену туку, и овијем ријечима као претворивши је у рибу, стао јести).

Битан подстрек за даље богаћење риболовне терминологије у другом издању речника (1852), у којем је број лексема значењски везаних за рибе и риболов знатно порастао (Стојићевић 1927: 4), Вук је нарочито добио када се појавила књига Григорија Лазића (1836) Проста наравна историја. Лазићева књига је „служила као основа свим доцнијим писцима, који су о рибама што писали. Од 27 имена, колико их Лазић наводи за рибе из слатке воде, 26 је ушло у Рјечник II издања, а свих 27 у Панчићеве рибе у

---

66 Уп.: *Зимовник,* m. der Winteraufenthalt Winterquarrier (der Räuber), hiberna praedonum (231), уз пример из епске народне песме.

67 Уп. такав исказ: „На малу удицу и гльисту лове рибари велику рибу. Ловке, гвожђа, ступе, замке, мреже, яме, оружіе, засъде, све то крию, и покриваю ловци“ (В. Лазићъ, „О преводу Новога завѣта“, *Додатакъ къ Новинама Читалишта београдскогъ* брою 8. 1848. год.).

Србији“ (Стојићевић 1927: 4).[68] Видљиво је да је тако и Вук, барем посредно, утицао и на Јосифа Панчића да у делу Рибе у Србији (Београд, 1860) устали називе слатководних рибљих врста. И српска штампа, попут Новина читалишта београдског, почиње доносити све више познатих конструкција (рибу ловити НЧБ 1847/ 31, 242) и речи (рибар НЧБ 1848/1, 8), али и нове речи добијене комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом, као што је риболовље (НЧБ 1848/38, 313, 1848/42, 347).

8. Риболов у Српском рјечнику (1852). Под утицајем литературе, али и својих спознаја са путовања, Вук у новом речнику наводи више назива риба, било да означавају нове врсте или да на други начин именују врсте вћ наведене 1818. године, а појављују се и морске врсте. Речнички чланци постају богатији: чешћи су синоними и творбене варијанте, доследнији латински називи, неретка територијална прецизирања, цитиране су нове пословице и фразеологизми као потврде и др. На пример, уз шаран сада се наводи да је то и: (у Ц. г.) мушки надимак (833). Богати се и фонд речи које се односе на технике риболова, а незнатно и фонд деминутива од назива речних врста риба.

8.1. У новом речнику потврђено је више нових слатководних рибљих врста (бадељ, балавац, бандар, безрибица, звездар, јаз, јестера, кочић, крупатица/крупатка, липен, патуца, сабљарка, сим, уклија, црвенперка, шљивар), неуједначено лексикографски обрађених.[69] На пример, без ширих објашњења ту су балавац, безрибица, звездар, јестера, кочић или шљивар: БАЛАВАЦ [...] 2) риба, Stichling, gasterosteus aculeatus (13); БЕЗРИБИЦА, f. [...] cyprinus alburnus minor (21); ЗВЕЗДАР, звездара, m. (у Сријему) некака риба (203); ЈЕСТЕРА, f. der Stör, accipenser sturio (254); КОЧИЋ, m.[...] 2) (у Сријему) некака риба (295); ШЉИВАР [...] piscis genus (844). У речнику је сада и јаз: der Bratfisch, cyprinus ballerus (245), али не и данас распрострањени синоним, германизам *противш/протфиш. Регистрован је и сим, уз неодређено риба некака (680). Детаљније су описане две рибе чија су имена забележена у Срему, бадељ и патуца: БАДЕЉ, m (у Сријему) нека риба, у које је глава као у змије ; тешко се струже и не пори се, него јој се цријева навлаче на уши,

---

[68] Вук критички приступа Лазићевој књизи и не уноси његов облик *мрен* поред облика *мрена*, као ни лексему *косаљ* (врста данас обично именована као *шпицер*) из непознатог разлога.

[69] Истовремено, нерегистроване су остале многе распрострањене рибље врсте, као и њихова различита именовања: **кауглер* (**беовица*, **бјелица*, **белица*), **бодорка* (**бодарка*), **вијун* (**вијуница*), **вретенар*, **главоч* (**ружица*), **пијор*, **штампајзер* и др.

Art Fisch, piscis genus (11); ПАТУЦА, f. (у Сријему) некака риба, у које је трбух изнутра црн, der Nafenfisch, Schneiderfisch, cyprinus nasus (491).70

Вук уводи и нове синониме и дублете: поред именице линьак Вук несигурно као истозначну наводи и именицу линь: ЛИЊ, m. (у Хрв.) некака риба (ваља да је линьак) (329). Вуково нескривање недовољне упућености у рибље врсте препознајемо и у одредници липен, али је територијално одређење сасвим прецизно: ЛИПЕН, m. некака риба у Србији по јужним крајевима и у Херцеговини (329). Ваљано лоцирање видимо и уз именицу крап: КРАП, m. (по југоз. кр.) vide шаран (299). Синониме и њихово територијално разграничење налазимо и у речничком чланку уз именицу бандар: БАНДАР*, бандара, m. (у Сријему) некака риба (која се у Бачкој зове буљеш) (14).71 Међутим, уз буљеш стоји другачије лоцирање: m. (у Барањи) vide бандар (48). Облици сабљар и сабљара упућују на надређени облик сабљарка (659). Регистрован је и облик скобаљ (687) и данас мање распрострањен фонетски дублет шкобаљ (841), али без међусобног упућивања, и без синонима *подуст за исту врсту. Наводи се сада и облик пастрва, уз упућивање на облик пастрма: ПАСТРВА, f. (по југоз. кр.) vide пастрма (490). Облици крупатица и крупатка наводе се као равноправни (308), али нема форми *крупачица и *карапатка. Облику црвемперка даје се предност у односу на облик црвенперка: ЦРВЕМПЕРКА (црвенперка), f. [...] cyprinus rutilus (814). Поред имена јегуља, сада је у чанку додато и угор (249), али је одређење угора много информативније: јегуља тежа од по оке. Кад се јегуље у Габели хватају и продају, која је мања од по оке, онијех се 300 броји у товар, а угори се продају особито на мјеру (768). Регистровани су и облици уклија и укљева, неједнако лексикографски обрађени. Уз уклија стоји кратко и уопштено одређење: УКЛИЈА, f. некака мала рибица [...] cf. укљева (776). Уз укљева, пак, налазимо још једно веома детаљно сведочанство о значају риболова у Црној Гори: УКЉЕВА, f. (у Ц. г.) мала риба (мало већа од срђеле) у језеру Скадарскоме, која се Талијански зове scoranza. Укљеве пред зиму навале крају, особито у она мјеста гдје се вода друкчија види, и која се зову ока (cf. око). Укљева се суха продаје у Котор и оданде на морске лађе. Црногорци које хватајући и

---

[70] Кашић (1987: 130) међу називима за врсте риба из Срема прави две грешке. Прва, овде смешта именицу *црноглавак*, превиђајући речцу *као*: *ЦРНОГЛАВАК, авка, т. (у Сријему) као рибица мала, црне главе, cf. буђара* (815). Међутим, Вук овде мисли на пуноглавца, што доказује и *буђара* (47), која опет упућује на *жабић* (154). Друга, он погрешно преноси форму имена „врсте рибе“ као *црноглавка*, што је у речнику само *тица* (815).

[71] Кашић (1987: 139) погрешно преноси Вуково *бандар* као *бандер*.

сушећи укљеву које носећи је у Котор заслуже на годину по неколико хиљада дуката (777).72

8.2. Захваљујући путовањима и информаторима, Вук је боље упознао и имена морских врста риба, нарочито у Дубровнику, па је у речник унео и именице буква, гера, главоћ, зубатац, лист, пијерка, скобој, сопа, срђења, ципо/ципол, шкрпина и др., увек уз шкрта и једнолична објашњења:73 БУКВА, f. (gen. pl. букава) [...] 2) (у Дубр.) некака морска риба (47); ГЕРА, f. (у Дубр.) некака мала риба (85); ГЛАВОЋ, m. (у Дубр.) некака морска риба, Grundel, gobius (87); ЗУБАТАЦ, зубаца, m. (у Дубр.) некакак морска риба (214); ЛИСТ, m. (loc. листу) [...] 5) (у Дубр.) некака морска риба (330); ПИЈЕРКА, f. (у Дубр.) некака морска риба [...] piscis quidam marinus (499); СКОБОЈ, m. (у Дубр.) (687); СОПА, f. [...] 2) (у Дубр.) некака морска риба, salpa (700); СРЂЕЉА, f. (у приморју) die Sardelle, clupea enerasicolus L. (708); ЦИПО, ципола, m. (у Дубр.) некака морска риба (813); ЦИПОЛ, m. vide ципо (813).74

8.3. Међу примерима за лексеме сада су и нови устаљени изрази, као уз именице гргеч и пеш: Кесеге му коло воде, а гргечи гледе (99); Зинуо као пеш (498). Исто је и код нове лексеме гера: У репу од гере није вечере (85). Занимљиво је и Вуково несигурно објашњење синтагме сомли нож: т. ј. у којега су коре (камзе) од сомова зуба (?) (700). Уз именицу риба даје се и изрека Риба по дубоку плива (649).

8.4. Незнатно расте и број деминутива у односу на прво издање, па се тако поред већ потврђеног деминутива шаранчић као равноправан наводи и деминутив шаранац (833).

---

[72] Несумњива је сличност са: „У известно време хвата се овде особито риба, коју Србљи *Укљевом*, Италијанци *Скоранца* зову, род кесеге, велика као сардина. Кад се зима приближи, повуку се укљеве у Скадарско језеро, и тако густо иду, да површност воде особиту боју добије. Ове рибе задржавају се особито на овим местама језера, која *око* зову (то јест у вртлозима, које протичућа врућа вода језера прави, којих мекша температура укљеве примамљује). Ту се често у толиком множеству налазе, да кад се весло међу њи тури, то оно управо стојеће остане. Племена, која на брегу језера седе, притјажавају скоро искључително ока језера, и у јесен само треба мрежу да баце, па је таки пуна. Најситније међу у плетене кошаре, и намећу и толико, да се скоро макнути не могу, пак онда кошаре на најплићим местама језера, гди доста траве има, у воду метну“ (Ј. Суботић, „Описаније Црне Горе“, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 86).

[73] Терминологија морског риболова у речнику (1852) тема је која због значаја и обима заслужује посебан рад.
[74] Нема форми **сардела* и **сардина*.

8.5. Лексема попут риболов, риболовац, риболовље и сл., очито књишког порекла, нема ни у другом издању речника.75 Појављује се, међутим, по први пут именица рибарење (649), док је значење глагола рибарити само ’носити рибу по селима те продавати, као што у Сријему и у Бачкој чине многи’ (649).76 Значење ’ловити рибу’, уз територијалну напомену дату у загради (у приморју), у речнику има само данас архаичан глагол рибати (649).

8.6. У новом речнику није богатији само фонд имена рибљих врста, већ и имена делова рибљег тела, па су ту шкрге, наведене прво у множини па у једнини у истој одредници (843), као и именице краљушт (299) и крељушт (301), које упућују на пожељнији облик крљушт (304).77 Уз именицу перо сада стоји и значење: пера у рибе (495).

8.7. И даље у речнику нема именица *пецарош или *пецач, као ни придева *пецарошки, али је бољи и богатији опис техника за лов рибе. Тако се сада појављује именица бубањ у значењу ’кош од прућа, којим се риба хвата’, уз територијалну напомену у загради (у војв.) (45). Ту је и именица буњкало, са добрим објашњењем: дрво којим рибари буњкају по води, те маме сомове на удицу (50). Вук доноси и именицу пловац, прецизно објашњавајући њено значење и употребу: ПЛОВАЦ, пловца, m. [...] 2) (највише се говори pl. пловци) од мљечике као обручић на три угла, што рибари вежу на мрежу метницу, те плови поврх воде, да мрежа не би са свијем потонула и да би се познало кад риба у њу дирне, die Flösse (508).78 Појављују се по први пут и лексеме везане за морски риболов: РИБАРИЦА, f. (у приморју) лађица с које се риба хвата (649).

8.8. Иако сада има именице смуђ, и даље нема именице *смуђевина. Нема ни именице *кавијар, која је била потврђена код других савремених писаца блиских Вуку,79 као ни лексема *мријестилиште/*мрестилиште.

---

[75] Уп.: „А над свим љубе Црногорци *лов и риболов*, и тако исто умеду згодно звер убити, као што су вешти кад ваља Турцима главе одбијати“ (Ј. Суботић, „Описаније Црне Горе“, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 78).
[76] Кашић (1987: 142) напомиње да ова локализација „није довољно прецизна“.
[77] Овако је решен однос ових лексема у РМС, где је архаичан, и чини се у речнику сувишан, облик *крељушт* потврђен само примером управо из Вуковога речника. У РСЈ, сасвим исправно, наведен је само облик *крљушт*.
[78] Нема дублетне форме **пловак*.
[79] „Овим начином гоје се рибе, и умножава им се икра, из које се кавијар готови, који Преваском врло мало уступа“ (Ј. Суботић, „Описаније Црне Горе“, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 86).

9. Закључци. На основу свега изнесеног, можемо извести а) Вук је у Српски рјечник (1818) унео многа, али не и сва, познатија именовања слатководних рибљих врста, редукован број лексема везаних за делове рибљег тела, као и само део термина везаних за технике лова и чувања рибе. б) У Српском рјечнику (1818) нису потврђене поједине привредно битне дунавске врсте (*јестера, *сим, *смуђ), али ни неке врсте типичне за Вуков родни крај (*љипљен/*липљан/*липен, *скобаљ/*шкобаљ/*подуст), као ни специфична именовања у њему (*болен : буцов). в) У првом речнику нема ни многих уобичајених лексема везаних за технике риболова, алат, делове рибљег тела (*аласлук, *рибарење; *бубањ, *бућкало, *окце, *пампур, *пловак, *пловац; *крљушт/*краљушт/*крељушт, *мјехур/*мехур, *шкрге). г) У другом издању све ове тематске групе су обогаћене, а потврде су са много шире територије. Српски рјечник из 1852. напредак је у сваком смислу: наведени су називи за нове слатководне и морске врсте, нови синоними за називе врста, нови називи алата и делова рибљег тела; речнички чланци су богатији, са прецизнијим територијалним одређењима и новим устаљеним изразима. д) У оба издања речника Вук је избегавао германизме, нарочито оне распрострањене у данашњој Војводини, а предност је давао словенским тј. српским именовањима (*форел(а) : пастрма, *противш/*протфиш : јаз). ђ) Вуков боравак у Подунављу није оставио дубљег трага у речнику из 1818, што се види из одсуства појединих речи карактеристичних за тамошњи риболов, врло битну грану локалне привреде (*јесетра, *морун, *кавијар) и народнога живота уопште, на основу чега можемо потврдити да он у доброј мери заиста јесте речник тршићког говора. е) Скоро сва именовања риба забележена у Вуковим речницима касније су и устаљена или доминирају у савременој риболовној терминологији, уз ретке изузетке (липен, ноствица, пастрма, црвемперка), а исто важи и за све друге риболовне термине.

ИЗВОРИ

Караџић 1852: Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, У Бечу, у штампарији јерменскога манастира.

Караџић 1966: Вук Караџић, Српски рјечник (1818) (прир. П. Ивић), Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд: Просвета.

Караџић 1969: Вук Караџић, О језику и књижевности I (прир. Б. Николић), Сабрана дела Вука Караџића, књига дванаеста, Београд: Просвета.

Караџић 1988: Вук Караџић, Преписка I (прир. Г. Добрашиновић), Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесета, Београд: Просвета.

Лазић 1836: Григоріє Лазићъ, Проста Наравна Історія, у Будиму.

РМ 1792: Рѣчникъ малый, въ Вѣннѣ, при Г. Стефанѣ отъ Новаковичъ, къ Славенно-Сербской, Валахїйской и Восточныхъ Іазыковъ Тѵпографїй.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1933: Александар Белић, „Српскохрватски књижевни језик“. Наш језик, Год. I, св. 1, Београд, 4–10.

Дробњаковић 1934: Б. Дробњаковић, Риболов на Дрини, Београд: Етнографски музеј у Београду.

Ивић 1991: Павле Ивић, О Вуку Краџићу (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, Том IV, Сремски Карловци – Нови Сад.

Јовић 2017: Надежда Јовић, О језику путописа Поклоњеније гробу господњу (1734) Андреја Петковића. Ниш: Центар за црквене студије.

Јовићевић 1909: А. Јовићевић, „Скадарско језеро и риболов на њему“, Српски етнографски зборник, 13, Београд, 155–257.

Кашић 1987: Јован Кашић, Трагом Вукове речи : чланици и расправе. Нови Сад: Матица српска.

Кулаковски 1987: Платон Кулаковски, Вук Караџић, његов рад и значај у српској литератури. Београд: Просвета.

Милановић 2017: Милановић А. „Нова именовања слатководних риба у српском језику“. Наш језик, XLVIII, 3–4, 125–134.

Милошевић 1939: М. Милошевић, „Неколико података о риблову на средњем току Пека“. Гласник етнографског музеја у Београду, XIV, Београд, 107–115.

Михајловић/Вуковић 1977: Velimir Mihajlović i Gordana Vuković, Srpskohrvatska leksika ribarstva, Novi Sad: Institut za lingvistiku u Novom Sadu.

Момировић 1937: П. Момировић, „Риболов у Смедереву и околини“. Гласник етнографског музеја у Београду, XII, Београд, 145–165.

Петровић 1941: Михаило Петровић, Ђердапски риболови у прошлости и у садашњости. Београд: Српска краљевска академија.

Поповић 1983: Miodrag Popović, Pamtivek : Srpski rječnik Vuka St. Karadžića, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика. 1–6, Матица српска (– Матица хрватска), Нови Сад (– Загреб), 1967–1976.

РСЈ: Речник српскога језика. Измењено и поправљено издање, Нови Сад: Матица српска, 2011.

Симоновић 2011: P. Simonović, Ribe Srbije, Beograd: NNK International – Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu – Zavod za zaštitu prirode Srbije.

Стојановић 1987: Љубомир Стојановић, Живот и рад Вука Среф. Караџића. Београд: БИГЗ.

Стојићевић 1927: Д. Стојићевић, Народна имена риба у Србији (Noms populaires des poissons en Serbie), Београд: Просвета.

Ћорић 2012: Божо Ћорић, „О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику“. У: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима (гл. уред. Р. Драгићевић), Београд: Филолошки факултет, 367–385.

Ћорић 2014: Божо Ћорић, „Кратак преглед творбе речи у српском језику“, Семинар српског језика књижевности и културе, Предавања, 3, Београд, 93–114.

Шћепановић 2015: Михаило Шћепановић, Вукове српске народне пословице с регистром кључних речи. Београд: Јасен.

ВУК КАРАЏИЋ У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

1.Вук и тадашње научне институције. Када се сагледа Вуков статус у Матици српској и када се узме у обзир да је он готово безизузетно био негативан све до помирљивог деловања Јована Суботића почев од 1846. године (Младеновић 1963: 141–166, Милисавац 1987: 194–201), онда се већ и само прихватање Вука Караџића за члана Друштва српске словесности (у даљем раду: Друштво) мора сматрати помаком у односу првих српских просветних, културних и научних институција према највећем реформатору нашег књижевног језика, писма и правописа.80 Иако данас делује да је једногласни избор Вука Караџића за кореспондентног члана Друштва 11. јуна 1842. године (Крестић/Станић 2011а: 50) – и то на самом почетку деловања ове институције чији је члан међу првима постао – био најприроднији и најочекиванији када је српска филологија у питању,81 тадашње познате друштвене,тј. просветне и културне,околности у Србији такав избор су лако могле довести у питање (в. Стојановић 1924).82 Такође, и сâм Вук показивао је отворену скепсу

[80] И Александар Белић (1999: 30) констатује „да је рад Друштва у правцу одбране народног језика и правописа и његова проучавања био, иако не баш у сваком појединачном случају, ипак позитиван“.

[81] Статус *кореспондентног члана* добијали су истакнути интелектуалци ван Србије. Када су боравили у Београду, имали су, по Уставу, сва права као и редовни чланови. Међу првим кореспондентним члановима Друштва били су и: Јан Колар, Јован Хаџић, Вјекослав Бабукић, Људевит Гај, Павел Ј. Шафарик, Јернеј Копитар и др.

[82] Преписка са Измаилом Ивановичем Срезњевским показује да је Вук са пажњом пратио пријем чланова у Друштво од самог основања, и о томе извештавао и стране научнике (Караџић 1993а: 857). Вук је изабран за кореспондентног члана на првој главној и редовној седници Друштва, одржаној од 11. до 14. јуна 1842. Славенизираним исказом Вук је Стефану Радичевићу 19. августа 1842. захвалио на пријему у Друштво: „Са

према улози и функцији учених друштава код Срба. О томе илустративно сведочи и Вуковописмо Платону Атанацковићу од 31. јануара 1842. године, писано – чини нам се – са јасном намером да се порука пошаље не само новосадској већ и настајућој београдској институцији. У њему Вук пише о очекиваним и пожељним функцијама српских институција у настајању:

„Нико не може рећи да Матица, узевши је за онакову, као што се у почетку сама објавила, није од потребе и од користи народу нашему: али при свему томе свакоме се паметном човјеку може доказати, да је Матица до данас учинила више штете и срамоте, него користи и части. Узрок је томе ово што Матицаније остала оно, што је постала, т. ј. друштво да помаже нашијем списатељима штампати књиге, него је одмах узела тон ученога друштва, и претворила се у литерарну партију“ (Караџић 1993а: 781).83

Вук је, очито, у време формирања Друштва сматрао да је примарни задатак српских културних институција обезбеђивање логистике за објављивање српских књига, истовремено сумњајући у могућност да делују и као научне, тј. као „учена друштва“.84 На другом главном заседању Друштва, одржаном 27. маја 1845, Вук указује и на значај дескрипције и прескрипције српскога језика у оквирима Друштва:

„Г[осподинъ] к[орреспондентный Чл[енъ] Вукъ С. Караџићъ говоріо о томъ, како є Дружства главна дужность, да срб[скій] єзыкъ, као што у народу суштествує, позна; да благо нѣгово скупи; да се онымъ кньигама, у своіой чистоћи и истинитости налази, ползує, па потомъ све се покораваюћи правилама народнога єзыка, и нѣговогъ свойства држећи се,

---

особитом радости имао сам чест уз високопочитајемо писмо В. В. од 17. пр. м. примити диплому Дружства Србске Словесности на званије члена корреспондентног заједно с уставом и устројенијем његовим“ (Караџић 1993а: 896).

83 Ово писмо у директну везу са догађајима у Друштву доводи и Симић 1991: 247.

84 Вук је и у писму Пауну Јанковићу, попечитељу Попечитељства просвештенија и председатељу Друштва, написаном 1844. изразио наду да ће Друштво „плаћати трошак за штампање мојих књига, које још на свијет желим издати“ (Караџић 1993б: 295). Вука, даље, Ђуро Даничић обавештава писмом од 13. августа 1847. да је Петар Нинковић за своју граматику од Друштва добио новац (Караџић 1993б: 813–814), и сл.

да пропише и покаже правацъима Списательима, по комъ ће се одсадъ болѣ и правилніє, него досадъ, моћи и умѣти писати, и по комъ бы се и у насъ єданпутъ могло рећи и лако показати: ова є кньига добро и правилно србски написана, а ова ніє, препоручујући тога ради и уредно рецензиранѣ кньига, коє на србскомъ єзыку на свѣтъ излазе“ (Крестић/Станић 2011: 123–124).

Без обзира на првобитну Вукову скепсу, Друштво је од самога почетка јасно профилисало и научни аспект свога деловања. Стога већ на самом почетку реферата ваља нагласити да је Друштвоод оснивања, и то управо у преломним годинама за трасирање путање не само српског књижевног и стандардног језика већ и српске културе, имало благонаклон однос према Вуковој реформи, упркос дуготрајном противљењу појединих чланова, па и читавог Друштва у почетку, да се прихвати Вуков графијско-ортографски модел.85 Критици су у Друштву и његовом Гласнику били подвргнути и други Вукови стандарднојезички поступци, попут оних примењених при преводу Новог завјета, а у негативним оценама предњачили су Јован Стејић и Никанор Грујић (Кулаковски 1987: 121–123).

2. Структура Друштва.Сагледавајући књижевнојезичко деловање Друштва у контексту односа Матице српске према Вуковој реформи (Младеновић Ж. 1965, Милисавац 1986, Милисавац 1987), може се закључити да је нова институција увидела где је грешила она старија, и у томе тренутку угледнија: ригидним забранама попут Текелијине није се могао спречити стандарднојезички процес који је одговарао општој духовној клими романтизма, којег су током 40-их година 19. в. са највећим одушевљењем прихватали млади српски интелектуалци, тј. управо они најснажнији и најспремнији за деловањеу просвети, култури и науци. Отуда је Друштво међу своје чланове брзо прихватило не само Вука него и Вукове учитеље (попут Јернеја Копитара),86присталице (попутПавела Јозефа

---

[85] „То је ипак сасвим другачији однос према Вуку него што је било код Хаџића. Да је то тако, тј. да су напредније и према Караџићу расположеније струје владале у оно време у Друштву, види се из сталног старања Друштвених чланова да Друштво буде ослобођено од оних ограничења у правопису која су била још 1832 г. прописана“ (Белић 1999: 28).

[86] Вук је прву писану неформалну информацију да ће га Друштво примити у чланство, као и Ј. Копитара, добио писмом од Јована Гавриловића већ 14. новембра 1841. године (Караџић 1993а: 741).

Шафарика,87Симе Милутиновића Сарајлије, Петра Петровића Његоша, Јована Гавриловића,Петра Матића итд.), па и најближе сараднике (попут ЂуреДаничића), као и интелектуалце који су Вуку својим деловањем много помогли у оквирима других институција (попут Јована Суботића у Матици).88

Стога се не може без резерве и допуна прихватити мишљење, изношено спорадично у литератури, како се нпр. „Матици српској, основаној 1826, придружила још једна угледна установа која је окупљала Вукове противнике“ (Симић 1991: 247). При анализи односа Друштва и Вука лако се превиђа или заборавља да је у Милошевој и милошевској Србији још увек важила забрана Вуковог графијско-ортографског модела, а да је управо Друштво водило изузетно храбру борбу против ове забране са Попечитељством просвештенија тј. министарством просвете. Без обзира на благонаклон однос Друштва према резултатима његове књижевнојезичке реформе, Вук је у почетку рада ове институције у њој видео само потенцијалну опасност, а своју улогу доживљавао првенствено као самоодбрамбену, што доказује писмо Јакову Живановићу од 24. августа 1842. године, у којем чак помало и омаловажава Друштво:

„По одласку Вашему био је овдје секретар Митрополита Бијоградскога, Сергије Николић, и казао ми је, да у Бијограду желе, да и ја будем ондје у засједанију главноме ученога друштва, које ће бити (или се почети) на крстов дан (14. Септемврија нашега): тако може бити, да ћу ја у почетку нашега Септ. поћи одавде у Бијоград. Истина, да ми је по трудно, а и мрзи ме [курзивом истакао А. М.], особито знајући, да ћу се много морати срдити, али сам опет рад отићи, да видим и то како ће изићи. Чујем, да се гдјекоји приправљају јавно да говоре против моје ортографије“ (Караџић 1993а: 901).89

---

87 Велики филолог прихватао је вуковску концепцију стандардног језика, а у оквиру ње „збиља није много полагао на Вукову правописну реформу, и ако ју је одобравао“ (Стојановић 1924: 558).

88 Између осталог, Ј. Суботић је први у Матици српској покренуо питање објављивања радова писаних Вуковим графијско-ортографским моделом у *Српском летопису*, упркос забрани Саве Текелије. У чувеном раду „Нѣке черте изъ повѣстнице сербскогъ кньижества“, објављеном управо у Матичином *Српском летопису* (бр. 74 и 76 из 1847), похвално је писао о Вуковом раду, што је изненадило и самога Вука (Милисавац 1987: 199). Такође, као цензор у Пешти одобрио је штампање Даничићевог *Рата за српски језик и правопис*. О овоме в. Суботићево писмо Вуку од 20. јула 1847. године (Караџић 1993б: 795).

89 За ово главно заседање Вук је плански обезбеђивао јаку логистичку подршку, што се види из писма П. Шафарику од 25. августа 1842: „На Крстовдан наш м(14. Септ. по ст.) биће *главно* засједаније, и ја може

Наравно, сходно тадашњојјезичкој ситуацији, у Друштву је било и Вукових неистомишљеника и противника, што је стварало погодну платформу за институционалну плодоносну стандарднојезичку полемику у којој су покренута многа актуелна питања: питање графије и ортографије, питање нормативне граматике и речника, питање стварања и стабилизације различитих терминологија, питање статуса славенизама у књижевном језику и сл.

Вук је постао члан Друштва у најплодоноснијем периоду свога стваралаштва. После фазе упознавања са западним српским говорима и реконструкције књижевнојезичке норме из 30-их година, Вук током 40-их година 19. в. „развија највећу књижевну делатност“ (Белић 1998: 47), тј. објављује знамените књиге: од 1841. до 1846. штампа народне песме, 1847. превод Новог завјета, а 1849. Српске народне пословице и Ковчежић. Можда је управо стога Друштву пружио мање него што се очекивало, иако је, сведочи преписка, све време постојања Друштва имао прецизан увид у његов рад.90

3. Стандарднојезичка платформа Друштва. Основна стандарднојезичка поставка Друштва већ је била сасвим у складу са Вуковим погледима: избор народног језика за основицу будућег стандардног језика био је у образложењима, додуше, више мотивисан Доситејевим деловањем,91 али је добро познато да је полазна идеја о потреби за народним језиком у српској књижевности била идентична код Доситеја и Вука. Несумњиво је да је селекцији идиома у Друштву, ипак, више допринело Вуково живо и актуелно филолошко деловање од 1818. годинеадаље него сећање на Доситејеве манифестне ставове о

бити да ћу онда бити ондје: хоћете ли ми Ви дати *Ваш глас*? Ако хоћете, а Ви ми пишите то у писму, али побрзо, да се не би задоцнило“ (Караџић 1993а: 907), или из писма Вукашина Радишића од 12. септембра исте године (Караџић 1993а: 920). О заседању Вук обавештава и Милоша Обреновића (Караџић 1993а: 912).

[90] Вукова улога понекад је била и само саветодавна, као у писму Вукашину Радишићу од 23. августа 1842. године (Караџић 1993а: 900). Путем писама добијао је и значајне информације о намерама и иницијативама чланова Друштва, као нпр.из писма Вукашина Радишића од 24. августа 1842: „Пишем сада и нашему Друштву Српске Словесности у Београд, да Оно не ита и не изговара, коју ће ортографију задржати. Намера ми је тога савета, да би се Оно при дужем времену предомислило и дошло на Вашу ортографију, коју му ја и предлажем, али врло из далека и завијено“ (Караџић 1993а: 904).

[91] У образложењу од 2. новембра 1844. указује се на то како „єсте Дружству познато, како су се и колико Србски Списатељи одъ времена нашегъ славногъ Доситея Обрадовића досад трудили, да Србскій народный єзыкъ [...] у рѣчима обогати и у строю свомъ дотера“ (Крестић 2011: 21).

књижевном језику, иако се њима српска култура, у погледима изнетим најчешће у часописима или предговорима, непрестано враћала (Милановић 2013: 83–90).

Друштво је сасвим основано сматрало да су основа и парадигмастандарднојезичке лексике дати у Вуковом Српском рјечнику из 1818, потом и у другом издању из 1852, чиме је одало и формално признање овом лексикографском делу и вуковским нормативистичким начелима, па је у више наврата инсистирало да се и даље сакупљају народне речи које би га допуниле.92 Доситејевска концепција књижевног и стандардног језика, међутим, подразумевала је граматичку структуру преузету из новоштокавских говора, народну лексику као базичну, али и славенизме у горњем, интелектуалном слоју њеном.93 Како о народној основициграматичког система будућег српског стандардног језика више није било дилема ни полемика, централно нормативистичко питање током 40-их година 19. в. постало је, уз питање (орто)графије,заправо питање статуса лексичких славенизама и неологизама, махом калкова. Читаву полемику у Друштву о терминологији стога и треба анализирати у оваквом нормативистичком кључу, односно у контексту сукобљених погледа на судбину једног наслеђеног лексичког слоја (славенизама) и једног новонастајућег (кованица, које су често грађене противно твробеним моделима српског народног језика).

Примарно упутство Друштва било је да се лексичке празнине у стандардном језику попуњавају славенизмима или кованицама грађеним по узору на народни језик.94 Пуристичка лексичка решења које је у том смеру нудило Друштвоу у потрази за заменом интернационализмима углавном су доцније у србистици критикована без детаљеније анализе, а понекад и без било какве анализе.95

---

92 План је био да се нове речи додају Вуковом речнику и да се тако изради велики речник српског језика (Перуничић 1973: 16).

93 „Срж Друштва српске словесности сачињавали су људи у начелу врло склони Вуковим идејама о народном језику, али несклони да се, прихватајући народни језик, истовремено у потпуности одрекну нашег ’словенског’ наслеђа“ (Ивић М. 1999: 46). Уп. и Бјелаковић/Милановић 2013).

94 Ирена Грицкат-Радуловић (1996: 7) констатује: „Основна је концепција ДСС била та да треба неговати и усавршавати српски језик, али га најпре ваља ’попунити’ у оним мисаоним и стручним подручјима у којима му речи недостају. Језик се, према тој концепцији, не може образовати док се не пронађу или не скроје – у сазвучју са његовом природом – многе речи неопходне за живот на нивоу“. Уп. и Вилсон 1994: 285.

95 Уп. нпр. Поповић М. 1987: 319 и, насупрот томе, аргументоване анализе које указују и на добра решења у: Грицкат 1964: 136–137 и Ивић М. 1999: 47 и Младеновић А. 2008: 506.

4. Научна рецепција Вукових активности у Друштву.О Вуковом деловању у Друштву писано је много и тешко је пронаћи аутора који је анализирао рад највећег реформатора српског књижевног језика, а да се при томе барем није осврнуо и на његове активности у овој београдској институцији. Готово по правилу истицана је Вукова улога у решавању актуелних терминолошких проблема. При анализи ових текстова лако је уочитипромене у научној рецепцији Вуковог потеза везаних за развој терминологије: у почетку је његово деловање које је довело до заустављања терминолошких процеса у Друштву коментарисано са безусловном глорификацијом (нпр. Белић 1999: 23), док су с временом почеле стизати и умереније оцене у којима су апострофирана и добра лексичка решења, а на крају су се међу историчарима појавили и дисонантни научни гласови, изнети без довољно лингвистичких увида, о томе како је Вук својим чином успорио „друштвену модернизацију“ (Јовановић 2002: 107).

Остали Вукови потези у оквиру Друштва, међутим, махом су у научним анализама остали запостављени, прекривени значајем Вукових погледа на развој и нормирање лексичког система и терминологија у оквиру њега.Вук, нажалост, свакако није спадао међу најактивније чланове Друштва, о чему сведоче какозаписници са седница Друштва (Крестић/Станић 2011) тако и садржаји Гласника, али су поједини његови поступци који су били директно мотивисани деловањем Друштва, а који су мање коментарисани, битно предиспонирали физиономију савременог стандардног језика српског.Њима ћемо стога у наставку посветити више пажње

5. Даља урбанизација стандардног језика. Павле Ивић је већ истакао да су реконструкције норме из 1836. и 1839. допринеле процесима „урбанизације вуковског књижевног језика“ (Ивић П. 1991: 188–189) јер су као узорни узети градски говори чији су облици доприносили „опћеној правилности“. И при Вуковом нормирању екавице фокус нормативистичке пажње пренет је са руралних на урбане екавске говоре, Београда и Крагујевца. У њима је Вук додуше препознавао и лош утицај „списатеља“, што је истакнуто и у истраживањима Милке Ивић, али је на истом месту наглашено и то да се Вук ипак определио за „београдско-крагујевачку недоследну екавштину“ (Ивић М. 1990: 48). Говори културних центара дакле сагледавали су се истовремено и као престижни, на нивоу заједнице, и као потенцијално „искварени“ на нивоу појединаца, тј. код писаца.

Вуковим деловањем у Друштву пажња филолошке јавности усмерена је на језичку праксу још једног града – Загреба, кроз констатацију да ако чланови Друштва не буду учили српски народни језик, „онда ће се испунити оно, што су говорили гдјекоји учени Руски путници, да ће доћи вријеме, кад ће Срби из Сријема, из Бачке и из Србије ићи у Загреб да уче Српски. Они су ово говорили пошто су видјели, како се у Пешти и овдје мисли и ради о језику нашему“ (Караџић 2001: 150).

Тешко је рећи да ли је Вуково познато позивање на загребачку језичку праксу из говора у Друштву заправо било похвала или осуда.96 Наиме, могуће га је протумачити и као упозорење да ће се чак и у Загребу говорити и писати правилније него међу Србима уколико се нашем језику погрешно приступи.97 Чињеница је да Вук током 40-их година 19. в. није имао превисоко мишљење о неилирској загребачкој језичкој пракси,98 али је несумњиво да је овакав став о Загребу као парадигминормативности повећао српско интересовање за илирску реализацију вуковског језика и изазвао бројне индиректне реакције чак и међу изразитим вуковцима.

Током 1845–1846. Ј. Суботић у необјављеној Српској граматици, писаној за конкурс у Матици српској, анализира и језик актуелних хрватских писаца, а коментари језика у хрватским (махом загребачким) књижевним и публицистичким делима, као и у загребачком казалишту, стижу са различитих страна, и углавном су негативни, првенствено због рогобатне неологизације.99 Скривена полемика са наведеним Вуковим ставом трајала је и деценијама касније, а посебно бритко о загребачкој језичкој пракси

---

[96] Милка Ивић сматра да је овом приликом Вук упирао „одушевљен поглед у Загреб, где су главну реч о језику водили његови пријатељи, Илири“, уз напомену да је то на чланове Друштва морало „поразно деловати“ (Ивић М. 1999: 48).

[97] У истом тексту Вук хвали само језик загребачких илираца Димитрија Деметера и Станка Враза, „који нијесу рођени Срби, па Српски тако пишу, да им међу нашијем списатељима није ласно једнаке наћи“ (Караџић 2001: 149).

[98] Индикативно је овде нпр. Вуково писмо Анти Кузмановићу од 21. јуна 1847. године (Караџић 1993б: 773–778).У још горем тону пишу Вукови сардници, попут Славка Златојевића у писму од 15. јула 1848: „Ја стадох слушати шта и како се говори у Загребу, али све швабетина проклета, једва десети знаде нешто нашки“ (Караџић 1994: 211), или Игњата Брлића у писму од 8. маја 1849: „Морао сам сàда очито на Загребце скочит, јер нам курве аманха покварише наш красни народни језик“ (Караџић 1994: 432).

[99] О Стеријиним ставовима о загребачким кованицама в. Ивић М. 1999: 48 и Кићовић 1958: 48. Београдски цензор Василије Лазић 1844. године забрањује, уз Стеријино знање и допуштење, да се у *Новинама српским* употребљавају „нове, рогобатне и тако назване илирске речи“ (Поповић М. 1987: 318).

писао је и експлицитни вуковац Лаза Костић.100 Загребачку језичку праксу дискретно је критиковао из друге перспективе много година касније и Љубомир Стојановић.101

Очито је да је Вуковом реакцијом у Друштву покренут процес у којем је филолошки фокус суштински скренут са језичке праксе руралне периферије на ону у урбаним културним центрима, и то на територији која није била само штокавска, већ сада и кајкавска.Такође, све већа пажња посвећује се писаном изразу и језичким поступцима појединаца: књижевника, новинара и др.

6. Статус провинцијализама („речи пределних“). Није познато да ли је Стерија читао поменуту Суботићеву рукописну Српску граматику, написану 1845–1846. године, у чијем „Уводу“ се налази и 9. параграф под насловом „Провинцијализми“. У њему аутор износи трезвено нормативистичко и стилистичко мишљење: „Гдѣ се књижевни језик већ утврдио, ондѣ постои разлика између рѣчи књижевног језика и провинцијализма. Свака сирѣч рѣч, која у једном или у другом нарѣчију живи, а у књижевни језик примлѣна није, зове се провинцијализмом. Овакве рѣчи у сталном већ књижевном језику употребљавати само је кадкад дозвољено“ (Суботић 1847: 17). Стерија се у краћем тексту „О србскимъ рѣчма предѣлнымъ“, објављеном прво у Подунавци (1845), а потом и у првом броју Гласника (1847), такође посветио овом лексичком слоју, указујући на неке речи које се по његовом мишљењу чују само у Вршцу.Осим ковања терминологије, Вук је осудио и Стеријин лексиколошки покушај везан за проучавање провинцијализама,стајући на супротну позицију у потрази за критеријумима шта је заправо нормативна лексема, а шта дијалектизам у време када још не постоји стабилизована норма: „Док народ нема особитога књижевнога језика, дотле не може имати ни предјелнијех ријечи, које се у књигама не могу употребљавати. У таковоме је стању и наша данашња књижевност. Данас је у нас свака ријеч народна, која се у народу говори, макар и у једноме селу“ (Караџић 2001: 185).

---

[100] „Ali čim ko u Zagrebu ili u zagrebačkom području zaista i bez nevolje izmisli i skuje kakvu riječ, ta se odmah prima na sve strane, čisto se grabe o nju, od Lovćena do Kladova. Isto tako rado primaju hrvatski novinari utakmice nenarodne riječi iz srpske ruke, samo što to ređe biva“ (Костић 1990a: 231).

[101] „И као год што ја *чакавски* дијалекат не могу никад назвати *српским* [...] исто тако и Хрвати не треба да се љуте, кад им се рече да је онај дијалекат, којим говоре и пишу, илибоље рећи, *којим се труде да говоре и пишу у Загребу* [курзивом истакао А. М.], дијалекат српски, јер до илирског покрета није било човекја који је тако говорио и писао а да се Хрватом називао; напротив тим дијалектом говоре Херцеговци, народ који се од старине само Србима називао“ (Стојановић 2000: 208).

И док Стерији припада „слава првог Србина који је повео разговор о провинцијализмима у српском језику“ (Ивић М. 1999: 50), или барем слава једног од првих, Вук је био први који је на ову лексиколошку иновацију реаговао, будећи тако даљи научни интерес за провинцијализме и за дијалектологију уопште. Иако је Вукова реакција била негативна, што је зауставило Стеријина истраживања, битно је да је Вук у Друштву утицао на преиспитивања филолошких и лингвистичких поставки везаних и за стандардни и за народни језик, као и за корелације међу њима.

Трећа лексикографска и лексиколошка Стеријина замисао, исказана радом такође објављеним у првом броју Гласника, била је објављивање речника синонима. Она се, практично, делом надовезивала на идеју о регистровању провинцијализама. Реализацију треће Стеријине идеје није директно спречио Вук, већ Петар Матић „један од најоданијих Вукових савезника у одвраћању од лексикографских подухвата“ (Ивић М. 1999: 50).

8. Вуков поглед на статус славенизама. Језичка пракса Друштва, оличена и у вођеним записницима и у штампаном Гласнику, подразумевала је доситејевски концепт са уобичајеним славенизмима у вишој лексици. Вук и вуковци у Друштву, у својој језичкој пракси у оквирима институције као и ван ње, и даље су ограничавали употребу славенизама, сматрајући их сувишним у будућем стандардном језику. Иако је 1814. кренуо са позиције толерантног односа према славенизмима, у време стварања Друштва Вук је и даље био на позицији из 1818. године: да у стандардном језику треба сачувати само славенизме одомаћене у живом говору.

Негативан однос према свим другим славенизмима лако се може препознати у Вуковој реакцији на идеју о нормирању терминологија, у којима би многи термини имали црквенословенско или руско фонетско-фонолошко тј. творбено обележје.102

Реакција на овакав поглед на славенизме нарочито је била бурна у Друштву након што је Вук објавио свој превод Новог завјета (1847), а многи аутори, пре свих Јован Стејић и Никанор Грујић, осећали су да је Вук неправедно годинама другима замерао на употреби

[102] „Одреднице су овде дате најчешће на латинском а њихови преводи, термини, на српском народном или су посрбљени у његовом духу: дати су затим на славеносрпском и на славенском (рускословенском), као и на руском језику“ (Младеновић А. 2008: 503).

лексичког слоја за којим је сада и сâм посегао.103 Стандарднојезичке тенденције ван Друштва, међутим, немогуће је било спречити у Друштву самом, па и језик записника од тренута када секретар постаје Ђ. Даничић постаје на плану селекције лексике све ближи народном и вуковском, а све удаљенији од доситејевског језика.

9. Вукова логистика при победама у Друштву. У Друштву је, истакли смо већ, Вук био окружен истовремено истомишљеницима и неистомишљеницима. Са првима је, по већ примењеном моделу, до детаља развијао стратегију и тактику деловања. Логистичка подршка Вукових присталица управо је и омогућила три његове победе у оквиру Друштва: а) наметање идеје о одустајању од нормирања терминологија, у чему је пресудно помогао Петар Матић; б) јачање идеје о напуштању славенизама, у чему је кључну улогу одиграо Ђуро Даничић, а споредну Петар Матић (Стојановић 1924: 582–583) и Партеније Дубајић (Перуничић 1973: 10); в) јачање идеје о прихватању Вукове графије и ортографије (Крестић 2011: 24), где је понова главна рола била Даничићева.Већ уз први број Гласника (1847) Друштво је покренуло питање забране Вукове графије и ортографије у свом гласилу, те указало на жељу аутора да примене вуковски модел, о чему Ј. Гавриловић обавештава Вука у писму од 28. новембра 1847:

„Ђуро Даничићъ ктео є, да пошлѣ овамо, да се нешто у гласнику штампа; алъ са правописомъ Вашимъ. Колико су рада Г. Г. ученогъ друштва да добию прилоге добре за гласникъ; толико имъ је тешко, што немогу Вашимъ правописъ штампати; знате да за тай правописъ постпои за конъ, заоставши одъ Кн. Милоша, али ипак сада оће учено друштво, да противъ те забране нешто представи: да се она то єст дигне, ма само за гласникъ, па да се у овопме може и Вашимъ правописомъ штампати; ако друштво то изради; онда ћу и я што написати за гласникъ и Вашимъ правописомъ штампати“ (Караџић 1993б: 883).104

---

[103] О другим Стејићевим неподударањима са Вуковом језичком концепцијом в. Поповић Љ. 1995 и Мршевић-Радовић 2007.

[104] О негативном исходу гласања на овој седници Ј. Гавриловић обавештава Вука 18. децембра 1847. године (Караџић 1993б: 890). О овом проблему уп. Крестић 2011: 24.

Најјаче упориште у Друштву Вуку је, наравно, био Ђ. Даничић, кога су већ сви дубоко научно уважавали и у оквиру институције и у целом славистичком свету. Даничићев утицај нарочито је ојачао након што је постао секретар Друштва (1857), а тиме је директно јачала и вуковска позиција у институцији. Године 1858, у време Даничићевог секретарисања, избио је сукоб између Друштва и Попечитељства просвештенија око ортографије у Друштву јер попечитељ није хтео да потпише дипломе Друштва намењене новим члановима. Дуготрајна преписка између двеју институција завршило се, показаће се, коначном победом Друштва, али тек после престанка његовог рада (1868).Од Даничићевог времена у Друштву оно је „добило важну битку којом је утабало пут победе Вуковој језичкој реформи“ (Крестић 2011: 28).105

Формирање нове институције донело је нова позиционирања српских интелектуалаца и нове односе међу њима. То је посредно водило и промени у активностима истакнутих личности: док је, на пример, Јован Суботић у Матици српској био више него активан, у Друштву као да га није ни било. Са друге стране, Стерија је према Матици био сасвим резервисан (Милисавац 1986), а раду у Друштву препустио се свим снагама. Са структуром Друштва и односима снага у њему Вук је био одлично упознат, а одлично разумевање односа између чланова омогућило му је ефикасно деловање. Своје противнике ниподаштавао је званичним предлозима да уче српски језик.106

10. Закључак. Српска лингвистика, у зависности од фокуса истраживача, нудила је две слике Вука Караџића: Вука као револуционарног рушитеља старих, махом конзервативних књижевнојезичких схватања, али и Вука као градитеља новог, ефикаснијег просветног и просветитељског језичког модела. На првој слици, Вук романтичар изгони авети класицизма и сентиментализма из српскога књижевног језика. На другој, далеко реалистичнијој слици, Вук ствара економичан и ефикасан систем за описмењавање и хомогенизацију нације у настајању, што је био романтичарски идеал. Када се сагледавао Вук рушитељ, критички тонови су се најчешће везивали за његово деструктивно деловање у Друштву у вези са покушајем нормирања терминологија. Други

[105] Даничић је напустио Друштво 1861. године зато што је одбило да штампа *Рјечник из књижевних старина српских* (Перуничић 1973: 18).
[106] „Вук се каје што није тражио да се гласа о његову предлогу, т. ј. да чланови Друштва управо уче српски, и мисли да би на његовој страни била још седморица чланова“ (Стојановић 1924: 585). Овај потез неки Данкан Вилсон назвао је „утрљавањем соли у ране“ (Вилсон 1994: 287).

аспекти Вукове активности у Друштву неупоредиво су мање истицани, иако су подстакли многе значајне кодификацијске поступке, попут анализе ефеката урбанизације књижевног језика и његовог ширењау културним центрима на кајкавској територији, као и преиспитивања језичког деловања упрестижнимкултурним центрима, пре свега у Београду и Загребу.

Као друго, мора се нагласити да је развој стандарднојезичких схватања у Друштву, и то у смеру приближавања вуковским идејама, директно утицао и на промене у Матици српској. Ова корелација између институција, и то морамо додатно истаћи, није до сада довољно анализирана, и поред корисних Милисавчевих опсервација (Милисавац 1986: 385). Кључну улогу у процесу размене и прихватања филолошких идеја имали су интелектуалци који су истовремено били чланови и Матице и Друштва, попут Константина Бранковића или Јована Суботића. Управо Ј. Суботић побеђује 1847. на Матичином конкурсу за српску граматику, иако је она написана Вуковом ћирилицом којој је додата графема јат. Иако ова граматика баш због графије у њој никада није штампана, „вуковица“ је ипак почела продирати у Матицу, чему су додатно допринели Суботићеви уреднички поступци и његови огледи у Српском летопису.

Ваља као треће на крају, такође, истаћии да се по правилу више запажало шта је Вук дао Друштву, а мање шта је Друштво дало Вуку. Парадоксално у односу на опис у постојећој литератури, заправо се мора констатовати да је више Друштво помогло Вуку но Вук Друштву. Наиме, заузет бројним пословима, Вук је био више пасиван члан, који је из даљине пажљиво пратио, а донекле преко сарадника и контролисао, филолошке потезе у институцији. Са друге стране, Друштво је водило директну и храбру борбу са Попечитељством просвештенија за укидање забрана на Вуков графијско-ортографски модел у Србији, чему је најдиректније и допринело. Коначно и најважније, Вукова реформа српског књижевног језика добила је по први пут легитимитет у једној домаћој научној институцији, што се индиректно види и у развоју језика и правописа у записницима Друштва, чиме је трасиран пут српске културе у другој половини 19. века, једном од најдинамичнијих периода у развитку и сазревању не само те културе већ и читаве нације.

ИЗВОРИ

Караџић 1993а: Вук Караџић, Преписка V, Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесет пета, Београд: Просвета.

Караџић 1993б: Вук Караџић, Преписка VI, Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесет шеста, Београд: Просвета.

Караџић 1994: Вук Караџић, Преписка VII, Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесет седма, Београд: Просвета.

Караџић 2001: Вук Караџић, О језику и књижевности. 3/1, Сабрана дела Вука Караџића, књига четрнаеста (1), Београд: Просвета.

Крестић/Станић 2011а: Василије Ђ. Крестић и Миле Станић, Записници седница Друштва српске словесности : 1842–1863, 2/II, Београд: Српска академија наука и уметности.

Крестић/Станић 2011б: Василије Ђ. Крестић и Миле Станић, Записници седница Друштва српске словесности : 1842–1863, 2/I, Београд: Српска академија наука и уметности.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1998: Александар Белић, О великим стваоцима (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, шести том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 1999: Александар Белић, Из историје установа : Српска академија наука и уметности, Универзитет, Коларчев народни универзитет, Руска академија наука, Сећање на људе и догађаје (прир. Александар Младеновић), пети том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бјелаковић/Милановић 2013: Исидора Бјелаковић и Александар Милановић, „Неке фонетске, морфолошке и лексичке одлике језика Дневника Саве Текелије (1795–1797), у: Сава Текелија и његово доба у огледалу савремене науке (прир. Пера Ластић и Золтан Бада), Будимпешта: Српски институт, 211–224.

Вилсон 1994: Данкан Вилсон, Живот и време Вука Стефановића Караџића 1787–1864 : образованост, књижевност и национална независност у Србији, Београд: Просвета.

Грицкат 1964: Ирена Грицкат, „Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века“, Наш језик, н. с., XIV, 2–3, 130–140.

Грицкат-Радуловић 1996: Ирена Грицкат-Радуловић, „Наука о језику у делатности Академије“, Глас САНУ, CCCLXXIX, Одељење језика и књижевности, књ. 15, [1]–83.

Ивић М. 1990: Милка Ивић, О језику Вуковом и вуковском, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Ивић М. 1999: Милка Ивић, „Година 1847: I свеска Гласника Друштва српске словесности“, у: Година 1847. у српској књижевности и култури : 150 година касније (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 45–52.

Ивић П. 1991: Павле Ивић, О Вуку Караџићу (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том IV, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић П. 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 2002: Мирослав Јовановић, Језик и друштвена историја, Београд: Стубови културе.

Кићовић 1958: Мираш Кићовић, „Два сведочанства о Стерији“, Зборник Матице српске за књижевност и језик, IV/V, 1–10.

Костић 1990: Лаза Костић, О књижевности и језику (приредила Хатица Крњевић), Нови Сад: Матица српска.

Крестић 2011: Василије Крестић, „Предговор“, у: Василије Ђ. Крестић и Миле Станић, Записници седница Друштва српске словесности 1842–1863, 2/I, Београд: Српска академија наука и уметности, 13–32.

Кулаковски 1987: Платон Кулаковски, Вук Караџић, његов рад и значај у српској литератури, Београд: Просвета.

Милановић 2013: Александар Милановић, Језик весма полезан, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Милановић 2014:Александар Милановић, Језик Јована Суботића, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет у Београду.

Милисавац 1986: Живан Милисавац, Историја Матице српске. I део : 1826–1864, Нови Сад: Матица српска.

Милисавац 1987: Живан Милисавац, Матица српска и Вукова реформа, Нови Сад: Матица српска.

Младеновић А. 2008: Александар Младеновић, Историја српског језика : одабрани радови, Београд: Чигоја штампа.

Младеновић Ж. 1965: Живомир Младеновић, Вук Караџић и Матица српска, Нови Сад: Матица српска.

Мршевић-Радовић 2007: Драгана Мршевић-Радовић, „Јован Стејић и Стојан Новаковић о српском књижевном језику“, Славистика, XI, 371–379.

Перуничић 1973: Бранко Перуничић, Друштво српске словесности 1841–1864, Београд [рукопис].

Поповић Љ. 1995: Љубомир Поповић, „Стејићева концепција српског књижевног језика“, Књижевност и језик, XLIII, 3–4, 1–31.

Поповић М. 1987: Миодраг Поповић, Вук Стеф. Караџић, Београд: Нолит.

Симић 1991: Радоје Симић, О нашем књижевном језику, Никшић: НИП „Универзитетска ријеч“.

Стојановић 2000: Љубомир Стојановић, „Приступна академска беседа Љуб. Стојановића“, Српски језик, V, 181–209.

Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, Живот и рад Вука Стефановића Караџића, Београд – Земун: Штампарија графичког завода „Макарије“.

Суботић 1847: Србска Грамматика [рукопис], Библиотека Матице српске, сигнатура: РР III 15.

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ УТИЦАЈИ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА НА СРПСКУ ПРОЗУ У 19. ВЕКУ

1. Неспорна је и добро позната чињеница да је Вуково објављивање српских народних приповедака променило ток новије историје српске књижевности. Језичко-стилски утицаји овога жанра на прозу српског романтизма и реализма добили су адекватна тумачења нарочито у бројним студијама од Скерлићевих (1953) и Поповићевих (1985) до оних Душана Иванића (1976, 2002) или Миодрага Матицког (2017). Иако су се модели приповедања карактеристични за народне приповетке могли препознати и у стваралаштву Доситеја Обрадовића, као и других писаца епохе просветитељства склоних народном језику у књижевности, прави утицај народне приповетке почињу вршити тек по Вуковом приређивању и објављивању: „Тек с Вуковим Српским народним приповиједткама (1853) прозна ријеч усменог поријекла дјелује непосредније на фикционалну прозу: све се чешће пишу ауторске бајке, легенде, приповиједтке ‚на народну’, шаљиве приче“ (Иванић 2002: 8). Наравно, не треба заборавити ни Народне српске приповиједтке које је Вук „написао“ 1821.

године,107 односно не ваља пренебрећи чињеницу да оне захваљујући овом издању директно делују на српске књижевнике још од почетка 20-их година 19. века, а посредно и преко Српскога рјечника из 1818. године, будући да су лексеме и фразеологизми потврђени „стотинама кратких прича, легенди, шаљивих, анегдота из којих су пословице и у обичај узете речи произишли (Матицки 2017: 22). Управо преко ових књига долази до снажног заокрета у поетичким и стилским токовима српске књижевности, па „фолклоризација писане прозе постаје једна од ‚обликовних константи' у српској књижевности од средине 19. вијека" (Иванић 2002: 8).

2. У оквиру фолклорног модела приповедања већ је издвојен „извјестан низ поновљивих својстава", а у најопштија обележја усмене патријархалне традиције смештени су и „тип сликовитости (реторичко-стилска средства), лексика, фразеологија и синтакса" (Иванић 2002: 9). Језичко-стилски утицаји народних приповедака, осим на плану фигура и специфичних лексичких и граматичких средстава, препознати су и различитим приповедачким поступцима који су обједињавали више фолклорних жанрова: „Најзад, шаљиве народне приповетке ослободиле су велики потенцијал народног хумора, отвориле су пут приповедању врцавим досеткама, шаљивим загонетањима, двосмисленостима и навођењима слушалаца на погрешан закључак, доскочицама, играма речима" (Матицки 2017: 25).

3. Јасно је да су сва језичко-стилска својства народног приповедања прошла кроз Вуков филтер који је подразумевао извесна уједначавања. Многе студије посвећене анализама Вуковога језика и стила полазиле су управо од детектовања особина народног приповедања у његовом тексту:

„Вуковим текстовима је недостајала она разрађеност и углађеност интелектуалног стила која је иначе већ била досегнута у Вуково доба. Вук је имао дар за јасан, живописан и снажан израз и способност да своју веома покретљиву мисао преточи у духовите обрте,

---

[107] За цитирано Вуково самоодређење процеса сакупљања и приређивања битно је запажање како „долази до изражаја још непречишћена Вукова свест о сакупљачком послу када је у питању усмена проза, али и Вукова самосвест приповедача када је реч о вредности његовог доприноса објављивању народних приповедака" (Матицки 2017: 16–17). Ова формулација у издању из 1853. биће замењена конструкцијом „скупио их и на свијет издао".

али је његова проза местимице задржавала једну народску боју и тамо где томе није било места. Са сложенијим склоповима он се понекад тегобно рвао“ (Ивић 1998: 221).[108]

Када објављује коначно издање српских народних приповедака, Вук је већ усталио своје књижевнојезичко начело „опћене правилности“, јасно дефинисано 1845. године. Њиме је превазишао ограничења првобитног модела, који је подразумевао да сваки књижевник у своме делу може активирати локални израз. Вукови процеси реконструкције књижевнојезичке норме из 1836. године (враћање гласа и слова х у етимолошком положају) и 1839. године (одустајање од јекавског јотовања у групама тје и дје) већ су најавили формулисање правила „опћене правилности“, али и покренули филолошка преиспитивања реформаторевих поступака. Дуго је трајала научна расправа, а у извесном смислу траје и данас, да ли је у основицу Вуковога књижевног језика ушао дијалекат или фолклорни језик из народне поезије. На поставке Далибора Брозовића о фолклорном коинеу у основици књижевног језика, изнете 1970. године, Павле Ивић (1998: 224) одговара: „Иако привлачно, ово гледиште не одговара историјској стварности. Народне песме су се одиста појединим језичким особинама одвајале од говорног језика, али те особине најчешће нису ушле у књижевни језик“. Потенцијални утицај језика народних приповедака на књижевни језик у овој расправи није анализиран, као ни односи између језичког израза у народној поезији и прози.

Значајно је у овом контексту нагласити да се током 1847. године, преломне године у историји српске културе током које је Вуков књижевни језик однео неформалну победу, није појавило ниједно прозно књижевно дело које би доказало функционалну поливалентност новог нормираног идиома. Њу су у једној години потврдила поетска књижевна дела (Песме Бранка Радичевића, Горски вијенац Петра Петровића Његоша, па и веома популарна Лазарица Јоксима Новића Оточанина), по једна научно-полемичка расправа и граматика (Рат за српски језик и правопис Ђуре Даничића и рукописна Српска граматика Јована Суботића, која у Матицу српску уводи готово чист народни језик и Вукову ћирилицу), као и један превод (Нови завјет Вука Стефановића Караџића). Али

[108] Уп. и: „Вук поседује нерв врсног наратора. Познавање народне приче, усменог приповедања, омогућило му је да развије слух за имагинативност, импровизовање и домишљање“ (Матицки 2017: 23).

праве потврде стилских могућности Вуковог језика из области фикционалне прозе стигле су касније, како у делима романтичара (Богобоја Атанацковића, Јована Јовановића Змаја, Јована Грчића Миленка, Стефана Митрова Љубише и др.), тако и у делима реалиста (Милован Глишић, Јанко Веселиновић, Лаза Лазаревић (Иванић 2002: 31–59).

4. Свежину стилског потенцијала коју је доносио народни језик из песама и приповедака препознали су, међутим, и поједини истакнути класицисти, међу којима и Јован Стерија Поповић и Јован Суботић. Суботићев пример нарочито је индикативан за закључке о преокретима које је откриће уметничких домета народне књижевности унело у нашу науку и прозу: „Суботић је наш први књижевни историчар који је схватио прави значај и вредност народне поезије" (Деретић 1996: 63). Док је у почетним делима Суботић био типичан класициста, ослоњен на доситејевски славеносрпски израз (збирка лирских песама Лира из 1837), окретањем епској поезији и драмама улази у романтичарске воде и преузима чист народни језик, да би у свом позном роману Калуђер показао склоност и ка реалистичком приповедању.109 Утицаје фолклорног приповедања, међутим, препознајемо и у запостављеним Суботићевим приповеткама, са романтичарском тематиком из српске средњовековне прошлости и револуционарне 1848. године.

Суботићева књижевна еволуција од класицизма, предромантизма и романтизма до, условно речено, реализма условила је константно понародњавање језичког израза, односно одбацивање творбених и лексичких славенизама, о чему је Суботић и сам писао:

Ја сам читао све, што се у нас штампало; а у младости мојој читао сам мојој мајци много народне песме, које су њој врло годиле. Живео сам пак подуго у средини народа. Је ли чудо, да је у прози провирила почесто славено-српштина, са својим со-(чинитељем), -ески (лирически) и т. д. Али у песмама ми јављао се сасвим чисти народни језик. Ено н. пр.

[109] О односу класицизма и романтизма у Суботићевој књижевности и лингвистичком аспекту овог књижевног феномена Јован Живановић пише: „Био је још један правац у нашој поезији, а то је да су се неки песници наши угледали час на старе класичке песнике, час на немачку романтичку школу, а час су опет по народном певали. Представник ових мешовитих праваца јесте Јован Суботић, један од најзаслужнијих књижевника наших. Као што је Јован Суботић Вуковим начелима утирао пут, тако је он и у поезији утирао пут правцу народне поезије" (Живановић 1975: 268–269). Јован Деретић не сматра Суботића типичним представником ниједне од ове две стилске формације: „А сада Јован Суботић, полукласициста полуромантичар, помиче народну песму с најнижег на највише место, стављајући је изнад свих производа тзв. учене поезије" (Деретић 1983: 308).

повеће моје епоске песме ’Сабља-момче Цвет-девојче’ у Срп. Летопису 1842. а и свих других у Летопису и изван њега штампаних песама. Тако ми се чини, да што се тиче народног језика и духа, тај се нигде неће наћи у оно доба тако скрожђу чист и значајан, као баш у мојим песнама (Суботић 1902: 44).

У литератури је већ добро описано да је међу члановима и сарадницима Матице српске Суботић имао најтолерантнији став према Вуковој реформи језика и писма (Милисавац 1986, Милисавац 1987), а са Вуком се дописивао и око ортографских проблема.110 Међутим, Суботић је, ваља овом приликом то посебно нагласити, Вукове заслуге за увођење народног језика у основу књижевног првенствено везивао за његово сакупљање и објављивање народних песама:

Као што су пре сви Срби читајући црквене књиге и слушајући службу божију црквено-славенски језик у душу усисали, тако се сад стане народни језик кроз читање, певање и слушање народних песама у душу нашега света увлачити. Народне наше песме скупио је и издао Вук Стефановић Караџић. Он се у Србији мало бавио са црковним славенским језиком, а много више био је у додиру с народом, и у средини тога. Он постане главним заступником чистога народног језика у писању (Суботић 1902: 43).

У познатом раду Неке черте из повеснице српског књижества (објављеном у Матичином Српском летопису 1846–1847), који је садржајем позитивно изненадио и самога Вука, Суботић је констатовао да Вук „имао је српски језик као књижевни утврдити, тај, управо рећи, као какву непознату земљу открити“ (Суботић 1846: 121). Суботић је у наставку изнео тезу, данас углавном одбачену у србистици, о Вуку као директном и непосредном Доситејевом наследнику:

---

[110] Суботић је 18. јула 1847. писао Вуку: „Ми треба сад својски да подухватимо, да једаред азбуку у ред доведемо, да се tandem aliquando од ње на даље пустимо. Претрпите се до јесени, па ето и мене, и то својски. Ја предложи у Матици да се у Летопису чланци с вашим писменима писани печатају па не дадоше”.

„Ту је он први самим чистим народним језиком писати почео, и једнако писао; он је науки и напредовању језика српског својим неуморним скупљањем материјала врло много помогао. Доситеј је увео народни језик у књиге, Вук нам је показао који је то народни језик; Доситеј нам је показао датреба народним језиком књиге писати, Вук пак показао нам је како треба да пишемо“ (Суботић 1846: 121–122).

Овакво схватање представља, заправо, кључ за тумачење и Суботићевог језика, у којем имамо специфичну симбиозу славеносрпског (у доситејевској фази) и вуковског језика. Из славеносрпског језика средином 19. века Суботић је још увек задржавао графију, ортографију и вишу лексику,111 док је из народног језика све више преузимао граматичка средства (морфолошка и синтаксичка), свакодневну лексику и говорну фразеологију, поједине обрте, али и типичне фигуре и друга стилска средства.

Иако је истицао пре свега утицај српских народних песама на промене у језику целокупне тадашње српске књижевности, иако је чистоту сопственога језика првенствено везивао са своју поезију, несумњиво је да су народни језик и стил из српских народних приповедака променили и Суботићев прозни израз. За читаву епоху, међутим, а не само за Суботића, карактеристично је да је екцплицитно више наглашаван утицај народних песама него приповедака на промене у језику српске књижевности. Можда је зато и чистота народног језика увек наглашавана при рецепцији Суботићеве поезије, док се у његовој прози прећуткивала, или подразумевала.112

Тако је Јаков Игњатовић означио Суботића као пионира и централну личност промена у српском песничком језику: „Кад су Суботић и поменута фаланга почели писати, већ је

---

111 Славеносрпски графијско-ортографски систем задржао је због познатог Текелијиног захтева Матици српској. Ипак, рукопис *Српске граматике* (1847), којим је победио управо на Матичином конкурсу, исписао је Вуковом ћирилицом, додајући јој графему јат. Такав графијски систем употребио је и у последњем делу објављеном за живота, роману *Калуђер* (1881).

112 Уп.: „Језик је Суботићев, према времену кад је писао, чист и леп, јер треба имати на уму да су четири његове песме испеване и пре Бранка и пре Његоша, а тада сем Вука нико није тако лепо српски писао као он” (Стојановић 1975: 368). Лепоту Суботићевог народног језика истиче и Миодраг Поповић (1985: 99–101), али само у баладама, еповима и драмама, док се за приповетке само констатује да су „литерарно неуспеле“.

велики корак у књижевном језику учињен. Већ се чисто српски писало, и нов нараштај већ је од њих учио. Који је год у себи осећао нешто талента, сваки је штошто писао, а најрадије стихове. То је већ ушло управо у моду" (Игњатовић 1988: 38).113 Лаза Костић (1991: 24), пак, посебно је ценио Суботићев језик и стил у беседама: „И даље се вије диван вез на дивнијем штиту, и даље се блистају на сјајном порубу уливена слова, само што су сада саливена од сребра, од говорничког сребра, само што се сад систематично изливају са брижљиво удешавајућег језика вештог говорника, поджупана сремскога дра Јована Суботића".

5. У приповеткама, тј. „новелама" како их сам назива, Суботић из народних приповедака преузима израз нарочито у дијалозима, тежећи сказу. Тако у приповеци Краљевски састанак у Вишеграду, готово целој сатканој управо из дијалога, он вешто опонаша свакодневни разговор, уводећи говорне жанрове (Иванић 2002: 31) у фолклорни модел приповедања:

„Ми ћемо се морати здраво пожурити ако хоћемо за сунца у град да стигнемо", проговори стара. „Де ти, Јержи, мало убрзи се; ти си добра пешачица, не знам шта ти је данас, те све заостајеш."

„Нека је, бога ти, мајко", стане младић девојку бранити, „имамо часа. Вишеград није далеко, а до ноћи има још доста. Има већ шест сати како идемо; а треба се мало и обазрети."

„Брани ти њу, брани, Пишта!", одговори стара, „на твоје је зло браниш. Научи ти њу све по својој глави чинити, па ћеш прокопсати. - Што вам драго. Хитати нам треба, да се мало

---

113 Игњатовић смешта Суботићев језик у шири српски и хрватски језички контекст: „У то доба [тридесете године 19. века – прим. А. М.] већ се далеко чистијим народним језиком писало. По оновременом мом схватању да се у *Даници илирској* чистијим српским језиком писало него што су Срби православни још уопште писали, јер код ових је још нешто од славеносрпског заостало, а они су писали баш по дубровачки. Тих година било је још доста и самих стихотвораца који су још више славеносрпски писали него што је сам честити Ђурковић изискивао. [...] Но при свем том чист народни језик у књижевности већ потпуну победу одржа и над старославенским и над славеносрпским. Доиста, могло се рећи да већ нешто напредује, или ново започиње. Др Суботић већ се славио као свестручан матадор, који не само да ради, да започне па да брзо престане; он је започео па и истрајао" (Игњатовић 1988: 56–57).

по вароши обазремо; треба мало и за место постарати се. У Вишеграду је множина света, један од другог ништа видити неће“ (Суботић 1844а: 129–130).

Иако је у питању разговор између чланова мађарске породице у средњем веку, Суботић актуелизује њихов дијалог језичким средствима српске свакодневице из пишчеве околине у 19. веку – специфичним прилозима карактеристичним за војвођанске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта (здраво пожурити), као и морфолошким облицима (убрзи се), а утисак живог разговора постиже се ваљано пробраним средствима - вокативима (мајко), понављањима (Брани ти њу, брани), устаљеним изразима (бога ти).114 Народским тоновима бојене реченице честе су у дијалозима из ове дуже приповетке: „Ја, децо, да вам управо кажем, једва чекам да видим српског Краља, за кога сам још пре много година сила којешта [истакао А. М.] чула“ (Суботић 1844а: 131); „Ајде мало, на страну [...] ови лете као слепи [истакао А. М.];115 ако им не сврнемо, хоће преко нас претрчати (Суботић 1844а: 135); „Спреми се, страни пријане [истакао А. М.], да одређени турнир за један дан пре започнемо“ (Суботић 1844а: 142); Бре [истакао А. М.], пази ти само; ја ћу мени друго што за смеј наћи“ (Суботић 1844а: 164) и сл.

И елементи хумора из народних приповедака уклопљени су у дијалоге, нарочито оне у којима учествују српски средњовековни витезови:

„Шта је, Јоване?“, запита он слугу.

„Ништа, господару!“, одговори онај; „три пребијена ребра.“ –

„То још није велика несрећа!“

---

114 Суботић у дијалог ради стварања стилског ефекта аутентичности уводи и разговорне фонетске форме речи, апострофом обележавајући редуковане вокале: *Ћут' не вичи* (Суботић 1844а: 160), *Ајд' да ти кажем* (Суботић 1844б: 144) и сл.

115 Суботић нарочито радо посеже за сличним народским поређењима: *пролете као бесни* (Суботић 1844а: 143), *који као бесни и слепи јуришаше* (Суботић 1844а: 143), *као окамењени стану* (Суботић 1844а: 144), *црна као ђаво* (Суботић 1844а: 157), *послушан као псето* (Суботић 1844б: 85), *Наједанпут, као да из неба падне, ухвати наш пријатељ маркграфа за дугачку његову косу* (Суботић 1844б: 90), *као соко оком владатеља све прегледа* (Суботић 1844б: 93) и др.

„И пробијена глава“ – настави онај.

„Но, и то се даје залечити“, рекне му господар.

„И пребијен врат“ – продужи слуга.

„Ту помоћи нема!“, рекне на ово кавалир, и дода: „Ти гледај да се тај несрећник у град однесе; ако те ко од друштва, док су даме овде, запита, кажи да је јако рањен и у несвести.“

„Шаљиви начин приповедања“, како сам наратор описује следећи исказ књижевног јунака, почива понекад и на самоиронији, будући да тако описује догађај у којем замало није погинуо после пада из чамца у воду:

„Ништа на свету; ја сам добио ту чудновату вољу да видим како је рибама кад се у мрежу заплету, па сам се у мрежу и ногама и рукама замрсио. Шта је имало бити? Ништа друго, верујте, него лагано спуштање на дно воде, тако пријатно да ми никад не би на ум пало горе на воду изићи“ (Суботић 1844б: 104).

Ни игра речима, као типично стилско средство у народним шаљивим приповеткама, Суботићу није страна, и доприноси опонашању тона народног хумора. За тај ефекат писац бира морфолошке црте опет типичне за војвођанске говоре шумадијско-војвођанских дијалекта:

„Чути само!“ – рекне Пишта, још све једнако у страху; „како сам у граду, ако дознаду, па ме шчепаду, зло по моме врату“ – дода он у страху стихове правећи, ако му до песме ни било није (Суботић 1844а: 159).

На сличан начин у дијалоге јунака приповетке Суботић вешто смешта и фолклорне стереотипне изразе пословичке природе, тражећи им мотивацију у одговарајућем контексту разговора:

„Ја сам твој гост; ваљда није овде обичај госте за врата мећати?“

„Незваном госту место за врати“, примети Лајош (Суботић 1844а: 139).

Сличних израза пословичног карактера има још у дијалозима: „Кога треба молити, не треба га срдити!“ (Суботић 1844а: 140); „Натраг не да срамота, и напред правда“ (Суботић 1844а: 140).116 Као и у разговорном језику, реченице Суботићевих књижевних дијалога су углавном кратке, без инверзија и сасвим прозирног значења. Наспрам њих, оне у исказима наратора неретко су типичне барокне - дугачке, разгранате, компликоване, са честим уметањима и готово редовним глаголом у финалној позицији:

Карл, син Јована краља ческог, ког је отац себи у помоћ на престол чески подигао, давши му титулу маркграфа моравског, недавно се из Италије повратио, гди је држајући од оца му покорене вароши у запту много беде и противности искусио био (Суботић 1844б: 74).

И наведени дијалог, као и већина других у новели, лишен је лексичких славенизама,117 који се иначе неретко срећу у нараторовом говору: черта, жертва, воздух, надежда, точност, непреодолимост, множество, страхопочитаније, изгнаније, примјечаније, присутствије, движеније, позорије, израженије, увјереније, изјасненије, положеније, изумљеније, сразмерије, пониженије, усердије, удивленије, вниманије, страхопочитаније,

---

[116] Ту су и разговорни фразеологизми, међу којима је најчешћи, активиран и у нараторовом тексту и у дискурсу јунака, фразеологизам *брже боље*.

[117] Лексички славенизми сасвим су ретки у дијалозима, и по правилу су везани за узвишени тон у исказима велможа и владара, на пример: *љубезан*, *торжество*, *цел*, *милосердије*, *Величество*, *великодушије*, *божество*, *чувство*.

љубопитство, торжествен, благодјетелни, човечески, дипломатически, отечески, наслаждавати се и сл. То, међутим, не значи да се наратор, попут јунака, не препушта романтичарском заносу и чистом народном изразу, нарочито при описима:

Широки и дубоки јендеци делили су друм од ливада, које су сад у новембру, при топлој јесени у полу жутиле, у полу од подударајуће нове травице зеленеле. Чисто плаветнило ведрог неба, на ком се ниједног влакна облака видило није, уливало је у око, и кроз око у срце особиту светлост и ведрину. Сунце се већ подобро западу спустило било; са леве стране у даљини плаветниле су се шуме од врба, које су брегове Дунава и његове полоје покривале. С десне пак стране лежала су брда са своји виногради, које јесен у особиту модру одећу увија“ (Суботић 1844а: 128).

Сасвим у вуковском духу, у опису су активирани и распрострањени турцизми (јендек, друм) и народски изрази (Сунце се већ подобро западу спустило), а граматичка средства из дијалекта тек понегде руше Вукову норму (брда са своји виногради).

6. Језичко-стилски квалитети народних приповедака одразили су се, очито, и на смену стилских формација у опусу појединих писаца, тј. њихов прелаз са класицизма на романтизам. Случај Јована Суботића то најбоље показује, а није случајност што се данас посебно вреднује управо онај део његовог опуса створен готово чистим народним језиком (епови, баладе, драме). Међутим, и Суботићеве приповетке заслужују превредновање у историји српске књижевности. Иако тематски и сижејно често сентименталистички наивне, нарочито када уметнички обрађују српску далеку прошлост, њихов језик и стил показују да по критеријуму „чистоте“ израза не заостају превише за приповеткама прозаиста који су се формирали под окриљем нових стилских формација (романтизма и реализма) које су употребу народног тј. вуковског језика подразумевале.

ИЗВОРИ

Суботић 1844а: Јован Суботић, „Краљевски састанак у Вишеграду“, Српски летопис, 66, 128–164.

Суботић 1844б: Јован Суботић, „Краљевски састанак у Вишеграду (Закључење)“, Српски летопис, 67, 74–151

Суботић 1846: Јован Суботић, „Неке черте из повеснице српског књижества“, Српски летопис, 74, 104–124.

Суботић 1847: Јован Суботић, „Неке черте из повеснице српског књижества (Закључење)“, Српски летопис, 76, 91–108.

Суботић 1902: Јован Суботић, Живот Дра Јована Суботића (автобиографија). Други део: Пролеће, Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

Деретић 1983: Јован Деретић, Историја српске књижевности, Београд: Нолит.

Живановић 1975: Јован Живановић, „Бранко Радичевић“, у: Стојан Новаковић и „филолошка критика” (приредио др Божидар Пејовић), Српска књижевна критика, књига 4, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 263–276.

Живковић 1966: Драгиша Живковић, „На путевима консолидације – српска књижевна критика од Вука до Светозара Марковића“, у: Књижевна критика (приредио Предраг Палавестра), Српска књижевност у књижевној критици, XII, Београд: Нолит, 63–90.

Иванић 1976: Душан Иванић, Српска приповетка између романтике и реализма (1865–1875), Београд: Институт за књижевност и уметност.

Иванић 2002: Душан Иванић, Свијет и прича, Београд: Народна књига – Алфа.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Игњатовић 1988: Јаков Игњатовић, Мемоари, Београд: Нолит.

Костић 1991: Лаза Костић, О књижевности; мемоари I (приредио Предраг Палавестра), Нови Сад: Матица српска.

Матицки 2017: Миодраг Матицки, „Вукове народне приповетке – источник аутентичне српске прозе са средине 19. века“, у: Вук Караџић, Српске народне приповијетке, Београд: Лагуна, 13–31.

Милановић 2013: Александар Милановић, Језик весма полезан, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Милановић 2014: Александар Милановић, Језик Јована Суботића, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет у Београду.

Милисавац 1986: Живан Милисавац, Историја Матице српске, I део (1826–1864), Нови Сад: Матица српска.

Милисавац 1987: Живан Милисавац, Матица српска и Вукова реформа, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1985: Миодраг Поповић, Историја српске књижевности : романтизам, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Скерлић 1953: Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности, Београд: Рад.

Стојановић 1975: Љубомир Стојановић, „Др Јован Суботић“, у: Стојан Новаковић и „филолошка критика” (приредио др Божидар Пејовић), Српска књижевна критика, књига 4, Београд – Нови Сад: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 357–368.

РЕФОРМА ЋИРИЛИЦЕ ЛУКЕ МИЛОВАНОВА У КОНТЕКСТУ КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА

0. Несумњив је значај који Лука Георгијевић Милованов (Осат, Босна 1784 – Будим 1828) има за развој српске ћирилице у 19. в. Скоро сви Вукови биографи истичу значајан утицај Л. Милованова, поред утицаја Саве Мркаља, на ставове кључног реформатора српског језика, писма и правописа у 19. в. (Стојановић 1987: 82, 113–114; Поповић 1987: 70, 72, 74; Вилсон 1994: 68, 72, 100 и др.), док их само први, Платон Кулаковски, готово игнорише (Кулаковски 1987: 166). Иако је о Л. Милованову писано и много и добро, поједини детаљи његовог рада и дела остали су недовољно разјашњени, нарочито они везани за његову позицију у односу на Саву Мркаља и Вука Караџића. И други савремени истраживачи указали су на чињеницу да је „Милованов остао недовољно истражен“ (Николић 1998: 67).

0.1. Милованов се нпр. тако понегде опрезно сматра Мркаљевим претходником: „Ако, ипак, узмемо и Милованова као Мркаљевог претходника, онда би се овим редовима завршио преглед нових елемената који су у завршној деценији осамнаестог и првој деценији деветнаестог вијека уношени у српску азбуку“ (Опачић-Лекић 1978: 106). Ауторка је овај став изнела вероватно на основу литературе (Лазин 1932, Томић 1982). Тезу о Л. Милованову као Мркаљевом претходнику тек треба проверити.[118]

Такође, и површни поглед на језик, ћирилицу и правопис у Миловановљевом делу Опит наставлења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодии указује на поједине дискутабилне закључке у литератури: „Značajno mu je delo Opit k sličnorečnosti i slogomerju,

[118] Понекад ову тезу релативизују и њене присталице: „Оно што Милованов пише о азбуци у предговору својој књизи могло би настати као резултат заједничког претресања и размишљања о старој азбуци, а не као резултат самосталних анализа, јер њему није била циљ азбука већ поезија. На ту мисао наводи и сам Милованов који ни једном ријечју не присваја азбучну реформу и ништа у вези с тим не пребацује Мркаљу“ (Опачић-Лекић 1978: 104).

koji je 1810 napisao na čistom narodnom jeziku i sa reformisanom azbukom S. Mrkalja“ (EJ 1965: 118).119 Став о Миловановљевом преузимању Мркаљевог писма преносе и новије енциклопедије: „Опит наставлења к српској сличноречности и слогомерју (1810) писао је реформисаном азбуком С. Мркаља“ (ЕСН 2008: 654). С друге стране, закључак да је дело објављено Мркаљевим правописом изнет је код Павла Ивића: „Мркаљевим правописом била је написана, отприлике у исто време кад и Сало дебелога јера, књига његовог пријатеља и истомишљеника Луке Милованова Георгијевића“ (Ивић 1998: 174). У литератури се готово по правилу уопште и не истичу разлике, већ само сличности између резултата реформи ћирилице С. Мркаља и Л. Милованова, а за другог се констатује да „negdje u isto vrijeme kad i Mrkalj on reformiše srpsku ćirilicu oslobađajući je gotovo svih nepotrebnih pismena (slično kao i Mrkalj)“ (Окука 1987: 39). Када се при поређењу неке од разлика и уоче, не придаје им се већи значај нити им се улази у узроке, као нпр. у констатацији да је у Салу дебелога јера „на сличан начин (као и код Милованова) решено питање азбуке (за разлику од Милованова, Мркаљ има 29 слова у својој азбуци“ (Николић 1998: 74). Стога је општеприхваћено мишљење о Миловановљевим књижевнојезичким схватањима сводљиво на следећи Ивићев исказ: „Његова схватања о језику и правопису била су слична погледима његовог пријатеља Мркаља“ (Ивић 1998: 163).

0.2. У односу према Вуку Миловановљев утицај понекад се маргинализује или чак и не помиње, нпр. при појединим описима реформи спроведених у Српском рјечнику (1818).120 С друге стране, има и аутора који сматрају да је на Вука већи утиацај извршио Милованов него Мркаљ (Лазин 1932, Томин 1982). Стога су задаци у овом раду да реактуелизује питања позиције Л. Милованова у односу на С. Мркаља и В. Караџића, као и да истакне кључне Миловановљеве доприносе развоју књижевнојезичких схватања код Срба и доношењу и појединих графијских и фонолошких решења.

1. Историјат настанка наведеног Миловановљевог и Мркаљевог реформаторског дела (Сало дебелога јера либо азбукопротрес) није довољно познат. Љубомир Стојановић развој српске (орто)графије почетком 19. в. представља сликом у којој „јавила су се два

[119] Осим крлежинске тенденциозне грешке у наслову књиге, из којег је избачен атрибут *српски*, у EJ 1965 наведено је и погрешно име аутора: „Лука Милован Георгијевић“.

[120] „Закључке до којих је дошао после вишегодишњих дописивања и спорова са Јернејем Копитаром, Савом Мркаљем, Лукијаном Мушицким, Павлом Соларићем, и другима око будућих српских слова, дао је кристално јасно, научно прецизно“ (Поповић 1981: 48).

човека који су <независно један од другога> покушали да ово питање у целини и врло рационално реше“ (Стојановић 1987: 47). Вероватно вођена овим судом, и Вукосава Опачић-Лекић износи хипотезу о релативно независном настанку два дела: „Биће вјероватније да су они расправљали заједнички и сасвим слободно о свему, а да су писали самостално“ (Опачић-Лекић 1978: 104).121

Поједине фрапантне сличности у текстовима, међутим, ову хипотезу о самосталном настанку двају рукописа морају релативизовати. Тако нпр. при дефиницији „писмена“ тј. слова С. Мркаљ уводи и реторички поступак постављања питања читаоцу: „Што су то рЕчи? Писмена? И колико и мора у азбуки езика еднога бити?“ (1). Исти термин и исти стилски поступак среће се и код Л. Милованова: Милованов „Што су писмена?“ (12). И дефиниције „писмена“ доста су сличне. Она су одређена као „знаци рјечни частица“ (Мркаљ), тј. „знаци гласова“ (Милованов), а у обе дефиниције језичке јединице доведене су у везу са мишљењем: у Мркаљевом случају то су речи, а у Миловановљевом – гласови.122 На основу а) сличности у језику и стилу; б) дубине језикословног промишљања (одређивања семантике језичких јединица и др.), и в) чињенице да је С. Мркаљ написао језичку расправу, док је Л. Милованову питање графије било само споредно у делу посвећеном прозодији, склони смо мишљењу да је Мркаљево дело послужило Милованову као узор у уводном поглављу. Иако се терминолошки и методолошки вероватно угледао на Сало дебелога јера, Милованов је понудио нова и оригинална решења у односу на Мркаљева.

2. Кључне разлике између Мркаља и Милованова огледају се већ у лако уочљивим елементима реформе: а) типу ћирилице који се реформише; б) инвентару графема предвиђених за будућу српску ћирилицу. Наиме, док је Мркаљ реформисао црквену ћирилицу, измене Л. Милованова тицале су се грађанске ћирилице. Такође, Мркаљ је предвидео 29 нормираних графема, укључујући дирафе, тј. систем без графеме за обележавање фонеме /ц/, карактеристичне за позајмљенице (Милановић 2011), док је

---

121 Најисцрпнији историјат испитивања односа између ових дела даје Николић 1998.

122 Код С. Мркаља: „Како годь дакле што су рЂчи знаци наши представака и мисли, тако истовито и писмена знаци рЂчни частица есу“ (2), а код Л. Милованова: „Писмена јесу најпростији знаци гласова, којима људи мисли своје одкривају другима“ (12).

Милованов пројектовао систем са 30 графема: „Српски језик види се за изјашнење речи, које њега чине, или састављају, непотребавати више од 28 писмена, или свепрости знакова. Ф двадесет девето писме, чинисе за туђе речи нуждно: Но Србљи Грађани већ су га присвојили у свој језик, с њим дакле битиће 29. писмена. [...] Ако узмемо да И, І, јесу два знака, онда ће бити у Сербском језику равно 30. писмена. Прекрасно и знаменито число“ (12).[123] Видљиво је да се и Милованов залаже за систем у којем ће једној фонеми одговарати једна графема.

3. У наведеном систему све графеме немају исти статус. Милованов, попут Мркаља, уводи системску функционалну диференцијацију у графематској опозицији <И> : <І>: „Писме И или І (то је у мене једно и то исто писме, само што се обликом разликује, и то не без узрока) слива се кадшто с’ другима самогласницима, а кадшто пак неслива се; или да рекнем овако: Писме И кад стои пред или за другим Самогласником, изговара се једнаким трајањем гласа, како и друго писме, које пред њим, или за њим стои: н. п. ИА, ИЕ, ИИ, ИУ, АИ, ЕИ, ОИ, УИ; Свака ова два писмена како једно тако и друго у два једнака ма изговарајусе, и ове велим да се писме И с другим самогласником неслива“ (14–15). Да је несумњиво у питању реформа грађанске ћирилице, за разлику од Мркаљеве реформе црквеног писма, сведоче следеће речи: „У овом случају знака ради сливења пишесе половина І, али боље с точком од озгор, или с’ свема, како га писменосливатељ у олову начини; овде за сад стои овако: АІ, ЕІ, ИІ, ОІ, УІ. ІА, ІЕ, ІИ, ІО, ІУ; изговарасе какогођ код Мађара АЈ; ЕЈ, ІЈ, ОЈ, УЈ, ЈА, ЈЕ; ЈІ, ЈО, ЈУ“ (15–16). Избором традиционалног ћириличког решења за /j/, Мркаљ у оквиру црквене, а Милованов у оквиру грађанске ћирилице, обојица реформатора избегли су бурну реакцију интелигенције коју је доживео Вук увођењем латиничне јоте. Остављајући отвореним питања именовања графеме <і>, фонолошки статус графема <и> и <і> Милованов је објаснио управо преко појма „службе“, самогласничке или сугласничке: „Од туд види се лагко, да писме І у нашем језику то чини, што у Њемаца, или Мађара писме ј. Чест и свободна мисал о том нека буде сваком Списателју Писменице именовати ово писме како зна; ја се до сада пригнути немого, да га јотом назовем. Него велим да је И, само у првом случају разумјевајући да је цјело-И, а у

[123] Одређење „прекрасно и знаменито число“ за инвентар од 30 графема односи се на филолошки идеал установљен још од Ломоносовљеве реформе.

другом полу-И. И будући оно двие службе одправља, за то је оно двојаког рода, бива самогласник, и сгласник“ (15–16).124

4. Највећу сличност реформисане Мркаљеве и Миловановљеве ћирилице представљају диграфска решења за /ђ/, /ћ/, /љ/ и /њ/: „Писмена ДЬ, ТЬ, ЛЬ, НЬ, то јест: ДЬЕ, ТЬЕ, ЕЛЬ, ЕНЬ; јесу знаци прости гласова, на подобност, ког му драго другог писмена“ (16). Као и Мркаљ,125 и Милованов је опрезан у вези са увођењем графеме <ћ>, и то због њене двофункционалности, односно чињенице да је кроз историју ова графема могла обележавати и /ћ/ и /ђ/. Као одличну илустрацију, талентовани филолог Милованов бира функционалне примере потенцијалних хомографа, везаних за инфинитив и императив истих глагола: „Знак овај Ћ, који се у обичају налази, могао би се употребити на мјесто ТЬ, и то врло добро, само неваља га промјењивати с гласом другим, то јест писмена ДЬЕ натьи, дотьи, тако свагда писати или оно значило натьи, дотьи, или значило надьи, додьи, не би ваљало“ (16).

Још једну сличност међу реформаторима представља и увиђање неодрживости нефункционалних диграфа у будућој српској ћирилици: „Кад сваком простом гласу назначим и његов прости собствени знак, које треба да буде, онда промјена и премјењивост писмена престаје. Такови знакова у нашем језику неће више од 30 потребовати. [...] Ова четири писмена ЛЬ, НЬ, ДЬ, ТЬ за сад нужде ради пишем тако, докле у штампи не добију сливен и прост знак“ (16–17).126 Из наведеног је видљиво да је и Милованов, попут других писаца из крајишког круга, избегавао да предложи увођење нових графема у ћирилицу (Милановић 2011).

5. Кључна разлика између Мркаљеве и Миловановљеве реформе ћирилице везана је за другачије решење статуса фонеме /ц/ у будућем књижевном језику, што је видљиво већ из

---

[124] Увођењем појма „полу-И“ Милованов сјајно описује начин артикулације сонанта /j/ и као да најављује будући лингвистички термин *полувокал*, сјајно демонстрирајући фонолошки таленат.

[125] Мркаљ указује на конкуренцију графематских решења за /ћ/: „Найзнаменитиѧ сложена писмена код нас есу: дь, ль, нь, и ть. Ово послѣднѣ, сирѣч ть, от неколико времена собственни облик (ћ) свой имаде, и зовесе тьервом“ (11).

[126] Мркаљ констатује како „требало би нам писмена дь ль и нь (као што имамо ть) под каковим нибуд обликом изрезати, пак танкоме еру онда казати пут за дебелим“ (13).

податка да је графематско решење за ову фонему једина дистинктивна црта у инвентарима два реформисана графијска система.

Милованов је у предложену азбуку унео и графему <џ>, и то као последњу, тридесету, у азбучном редоследу. Занимљиво је да Милованов нити једном речју у Опиту није прокоментарисао специфично порекло фонеме /џ/ у већини лексема, као што је то учинио у случају фонеме /ф/. Важно је нагласити да рукопис Опита није сачуван, па да се стога не знамо ни понуђен рукописни изглед Миловановљеве графеме <џ>.127 За даља испитивања значајан је податак да се у основном тексту Опита графема <џ> појављује само у ретким лексемама са истом основом /маџар-/ (Маџара 15, маџарски 16, Маџарске 17, Маџарскога 123, Маџарски 125), док се у поглављу Именна гг. пренумерената она појављује још двапут на стр. 134, у турцизму казанџија.128 Основа /маџар-/ потврђена је и у Миловановљевом писму Вуку из 1818. године: Маџарскоі, Маџарске (Караџић 1988: 555–556).

Податак је да је Милованов предложио графематско решење за најређу фонему у српском народном језику отвара, међутим, и нека питања чији одговори могу релативизовати општеприхваћене закључке о његовој реформи. Зашто, дакле, Милованов нуди графематско решење за /џ/? Несумњиво због присуства ове фонеме у народном језику. Познато је, наиме, опредељење писаца крајишког круга да се у основи новог књижевног језика мора наћи народни израз, а Милованов истиче пресудан соларићев утицај на сопствено опредељење: „Прави Србски син, који улог ума Господином Соларићем издани

---

127 Вук јој је, наравно, при штампању *Опита* овој графеми дао већ устаљени изглед, тј. онај који је имала у ћирилици коју је сам афирмисао, не коментаришући нити на једном месту изглед ове графеме у рукопису Луке Милованова. Чуди да на податак о непостојању информација о изгледу оригиналне Миловановљеве графематске реализације за /џ/ нити један од истраживача до сада није скренуо пажњу. Оправдана сумња у то да ли је у штампаном *Опиту* баш све онако како је Вук Караџић у *Предговору издатељевом* записао, тј. да је Миловановљева књига „у свему наштампана од слова до слова онако, као што је Лукином руком писана“, већ је изнета у литератури, и то оправдано с обзиром на чињеницу да је оригинални рукопис за сада непознат (нпр. Опачић-Лекић 1978: 105). Вук је у предговору истакао да је извршио само графематске интервенције везане за уклањање Миловановљевих диграфа и графеме <і>, јер је „метнуто ђ место дь, љ место ль, њ место ньћ место ть, а ј место і“. Ни на овом месту графема <џ> се не спомиње, иако је Вук морао бити свестан значаја графијске новине коју је доносила Миловановљева графема.

128 Ова занимања двојице занатлија из Петриње записао је „скупитељ“ Василије Вуковић, а Милованов само пренео, тј. цитирао, очигледно без пуристичких интервенција.

издани, читао буде, наћиће узрок, зашто и ја просто Србски пишем“ (VIII).129 Милованов је, при томе, оставио коначно питање књижевнојезичког решења отвореним.130

У сопственом изразу Милованов је био несумњиви језички пуриста: „Четворицу набројаних писаца удружује и изразита склоност ка пуризму. Сваки од њих се свесно трудио да употребљава што мање туђица. Празнине у српској лексици, поглавито у терминологији, они су попуњавали кованицама, не увек срећно начињеним, које се махом нису одржале у језику“ (Ивић 1998: 170). И сам Милованов сведочи о опредељењу за народни језик, али истовремено и о сопственом лексикотворству: „У овој књижици премда је прости језик Србски, налазисе њеколико речи, које су или нове, или новим знаменовањем овде мном употребљене, и које сваки мој читатељ одма јасно разумети не би могао“ (VIII).

На основу Миловановљевог језика и стила се, међутим, не може извести и закључак о томе да ли се и он, попут Мркаља (Милановић 2011), определио за пуристички приступ при стварању сопствене концепције новог књижевног језика. Уколико је Милованов био језички пуриста и у својим књижевнојезичким погледима (као у сопственом језичком изразу), зашто би, противно Мркаљевом решењу, предложио графематско решење за /џ/?131 Не рачунајући мали број домаћих лексема у којима је фонема /џ/ добијена једначењем по звучности, почетком 19. в. све остале потврде за њу налазе се практично само у бројним турцизмима и ређим романизмима. Будући да је и Милованов, попут Мркаља, чувао морфонолошки правопис (родољубче I, Србскому I, Србском VIII,

---

129 П. Ивић о П. Соларићу, Ј. Дошеновићу, С. Мркаљу и Л. Милованову Георгијевићу записује: „Струју поборника чистог народног језика заступала су четири млада књижевника [...]. Можда није случај што су сва четворица рођена у малим местима у западнијим, ијекавским областима. Ти су предели били подаље од непосредног утицаја Сремских Карловаца, тврђаве црквеног језика, а и славеносрпски језички узус тамо није могао имати чврстог корена, не само због рускословенских састојака него и због војвођанских дијалектизама“ (Ивић 1998: 169–170).

130 „Милованов је у *Опиту*, написаном 1810, начелно остављао писцима слободу да пишу »славенски« или српски, али доследно једно или друго, а сам се определио за народни језик“ (Ивић 1998: 170).

131 Уп. Ивићев став о Мркаљевом *Салу дебелога јера*: „Иначе, он није ни поменуо глас *џ*, најређи у српскохрватском језику и заступљен углавном у речима преузетим из других језика. Остаје нејасно да ли је Мркаљ просто изгубио из вида постојање тога гласа, или му се учинило да се он може згодно обележити словном комбинацијом, нпр. са *дж*, како то чине Руси у именима страног порекла“ (Ивић 1990: 218). О одговору на ово питање в. Милановић 2011.

сгласници 13, редко 23 итд.), те да би сходно томе и фонема /џ/ у примерима типа срџба била реализована као <ч>, намеће се закључак да је ново графематско решење за ову фонему намењено искључиво за писање позајмљеница.132 Овај податак нарочито добија на значају када се у обзир узме књижевнојезички актуелни контекст. Подсетимо, Мркаљ не предвиђа било какво графематско решење за /џ/, рачунајући првенствено на уклањање турцизама и романизама из књижевног језика. У Вуковој Пјеснарици (1814) налазимо позајмљенице са овом фонемом и у песмама и у Вуковим објашњењима, али је у Писменици исте године он ипак записао да тога гласа нема у народним речима (Стевановић 1987: 69). Све до Српског рјечника (1818) Вук фонему /џ/ обележава диграфима <чж> и <дж>, у складу са праксом славеносрпских писаца. Лукијан Мушицки је сугерисао Вуку да у реформисану ћирилицу унесе и <џ> и послао му свој нацрт великог и малог слова, на основу којих је Вук направио решење за штампарије (Младеновић 2008: 314).

6. За разлику од фонеме /џ/, коју Милованов није филолошки прокоментарисао, иако је за тим постојала очита потреба, у Опиту се налази веома занимљив и значајан социолингвистички коментар везан за фонему /ф/: „Ф двадесет девето писме, чинисе за туђе речи нуждно : Но Србљи Грађани већ су га присвојили у свој језик, с њим дакле битиће 29. писмена“ (12). Битно је истаћи да је само за графему <ф>, а не и за <џ> и <х>, Милованов нагласио да је „за туђе речи нужна“, али узрок оваквом селективном приступу пореклу фонема и лексема немогуће је одредити на основу постојећих података. У Миловановљевом систему графема <ф> је, додајмо, 26. по реду, а не, како аутор каже, 29. Остаје, нажалост, нејасно да ли су „Србљи грађани“ овај глас прихватили и у изговору страних речи или само у њиховом писању, али и без те информације видљив је Миловановљев напор да се будући српски књижевни језик урбанизује, односно веже за

---

132 Вук Караџић је у *Предговору издатељевом* записао да је поштован и ауторов правопис. О Миловановљевом правописном проседеу Вук даје коментар: „Тако, ваља да држећи се етимологије, не само што има грозђа (место грожђа), упусћао (м. упушћао), узпишу (м. успишу, за које и у Славенским Граматикама има правило); него и лагко (м. лако), и обвикли (м. обикли, као и обичај на страни 16.)“. Нажалост, домаћих примера са групом /џб/ ни у овом Миловановљевом рукопису, као ни у његовим писмима и песмама – нема.

говор градских средина.133 Супституцију /ф/ сродним /в/ или /п/, карактеристичну за народни језик, Милованов не спомиње, а у његовим текстовима нема потврда за такве примере. У поређењу са Миловановљевим, Мркаљев коментар графеме <ф> далеко је неинформативнији: „Ф є за странне рѣчи“ (12).

7. Ни фонема /х/ и њена графематска реализација немају коментар у Опиту иако је графема <х> унета у инвентар, и то као 27. у реду. У вези са /х/ Мркаљ је изнео значајан социолингвистички податак: „За Х Сельани Сербльи не знаду; но мало Улюдниі почти свагда га изговараю, и я га за то употреблАвам“ (12). На основу њега видљиво је и да својим односом према фонеми /х/, као и према фонеми /ф/, писци крајишког круга – Мркаљ експлицитно а Милованов имплицитно – доприносе урбанизацији српског књижевног језика пре Вука Караџића.

8. Уколико се може безрезервно веровати приређеном рукопису, вокално /р/ нема доследну графематску реализацију у Опиту, већ се као конкурентна појављују решења <ер> и <р>. Једно решење одговара народном фонетизму (Српском језику 12, Србски језик 12, Србљи 12 и сл.), али напоредо се јавља и друго, руско тј. рускословенско графематско решење (Сербском језику 12, первом 15, извершивати 20 итд.).134 Да ли је овакво стање у тексту прости превид или резултат Миловановљевог графематског колебања у избору, тешко је рећи.

9. Значајна концепцијска разлика у односу према Мркаљевим, Соларићевим или Дошеновићевим графијским погледима видљива је и у Миловановљевом односу према латиници. Према латиничном писму остали представници крајишког круга били су веома резервисани, будући да су били свесни чињенице да се у српском народу његово наметање од стране бечког двора доживљавало као симбол процеса покатоличавања и унијаћења. Платон Кулаковски, најстарији Вуков биограф, први је истакао жељу Л. Милованова да српску ћирилицу приближи латиници (Кулаковски 1987: 112), што је у Опиту формулисано на следећи начин: „Могла би се писмена језика нашег и обликом ближе

---

133 То је тенденција која је једнака са Вуковом, остваreном приликом његових реконструкција норме из 1836, када уводи /х/, и 1839, када одустаје од јекавског јотовања у групама /тј/ и /дј/, вођен стањем у урбаним говорима (Дубровник, градови у Босни и Херцеговини) на источнохерцеговаком терену.

134 Уп. код Мркаља у Салу дебелога јера: *Сербльи* (6, 12).

приближити. У новој штампи налази се гдикоје, да је баш како и Латинско, а у рукопису јесу многа, која са свим облик Латински писмена имају. Ако би који то учинио, да се сва писмена, која гођ могу, обликом Латинскима писменима уподобе, ваља да зато не би дошао у пакао. А не би језику ни штету, ако паче не велику корист учинио“ (14).

Осим типографског приближавања двају писама, везаног за облик штампаних графема грађанске ћирилице, Милованов прижељкује и преузимање латиничног именовања тј. „изговора“ графема, вођен рационалистичком и просветитељском идејом о што лакшем и што бржем описмењавању деце.135 Иако је очигледно био вођен племенитим побудама, иако се позвао и на ауторитет православне Русије, Миловановљев предлог за приближавање ћирилице латиници није наишао на одобравање, што је у време бруталног наметања латиничнког писма Србима и било очекивано.136

10. Закључке овог рада могуће је изнети у осам тачака:

а) Лука Георгијевић Милованов највероватније није био Мркаљев претходник, већ његов следбеник који је према сопственој књижевнојезичкој концепцији усавршио српску грађанску ћирилицу. На основу језика, стила, као и одређених методолошких поставки, сматрамо да је у Опиту несумњив Мркаљев утицај у основним филолошким идејама (опредељење за народни језик, примена морфонолошког правописа, уочавање проблема срицања слова у ћирилици), али и у композицији студије, поднасловима, терминологији (нпр. премјењивост писмена) и др. Овом закључку воде још две чињенице: у Салу дебелога јера видљивије је ауторово филолошко образовање и познавање српске језичке ситуације; реформа ћирилице Мркаљу је била централна тема књиге, док је Милованову била споредна и дата само у предговору. У појединим графематским решењима, нпр. за вокално р, Милованов није био доследан.

---

[135] „Овако су обвикли Латини своја писмена изговарати, пак и други, који су или ти исти писмена изговор, или и писмена и изговор примили, тако изговарају. Увјеравао ме човек од истине, да се тај изговор и у России предаје. И како се види, тај је изговор понајбољи. Барем боље изговарају од нас, како што обично изговарасмо до сад: Аз, буки, вједи, глаголь. А боље и од Грка: Алфа, вита, гама, делта. И од Жидова: Алеф, бет, гимел, далет. А кад је овај изговор понајбољи, неваља га одметати. Тај је изговор малој дјеци лагши, и да је далеко напреднији, то је очевидно“ (13–14). Уп. и Николић 1998: 74).

[136] Цензор српских књига Јован Витковић с подозрењем је судио о рукопису Л. Милованова, а Марија Поповић (Милутиновић) записује његове речи да „нити ће он кад допустити, нити ће Паметан Човек захтевати да он Лукин каприц одобри, гди он Слова а, бе, це, и. т : д : назива, сотим смо вели, све ближе *Унијатма*, и ако се баш и не би са њима сјединили, то наши потомци нреће̑ду знати, шта ваља о нашој Азбуки мислити“ (наведено према Мићић 2000: 69–71).

б) И Милованов је, попут Мркаља, растеретио српску ћирилицу од свих непотребних слова, сводећи систем на 30 графема за 30 фонема. Јасност и доследност оваквог усмерења огледа се и у чињеници да је и у фебруару 1818. Милованов замерао и Вуку на употреби дебелих јерова у међусобној преписци (Караџић 1988: 555).

в) Битну разлику у односу на Мркаљеву реформу представља податак да Милованов реформише грађанску ћирилицу, док је Мркаљ реформисао црквену.

г) Суштинску разлику у односу на Мркаљеву реформу и кључни допринос развоју књижевнојезичких схватања код Срба уноси чињеница да је Милованов први системски увео нову графему за /џ/ у српску ћирилицу и тиме осам година пре Вука створио инвентар графема за фонема идентичан са данашњим.

д) Тенденција ка урбанизацији књижевног језика видљива је из статуса фонема /ф/ и /х/, као и одговарајућих графема, у Миловановљевом моделу српске ћирилице.

ђ) Вођен просветитељским идејама, Милованов је предлагао преузимање латиничног именовања, тј. изговарања ћириличких слова, као и типографско приближавање ћирилице латиници, што није наишло на одобравање српске јавности.

е) Иако је био језички пуриста у сопственом изразу, на основу реформаторских решења везаних за статус графеме <џ> у српској ћирилици може се закључити да Милованов није имао и пуристички оријентисану концепцију српског књижевног језика. Тиме је направио и кључан искорак у односу на пуристички оријентисану реформу ћирилице Саве Мркаља, који је предвидео модел са 29 графема, без графеме <џ>.

ж) Стога је закључак о томе да је Лука Милованов писао ћирилицом Саве Мркаља – у потпуности нетачан. Он је у литератури био последица инсистирања на кључним сличностима у реформама, а то су: растерећивање графијског система, системска решења за /j/, привремено задржавање диграфа и неспремност да се за њих пронађу нова решења, однос према /ф/ и /х/ и урбанизацији књижевног језика.

ЛИТЕРАТУРА

Вилсон 1994: Данкан Вилсон, Живот и време Вука Стефановића Караџића 1787–1864: образованост, књижевност и национална независност у Србији, Београд: Просвета.

EJ 1965: Enciklopedija Jugoslavije, 6, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

ЕСН 2008: Енциклопедија српског народа, Београд: Завод за уџбенике.

Ивић 1990: Павле Ивић, О језику некадашњем и садашњем, Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Караџић 1988: Вук Стефановић Караџић, Преписка I (1811–1821) (прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима), Сабрана дела Вука Караџића, књига дванаеста, Београд: Просвета.

Кулаковски 1987: Платон Кулаковски, Вук Караџић, његов рад и значај у српској литератури, Београд: Просвета.

Лазин 1932: Ђорђе Лазин, „Лука Георгијевић Милованов“, Glasnik profesorskog društva, Beograd, knj. XIII, sv. 2, 145–151.

Милановић 2011: Александар Милановић, „Статус фонеме /џ/ у Мркаљевој реформи азбуке“, Српски језик XVI, 2011, 127–141.

Мићић 2000: Радован Мићић, Лука Милованов Георгијевић, Нови Сад: Невкош.

Младеновић 2008: Александар Младеновић, Историја српског језика: одабрани радови, Београд: Чигоја штампа.

Николић 1998: Видан Николић, „Два спорна питања о филолошком раду Луке Георгијевића Милованова“, Радови филозофског факултета Пале, књ. I, 67–81.

Окука 1987: Miloš Okuka, U Vukovo doba, Sarajevo: Veselin Masleša.

Опачић-Лекић 1978: Вукосава Опачић-Лекић, Сава Мркаљ. Живот и дјело, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1981: Миодраг Поповић, Јота, Београд – Тршић: Рад – Вуков сабор.

Поповић 1987: Миодраг Поповић, Вук Стеф. Караџић, Београд: Нолит.

Стевановић 1987: Михаило Стевановић, Вук у своме и нашем времену, Нови Сад: Матица српска.

Стојановић 1987: Љубомир Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд: БИГЗ [фототипско/репринт издање дела из 1924].

Томић 1982: Ljubomir Tomić, „Luka Milovanov i njegov rad na reformi srpske azbuke, prozodije i književnom jeziku“, u: Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj, Budimpešta, 98–118.

ПРЕЛОМНА 1847. ГОДИНА: ДРУГАЧИЈИ ПОГЛЕД

1. При анализама промена стандарднојезичке ситуације код Срба у 19. веку неизоставно се истиче пресудни утицај дела објављених током 1847. године за победу Вукових и вуковских језичких начела.137 Нема данас школског уџбеника српског језика за основну или средњу школу који макар не спомиње наслове следећих књига: Песме Бранка Радичевића, Рат за српски језик и правопис Ђуре Даничића, Горски вијенац Петра Петровића Његоша и Вуков превод Новог завјета.138 Мање је у уџбеничкој литератури

[137] Уп. на пример читав зборник *Година 1847. у српској књижевности и култури : 150 година касније* (ур. Предраг Палавестра), Београд: САНУ, 1999.

[138] Уп. уџбенике, као и планове и програме, за 8. разред основне и 1. разред средње школе. И аутор овога рада сматрао је да средњошколци, којима је намењио кратак приручник, морају добро знати детаље о наведеним делима (Милановић 2010).

наглашаван Павићев став о 1847. као преломној години за победу романтизма, као нове стилске формације у српској књижевности, над класицизмом: „Обично се као година победе романтизма узима 1847. са стиховима Бранка Радичевића, са Вуковим Новим завјетом, са Његошевим Горским вијенцем, са Даничићевим Ратом за српски језик и правопис, са првом свеском Гласника српске словесности (које ће касније прерасти у Српску академију наука). Она једновремено обележава и гашење последњих одјека класицистичких и предромантичарских стилских покрета“ (Павић 1979: 21).

Павић је, дакле, уочио и истакао значајне корелације између књижевнојезичких и књижевних промена, односно потпуно потискивање дотрајалог и помало монотоног класицизма, чији је језички израз у српској култури првенствено подразумевао посрбљени славеносрпски језик, свежим и опојним романтизмом, који се у читавој Европи определио за стваралаштво на народном језику сходно својим поетичким премисама.139 Наведени Павићев цитат, међутим, пажњу привлачи због још једног разлога.

Нити научна нити стручна литература, наиме, нису више пажње посветили другим делима штампаним током ове преломне године, изузимајући рад Милке Ивић (1999: 45–52) у којем се анализира садржај прве свеске Гласника Друштва српске словесности, научног часописа који је издвојио и Павић. На основу постојеће литературе о 1847. у српској култури лако би се могао извући сасвим погрешан закључак да током ове године и није било других објављених дела која се непосредно или посредно могу довести у везу са победом вуковске концепције током „рата за српски језик и правопис“. Циљ овога рада стога ће бити да читаоце упозна и са појединим делима насталим у години неформалне Вукове победе која су директно или индиректно утицала на исход књижевнојезичких превирања.

2. Пре директног одговора на постављени проблем, осврнућемо се укратко и на питање шта бисмо могли знати више и боље о наведеним канонским делима из 1847. која региструју и наши уџбеници. Сматрамо да би заинтересоване – ученике, студенте и друге – ваљало више упознати са аутентичним Радичевићевим, Даничићевим, Његошевим и Вуковим текстом: његовом графијом, ортографијом, граматичким и лексичким карактеристикама, као и садржајем. На пример, неретко смо се сусретали са не малим

[139] Више о Павићу као историчару књижевног језика в. у Милановић 2016.

изненађењем чак и високо образованих интелектуалаца при њиховом сусрету са оригиналним (тј. фототипским) издањем Његошевог Горског вијенца, односно са графијом и ортографијом у овом делу.

Увиђање да је Горски вијенац штампан предвуковском тј. славеносрпском ћирилицом и тадашњим правописом битно мења и угао посматрања не само овог него и других Његошевих дела: сада се у њима лакше уочава и позиција аутора као свештеног лица, као и – с тим у вези – функција лексичких славенизама као значајног поетичког и језичког конститутивног елемента (Стијовић 1992) који није био у духу Вукове реформе.

3. За добро разумевање контекста у којем је дошло до великих културолошких промена ваљало би истовремено скренути пажњу и на књижевна дела, часописе, новине и граматике који су махом измицали истраживачкој пажњи историчара књижевног језика. Због ограниченог обима овога рада, издвојићемо пет референци из 1847. године: Гласник Друштва српске словесности, Лазарица или бој на Косову између Срба и Турака, на Видов дан 1839. године, од Јоксима Илијћа плем. Новића, Новине читалишта београдског, Српску граматику Илије Захаријевића и Српску граматику Јована Суботића.

3. Гласник Друштва српске словесности сматра се првим српским научним часописом. Покренуло га је Друштво српске словесности, научна, културна и просветна институција коју су у Београду основали Атанасије Николић и Јован Стерија Поповић 1841. године (Грковић-Мејџор 2016, Вуксановић 2016). Из Друштва српске словесности развила се директно и Српска академија наука и уметности, која је стога управо прошле године прославила 175 година свога постојања. Кључни циљ Друштва, као и других српских институција насталих у 19. веку, био је нормирање и неговање српског језика. По Уставу Друштва, „поглавита цељ овога друштва јест ображавање српскога језика и распространавање наука на српском језику“ (Ивић М. 1997: 46), а посебно се истиче задатак у „образовању и усавершенствовању језика српско народног“ (Перуничић 1973: 6). Јасмина Грковић-Мејџор (2016: 33–34) недавно нас је подсетила на помало заборављен, а јако важан културолошки податак: „Брига о језику, као основном оруђу културе, била је стожер рада Друштва, у чему се истицао управо Стерија.“ Милка Ивић (1997: 45) добро је запазила како је први број Гласника Друштва српске словесности, који је покренут управо 1847. године, сведочанство о томе како је „у времену великих Вукових реформаторских

подвига било међу Србима и таквих интелектуалаца који су умели да мимо Вука, па чак, у извесном смислу, и упркос њему, отворе неке нове видике на језичку проблематику“.

У почетку деловања Друштва, наиме, чланови су већином били заступници доситејевске концепције књижевног језика (Јован Хаџић, Јован Стејић и др.), која је подразумевала народни језик у основици књижевног, нарочито у граматичкој равни, али истовремено и компликовану графију и ортографију из славеносрпског језика, као и лексичку наградњу базирану првенствено на славенизмима, лексемама из црквенословенског и руског језика.140 Стога се Друштво од почетка определило за славеносрпску (орто)графију, што се огледа и у Гласнику. Међутим, поштујући начело научне објективности, Друштво се трудило да чланови институције постану филолози и књижевници који су стварали и следили и другачије копнцепције српског књижевног (стандардног) језика, рачунајући и вуковску, па су чланови одмах или убрзо постали и Сима Милутиновић Сарајлија, Вук Караџић, Јернеј Копитар, Петар Петровић Његош, као и илирац Људевит Гај и други.

Јован Стерија Поповић, оснивач институције и типичан представник доситејевске струје „којој је он и духовно и филолошки припадао“ (Грковић-Мејџор 2016: 34), покренуо је у Друштву питање стварања и стабилизације научних и стручних терминологија у будућем стандардном језику, што је било последица увида у постојеће терминолошко шаренило у многим научним дисциплинама (уп. Бјелаковић 2017, Мацановић 2018). Као резултат терминолошких напора у Друштву, у првој свесци Гласника Стерија је објавио мали терминолошки речник „Називословне речи израђене Друштвом српске словесности“, као и чланак „Разлози о називословним речма“.

Осим тога, својим трима прилозима у истој свесци истакао је Стерија и друга суштинска питања за функционисање модерног и функционалног стандардног језика: питање статуса лексичких провинцијализама („речи пределних“) у односу на стандардни лексикон или питања развоја лексикологије и лексикографије на примеру потребе за речником синонима („смислосрдног речника“). Стеријини прилози у првој свесци нашег првог научног часописа покренули су у српској филологији и питања природе језичких

---

[140] „Срж Друштва српске словесности сачињавали су људи у начелу врло склони Вуковим идејама о народном језику, али несклони да се, прихватајући народни језик, истовремено у потпуности одрекну нашег ‚словенског’ наслеђа“ (Ивић М. 1997: 46).

контаката и србизама у „влашком језику“, са преко 800 примера, који је писан на Вукову сугестију (Ивић М. 1997: 49), као и бројна питања етимологије српских речи, укључујући и речи Срб, Србин, Србљин (Грковић-Мејџор 2016: 36).

У таквом контексту, Вук Караџић се са својим сарадницима у Друштву показао више као рушитељ туђих идеја него као градитељ нових приступа: на седницама је успео да обустави централни пројекат институције – израду терминологија, уз образложење да чланови институције још увек не познају довољно српски језик. Нимало похвално Вук није писао ни о Стеријином раду о провинцијализмима.

Најјаче упориште у Друштву Вуку је, наравно, временом постао нови члан, Ђуро Даничић, кога су већ сви дубоко научно уважавали и у оквиру институције и у целом славистичком свету. Даничићев утицај нарочито је ојачао након што је постао секретар Друштва (1857), а тиме је директно јачала и вуковска позиција у институцији. То се огледало и у промени приступа питањима писма и правописа, па је Друштво почело да интерну документацију (записнике и сл.) води Вуковом ћирилицом и ортографијом.

Године 1858, у време Даничићевог секретарисања, избио је сукоб између Друштва и Попечитељства просвештенија око ортографије у Друштву јер попечитељ није хтео да потпише дипломе Друштва намењене новим члановима. Дуготрајна преписка између двеју институција завршило се, показаће се, коначном победом Друштва, али тек после престанка његовог рада (1868). Од Даничићевог времена у Друштву оно је „добило важну битку којом је утабало пут победе Вуковој језичкој реформи“ (Крестић 2011: 28). Друштво је, дакле, суштински допринело укидању последње формалне забране на Вуков графијско-ортофрафски модел 1868. године.

4. Лазарица или бој на Косову између Срба и Турака, на Видов дан 1839. године, од Јоксима Илијћа плем. Новића несумњиво је била „најпопуларнија, то јест најчитанија српска књига у првој половини 19. века“ (Милинчевић 1997: 120), што је податак који многе изненађује. Читаоце је привукла темом, сасвим видљивом из наслова, народним тј. фоклорним језиком којим је писана, течним десетерцима. О њеној читаности и новим издањима, нпр. онима из 1860. и 1882, пуно је података (Милинчевић 1997: 120, 133, 135). Наведене податке прати јасна паралела са најпознатијим делима српског романтизма:

„Пријемом код читалаца и оновремених књижевних кругова, нарочито вуковски оријентисане школске омладине, Лазарица је увелико премашила Горски вијенац и Бранкове Песме“ (Милинчевић 1997: 129). Исту паралелу направио је и Јован Деретић (2007: 597): „Његов косовски еп Лазарица, објављен славне 1847, популарношћу у свом времену надмашио је сва дела изишла те године.“

Велики значај има и недовољно истицан податак да је књига штампана Вуковом графијом и ортографијом, што се сасвим уклапало у целовити концепт српског романтизма. Овако конципирано дело је, како у њему пише, „издао 1847. године Петар И. Стојановић, књижар у НСаду“, али је оно „наштампано у Сегедину код Јована Грина“.

Јоксим Новић Оточанин данас је сасвим заборављен писац, иако је написао и „низ других спевова о јунацима из националне историје“ (Милинчевић 1997: 111), а потом и популарна прозна дела, исписана опет чистим вуковским језиком. Био је племић и авантуриста, склон мистификовању свога живота. По многим биографским детаљима, међутим, био је изразити вуковац. Вуку га је вукло и образовање: био је хердеровац, задојен немачким романтизмом током студија права у Бечу, као и филозофије у Јени, Гетингену и Халеу. Као типичан панслависта, пријатељевао је са словачким славистом Јаном Коларом, а одржавао је везе и са Словенцем Јернејем Копитаром, код кога је становао и хранио се у периоду 1824–1827. Осим са Вуком, састајао се и са Симом Милутиновићем Сарајлијом (Милинчевић 1997: 105, 109).

О тесној сарадњи са Вуком сведочи и њихова преписка, па тако у писму од 18. децембра 1835) Новић на самом почетку одређује и своју позицију и односу на већ чувеног реформатора: „Ваше славне заслуге, за наш кукавни Језик, тако ми на срцу леже, да сам незнам каквим би Вас дичнијим именом могао назвати, него нашим мудрим оцем. Увјерени будите да сам Ваш и срцем и душом послушни ђак и син“ (Караџић 1989: 589). У истоме писму образлаже и свој поглед на српски језик и његове дијалекте, без увиђања потребе за бржом кодификацијом: „Ја пишем и писаћу материним језиком, ја сам рођен у Крајини Рвацкој, у Оточком Регементу; како се онђе говори, онако ја пишем; а Сријемци и Бачвани нека пишу својим Диалектом, пак ћемо виђети чије се и коме боље уздопада; а ја једнако мислим да је правица онако писати, како Народ понајвише говори“.

И Вук је о Новићу писао похвално, како о његом језику („нека ћера тако како је почео (што се језика тиче). Кажите му, да га и Г. Копитар љубезно поздравља“) тако и о књижевном таленту, кроз констатацију да „може народ наш у њему добити знатнога Списатеља“ (Караџић 1989: 609). Већ из самога наведеног Новићевог писма лако се види да је он заиста писао чистим српским народним језиком, а његова вуковска оријентација огледа се и у податку да је заједно са Адамом Драгосављевићем сакупљао и народне речи које Вук 1818. није унео у Српски рјечник: „Сила ријечи имамо ја и Адам – готово четири иљаде – који је нејма у Вашим Рјечнику, зато Вас молим да не штампате прије Ваше сакупљене ријечи, док се нама не јавите, јер смо и ми ради наше Вам тамо у Беч по прилици пратити.“ 141 Чистим народним језиком писао је Новић и прозу (Милинчевић 1997: 111–112).

У Лазарици, најпознатијем делу, Новић у десетерцу, маниром народних гуслара, опева један од најзначајнијих догађаја из српске историје, пратећи основну линију косовског мита и опонашајући циклус из Вукове збирке.142 У жељи да свој песнички израз што више приближи фолклорном језику, те да га с њим и изједначи, он је био спреман да поништи своје ауторско Ја, па је чак у писму од 25. јула 1844. предложио Вуку да Лазарицу унесе у своје народне песме: „Како сте на глас дали, да ћете другу књигу пјесама штампати, хтио сам таки писати и приупитати, би ли ви примили моју Лазарицу да њом довршите ту књигу? а дотјерао сам је да јој нећете никако забавити“ (Караџић 1993: 193).

Упркос Вуковом изразито негативном ставу према граматичким облицима карактеристичним за војвођанске говоре, Новић у Лазарици активира и локализме типа полазиду, хоћеду, газиду (Милинчевић 1997: 127). Лексичку креативност и романтичарску склоност ка ковању индивидуалних неологизама, вероватно наслеђену од Симе Милутиновића Сарајлије, чији је поетички утицај очит, Новић је отелотворио у примерима који и данас наилазе на похвале: „Неки његови изрази су заиста сасвим особени и тешко би их било заменити одговарајућим, без прибегавања описном исказу,

---

[141] На пословима допуњавања Вуковог *Српског рјечника* осим Б. Радичевића и Ђ. Даничића ангажовало се касније и читаво Друштво српске словесности, што сведочи да је овај речник широко перципиран као канонско, базично дело за лексикон српског стандардног језика.

[142] „Зато ће из народне поезије узети и песнички слике и метар и, на жалост, прибећи ће простом опонашању народних гуслара, са скромним иновацијама“ (Милинчевић 1997: 120).

као у стиху: ‚Омладино, што си олошала'. На једном месту Новић каже за кнеза Милоша да ће по сваку цену урадити (нешто), ‚ма и своју опаклио душу'" (Милинчевић 1997: 127).

Свестан могуће неразумљивости значења појединих лексема, Новић је после стихова понудио читаоцима и „Толкованије неколико ријечи, које се у овој књизи находе" (стр. 78–81). Речник је „протолковао коректор", који је у књизи неименован, али нам је познато да је у питању ђакон Димитрије Поповић. Међу протумаченим речима, а њих је 156, највише је турцизама, а неки међу њима били су и општепознати: „Џамија – турска црква."

Најбољи начин да Лазарицу најпрецизније језичко-стилски и културолошки контекстуализујемо јесте навођење података да су међу бројним претплатницима на Лазарицу само из Беча, показују „Имена Г. Г. пренумеранта" у књизи (стр. 83–96), били од угледних Срба и Вук Караџић, кнез Милош Обреновић, Алекса (Бранко) Радичевић и Ђорђије Поповић (Ђуро Даничић).143 У једном од најбољих историјских сведочанстава о значају 1847. године за српску културу, данас сасвим неоправдано потпуно заборављеним Успоменама Аце Поповића Зуба (1890, 1893), налази се и занимљив податак о пријему Лазарице, али и других дела вуковске оријентације, међу делом свештенства. Он, наиме, цитира речи поменутога Димитрија Поповића, тада студента у Сегедину и коректора књиге, који је по добијању Новићевог рукописа сазвао ванредну седницу Ђачке дружине, те после кратког увода о Даничићевом Рату, Бранку и Вуку поручио: „Господо моја, Вук и Даничић написаше правила српског језика; Бранкове песме изађоше – без сумње под њиховим руководством – чистим српским језиком; али овај досад непознати Јоксим Новић ухватио је српски језик за срце" (Поповић Зуб 2003: 24). Исти аутор пише у продужетку и о занимљивом феномену у тадашњој српској култури, којем је несумњиво допринео и Новићев језик: „И заиста, не верујем, да се кадгод то догодило, да је која књига још у штампи, а да су јој већ сви садржај знали". Све то је условило брзу и велику славу Новићевог дела.144 Овакав пријем утицао је и на тадашње књижевне критичаре, па је и А. Поповић Зуб (2003: 25) изнео сасвим неумерене судове да је Лазарица „савршен епос,

---

143 „Ни на једну другу књигу није био такав састав претплатника свих врста занимања и из свих крајева" (Милинчевић 1997: 131).

144 „Нема тога бољега или лошијега ђака – који је онда био у Сегедину, а да није бар неколико пута *Лазарицу* од почетка до краја слушао читану или певану. Све је друго ишчезавало испред ње" (Поповић Зуб 2003: 24).

којем равнога ни једна, ни старија ни млађа књижевност европска нема“, а да Јован Бошковић, познати представник тзв. „филолошке критике“, о њој може судити лоше једино зато што је није ни читао. Додајмо, коначно, да је Лазарицу у спеву „Безимена“ славио и сам Бранко Радичевић (Милинчевић 1997: 130):

„Али тебе, ој Јоксиме,

Споменути овде морам /.../

Твоја песма од Лазара

Такну срце сред недара.“

5. Новине Читалишта београдског још једно су сведочанство о развоју српских институција и њихове делатности. Београдско Читалиште основано је 2. јануара 1846, а први број његовог гласила појавио се 3. јануара 1847. Новине су излазиле током пуне две године петком, преносећи вести и указе из Србије и света, као и различите огласе и рекламе. Угашене су почетком 1849. године. И сама институција и њене новине биле су огледало српске културе: „Све што се у култури ондашње Србије догађало било је најпре размотрено у Београдском читалишту“ (Нешић 2008). Иако је већи део новина био посвећен политичким питањима из земље и иностранства, постојала је и рубрика „Књижевност“, коју је уређивао доситејевац Стерија, као и рубрике „Театар“ и „Позоришне вести“. Сарадници новина био је, између осталих, и Сима Милутиновић Сарајлија. Новине су редовно извештавале о новим књигама, као и месту где се могу набавити. О популарности новина сведочи податак да је максимални број претплатника на новине износио 1115, што је и за данашње услове велики број. Многе вести односиле су се на развој школа и библиотека у Србији.

Новине читалишта београдског су и српска књижевнојезичка превирања сагледавале из доситејевске перспективе. Штампане су славеносрпском ћирилицом, правопис је био морфонолошки, а језик препун славенизама. Иако је 1847. година за српски књижевни језик била бурна и преломна, вести о Вуку и вуковцима, као и о објављеним делима, биле су у новинама ретке. Тако, на пример, у „Числу 14.“ од „4. Априлія. 1847.“ читамо: „Нѣгово Высокопреосвештенство Г. Владикс Црногорскій, Петар

Петровићъ, изволио є 10 комада свога найновієгъ стіхотворногъ дѣла „Горскій Вѣнацъ“ Кньижницы Читалишта нашегъ на даръ послати.“ Стерија је критиковао Јоксима Новића што је у Лазарици употребио превише турцизама, чак и оних које не срећемо у српској народној поезији (Милинчевић 1997: 127). Вуков рад готово је игнорисан, нигде није поменут у позитивном контексту: „Борба око Вукове реформе језика и правописа у Новинама није ни поменута, а такав став уредништва је истовремено и јасан став по овом питању“ (Нешић 2008).

Уредник Петар Радосављевић, члан Друштва српске словесности и секретар Попечитељства просвештенија, следио је попут Стерије доситејевску линију, па су Новине у „Числу 8.“ од 20. фебруара 1848. прештампале интригантни Лазићев чланак из Подунавке у којем се аутор обрушио на Вуков превод Новог завјета. Уредништво је овом тексту посветило обиман „Додатакъ къ Новинама Читалишта београдскогъ“ на чак четири стране и тиме се активно укључило у „рат за српски језик и књижевност“. Василије Лазић је тврдио да је Вуков превод препун „ругобе и гада“: „Онъ нама преводи, и толкує свете ствари речма найгадниіима, и, да по нѣму речемъ, поганима. Єзикъ славенски треба да остане намъ свагда свети єзикъ, како намъ є и био светъ за толике вѣкове.“ Текст се завршава отвореном сумњом у Вукове добре намере: „Превара се починѣ съ малима стварма: найпре съ писменама, после съ єзикомъ, па онда съ вѣромъ. На малу удицу и гльисту лове рибари велику рибу. Ловке, гвожђа, ступе, замке, мреже, яме, оружіє, засѣде, све то крию, и покриваю ловци.“

6. Година 1847. била је значајна и за кодификацију српског језика, прецизније за српску граматографију. После Вукове Писменице српскога језика (1814) и Српске граматике (1818) појавио се до преломне године читав низ граматика, углавном славеносрпских или рускословенских по свом духу. Аутори су били Павле Соларић, Димитрије Тирол, Георг Захаријадес, Милован Видаковић, Димитрије Милаковић, Јован Поповић и др. (Ивић П. 1998: 205). Током 1847. на различити начин су представљене још две граматике: Илије Захаријевића и Јована Суботића. Прва је и штампана, док је друга остала у рукопису, али су у њу увид имали – потврђују историјски извори – заинтересовани српски и хрватски језикословци.

7. Илија Захаријевић је рођен 1812. године недалеко од Ковина. Студије филозофије завршио је у Сегедину и Пешти. Био је педагог, управник гимназије и члан Друштва српске словесности. Поред Српске грамматике, објавио је и песму и две басне у Авали Јована Филиповића, као и неколико пригодних песама у листовима Подунавка и Пештанско-будимски скоротеча. Као и многи српски интелектуалци, учествовао је у револуционарном Српском народном покрету (1848/1849), после којег се није враћао у Београд. Остатак живота провео је у Новом Саду, где је и умро 1853. године.

Захаријевићева граматика писана је добрим делом у духу постојећих славносрпских тј. доситејевских граматика, нарочито на плану лингвистичке терминологије која махом подразумева славенизме, као и на плану традиционалне методологије. Процес посрбљавања израза, међутим, вез је снажно захватио Захаријевићево дело, па је у њој углавном и описан српски народни језик. Његова Српска грамматика зато је једно од граматичких дела која „сведоче о културном напретку средине и о томе да се књижевни језик и ван круга вуковаца све више ослобађао рускословенског наноса" (Ивић П. 1998: 206).

8. Дело Јована Суботића истоименог наслова, Српска граматика, потврда је да је аутор – познати српски књижевник, научник, политичар и публициста – био заступник компромисног става у сукобу доситејеваца и вуковаца. Објавио је више значајних радова који су битно мењали статус народне књижевности у српској култури. Посебан допринос филологији дао је књигом Наука о србскомъ стихотворенію из 1845. Као истакнути члан Матице српске, био је толерантан, па и благонаклон, према појединим сегментима Вукове реформе, пре свега реформе писма и правописа. Мало је познато да је као цензор одобрио штампање Даничићевог Рата за српски језик и правопис. Поднео је оставку на престижно место уредника Матичиног Српског летописа, најпрестижнијег књижевног часописа, не слажући се са одлуком о забрани објављивања радова написаних Вуковом ћирилицом, која је била последица завештања Саве Текелије. И сам Вук био је изненађен колико је Суботић као истакнути „Матичар" похвално о њему писао у чланку „Нѣке черте изъ повѣстнице сербскогъ кньижества", објављеном 1846. године у Српском летопису бр. 74.

И Суботићева Српска граматика написана је током 1845–1846. за Матицу српску, тј. као реаговање на њен конкурс. Резултати конкурса објављени су 1847, а трочлана комисија са

Павелом Јозефом Шафариком, једним од најуваженијих светских слависта, прогласила је Суботићеву граматику најбољом. Граматика је написана модификованом Вуковом ћирилицом: у њој је свих 30 данашњих слова, али је као 31. додато слово јат, које аутор пише у етимолошком тј. историјском положају.145

Суботићев рукопис је неуобичајено обиман за тадашње српске граматике и има чак 458 густо исписаних страна, са 401 параграфом. Структура ове граматике сасвим је уобичајена и подређена тадашњем поимању граматичке науке:

И по овом наука о језику има IV. части: у првој има радити о звуковима; у другој о рѣчима; у трећој о начинма, како се рѣчи у говор скончавају; Нѣки узимају науку о том, како треба језик писати, за особиту част Граматике, но нама се за боље свидило, исту за особиту част науке о звуковима узети, с којом је по самој природи тѣсно скопчана, као што ће се то на свом мѣсту видити (Суботић 1847: 18).

Садржај рукописа, дакле, вођен је овом теоријском поставком, и чине га четири целине: „Увод“ (1–16); „Част прва. Наука о звуковима“ (17–70); „Част друга. Наука о Рѣчима“ (73–353) и „Част трећа. Наука о Слоговима“ (354–458). Посебан напредак учињен је на плану описа српског народног језика у граматици. Из описа морфологије и творбе речи видљиво је да је и Суботић прихватао концепцију са народним језиком у основици стандардног језика, али и са очуваним неопходним славенизмима у вишој лексици. То, уосталом, потврђује и Суботићев метајезик у граматици, у којем се славенизми не појављују само у функцији граматичких термина.

Суботић је под српским језиком у ширем смислу подразумевао језик Срба, Хрвата и Словенаца, а у ужем смислу језик свих штокаваца. Друго схватање било је блиско не само Вуковом, него и мишљењу тадашње славистике. Суботић се, уосталом, при писању граматике највише угледао на ставове чувеног слависте Јозефа Добровског, што су чинили и други јужнословенски граматичари, али и на мишљења Александра

[145] Управо је избор Вукове ћирилице био кључни разлог за необјављивање Суботићеве граматике у Матици српској. Граматика је остала у рукопису до данас, а Матица српска ради на њеном приређивању за штампу.

Христифоровича Востокова и Павела Јозефа Шафарика. Често је полемисао са ставовима других граматичара, па и са Вуковим – али нигде га не помињући именом. У свом граматичком методу при опису и закључцима неретко је посезао и за историјом језика, тј. српским историјским споменицима (Грицкат 1980).

Попут других граматичара, и Суботић се дописивао са Вуком, а заједно су били и чланови Друштва српске словесности. Суботићева граматика најбоље је сведочанство да се и Матица српска током преломне године значајно приближила Вуковим ставовима, али не сасвим. Било је неопходно да протекну још многе године да и тадашња најзначајнија српска културна, научна и просветна институција прихвате Вукову ћирилицу и правопис.

9. Вукова реформа, која је почела још 1814. а прави замах добила 1818, током 1847. године добила је незваничну потврду у делима добро познатим сваком просечно образованом грађанину данашње Србије. Током само једне године многе књижевнојезичке, књижевне и културне матрице бурно су се смениле, условљавајући најдиректније и физиономију савремене српске културе. Стога би преломну 1847. и даље требало детаљно проучавати, не ограничавајући се само на Радичевићев, Даничићев, Његошев и Вуков опус.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелаковић 2016: Исидора Бјелаковић, „Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника ’српског’ језика у XIX веку“, у: Теме језикословне у србистици : зборник у част Љиљани Суботић (ур. Исидора Бјелаковић, Јелена Дражић и Душан Средојевић), Нови Сад, 55–67.

Бјелаковић 2017: Исидора Бјелаковић, Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија), Нови Сад: Два пера.

Вуксановић 2016: Миро Вуксановић, „Детаљи за аутопортрет Атанасија Николића“, у: Оснивачи Друштва српске словесности : у част Јовану Стерији Поповићу и Атанасију Стојковићу (ур. Миро Вуксановић), Београд: Српска академија наука и уметности, 41–48.

Грицкат 1980: Ирена Грицкат, „Јован Суботић као граматичар“, Наш језик, XXIV/3, Београд, 95–106.

Грковић-Мејџор 2016: Јасмина Грковић-Мејџор, „Родољубни живот Јована Стерије Поповића“, у: Оснивачи Друштва српске словесности : у част Јовану Стерији Поповићу и Атанасију Стојковићу (ур. Миро Вуксановић), Београд: Српска академија наука и уметности, 29–37.

Деретић 2007: Јован Деретић, Историја српске књижевности, Београд: Sezam book.

Ивић М. 1999: Милка Ивић, „Прва свеска Гласника Друштва српске словесности“, у: Година 1847. у српској књижевности и култури : 150 година касније (ур. Предраг Палавестра), Београд: САНУ, 45–52.

Ивић П. 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 2002: Мирослав Јовановић, Језик и друштвена историја, Београд: Стубови културе.

Караџић 1989: Вук Караџић, Преписка V, 1833–1836, Сабрана дела Вука Караџића, књига 24 (прир. Г. Добрашиновић са сарадницима), Београд: Просвета.

Караџић 1993: Вук Караџић, Преписка VII, 1843–1847, Сабрана дела Вука Караџића, књига 26 (прир. Г. Добрашиновић са сарадницима), Београд: Просвета.

Мацановић 2018: Ана З. Мацановић, Српска језикословна терминологија у 19. веку, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Милановић 2010: Александар Милановић, Кратка историја српског језика, Београд: Завод за уџбенике (треће издање).

Милановић 2016: Александар Милановић, „Милорад Павић као историчар српског књижевног језика“, у: Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију :

Зборник у част Љиљани Суботић (ур. Исидора Бјелаковић, Јелена Дражић и Душан Средојевић), Нови Сад, 143–158.

Милинчевић 1997: Васо Милинчевић, „Јоксим Новић Оточанин и његова ‚Лазарица'“, у: Јоксим Новић, Лазарица или бој на Косову, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 99–141.

Нешић 2008: Станиша Нешић, „Новине Читалишта београдског“, у: Новине Читалишта београдског: 1 / 3 јануар 1847. – 2 / 14 јануар 1849. (ур. Станиша Нешић), Београд: Библиотека града Београда.

Павић 1979: Милорад Павић, Историја српске књижевности класицизма и предромантизма: Класицизам, Београд: Нолит.

Перуничић 1973: Бранко Перуничић, Друштво српске словесности 1841–1864, Београд [рукопис].

Поповић Зуб 2003: Аца Поповић Зуб, Успомене, Нови Сад: Градска библиотека – Orpheus.

ОДРАЗ СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ У НОВИНАМА ЧИТАЛИШТА БЕОГРАДСКОГ (1847–1849)

0. Улога штампе у стандарднојезичким превирањима. Чини се да још увек у лингвистичкој литератури није довољно наглашен допринос уредника и новинара српских дневних новина и часописа у процесима стандардизације српског језика. Највећа пажња поклањана је по правилу, а са пуним правом, улози Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића, уредника новина које су се прво звале Новине сербске, а потом Новине србске, у победи Вукових стандарднојезичких начела током периода 1813–1822. И бројна друга публицистичка гласила, међутим, у 19. веку су суштински одређивала превагу у борби стандарднојезичких концепција јер су била најдоступнији механизми преношења филолошких идеја и једини медији за преношење језичких полемика. Вук Караџић је од почетка своје реформе схватио важну улогу штампе, па је своје значајне активности везао

за Новине српске, којима је у једном тренутку био и уредник. И Сава Мркаљ је допуне и измене својих филолошких погледа изнетих у Салу дебелога јера (1810) јавности понудио преко истих новина 1817. године, што су следили многи заинтересовани за судбину српског језика. Касније је и друга штампа преузимала улогу платформе за изношење српских стандарднојезичких погледа, а не треба потценити ни значај преведених филолошких радова значајних слависта.

1. Новине читалишта београдског и српска култура. Први број недељника Новине читалишта београдскогъ (у даљем тексту: Новине) појавио се 3. јануара 1847. године, односно на почетку године која ће по многим параметрима касније бити одређена као преломна за новију историју српске културе. Ово гласило излазило је до 2. јануара 1849. године, свега две године, и детаљно је описало буран историјски период културне и политичке борбе српског народа у различитим државама, истовремено преносећи политичке и друге вести из света. У литератури је већ указивано на важност Новина за развој српске културе (Бјелица 1968: 39), а посебно се истицало да су то биле прве незваничне новине у Србији, тј. прво гласило које није издавала или финансирала влада, и које је због тога стајало наспрам званичних Српских новина (Бјелица 1983: 120). И поред наведених чињеница, Јован Скерлић (1966: 47–48) у прегледу развоја српске штампе посветио је Новинама сасвим мали простор, испуњен подацима без коментара и вредновања.

1.1. Новине је покренуло Библиотечко друштво „Српско Читалиште у Београду“, основано 1846. године, као прва српска институција тога типа.[146] Први уредник био је Павле Арс. Поповић, „секретар Совјета, књижевни критичар, историчар, професор Универзитета и члан Српског ученог друштва“ (Матицки 2016: 446).[147] Током 1848. и 1849. уредник је био Петар Радовановић, правник, професор Лицеја, секретар Попечитељства просвештенија и такође члан Друштва српске словесности. Наведено сведочи о блискости Српског читалишта у Београду са најзначајнијим научним и културним институцијама у Србији, па ће се и ставови о српском језику у Новинама, без обзира на њихову формалну

[146] У литератури постоје недоумице са именом институције: „У обновљеној Србији прва јавна читаоница била је ’Српско читалиште у Београду’(’Читалиште београдско’) које је на улазу имало натпис: ’Београдско читалиште српско’“ (Нешић 2008).

[147] Овај правник био је и уредник *Новина српских* (*Новина сербских*), а редовни члан Друштва српске словесности постао је 1844. године.

независност, у потпуности поклапати са званичним ставовима тадашњег министарства просвете, али и са преовлађујућим филолошким ставовима у Друштву српске словесности.

1.2. Међу истакнутим сарадницима Новина у области културе, литература је већ нагласила имена Јована Стерије Поповића, који је уређивао књижевну рубрику, потом Симе Милутиновића Сарајлије, Сергија Николића, Милована Спасића и др. (Нешић 2008, Матицки 2016: 447). Наведеноме списку ваља додати и Илију Захаријевића, још једног члана Друштва српске словесности и аутора познате граматике српског језика, објављене 1847. године.148 Сагледавање опуса значајних сарадника Новина упућује нас на закључак да су они имали делимично различите концепције српског књижевног језика и посве различите визије њихових примена: док је Стерија своје филолошко деловање првенствено везао за идеју колективне кодификације научне терминологије у оквирима Друштва српске словесности (чији су чланови, поред до сада истакнутих, били и Сима Милутиновић Сарајлија, Сергије Николић и други сарадници Новина), дотле је Захаријевић своју граматичку кодификацију спровео ванинституционално. Све је, међутим, окупљала идеја о потреби нормирања доситејевске форме славеносрпског језика, са свим њеним препознатљивим симболима од графије и ортографије до барокне реченице.

1.3. Из савремене перспективе занимљива је уређивачка концепција Новина, будући да су оне по форми и структури биле тачно на граници између недељника и дневних новина. Иако им је тежиште било на праћењу политичких збивања у земљи и иностранству, у првој години излажења у њима је било и много вести везаних за српску културу, пре свега за развој и богаћење библиотека. Због промене политичких прилика и бурних револуционарних догађаја, од 1848. године све је мање вести из културе, а све више извештаја из „Војводовине српске“: наслове рубрика попут „Просветне вести“ (Ч. 2, 10. Јануарія 1847, 16), „Књижевне вѣсти“ (Ч. 19, 9. Маія 1847, 152), „Књижевно“ (Ч. 4, 24. Јануарія 1847, 32), „Театеръ“ (Ч. 27, 4. Јулія 1847, 211) или „Позоришне вѣсти“ (Ч. 39, 26. Семптемврія 1847, 308), смењују наслови „Војводовина Србска“ (Ч. 31, Јулія 23. 1848, 264), „Србско Војводство“ (Ч. 47, 12. Новембра 1848, 386) или „Ратни гласови (Ч. 48, 19.

148 Иако је описивала граматичку структуру народног језика, Захаријевићева граматика наишла је на изразито негативан пријем код Ђуре Даничића (1925: 110): „Ова је књига жалосно свједочанство како смо далеко отишли за 30 година у познавању својега језика. [...] Ја не ћу даље у њу дирати, нити ћу помињати осталијех небројенијех погрјешака у њојзи, само велим да је она на грдну штету и срамоту нашу свијет угледала.“

Новембра 1848, 396).149 Јасно је дакле да је у Новинама национална концепција превазилазила државне границе и да су се са пуном пажњом пратила дешавања пре свега у српској „Војводовини“, али и на другим српским језичким територијама. „Уређивачка политика Новина у основи је пратила и заступала политичке принципе Гарашаниновог ’Начертанија’“ (Нешић 2008), а оне су неретко преносиле и информације о активностима које је предузимао „Попечитель Внутренны Дѣла Г. Илія Гарашанинъ“ (Ч. 28, 11. Юлія 1847, 213).

За разумевање стандарднојезичке концепције у Новинама значајни су били, наравно, и политички ставови редакције, али и њена културна политика: „Све што се у култури ондашње Србије догађало било је најпре размотрено у Београдском читалишту“ (Нешић 2008). Све активности у оквирима културнога живота сагледаване су, додуше не превише често, и из језикословног угла, чему је тон и правац давао пре свих Јован Стерија Поповић.

1.4. Културни и политички утицај Новина јако добро илуструје и број претплатника, који се повећао са 980 у 1847. на 1.115 у 1848. години (Ч. 1, 2. Януарія 1848, 413), што је био велики успех, али је за годину 1849. опао на тако мали број да су се новине угасиле. Ваља нагласити да су Новине већ имале јаку конкуренцију и да су неретко улазиле у полемику са другим српским гласилима која су заступала различита уверења. Па ипак, већ после месец дана излажења имале су двоструко више претплатника него Сребске новине, што „su postigle pre svega zahvaljujući dobro organizovanoj spoljnoj saradnji i pisanju o unutrašnjim problemima“ (Бјелица 1983: 120). Првобитни успех Новина није спречио неретку судбину тадашњих гласила у Србији – њихово брзо гашење услед смањења броја пренумераната.

2. Однос према српским културним и научним институцијама. Утицај деловања Друштва српске словесности био је несумњив у уређивачкој концепцији Новина, а о раду прве научно-културне институције основане у престоници непосредно се и константно извештавало. Са друге стране, деловање Матице српске се готово сасвим игнорисало, па се из новосадске институције нису преносиле ни актуелне вести о битним

149 Ч. 50, 3. Декемвра 1848, 409–410: „Но и преко, како су ратна времена наступила, како су разни народи тек. године покренули се, и отудъ разным догађаима поводъ дали, па како є свакій кои читати зна, радъ знати, шта се у Србскомъ, и шта у осталомъ свету збыва, продужиће се у ньима, као у повѣстницы описаніє разны овы збытія и догађая, нарочито и зато, да свакій Србинъ у Србіи знати може, шта браћа наша у држави Аустрійской чине; да може и то знати, како ствари ньіове, коє су изъ овы новина познате, теку, и хоће ли, када, и како у предпріятію своме успѣти.“

стандарнојезичким процесима, на пример информације о расписаном и завршеном конкурсу за српску граматику. О резултатима овога конкурса, наведимо као контраст, известиле су и Штурове новине у Словачкој, али не и београдске Новине. Узроке оваквог става редакције према Матици српској ваља тражити пре свега у односу Јована Стерије Поповића, уредника културне редакције, према новосадској институцији коју је напустио, и према којој је после одласка у Београд био сасвим равнодушан.150 Овакав став редакције на занимљивости добија ако се у обзир узме чињеница да су стандарднојезички ставови обеју институција, Друштва српске словесности и Матице српске, у овоме периоду били веома блиски, што може доказати и упоређивање графије, ортографије, језика и стила у њиховим гласилима, али и увид у суштину филолошких радова објављених у њима.

2.1. Већ у „Числу 3.“ од „17. Јануарія 1847. године“ на ступцу 23 Новине доносе извештај са годишњег, тј. „главног заседанија“ Друштва српске словесности, и посебно истичу: „Међу свршенымъ друштва пословима нарочито су напоменута два дела: Гласникъ, обштій друштвеный посао, и Забаве за децу, сачинѣніє редовногъ члена Г. Архимандрита Гаврила Поповића.“ Читаоци се детаљно обавештавају о форми, концепцији и тиражу Гласника Дружтва Србске Словесности: „На то є садъ Друштво одредило, да се Гласникъ, као кньига, кою ће по свой прилици и нарочито изъ почетка само изображенiи требати, не у више него само у 1000 комадіи печата“.

У рубрици „Кньижевно“ уредник Јован Стерија Поповић, потписан само као „Учр.“, објавио је у Ч. 32, 8. Августа 1847, на ступцу 252, кратку информацију о објављивању две публикације, дајући предност Гласнику. Из текста дознајемо и цену Гласника, као и податак да се могао купити у бољим књижарама, а читамо и препоруку ширем аудиторијуму:

Овы дана изашао є изъ Кньигопечатнѣ у Београду „Гласник Дружтва Србске Словесности“, и продає се кодъ познати Кньигопродаваца по 6 гр, – а у Новомъ-Саду є изишла и овамо приспѣла: „Историа славенскогъ богослуженія (и писменства) код славена

[150] Однос Јована Стерије Поповића према Матици српској, зачудо, није привлачио већу пажњу истраживача, а најдетаљније је описан у Милисавац 1986.

западне (римске) цркве одъ Г. А. Стоячковића, коє цена єпо обявленію 8 гр. – Обе ове кньиге одликую се важносћу своіомъ измећу новіи производа нашегъ кньижества, и као такве свакоме ій любително препоручуємо.

И у „Числу 1.“ од „2. Януарія 1848. године“ Новине су опет пренеле информације са годишњег, тј. „главног заседанија“ Друштва српске словесности, сада наглашавајући речи Сергија Николића да је за Друштво потребно „најпре и најпре што већій брой кньига набавити, и тако мало помало єдну явну кньижницу установити; прочитавши затымъ списакъ назначены Руски кньига, Славнопознатымъ Чехомъ Г. Павломъ Шафарикомъ, кои се у кньижницы нћговой налазе, и коє бы онъ за врло умерену цену Србскоме Друштву уступіо“ (3–4). Вођена је чак и полемика са Србским новинама, званичним гласилом, око прецизности финансијског „известија“ Друштва (Ч. 9, 27. Фебруара 1848, 75).

Оглас Друштва за књигу „Часови благоговћнія“, у којем се истиче језик и стил превода уз наду да ће бити „пољатан и јасан“, сведочи о новом детаљу битном за опис стандарднојезичке ситуације, јер суптилно наговештава да је средином 19. века било и превода без ових пожељних особина, односно нуди имплицитну критику квалитета језика и стила у њима: „Дружтво се нада, да ће слогъ, кога се преводитель држао, свакомъ читателю понятанъ и ясанъ быти“ (Ч. 33, 6. Августа 1848, 282).

2.2. О активностима Матице српске Новине су неупоредиво мање писале, сводећи информације пре свега на сувопарне вести о договорима између институција, као и о књигама које је она старија поклонила Читалишту, на пример: „Исто тако є Матица Србска у Пешти усрдствовала 1 ексемпларъ Лћтописа I ч. за тек. год. на поклонъ послати овоме Читалишту и заєдно обећати будуће одъ сваке кньиге, кою она издала буде, по єданъ ексемпларъ кньижници нашегъ Читалишта на даръ давати.“ Кратке информације овога типа касније су се редовно понављале, на пример: „Кньижницы Читалишта нашегъ поклонили су: Матица Србска 1. кнь.“ (Ч. 40, 3. Октовріа 1847, 314), и сл. Из примера се види да се у вези са Матицом српском региструје заправо само њена библиотечка делатност, док су научна, културна и издавачка активност ван фокуса интересовања уредника и журналиста у Новинама.

3. Сукоб класицизма и романтизма. Милорад Павић (1979: 21) већ је одавно констатовао како се 1847. може сматрати и годином победе романтизма над класицизмом и предромантизмом, што ваља довести у директну везу са победом народног језика над славеносрпским у књижевности. У Новинама је директан одраз те борбе видљив из двају посмртних слова Сими Милутиновићу Сарајлији објављених у Ч. 2 9. Януарія 1848, у којима се преминули песник прво смешта у контекст класицизма, а потом у другом тексту у контекст националног романтизма. Тако у првом тексту читамо: „Духъ твой ће се са духомъ Омира, Хораціа, Виргилія, Пиндара, Клопштова Шекспира и свію нћму сродны састати и поздравити.“ Одмах потом, међутим, следи текст сасвим другачијег усмерења, у којем је потенцијални симбол лире замењен „јаворовим гуслама“, а песник смештен готово искључиво у српски, само делом и словенски, народски контекст. Наглашава се истовремено да је интегративни фактор на различитим територијама, осим обичаја (тј. гусли) управо српски народни језик:

На жалость свакомъ Србину и Славенину 30. Декемвр. пр. год. преселіо се у вѣчность врлый Србинъ и Родолюбацъ, Славный Поєта Србскій Сима Милутиновићъ Сарайлія, и пуче жица на яворовымъ гуслама, одъ кои є гласа пре све горе Шумадіє ориле, а равно и планине: Фрушка, Шара, Комъ, горди Витошъ и Романія, гди се само Србскимъ єзыкомъ говори њима одєкомъ одговарале.

4. Информације о стандарнојезичкој ситуацији. Новине су током двогодишњег излажења забележиле низ занимљивих социолингвистичких детаља који до сада нису регистровани и анализирани у литератури. Тако се у њима, на пример, истиче и функција позоришта као значајног механизма у прихватању, примењивању и ширењу језичке норме. Не чуди што ове механизме примећује и тумачи пре свих човек театра, увиђајући у позоришном изразу актуелних српских глумаца и добре и лоше стране, као у следећем Стеријином тумачењу (Ч. 27, 4. Юлія 1847, 211):

Као срѣдство єдно озображенія таковогъ у ученію и то ће быти, што неки одъ исты позориштника свакояке ошибке у говорима своимъ чине, н. п. место: мени, теби (на пытанѣ, коме) говоре: мене, тебе, и т. д. коє сачинитель заиста ни єданъ не пише, а коє съ позоришта чути яко врѣда и слушателѣ, правилномъ говору навыкнуте, као и саму правилность єзыка, коя треба да се разпростире и утврђує са овога заведенія, а не да се квари.

Видљиво је да Стерија запажа глумачка одступања у односу на написани текст драме, и анализира све негативне стране оваквих огрешења. Прво, морфолошки дијалектизми у деклинацији заменица у односу на пројектовану норму доситејевског славеносрпског језика (као и вуковског), вређају језичко осећање образоване публике, „правилном говору навикнуте“.151 Друго, позориште треба да допринесе прихватању, примењивању и ширењу језичке норме, а не њеном кварењу у смеру враћања регионалном и дијалекатском. Наведено Стеријино указивање на дијалектизме и њихово жигосање у говору глумаца истакао је и М. Матицки (2016: 448).

5. Вредновање конкурентних језичких норми. У првим бројевима Новина посебна пажња посвећена је чистоти језика у документима Читалишта, па тако Стерија, потписан само као „Єданъ Членъ Читалишта“ (Матицки 2016: 448) у Ч. 6, од 7. Февруарія 1847, на ступцу 46, замера како је „Госп. Др. М. Спасићъ, као Кньижничаръ Читалишта“ језичко-стилски за Главну скупштину срочио, а потом и написао „извѣстіє о Библіотеки, коє є и у 3. Числу Новина Читалишта печатано.“ Просветитељски искази о значају језика у новинама, тј. граматици и правопису у њима, измешани су са исказима у којима доминира шаљив, ироничан и подругљив тон при навођењу и коментарисању примера за огрешење о језичку норму:

У осталомъ не могу не изявити желю, да Г. Учредникъ не пушта у свѣтъ саставке са тако силнымъ погрѣшкама. Я оставлямъ на страну горе назначене и іоштъ друге ошибке

[151] Мисли се овде, очито, на узусну норму „правилног говора“. Сам Стерија овде се не изјашњава о статусу такве језичке норме у доситејевском славеносрпском језику, нити о њеној природи.

противу Логике ; али баръ Грамматіка нека є честита, и ортографія правилна ; єръ се Новине зато издаю, да люди што науче, а не да и оно, што знаду, покваре. Шта є то на пр. прилозе, у за нь и опредѣлене каталозе, у Каталогу се уписую, остадцы, у найвећимъ степену, никако богатство, каке важности, штали слога (єл' то штала?) хрѣпи (обычна погрѣка ђака малы по школама) черезъ, Божіймъ (двапуть) радостъ, частъ, іошть, разумногь, изь, больи поредакъ, найманьи дарь, егземплара, егземпларъ (но ово є латинска рѣчь, може се и опростити,) свы и наймудріи люди, издати кньига, изъ колико части и т. д.? Да нисамь имао рукописа у рукама, реко бы, да су то погрѣшке типографа, и да су съ намѣромъ у свѣтъ пуштене.

Опет ваља истаћи Стеријина иноваторска размишљања о механизмима ширења језичке норме: поред улоге позоришта, сада се истиче и улога штампаних медија. Суштина овога текста лежи, дакле, у Стеријиној поставци о доситејевском славеносрпском језику као нормираном идиому са устаљеном графијом, ортографијом и граматиком, које ваља савладавати првенствено кроз употребу, у позоришту када говоримо о говорној форми или из новина када је у питању писани облик, будући да не постоји експлицитна норма.

Одговор Милована Спасића Стерији стигао је у Ч. 9, 28. Февруарія 1847, на ступцима 70–72, а део текста о језику почиње критиком Стеријиног неадекватног стила и сумњама у његове намере:

Реченый єданъ Членъ Читалишта, или болѣ рећи кньижевный шальивчина (чаушъ) , опоминюћи Г. Учредника Новина Читалишта, да непушта у свѣтъ саставке съ толикимъ погрешкама, додає (оставляюћи каже на страну неке ошибке противу Логике), да баръ Грамматика честита и Ортографія правилна буде ; єръ се Новине издаю, да люди што науче, а не да и оно, што знаду, покваре. По овоме наводи неке речи за примѣръ , и то съ некимъ аченѣмъ и грдньомъ, коє ништа друго непоказую, него нѣгово пакосно срце, шальива и ачећа оштроумія, и іоштъ нѣку скривену намѣру нѣгову.

Централни део текста односи се на статус језичке норме код Срба, а у њему М. Спасић износи став да ортографска и граматичка норма, то јест српски књижевни/стандардни језик шире гледано, заправо и не постоје, сасвим релативизујући тако статус и доситејевског и вуковског језика на половини 19. века:

У смотренію Грамматике и Ортографіє, будући да ни у єдномъ, ни у другомъ призреню опредѣлены правила немамо, я ћу само неколико речій разчленити ; но ће се изъ исты видити, да є оно истинито, што самь о нѣму навео.

Потом М. Спасић истиче да је текст написао матерњим дијалектом, не узимајући у обзир обе конкурентске норме, доситејевску и вуковску. Па ипак, по опредељењу за писање на народном језику овај део текста одише духом ранога Вука, који је дозвољавао да сваки писац пише локалним дијалектом: „Прилозе у место прилоге, ћаце у место ћаке, Турце у место Турке и т. д. говори Србскій народъ у ћупрійскомъ, Ягодинскомъ и т. д. Окружію, коимъ самь нарѣчіемъ и я, као у томъ предѣлу рођенъ, наведене речи написао.“

Следи напад на Стеријино непознавање народних говора и указивање на могућност дублетних облика у писаном језику: „А тай шальивчина, да є то знао, – не бы казао, да є противъ Грамматике, него бы рекао, да бы болѣ било писати прилоге, него прилозе, каталоге, него каталозе и т. д.“ Вредна је посебне похвале спремност редакције да пренесе и сасвим супротне језичке ставове од уредникових, али су текстови попут Спасићевог већ увелико представљали анахронизам у зачетој србистици и нису доприносили решавању већ продубљивању горућих филолошких питања.

6. Статус германизама у српском језику. У истоме тексту, после указивања да Стерија не зна добро народни језик, опет сасвим у маниру младога Вука Караџића, М. Спасић вешто користи Стеријину иронију да пребаци како му је немачки језик покварио и мисао и дух: „Къ овомъ, и самь увѣренъ, да ни єдномъ читателю могъ дописа, при речима „штали слога и т. д.“ ніє штала на умъ пала, а нѣму є зато у глави была, што мора да немачки и мысли и духомъ немачкимъ дише – ; єръ Србинъ каже кошара, конюшница.“ Још једном у тексту

М. Спасић замера Стерији на изразима које назива „немцизми“, у примерима „ковати замке у место плести замке, дао є себи млека донети (оба израза Немцызми)“.

Тако су и Новине дале посредни прилог оправданој вишедеценијској борби српских филолога против претераног утицаја немачког језика на наш писани, па и говорни, израз, очигледног пре свега у преузетој лексици, али и у честом калкирању читавих конструкција. Та пуристичка битка започела је још 1814. у Вуковој рецензији Новина српских, а протегла се и на почетак 20. века, битно одређујући природу стандарднојезичких настојања у периоду од две стотине година.

7. Ортографска начела. Коментаришући фонетско решење за интернационализам тј. европеизам латинског порекла егземплар, М. Спасић се имплицитно позива на правило „пиши као што говориш“ парафразирајући га готово доследно, уз ново указивање да не постоје ортографска и фонетска кодификација доситејевскога језика, а да ни у вуковском језику питања транскрипције и транслитерације оваквих примера нису детаљно разрешена („то правило нигди не постои“):

Ову речь странну „егземпларъ (Exemplum)“, я самь онако написао, као што се изговара, а то правило нигди не постои, да башъ съ кс исписано быти мора. – Но да, ово є тай кньижевный, а у исто време и себичный шальивчина зато тако казао, што мысли, да само онъ и нѣгови – Латински знаду и знати могу, а други – никако (!) О проклето ћир-яньино лукавство, о проклето самолюбіє !! –

8. Вулгаризми у језику штампе. И вулгаризми су у жижу српске културне јавности доспели много пре појаве Новина. Опсцена лексика коју је Вук унео у Српски рјечник (1818) изазвала је у српској јавности општу осуду, не само црквену. У тексту који анализирамо М. Спасић је указао на чињеницу да је и Стерија активирао ласцивни, „бесрамни“ глагол намакнути, одбацујући при томе његове стилске ефекте, а истичући моралне и образовне губитке:

Къ овомъ читали смо од І. С. П. у Подунавки 1843. год. числу 46 страни 192. тако безсрамне и неморалность кодъ читателя пробуђуюће речи, као : намакнути козу, слушкиню и т. д., да се човекъ чудити и дивити мора како є таково што голо наго тай І. С. П. у свѣтъ пустити могао; єръ и што є смешно нетреба да є неморално и саблазно, но напротивъ овога поучително.

Потом аутор текста враћа проблем на терен самога језика новина и његовога образовног утицаја на читаоце, коментаришући Стеријине „оваке и овима подобне неморалне речи и мыли“: „Дакле нѣму ніє стало, хоћеду ли Новине Читательима на поученіе служити и у моралу ій утврђивати, него само да нѣгову личну мрзость своим цаноюћимъ єзыкомъ изліє.“

Познато је да је полемика о вулгаризмима тј. опсценој лексици настављена током 1847. и касније и поводом Вуковог превода Новог завјета, што ће се видети и из наставка рада, а потом је полако и утихнулала јер је у епохама стабилизације и кристализације стандардног језика (Ивић 1998) статус овога лексичког слоја као непожељног чак и у језику књижевности постао општеприхваћен.

10. Имплицитан и експлицитан однос према Вуковој реформи. Однос редакције Новина према вуковском језику видљив је и из имплицитних и из експлицитних показатеља. Под имплицитним показатељима подразумевамо графију, ортографију и језик у самим Новинама, а под експлицитним текстове посвећене Вуку и вуковцима.

10.1. Графија, ортографија и језик у Новинама ближи су доситејевском него вуковском моделу, али у њима не треба занемарити ни удео Вукових језичких решења. Иако нећемо улазити у детаљније анализе, указаћемо на језичке факторе који доказују да су утицаји Вукових идеја видљиви и у Новинама. Највидљивији утицај је у графији, која је у новинама славеносрпска, али су у инвентару, поред карактеристичних графема <ь>, <ъ>, <ѣ>, <ы> итд., присутне и Вукове графеме <ћ>, <ђ> и <џ>: пробуђуюће (Ч. 9, 1847, 72), ђака (Ч. 6, 1847, 46), Караџићъ (Ч. 3, 1848, 22) и др. Такође, вокално /r/ обележено је

искључиво као <р>: прстенъ (Ч. 3, 1848, 22), а не као <ер>, итд.152 Као и у доситејевском славеносрпском, морфолошка структура језика Новина сасвим је народна и у деклинацији и у конјугацији, али се наспрам ње налази лексика која је у вишим слојевима ослоњена на високофреквентне славенизме. Међу њима се запажају и хибридне форме, тј. славеносрбизме: садружеству (Ч. 1, 1848, 1) и сл.

10.1.1. Чист народни језик, са препознатљивим и одомаћеним германизмима и турцизмима, карактеристичан је за рубрику „Огласи“, у којој су очигледно лекторске интервенције редакције биле сведене на минимум. Истовремено, сами садржај текстова практично је условљавао њихову затвореност за лексичке славенизме и барокну реченицу оптерећену инверзијама и уметањима. У лексици ових огласа много је колоквијализама, синтакса је још увек неразвијена и ослоњена на разговорни језик, а интерпункција више него лоша, као у огласу у којем се потражује нестали дечак (Ч. 43, 24. Октовріа 1847, 348):

Момче Светозаръ Іовановићъ родомъ изъ Шабца 13–14 година старо, црни очію обрва и косе такођеръ, у лицу црнобледъ, носи на себи 1 плаво ћурче кратко, изъ подъ ћурчета єдну дугачку антерію одъ ћитајке, изгубило се іоштъ о светомъ Иліи ове године, безъ да се зна, куда се є дело, а было є овде на терзискимъ занату, па є одъ майстора побегло, ако буди ко што о истомъ момчету дознає, нека Управителству вароши Бѣограда яви.

10.1.2. По избору народне лексике, ритму излагања, па и специфичном хумору који повремено провејава, сличан тон Вуковој устаничкој прози срећемо, опет, у извештајима са ратишта у „Војводовини српској“ (Число 54, 31. Декемвра 1848, 442):

Около 12. саатій указао се непріятель , кога найвећій топъ Србскій поздрави. Па затим два пуна саата съобе стране топови су грували, док’ на єданпуть єдно одѣленіє десног крила

[152] Ово је био значајан напредак у графији наших тадашњих новина. Прве новине које су прихватиле Вукову графију покренуо је Данило Медаковић под именом *Напредак* 1848. године, а излазиле су у Сремским Карловцима и Земуну до 1849. године (Скерлић 1966: 49, Бјелица 1968: 36, Бјелица 1983: 122, Крестић 2003: 89).

подъ командомъ г. Александра Х. Тривковића на непријателя јуриши, а самь г. Книћанинъ цело десно крило напредъ повуче. Кадъ ово непріятель смотри, нагне бежати, а Србска войска на три колоне поделѣна непріятеля съ топовима по полю віяти. У томъ віяню млого є Мађара зароблѣно, а іоштъ више потучены.

10.2. Будући да је током 1847. објављено више чувених дела која су непосредно допринела неформалној победи Вукових стандарднојезичких начела, ваљало би очекивати да су бурни културни догађаји били адекватно медијски пропраћени и у Београду. Међутим, реакција на живе промене у настајућем стандардном језику и клими око њега готово да нема: „О Вуку Новине су објавиле само један чланак прештампан из Подунавке у броју 8 из 1848. године. Борба око Вукове реформе језика и правописа у Новинама није ни поменута, а такав став уредништва је истовремено и јасан став по овом питању“ (Нешић 2008). Ова појава ни у најсавременијој литератури није могла остати незапажено при анализама: „Занимљиво је да се у Новинама Читалишта београдског није одразила велика борба која се тада водила у Србији око Вукове реформе језика и правописа. У њима није објављен ни један чланак у којем би се расправљало о тим питањима, сем што је у посебном додатку уз бр. 8/1848. прештампан из Подунавке један од најнеразумнијих напада на Вуков превод Новог Завјета од В. Лазића“ (Матицки 2016: 450).

Новине су, дакле, пренеле само једну информацију о Вуку Караџићу. У циљу популарисања чина даривања библиотека књигама, оне су пренеле опширан текст о уздарју које је Вук добио од аустријског цара Фердинанда (Ч. 3, 16. Януарія 1848, 22), у којем се цитира читаво пропратно писмо. Саму вест, међутим, не прати никакав коментар:

АУСТРІИСКО ЦАРСТВО. Бечъ. По извѣстію изъ Беча одъ 1. ток. м. добіо є Г. Вукъ Стефановићъ Караџићъ, Србскій Списатель одъ Нѣгов. Величества, Цара Аустріискогъ Фердинанда на поклонъ єданъ великій бриліантный прстенъ, у важности одъ 700 таліра. Знаменитый овай поклонъ учинѣнъ є Г. Вуку у слѣству подарка 4 нѣгова дѣла приватной царской кньижницы. Подаракъ овай пріимлѣнъ є съ благоволеніємъ, коє му є поредъ

подарка, и съ писмомъ Графа Дитрихштайна првогъ царскогъ Коморника, у име самогъ цара обявлѣно. Ево и писмо:

Благородноме Господину Вуку Караџићу.

Нѣг. Ц. К. Величество примило є съ найвећимъ благоволеніємъ Ваша четыръ дѣла на србскоме єзыку, кои сте Му Вы съ Вашимъ прошеніємъ 20. Новембра 1846. поднели, и дало іи є у Свою приватну кньижницу (библіотеку) ставити.

Уєдно благоволило є Нь. Величество овымъ поводомъ изъ признаваня ревностны и у слѣдствама богаты кньижевны трудова, коима сте Вы одъ млого година како на кньижество, тако и на обште народно образованѣ Бугара и Срба дѣйствовали, и тыме Себи за великій брой аустрійски поданика овы народа одличну заслугу придобыли, Вама приложеный бриліянтный прстенъ са найышегъ Свога имена знакомъ (писмо F.) на поклонъ опредѣлити, и мени драго особито, што Вамъ и овай прстенъ по найвышой препоруцы съ овымъ шилѣмъ.

У Бечу 8. Януара 1848. Дитрихштайнъ, с. р.

11. Отворени напад на Вуков превод. Други текст о Вуку, на који се позива Миодраг Матицки, пренет је из српске периодике. Уредник Новина Петар Радосављевић, члан Друштва српске словесности и секретар Попечитељства просвештенија, следио је попут Стерије доситејевску линију, па су Новине у додатку уз „Число 8.“ од 20. фебруара 1848. прештампале из Подунавке интригантни чланак Василија Лазића, некадашњег професора учитељске школе у Сомбору, секретара Државнога савета и Београдске конзисторије и једног од највећих и најзначајнијих Вукових неистомишљеника, у којем се аутор обрушио на Вуков превод Новог завјета. Занимљиво је да је В. Лазић био Вуков пријатељ, што би се из чланка тешко могло закључити:

„Он и Вук бејаху лични пријатељи и начелни противници, који би питања, о којима се баве, расправљали понајпре у – дому Лазићеву, за његовом трпезом и у хладовини његова

двориштa. И кад је Вук са својом младом војском одржао био све мегдане, Лазић је Кваљерски говорио: ’Угграби Вук омладину и са њом победи. Нека му је са срећом!’“ (Гавриловић 1990: 69).

Уредништво је Лазићевом тексту посветило обиман „Додатакъ къ Новинама Читалишта београдскогъ“ на чак четири стране и тиме се једини пут директно и активно укључило у „рат за српски језик и правопис“, иако Лазићева обимна размишљања и квалификације ни овога пута није пратио било какав уреднички коментар. Као уредник самога Додатка потписан је Милош Петровић, испод чијег имена стоји још једна напомена: „Издано и печатано у Правителственой Кньигопечатньи у Београду.“ Владимир Мошин (1974: 581) Лазићев текст одредио је као „демагошки вапај народу о спасавању српске културе од Вука и његових следбеника“. Василије Лазић на самоме почетку текста подвлачи како је „народъ нашъ и прекосавски, и задунавски узаврео на Вуковъ ’Приѣводь’ светога писма“, те се одмах осврће на језик и стил постојећих полемика, то јест савета о томе како је требало поступати са Вуком Караџићем (1):

Єданъ ми каже, да є требало Вука болѣ шибати ; а други ми вели, да нѣга треба бости као шилькомъ, да што осети, а не онако пристойно крпити. Овимъ подобна примѣћеня чуо самь гдишто и овдѣ.

Потом тврди да су млади Вукови следбеници заведени зато „што не имаше доста времена на размишлянье, или што неймаю іоште доста мудрости свѣтске, и пространа искуства, безъ коихъ се не може зрело разсудити, на чемъ се оснива права и вештествена полза рода нашега“ (1). Две су замерке које В. Лазић ставља решењима младих вуковаца – избор Вукове ћирилице и избор источнохерцеговачког дијалекта за основицу стандардног језика: „Они су се завели за азбукомъ, кою неће народъ нашъ, и за нарѣчіемъ некимъ, коє се не говори међу миллионима націє наше“ (1). Вуковој ћирилици се замера на решењима <j>,

<љ> и <њ>, а за избор основице стандардног језика написано је у веома некоректном тону следеће:

Па не требали пре узети за народъ миллионе србаонихъ срба, него єдну прегрштъ. Не требали пре узети за народъ србски миллионе онихъ срба, кои су већъ на некомъ вишшемъ степену благоизображеня, и кои су єзыкъ свой по струкама землѣдѣлія, рукодѣлія, трговине, наука, и државнихъ дѣла, већь нешто развили, обогатили, угладили, ускорили, и поевропили, него прегрштъ онихъ срба, кои су и дань данашньи само номади, и коимъ є єзикъ остао само за потребе номадског живота (2).

Кривотворећи број говорника источнохерцеговачког дијалекта, В. Лазић их истовремено пејоративно одређује као „номаде“ који као колектив нису „на неком вишем степену благоизображења“, те им изрази нису стилски диференцирани. Занимљиво је Лазићево социолингвистичко запажање о милионима непрецизираних Срба који су свој језик већ стилски диференцирали и „поевропили“. И док се прво – не на нивоу регистровања броја корисника већ на нивоу указивања на стилску полифункционалност славеносрпског језика – може узети као делимично тачно, друго привлачи пажњу, нарочито у контексту Стеријиних терминолошких идеја. Видљиво је, наиме, да се В. Лазић залаже за поевропљење српског језика, али се у његовом тексту не види на шта тачно мисли: интернационалну лексику, стилске утицаје развијенијих култура или нешто треће.

Потом се у тексту оцењује Вуков превод Новог завјета, који је препун „ругобе и гада“. После дужег цитата из Вуковога превода, Лазићев тон прераста у ватрену агитацију праћену директним обраћањем читаоцима. Опет се нападају „најгадније“ речи, а читаоци Подунавке, посредно и Новина, саветују се да у српској цркви подрже рускословенски језик и спрече продор народног српског језика:

Сада судите, браћо, шта намъ почини одъ светога писма, и свете науке, и светога слова, човекъ, ако є човекъ. Онъ нама преводи, и толкує свете ствари речма найгадниіима, и, да

по нѣму речемъ, поганима. Єзикъ славенски треба да остане намъ свагда свети єзикъ, како намъ є и био светъ за толике вѣкове (4).

Вук се оптужује да и не пише народним већ својим језиком, који се одређује бројним пејоративним епитетима. Опет се подвлачи да је Вуков језички израз у преводу далеко од „европејског“ и „поевропљеног“ уха, што је у коментару превода Новог завјета могло и да збуни читаоце са простора Slavia Orthodoxa, веома опрезне када су утицаји католичке Европе у питању. Аргументе за све примедбе аутор препознаје пре свега у лексици превода, мада не издваја карактеристичне примере, али и у његовим фонетским карактеристикама:

А Вукъ, када говори о Богу, кои небо и землю држи на єдномъ длану, товари найгадниє, найсрамниє, и найсмѣшниє речи, и изреченія. Вукъ намъ преводи свето писмо єзикомъ некимъ зияластимъ, разглавоустимъ, леньштинскимъ, преразвлачнимъ, дангубнимъ, незглађенимъ, безсрамнимъ, параюћимъ свако европейско ухо, и поевроплѣно. А чиій є то єзикъ ? ничиій, до Вуковъ. Срби га онако, као онъ, не говоре нигди, по Србіи, Срему, Бачкой, Банату, Славоніи, Хорватской, Далмаціи, Босни, Херцегевини [sic!], и Црной Гори. То намъ сведочи и разговоръ овихъ народа, и гдикоя ньиова кньижица, песме ньиове, и Новине ньиове.

У описивању и одређивању Вуковог језика, В. Лазић исправно увиђа суштину реконструкција норме из 1836. и 1839. године, којима је циљ био постизање пуне наддијалекатске природе стандардног језика који тежи „опћенитој правилности“. Наравно, исправно је приметио Павле Ивић (1998: 203–205), ови поступци базирали су се на говору градских средина, пре свега Дубровника, чиме је Вук и додатно урбанизовао српски стандардни језик. Искривљујући историјску и дијалектску истину, критичар В. Лазић, међутим, поступке враћања фонеме /h/ и одустајања од јекавског јотовања у групама /tj/ и

/dj/, од којих несумњиво креће у осуди, смешта у другачији, конфесионални контекст, на који су православни Срби у 19. веку били најосетљивији:

На херцеговачки є нешто наликъ, но опет ниє херцеговачки. Найвише може бити онъ наликъ на онай єзикъ, кои се не говори, но само у кньигама стои старима далматинскима, и дубровачкима, коє су понайвише списали Италияни, кои су долазили изъ школа богословскихъ изъ Рима, две три године капеланисали, докле се нису мало упознали съ єзикомъ далматинскимъ, и после постаяли редовници, и проповѣдници, а не знавши іоште толико єзика земальскога, колико треба за проповѣди, и за кньиге, сами себи стварали єзикъ као што га и Вукъ себи гради (4).

Са овакве платформе прелази се на суштину напада на Вуков превод, и уопште на целокупно Вуково деловање. Аутор износи отворене оптужбе да је је Вук све радио злонамерно у циљу промене вере српске нације, а оптужбе су, нарочито средином 19. века, звучале као веома тешке. На њих је, додуше, Вук већ био навикнут још од 1818. године, када је у графију Српског рјечника увео графему <j> из латинице. На то прогањање и константно подозрење дела српске јавности, помало изненађујуће, подсећа и сам В. Лазић:

Но ово є, браћо, єзикъ туђъ. Єзикъ туђъ, туђа вѣра. Єзикъ може лагко бити мостъ, и прелазакъ у вѣру. Єли теби, мили роде, доста ужаснога тога подозрѣнія на Вука, суди сам; но најпре знај, да є Вукъ свагда таяао одъ насъ ту свою кньигу, а са фратровима и другима иновѣрцима шуровао, и безъ допуштеня духовне власти наше издао.

При крају тон текста постаје упозоравајући, а српски народ се позива на бојкот Вуковог превода не би ли се очувало православље: „Сада браћо чините, што знате. Само не изгледајте сви све одъ єднога. Єзикъ, народность, вѣра : то су блага обшта, о коима сваки има право бесѣдити, землѣдѣлацъ, рукодѣлацъ, трговацъ“ (4). Текст се завршава још

једном више него нескривеном сумњом у Вукове добре намере: „Превара се починѣ съ малима стварма: најпре съ писменама, после съ єзикомъ, па онда съ вѣромъ. На малу удицу и гльисту лове рибари велику рибу. Ловке, гвожђа, ступе, замке, мреже, яме, оружіє, засѣде, све то крију, и покриваю ловци“ (4).

12. Цензура у београдској штампи. У Новинама није забележено на какав је одјек наишло преношење Лазићевог текста из Подунавке, није објављена нити једна реакција, било уредништва или публике. Тако је овакав веома оштар напад на Вуково дело, један од последњих и најопаснијих истовремено, прошао у самом гласилу сасвим тихо, без нових напада, које су појединци вероватно чекали, али које је спречавао нови дух српске културе, сада већ романтичарске.

Као што је познато, „Вук лично није у штампи реаговао на чланак В. Лазића, препустивши то Даничићу“ (Мошин 1974: 584).153 Даничићев одговор у форми брошуре појавио се одмах после Лазићевог текста објављеног у Подунавки. Брошура је садржала два текста: „Даничићев одговор: В. Лазићу II“ и „Још којешта“ (Даничић 1925: 103–108, 109–116). Даничићев одговор био је оштро интониран: „У честитијех народа овакови чланак или никако не би озишао на свијет, или ако би изишао не би се нађ ништа одговарало, него би се само рекло ономе који би га написао да се није више усудио перо у руке узимати“ (Даничић 1925: 103). Суштина Даничићевога текста, међутим, тиче се и стања у престоничкој штампи, јер „кад нам не би у Биограду била онаква цензура да је луђе у свијету нема, – за цијело, би се са више страна чули и друкчији гласи за Нови завјет“ (Даничић 1925: 104). И текст „Још којешта“ започиње осврtом на цензуру власти у Београду, спроведену у престоничким новинама и усмерену према тековинама Вукове реформе: „Ја рекох напријед за Биоградску ценсуру да је луђе у свијету нема. Когод зна какво је зло свака ценсура нека још помисли да се у Биограду поред свега осталога и правопис свакој књизи ценсурира, пак ће онај час познати сву лудост Биоградске

153 У писму из Беча кнезу Михаилу Обреновићу Вук је 16. марта 1848. године напоменуо да му цензура брани да одговори критичарима, па и В. Лазићу. Он прецизира: „Ја сам на то [Петронијевићев напад на Вуков превод, напомена А. М.] послао у Биоград одговор, али не само што ми га нијесу хтјели допустити да се наштампа, него је још В. Лазић, јамачно да би угодио Петронијевићу и митрополиту Петру Јовановићу, а може бити и по њиову наговору, наново наштампао на мене и на мој пријевод погрду и псовку и хулу као на највећега непријатеља нашега закона и наше народности. Тако је уз Петронијевића и уз Митрополита скочила готово сва Швабурија у Србији, те ме грди и биједи, а правдати се и бранити не допуштају ми!“ (Караџић 1994: 112).

ценсуре“ (Даничић 1925: 109). Даничић на истоме месту наводи и реакцију на покушај да у Српским новинама и Подунавци објави одговор В. Лазићу. Одговор на Даничићеву иницијативу гласио је да „оно противу Лазића не да се ни штампати ни съ новинама разашиляти.“ На основу изостављеног дела свога текста објављеног у Подунавци,[154] Даничић (1925: 114) закључује да такав „посао Биоградске ценсуре поред осталога и то свједочи да у Србији за Вуков пријевод Новога завјета ни једне добре ријечи није слободно наштампати, а свако грђење и опадање слободно се штампа.“

Иако експлицитно не пише о цензури у Новинама већ у Подунавци, за разумевање језичке ситуације и њених одраза у београдској штампи битан је закључак текста „Још којешта“: „Свака је цесура велико зло овога свијета ; за то су је и укинули већ сви честитији народи по свој Европи. Али она јамачно нигдје није била књижевна партија као што је ево Биоградска која заклања и брани незнање и будалаштине, лажи и безобразлуке својијех другара“ (Даничић 1925: 115–116).

12. Поглед на Његошев Горски вијенац. Иако је на графијски, ортографски и лексички Његошев писани језик међу језицима Вукових присталица и симпатизера био најближи идеалима којима су Новине тежиле, иако се Његош никада јавно није декларисао као Вуков присталица, ни о Горском вијенцу оне нису пренеле више од штурих, техничких информација. Тако, на пример, у „Числу 14.“ од „4. Априлія. 1847.“ на ступцу 106. читамо: „Нѣгово Высокопреосвештенство Г. Владика Црногорскій, Петар Петровићъ, изволио є 10 комада свога найновієгъ стіхотворногъ дѣла „Горскій Вѣнацъ“ Кньижницы Читалишта нашегъ на даръ послати.“ У истом броју је и информација о књижари где се ово Његошево дело може купити, на ступцу 112: „Нова Кньига „Горскій Віенацъ“ стіхотворно дѣло В. Г. Петра Петровића, Владике Црногорскогъ, може се добыти у кньигопродавницы Глише Возаровића по 2 цванц. или 8 гроша чарш.“155

13. Илирци. Новине већу пажњу нису посветиле ни хрватскоме Илирском покрету. И други српски интелектуалци средином овога века, на пример они окупљени око Матице српске, већ су били доста сумњичави према идеји о напуштању српског и прихватању

[154] Изостављени део реченице је гласио: „како сам чуо за *Нови завјет* да се спрема својијем истинитијем видјелом и Србина да обасја“ (Даничић 1925: 114).
[155] Исти оглас поновљен је и у Ч. 16, 18. Априлія 1847, на ступцима 127–128.

илирског имена, како народа тако и језика. После више од два месеца у односу на наведену вест о Његошевом гесту према библиотеци, Новине извештавају и о сличном дару Људевита Гаја: „Кньижницы Читалишта нашегъ поклонили су: Г. Докторъ Людевитъ Гай Учредникъ Хорватски Новина 24 кньиге.“

14. Закључак. Симпатије уредништва Новина биле су на страни доситејевске и још новије, Стеријине концепције стандарднога језика, која је подразумевала модификовану славеносрпску графију, морфонолошку ортографију, народну граматику и вишу лексику ослоњену на различите типове славенизама. Новине су зато пренеле информације о најави и појави Гласника Друштва српске словесности, који је пропагирао модернизовану доситејевску концепцију стандардног језика, затим огласе за Захаријевићеву граматику славеносрпског језика, потом Стеријине судове о нормираности доситејевског облика овог језика, и сл. Истине ради, текстова посвећених директном пропагирању доситејевскога славеносрпског језика нема, а у време његове доминације у Србији за таквим текстовима није било ни преке потребе.

Са друге стране, Вук и вуковци у новинама се готово игноришу. О Његошевом Горском вијенцу дате су само штуре информације, без вредновања квалитета дела. Песме Бранка Радичевића и Рат за српски језик и правопис Ђуре Даничића нигде експлицитно нису ни споменути. Вуковом преводу Новог завјета посвећен је посебан додатак на четири стране, у којем је пренет отворени Лазићев напад из Подунавке.

Па ипак, „Огласи“, као и вести са ратишта из устаничке 1848. године, приближиле су сасвим штампани језик Новина вуковском изразу, а на Вуковом трагу су били и поједини ставови Милована Спасића у његовом полемичком тексту, писаном као одговор на Стеријин напад. Јован Стерија Поповић, очито, није имао довољно снаге и одлучности да у Новинама уђе у отворени сукоб са Вуком, директно му супротстављајући сопствене језичке ставове. На исти начин је, уосталом, поступио и у Друштву српске словесности. Ни уредници Новина нису поступили мање опрезно: резултати Вукове реформе су игнорисани, а једини истински акт неслагања представља преношење Лазићевог текста, лишено било каквог коментара. Иако се у Новинама Читалишта београдскогъ у појединим текстовима покушавала створити лажна слика о актуелној стандардној језичкој ситуацији,

процес победе Вукових језичких начела био је незаустављив и у Београду, што су најбоље потврдила и надолазећа превирања у Друштву српске словесности.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелица 1968: Mihailo Bjelica, 200 godina jugoslovenske štampe : pregled istorije novinarstva, Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo – Književno izdavačka zadruga Sloboda.

Бјелица 1983: Mihailo Bjelica, Štampa i društvo : istraživanje istorije novinarstva, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Jugoslovenski institut za novinarstvo.

Булатовић 1997: Бранка Булатовић, Летопис културног живота 1791–1849, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.

Гавриловић 1990: Андра Гавриловић, Знаменити Срби XIX. века, Београд: Култура.

Даничић 1925: Ситнији списи Ђ. Даничића I : критика, полемика и историја књижевности, Београд: Српска краљевска академија.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Сремски Карловци – Нови сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Караџић 1994: Вук Караџић, Преписка VIII : 1848–1850 (прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима), Сабрана дела Вука Караџића, књига двадесет седма, Београд: Просвета.

Крестић 2003: Василије Крестић, Историја српске штампе у Угарској 1791–1914, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Историјски институт.

Матицки 2016: Миодраг Матицки, Српска књижевна периодика 1766–1850, Нови Сад: Матица српска.

Милановић 2017: Александар Милановић, „Преломна 1847. година: другачији поглед“, Књижевност и језик, LXIV, 1–2, 51–66.

Милисавац 1986: Живан Милисавац, Историја Матице српске : први део : 1826–1864, Нови Сад: Матица српска.

Мошин 1974: Владимир Мошин, Вуков Нови завјет, Београд: Просвета [посебан отисак из Сабраних дела Вука Караџића, књиге десете: Нови завјет].

Нешић 2008: Станиша Нешић, „Новине Читалишта београдског“, у: Новине Читалишта београдског: 1 / 3 јануар 1847. – 2 / 14 јануар 1849. (ур. Станиша Нешић), Београд: Библиотека града Београда.

Павић 1979: Милорад Павић, Историја српске књижевности класицизма и предромантизма : Класицизам, Београд: Нолит.

Скерлић 1966: Јован Скерлић, Историјски преглед српске штампе 1791–1911; Јавно мнење у Француској према политичкој и социјалној поезији од 1830 до 1848 (прир. Мидхат Бегић), Сабрана дела Јована Скерлића, књига осма, Београд: Просвета.

ЛАЗА КОСТИЋ И ВУКОВСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

1. Костићев однос према вуковском језику. Иако неретко нападан због језика пре свега у својој поезији, али и ван ње, Лаза Костић био је доследан следбеник Вукових књижевнојезичких решења. Примедбе Костићевом језику по правилу су се тицале његових кованица, али се у расправе око „чистоте“ (правилности, нормативности) граматичке структуре, као ни остале лексике, у Костићевом целокупном опусу готово никада није дубље улазило при анализама.

Кључну улогу у промени парадигме при рецепцији Костићевог језика вероватно је извршио рад Драгише Витошевића о утицају Вуковог Српског рјечника на Костићев језик (Витошевић 2007). Показало се, наједном, да чак и толико нападане кованице имају свој „ослонац“ у маркираној лексици из Вуковог речника, оној екцерпираној из фолклорног

наслеђа: песама, прича, пословица, изрека, загонетки и сл. Још важнија је била спознаја да је Костић чврсто био ослоњен на Вуков речник као на лексичку парадигму, што се на најочигледнији начин одразило у каснијем прикупљању материјала за допуну овог лексикографског дела.

Чврсто и непоколебљиво ослањање на постојећу књижевнојезичку норму може бити тумачено и као последица одређене Костићеве језичке несигурности када је српски народни језик у питању. Овакву претпоставку тешко је доказати, али ваља подсетити на сличне случајеве доследног придржавања вуковског модела језика који су најпре били последица извесног опреза и несигурности у изразу. То најпре важи за хрватске писце у другој половини 19. века, доследније „вуковце“ од српских.

2. Костићеве кованице. Историја рецепције најславнијих и најнападанијих кованица српског романтизма, Костићевих, најпотпунија је за период до 1986. године у раду Драгице Марковић (Марковић 1986: 145-150), али се ни у њему не налазе ставови свих Костићевих савременика, нпр. Милана Савића (у монографији Лаза Костић)156 и др. Однос наука о језику и књижевности према Костићевим кованицама почео је да се мења у другој половини 20. в.: „Лаза се кованицама служио служио не само да нађе прикладнији израз, него и кад је таквога израза чак и било: да свесно и намерно привуче пажњу и изађе на среду са изразом сасвим новим, да би дејствовао самом новином, у сврхе психолошке, метричке и звучне“ (Јанковић 1969: 4). Истицањем звуковног аспекта творбе кованица (нпр. у Шмаус 1965) сагледана је, осим језичке игре, још једна важна страна њихове стилске функионалности и оправданости: „Врло је карактеристично, нпр., да скоро у 90% случајева речи са морфолошким изменама или кованице имају код Костића функцију риме, што значи: доживљавале су промену првенствено ради звучног саглашавања, тј. ради тонског ефекта“ (Живковић 1994: 146).

Па ипак, и у другој половини 20. в. чак су и исти аутори, као и у случају Кодеровом, износили контрадикторне тврдње о Костићевим кованицама. Тако је Благоје Јастребић писао: „Језик је мука сваког песника. У случају Лазе Костића то се посебно воли истицати. Јер тај песник је делио праве језичке мегдане, у потпуности заратио са законима језика.

[156] У књизи Костићев савременик и пријатељ М. Савић углавном апострофира незадовољство критичара изазвано песниковим језиком, његовим каламбурима и језичким играма (Савић 2010).

Том Костићевом сукобу не треба тражити неке императиве, као што су, наводно, сиромашна језичка средства, недовољна да изразе комплексна осећања и мисли. Такође није добро у свему томе гледати самовољу овог песника. Лаза Костић је добро знао шта је језик и шта од њега сме тражити. Друга је ствар што је његово сме досезало далеко, у корените морфолошке и граматичке измене, докле се у нас мало који стваралац усуђивао. Ипак, Костићева смелост није била језичка вратоломија за себе, као Кодерова“ (Јастребић 1970: 108). Исти аутор, међутим, у истом делу је Костићеве кованице описао и из сасвим супротног угла: „Слично Сими Милутиновићу, Лаза Костић своје кованице ствара на основама народног језика. Он је народни језик познавао добро. (Његови биографи тврде да је Вуков Рјечник увек имао уза се.) Костићев језик је ближи Вуковом, има чвршћи континуитет са традицијом. И његове кованице туђе су, можда, нашем савременом језику јер су настале на основама говора који је владао пре но што је тзв. београдски стил изменио структуру и жаргон народног језика. (Отуда неслагање представника београдске школе са Костићевим језичким авантурама.)“ (Јастребић 1970: 112). Створена је поново сасвим контрадикторна слика о кованицама, сада Костићевим: иако је „у потпуности заратио са законима језика“ и залазио „у корените морфолошке и граматичке измене“, Л. Костић своје кованице „ствара на основама народног језика“, а његов језик је „ближи Вуковом, има чвршћи континуитет са традицијом“.

О дериватолошким поступцима при стварању Костићевих кованица постоји обимна литература. Понекад су о њима изношени крајње магловити судови[157], творбени план замењиван је морфолошким.[158] Закључци су неретко доношени без примера и позивања на постојећу литературу: „Јадни Костић је у осетљивој области ковања нових речи не само грешио него изазивао, тако да је његових накарадних – или, блаже речено, неуспелих – неологизама збиља исувише“ (Лесковац 1991: 75).

Када су, са друге стране, у анализе Костићевих кованица уношени и другачији примери, као и закључци анализа Вуковог Српског рјечника и народних говора, судови су били

[157] На пример, „има речи које су потпуно нове, које нису изведене од основе већ на други, неодређени начин. Таква је реч *безњеница*; њоме песник обележава једно стање које, ако не искажемо том кованицом, морамо опширније описивати“ (Јастребић 1970: 113).

[158] На пример, говори се о модификацији „спољашњег облика почевши од елизије па све до морфолошких преиначења, често врло слободних, а понекад и каприциозних“ (Живковић 1994: 145).

супротни: „Многе Костићеве кованице врло су блиске народном језичком осећању (запљускај, отпљускај, изниклица, прикућак, ударач, вечник, заједица, напутница, сумртав, испотај, брид, бриз итд.), а неке су направљене у најчистијем народном духу: натпркосити, надасјавати, откикотати, раскаменити се, па чак и оно лаконоћење, које ми је, истина, изгледало мало усиљено – све док нисам чуо у свом родном крају оно чудесно: ‚Да се излакуноћамо...' И ко зна шта је све још народ створио а наши учењаци нису стигли да запишу!" (Витошевић 2007: 100).159 Нарочиту вредност анализи Драгише Витошевића обезбедила је спознаја утицаја фолклорне поетске лексике, сакупљене и у Вуковом речнику, на Костићеве кованице. Тај закључак вреди и данас, па М. Ковачевић констатује да је Л. Костић кованице градио „поштујући моделе творбе поетски обиљежене лексике у Вуковом рјечнику" (Ковачевић 2010).

Уколико се у обзир узму све Костићеве новостворене речи, мора се прихватити Ивићев закључак, смештен у контекст других романтичарских песника: „Највише је с језиком експериментисао маштовити, али неуравнотежени Костић. Међу његовим кованицама има добро сачињених као изниклица, недокајка, запљускај, површник, прозбор, рушиград, сусанак, брежне груди. У ткиву песме такве су речи разумљиве и делују изражајно звуком и ритмом. Ипак, много пута Костић је претеривао и уместо да развија унутрашњи потенцијал језика, немилице је кршио језичке законе: плакајница, полетници, побожје, летиви часак, гостимор. С необичном страшћу он је сакатио речи сводећи их на њихове корене: дир, шет, стриз, бран, крз, сев, бај, гред, маз, срд, стреп" (Ивић 1998: 240-241).160

---

159 Сличан је и Поповићев суд: „Костић уноси у свој језик и много властитих песничких кованица. Приликом грађења нових речи он поштује народну реч, односно неповредивост духа самога језика. Многе његове нађенице до те мере одговарају народном језику да се стиче утисак да је Вук заборавио да их унесе у ‚Српски рјечник': изниклица, отежица, сукобиште, постељичарка, порубак, плетисанка, површник, натпркосити, раскаменити, грехотан, устребљив, итд." (Поповић 1985: 327).

160 Уп. и: „Костић ствара речи поштујући уобичајена правила творбе, уз способност да осети оно чега у језику нема" (Марковић 1986: 158). Овај суд је сјајно допуњен следећом стилистичким запажањем: „Костићева одступања од онога што је стандардно у језику су намерна [...] и само указују на то да је изврстан познавалац творбене моћи нашег језика, коју искоришћава сходно својим поетским циљевима" (Марковић 1986: 159).

Нормативни статус кованица, међутим, у анализама је полако замењиван њиховом стилском вредношћу и функцијом. Индикативан је пример Лесковчеве упитаности над строгим Недићевим судом о стиховима из Костићеве песме Самсон и Делила (Поклонише се старци у повлад, / У један клим, у један брадоглад): „Недић није рекао зашто су ти стихови погрешни (заправо, кованице у њима). Колико ја видим, изгледа као да Недић сматра да су оне погрешне апсолутно, у шта ја нисам уверен нимало. О томе баш и говорим. У та два стиха су, одмах и нагомилане, као често у Костића, три кованице једна за другом: повлад, клим, брадоглад. Да ли оне одиста не ваљају?“ (Лесковац 1991: 73). Следи афирмативно Лесковчево стилистичко вредновање у којем се кованица повлад посматра у поптенцијалним различитим контекстима: „Прву од њих ја бих одмах примио, као погодну такорећи за сваку ситуацију, крај све њене апартности. Сумњиве су оне друге две161“(Лесковац 1991: 73). И суд о друге две кованице (клим и брадоглад) заправо је чисто стилистички, ослоњен само на конотативно значење кованица које није адекватно контексту, односно садржају и основном тону дела, док се уопште не разматра и њихов нормативни статус, тј. регуларност творбеног модела: „Ја мислим да је Лаза Костић те две кованице употребио на незгодноме месту, за ситуацију која психолошки не допушта кованице ове врсте. За моје осећање језика, у значењу обеју речи има неки благ, ипак изразит и приметан подсмешљив прелив, а ситуација коју оне цртају – каква је? Таква, да нипошто не допушта речи тако изразито подсмешљиво обојене“ (Лесковац 1991: 73). Стилистичко вредновање Младен Лесковац подвлачи у закључку рада, експлицитно одбацујући нормативнолингвистички критеријум као релевантан: „Не мислим међутим да су обе кованице и апсолутно рђаве. Да их је Костић баш овакве исте употребио у некој сатиричној песми или ругалици [...], његови овакви неологизми би прошли без већег потреса, и чак изгледали добро, без обзира на њихову граматичку ваљаност“ [истакао курзивом А. М.] (Лесковац 1991: 74).

Искључиво стилистичка перспектива заступљена је и у раду М. Ковачевића о Костићевим кованицама, тј. поетизмима: „Из перспективе лингвостилистике Костићеви неологизми

---

161 На овом месту у фусноти Лесковац указује на распрострањену методолошку грешку (коју, додуше, и сам прави) – да се постојећа ретка реч прогласи кованицом: *„Повлад*, уосталом, иако реч ређа, и није кованица: у речничкој грађи наше Академије има довољно потврда да су је употребљавали многи наши прозни писци из разних крајева током XIX века“. Једини пример забележен пре Костићевог, додаје Лесковац, налази се у делу Симе Милутиновића Сарајлије, а затим ову реч употребљавају и многи писци (Ј. Игњатовић, Б. Станковић, С. Ђоровић итд.) и новинари.

нису никакво ‚унакажавање речи' него су стилематичне лексеме творене према принципима творбе поетског дијела лексике Вуковог рјечника" (Ковачевић 2010). Из наведене перспективе, дакле, постаје ирелевантна информација о даљој судбини кованица у општем (књижевном/стандардном) језику: „Тако оптерећена произвољностима, велика језичка авантура Костићева водила га је у промашаје чешће него у успела остварења. Костић је углавном остао ван општег тока развитка књижевног језика, који се богатио на природан начин" (Ивић 1998: 241).162 Вредност кованица сагледава се из лингвостилистичког угла само у контексту Костићеве поезије, где једино и функционишу као поетизми, тј. стилеме. Само у Костићевој поезији можемо говорити не само о њиховој стилематичности, већ и њиховој стилогености, функционалној стилској вредности. Лингвостилиста би се, дакле, морао сложити са судом Јована Христића: „Његова имагинација је све претварала у активну силу, а сваку силу у космолошки елементарну силу. И мислим да је то основни принцип по којем је он стварао своје речи, од којих и данас неке представљају недомашне резултате песничких могућности нашег језика. Лаза је поступао са језиком онако како само песник може да поступа: он га је градио по моделу своје визије; и када би се једном саставио речник његовог језика[,] ми бисмо коначно видели да је реч о песнику који је умео да језик начини инструментом поезије, али да му у исти мах и остане толико веран да без његове поезије тешко да смо у стању да замислимо онај језик којим свакога дана говоримо, а од кога нам се Лаза Костић чини понекад трагично далеко" (Христић 2005: 47).

За другу прилику оставићемо Костићево језикотворство потенцијалних речи у области научне и филозофске терминологије, које такође није остало незапажено: „Сем њих [песничких кованица – прим. А. М.], лексичком развитку српског језика допринеће и изворно богатство естетичко-поетичке терминологије Костићеве књиге о Змају. За именовање одређених врста песама Костић ће, на пример, наћи преко тридесет термина" (Поповић 1985: 330).

---

[162] М. Поповић истиче и супротне примере: „Костићеве кованице какве су плетисанка, безњеница, коштаник, нетренка, осамка, залац, сусанак, сусмртица и друге добиле су семантичку вредност и изван његовог песничког контекста" (Поповић 1985: 330).

3. У романтичарском контексту, са Јакшићем и Змајем. Пишући о језику тројице најзначајнијих српских романтичарских песника који су на Радичевићевом трагу (Јакшићу, Змају и Костићу), П. Ивић је констатовао да су они „надвисили све што им је претходило богатијим, разгранатијим језиком. [...] Врло често они су стварали нове речи или су постојећим речима давали нове значењске нијансе. Многе од тих тековина трајно су остале у књижевном језику“ (Ивић 1998: 239). Ђура Јакшић и Јован Јовановић Змај с разлогом су смештени у исти контекст са Лазом Костићем: кованице су им творбено, семантички и функционално сличне, ослоњене махом на вуковски, народни и фолклорни језик. Мотивација за творбу кованица и друге језичке поступке онеобичавања књижевног текста такође им је била иста: „И код Змаја, и код Јакшића, и нарочито код Костића осећа се тежња да се песнички језик подигне на ниво на коме ће свакодневна значења језика почети да ‚клизе’, да се померају и проширују, конкретизују и спиритуализују“ (Живковић 1994: 145).

Нико од великана нашег романтизма није наставио радикалним језичким путем којим је кренуо Кодер. Кодеров утицај који се може наћи у Змајевој поезији пре се може утврдити у у поетичкој мотивацији за творбу кованица, као и у њиховом духу, него у њиховој творбеној структури: „У старијим данима и Змај, као и Кодер, рони у народне легенде и инспирише се паганском прошлошћу. Змајеве кованице, настале у то време, најчешће су кодеровског типа“ (Поповић 1985: 279).163

4. Кључни допринос развоју младог књижевног језика. Кованице романтичарских песника изазивале су доста недоумица у србистици, како у науци о језику, тако и у науци о књижевности. Вредносни суд о њима дуго је полазио са нормативистичког становишта, не са стилистичког. Нису постојали јасни критеријуми шта је заправо кованица164, није било

---

163 На исти начин се може прокоментарисати и следећи цитат: „Ни Л. Костић није остао равнодушан према Кодеровој поезији. У његовим песничким визијама части су митолошки слојеви, као и трагови наших паганских предака. Многе Костићеве кованице су кодеровског типа. И оне су звучно сугестивне, а неке, као и велики број Кодерових речи, доносе на свет нове песничке представе којима су уски постојећи језички оквири“ (Поповић 1985: 279).

164 „*Клим* је без икакве сумње кованица: у поменутој грађи [за Речник САНУ – прим. А. М.] забележена је једино у Мите Ракића (у његовом преводу *Јадника*) и у једној пословици (*Босанска вила* 1887) као и у

нити има довољно релевантних речника српског језика (дијалекатских речника, историјских речника, речника писаца, речника неологизама, речника кованица итд.).165 Такође, у многим студијама нису били видљиви ни дериватолошки критеријуми на основу којих се доносио и вредносни суд о кованицама: „Критичари који су оспоравали значај кованица Лазе Костића тврдили су да оне нису стваране у духу народног језика, док су присталице креативног поступка тврдиле управо супротно“ (Марковић 1986: 150). У овом раду је на више места показано да су и аргументи и контрааргументи у студијама неретко били базирани на тенденциозно селектираним примера, а не на основу читавог корпуса кованица једног песника.166

Временом је, нарочито од студије Владете Јанковића (Јанковић 1969), у србистици нормативистичко питање књижевнојезичке регуларности кованица, ослоњено на првенствено на лексикографски критеријум потврђености у речнику, замењено (лингво)стилистичким питањем њихове стилематичности (као неологизама) и стилогености (као поетизама) (Ковачевић 2012).

Расправе о статусу кованица потиснуле су централно питање доприноса романтичарских песника развоју књижевног језика код Срба. Несумњиво је читава плејада српских романтичара, а Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај и наравно Лаза Костић пре свих, пресудно допринела развоју младог књижевног језика и указала на његове неслућене, и од многих порицане, стилске потенцијале. Са пуно аргумената смело би се тврдити да су управо српски романтичари, уз позније модернисте (Милана Ракића, Јована Дучића, Симу Пандуровића и друге), у песничком свету пресудно допринели афирмацији вуковског књижевног језика.

збирци пословица Моја Медића“ (Лесковац 1991: 73). О ауторству појединих кованица в. и крај цитата из фусноте 2.

[165] Д. Витошевић са правом запажа: „И ко зна шта је све још народ створио а наши учењаци нису стигли да запишу!“ (Витошевић 2007: 100). Примедба не важи само за „народ“, него и за српске књижевнике, научнике, новинаре...

[166] Изузетак представљају лингвистичке студије: Ристић 1969, Ристић 1970, Марковић 1986.

ЛИТЕРАТУРА

Витошевић 2007: Драгиша Витошевић, „Вуков Рјечник и Лаза Костић“, у: Лаза Костић, Допуна Вуковог Рјечника, Београд: Чигоја штампа, 87–111.

Живковић 1994: Драгиша Живковић, Европски оквири српске књижевности IV, Београд: Просвета.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јанковић 1969: Владета Јанковић, Поетска функција кованица Лазе Костића, Београд: Српска академија наука и уметности, Зборник историје књижевности, Одељење литературе и језика, књига 7, 1–81.

Јастребић 1970: Благоје Јастребић, Поетика Лазе Костића, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СРС

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, Лингвостилистика књижевног текста, Београд: Српска књижевна задруга.

Лесковац 1991: Младен Лесковац, Лаза Костић, Нови Сад: Матица српска.

Марковић 1986: Драгица Марковић, „Лингвистичка анализа кованица Лазе Костића“, Прилози проучавању језика, 22, Нови Сад, 145–161.

Мишић 1996: Зоран Мишић, Критика песничког искуства, Београд: Српска књижевна задруга.

Поповић 1985: Миодраг Поповић, Историја српске књижевности. Романтизам. Књига друга, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ристић 1969: Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, Јужнословенски филолог, XXVIII, св. 1–2, 219–320.

Ристић 1970: Ристић, Олга, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, Јужнословенски филолог, XXVIII, св. 3–4, 387–451.

Савић 2010: Милан Савић, Лаза Костић, Београд: Службени гласник.

Христић 2005: Јован Христић, Изабрани есеји, Београд: Српски ПЕН центар.

Шмаус 1965: Алојз Шмаус, „Лаза Костић као магичар звука“, Летопис Матице српске, 395, 108–122.

СТАБИЛИЗАЦИЈА ВУКОВСКОГ ЈЕЗИКА У ДЕЛУ НАУКА О ДРЖАВНОМ ГАЗДИНСТВУ ИЛИ НАУКА О ФИНАНЦИЈИ (1869) ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА

1. Вуковски модел српског књижевног језика током шездесетих година 19. века однео је несумњиву победу на читавом српском језичком простору. Као симболична година озваничења те победе неретко се узима 1868, када је укинута и последња формална забрана употребе Вукове ћирилице у Србији. Павле Ивић период који почиње 1878. године, само деценију удаљен од Вукове званичне победе, оправдано назива „епохом кристализације стандардног језика“ (Ивић 1998: 256–305).

Међутим, језички израз многих српских интелектуалаца током шесте и седме деценије 19. века карактеришу бројна колебања између црта скоро напуштеног доситејевског, тј. максимално србизираног славеносрпског језика, и управо прихваћеног вуковског

књижевног језика. Овакво непреврело стање сасвим је и очекивано будући да су ова два књижевна идиома граматички били веома блиски, док су нарочито у графији, ортографији и лексици били истовремено изразито удаљени.

1.1. Управо из наведених разлога за предмет анализе у овом реферату одабрано је дело писано вуковским језиком, његовим раним научно-публицистичким стилом, објављено непосредно после 1868. У питању је Наука о државном газдинству или наука о финанцији, објављена у Београду 1869. као уџбеник „на употребу ђацима велике школе, који предавања из финанције походе“ (стр. III). Аутор уџбеника је професор наведеног предмета, Чедомиљ Мијатовић. Рођен је у Београду 1842, био је економиста, историчар, државник, дипломата и књижевник, као и председник СКА (1888–1889). Завршио је права на Великој школи у Београду, студирао још у Минхену, Лајпцигу, Цириху и Бечу. Био је шест пута министар финансија и три пута министар иностраних дела.

Аутор уџбеника је, дакле, био изузетно истакнут интелектуалац који је својим научним, политичким и књижевним ауторитетом могао утицати на развојне тенденције језичког стандарда. Несумњиво вуковско опредељење аутора видљиво је не само из његове биографије (романтичар, Даничићев ђак),[167] затим графије, ортографије, лексике и граматике у делу, већ и у исказу из Предговора, утемељеног у економским теоријама на које се позива, али и карактеристичног за позног романтичара[168]: „За доброг и честитог финанцијсту ваља не само дар и не само основно познавање теорије, него још и нарочито дубоко и свестрано познавање народнога живота “ (VI–VII).

За анализу која следи значајно је да је дело писано научно-публицистичким стилом, лишеним било каквих стилски изразито маркираних језичких црта, за разлику од Мијатовићевих књижевних дела.[169] Аутор, додуше, своје дело подводи под „финанцијску књижевност“ (IV), али ту заправо економију третира као књижевност у

[167] У Мијатовићевој приповеци *Старо добро време* негативна особина јунака је да је антивуковац (Иванић 1976: 120).

[168] У књижевности је био „припадник треће романтичарске генерације“, а историја српске литературе памти га по „романтичним историјским повестима писаним према клишеима позног, епигонског романтизма“ (Деретић 2007: 881).

[169] Иако су Мијатовићеви рани романи због језика и стила били хваљени код савременика (Протић 1986: 165), Јован Скерлић без симпатија пише да му је стил био „старински китњаст, цветан и поетичан“ и да се допадао широј публици (Скерлић 1953: 326). Скерлићева оцена данас је општеприхваћена: „Pisao je sentimentalno obojenim retoričnim stilom punim fraza i opštih razmatranja“ (EJ 1965: 103).

најширем смислу, што је данас обично одређено као култура, па тако нпр. истиче и „најзнатнија финанцијска дела у немачкој књижевности“ (15). Додајмо да се дело сматра значајним у области науке о финансијама.170

1.2. Методолошки приступ теми подразумевао је примену проширеног упитника према постојећој обимној литератури о доситејевском језику, пре свега према монографијама о језику писаца, као и синтетичким радовима Љиљане Суботић. Упитником су обухваћене типичне доситејевске особине на различитим нивоима, а њиме се истовремено прави паралела и са вуковским језиком у 19. веку, будући да су издвојене црте углавном дистинктивне. Језик уџбеника сравњен је са савременим књижевним језиком тамо где се одређена Мијатовићева језичка решења данас осећају као архаична.

Акценат у дескрипцији језичких црта стављен је на потврђена конкурентна језичка средства, тј. на примере који илуструју одређена колебања при стабилизацији вуковског језика. Анализом су обухваћене најмаркантније црте на свим језичким нивоима, од графијско-ортографског, преко фонетско-фонолошког и граматичког (морфолошког, дериватолошког, синтаксичког), до лексичког.

2. Типична симболичка обележја доситејевског језика била су славеносрпска графија и морфонолошка ортографија. Њихово напуштање представљало је последњи корак у коначној Вуковој победи. Мијатовић је у потпуности прихватио Вукову ћирилицу са 30 нормираних графема, а придржавао се и већине Вукових правописних решења.

2.1. Ваља истаћи да аутор употребљава и делимично модификовано Вуково решење за вокално /р/ испред вокала добијеног променом /л/ у /о/ у радном глаголском придеву: што је те мисли јаче међу народ распрострьо 14. Графијско-ортографско решење вокалног /р/ у истом периоду могло је бити и другачије, нпр. са апострофом, као у Богишићевом Општем имовинском законику из 1888. (Луковић 2009: 357), али се Мијатовић придржавао Вуковог диграфа, с тим што је уместо дебелог у његовом саставу танко јер.171 Свако

---

170 „Највећи допринос развоју научне мисли у Србији дао је у области науке о финансијама и истор. трговине“ (ЕСН 2008: 646).

171 Диграф са танким јер употребљавао је Јаков Игњатовић, и то чешће него онај са дебелим (Јерковић 1972: 48–49).

друго вокално /р/ Мијатовић графијски не истиче: потрти 354. Славеносрпски манир обележавања вокалности са <ер> сасвим је напуштен, што могу илустровати типични примери: жртвује 134, жртвама 135 и сл.

2.2. Будући да је у књизи присутан необично велики број најразличитијих штампарских грешака, тешко је изнети сасвим поуздане закључке о Мијатовићевој ортографији. Несумњиво је да је он заједно са Вуковом графијом прихватио и фонолошки правопис, али су у штампаном делу присутна бројна колебања. Очекивана је слика да су примери морфонолошког писања карактеристичнији за спој префикса и основе (нпр. подчињена 29, одхрањени 217) него за спој основе и суфикса (нпр. приметбе 50, пловитбена 387). Примери колебања у писању, међутим, могу се наћи у обе позиције, и у различитим фонолошким контекстима. Тако су конкурентни ортографски ликови условљени спојем префикса и основе потврђени у многим сугласничким групама: /дк/: одклонила 53 : откупљена 186; /дп/: предпоставља 234 : претпоставља 235; /зк/: безкапитални 141 : искључност 59; /зп/: изплаћивања 42 : исплаћивање 39; /зч/: разчланимо 149 : рашчисти 106; /зх/: разход 26 : расход 26 итд.

Колебања у писању одликују и примере са спојем основа + суфикс: /гч/: другчије 64 : друкчије 67; /зск/: порезки 213 : среских 70 итд. У групи /стн/ фреквентнији су примери са очуваном групом (користније 312), али колебања између морфонолошког и фонолошког решења има и код писања исте лексеме: местним органима 22, местна гледишта 28, местним границама 28, местној класи 200 : месног [...] значаја 124.

Сличних примера има и у деклинацији, нарочито код именица са непостојаним /а/. У примерима са групом /дц/ потврђено је колебање у оквирима морфонолошког проседеа везано за регистровање једначења по звучности (дохотци 29 : напредци 255), али нема примера са регистрованим губљењем консонанта (*дохоци), док у примерима са групом /тц/ доминира морфонолошко решење (задатци 3, тренутци 3, изузетци 4, Остатци 41, Заостатци 372, издатцима 39, издатци 155...), али су регистровани и далеко ређи примери написани фонолошки (издацима 333, издаци 373).

2. 3. Мијатовић је прихватио и, у другој половини 19. в. све мање спорно, Вуково латинично <j>,172 али је, попут већине тадашњих аутора, имао доста проблема са његовим писањем у интервокалској позицији, па су потврђена и колебања при писању исте лексеме: патријота VI : патриота VI, провизијон 341 : провизиону 342. Поједине речи Мијатовић пише са <j> мимо вуковских начела: индивидуја 52, дванајест 229. Неке, опет, пише без те графеме: кои 292 (: који VI). Етимолошког принципа држи се доследно при писању финалног /j/ у основи испред суфикса који почиње са /c/: финанцијста VI, индустријског 64, финансијских 65, занатлијским 75, историјски 174, лутријски 358.

2.4. Мијатовићево језичко осећање се колеба и када је у питању састављено и растављено писање речи, што карактерише и читаво славеносрпско и доситејевско писано наслеђе: не ће [...] да предузму 92 : неће моћи 5; нај већу 256 : најјефтинији 340. Многе речи које се данас пишу састављено Мијатовић пише одвојено: тај ће за цело знати IV, тај ће на мах опазити VI, с поља и изнутра 1, у опште 9, С тога 10, Ма да 10, на по се 27, У осталом 31, по себице 171... С друге стране, састављено су понегде написани енклитички облици помоћних глагола (моћиће V), а доследно заменичка енклитика њ (Подањ 1, зањ 19, нањ 68, 70, 157). Парадигматски пример са заменицом се, ипак, написан је одвојено: на се 31. Другачије од Вукове и савремене норме Мијатовић понекад пише и речцу не уз глаголе: неналазимо 14, неби 61.

2.5. Мијатовић изузетно често не пише запету при инверзији зависне клаузе: Али почем је наравно дело ово отворено и јавној критици то сам рад да кажем III; Али ко иоле познаје финанцијску књижевност тај ће за цело знати IV итд. При инверзији више зависних клауза у напоредном саставном односу, Мијатовић место запете у два случаја пише две тачке: Ко зна још како финанцијске погрешке могу да нанесу големе штете управ младоме животу државноме као што је наш, и ко зна како се на слабој основи, удареној у младости, пуној грешака, не може дуговечан и јак живот подићи: тај ће на мах опазити VI; Али ако се дуг целисходно употребио, ако доноси сам свој интерес, или другим речма ако је употребом његовом принос народнога газдинства постао већи бар с оноликом сумом колику његови интереси износе: онда очевидно он не пада 336.

---

[172] Пример *Њу-Іорк* 173 вероватно је словослагачева грешка, али и то је социолингвистички релевантан податак.

2.6. Аутор ретко и исту скраћеницу пише на два начина: н. пр. 1 : нпр. 4, што је изузетно често код писаца предвуковске епохе. За разлику од њих, Мијатовић у духу Вукове реформе све позајмљенице пише искључиво без удвојених сугласника: касе 6, интереса 6 и сл.

3. У фонолошком систему Мијатовићевог језика налази се 30 фонема са вокалним /р/, што су карактеристике шумадијско-војвођанског дијалекта. Овај дијалекат одликују и друге особине потврђене у Мијатовићевом делу: екавска база[173], асимилација и контракција вокала[174], недоследно спроведена дисимилација групе /мн/ у /мл/[175] и сл. Сибиларизација је доследно извршена: руци 99, заслузи 222 и др. Поједине особине шумадијско-војвођанског дијалекта и доситејевског језика заслужују посебан коментар.

3.1. Мијатовић готово доследно пише графему <х> тамо где јој је по етимологији место. Па ипак, будући Београђанин, сасвим ретко промичу и облици без /х/: рамању 4, листу „Србски новина“ 62, артије 369. Речи са основом /хапс-/ доследно су написане без /х/: апсеника 26, апсенике 69; апсе 69 (им. у мн.). Појављују се и дублетне форме исте речи: одмах 4 : одма 251. Са друге стране, фонема /х/ потврђена је у лексемама /махна/ (махна 227, 262)[176] и /нахудити/ (нахуди 343)[177]. Нема старе супституције /х/ са /к/ у глаголу /захтевати/: захтева 42, 59. У појединим позајмљеницама нема /х/ потврђеног код многих писаца предвуковске и вуковске епохе: карактера III, историја 8. Супституција са /в/ потврђена је у: дувану 233, руво 292 и сл.

3.2. У језику Мијатовићевог уџбеника постоји велики број позајмљеница. Многе од њих адаптиране су исто као и у савременом стандарду иако се у међу савременицима појављују и са архаичнијим фонетизмом: организам 18, патриотизма 59, буџета 20, пензије 61, универзитети 70, комисије 180, машина 200, регистар 251 и сл. Друге, пак, одударају од

---

[173] С обзиром да је рођени Београђанин, у Мијатовићевом језику нема појединих икавизама типичних за сремски говор и доситејевски језик (уп. *где* 84, 321 и сл.).У једном примеру потврђена је замена префикса *при-* са *пре-*: *у преправности* 116.

[174] Потврђене само у једном примеру: *ко* 73 : *као* 73. У радном глаголском придеву нема потврда.

[175] Према примеру *млого* 98 стоје примери без дисимилације: *множиле* 11, *умножавају* 147. Група /мњ/ остаје неизмењена: *несумњива* 35.

[176] Овај облик, сведочи РСАНУ, потврђен је и код М.Глишића, Р. Домановића и др.

[177] РСАНУ региструје вишу фреквенцију овог облика код хрватских писаца него код српских.

савремених форми: финанција 4,178 десцентрализовања 25, гарантије 32, женијално 64, жардармерију 70, брошире 110 итд. Финална група /-нт/ разбијена је вокалом /а/ у примерима: документат 295, тестаменат 299. О колебању при адаптацији речи страног порекла, не само у ауторовом језику већ и у језику читаве епохе, сведоче и поједини дублети: иншпекције 47 : инспекције 48; бирократија 63 : бирократије 64, бирократија 313; каву 282 : кафу 288; аукторитети 220 : ауторитет 329.

3.3. Код именица изведених од глагола VII Белићеве врсте врло су бројни примери добијени даљинском дисимилацијом или аналогијом: мишлења 6, правлење 27, оделењима 19, живлење 63, наставлења 64, обилазења 85 итд.[179] У многим примерима, међутим, потврђени су дублети, у којима фреквенцијом углавном доминирају облици са дисимилацијом тј. аналогијом: а) поделење 21, 32, 45, 150, 189, 361, поделења 21: подељење 31; б) дозволење 29, дозволења 116, 132, 204, 251 : дозвољења 269; в) применивање 30, 47, 71 : примењивање 8, 31, 244; г) поделивању 31, поделивање 154 : подељивање 39, 189, подељивању 154, подељивања 154; д) определење 193, 243 : опредељењу 169.

3.4. У иницијалној групи /пш-/ доследно је упрошћавање, као и у Вуковом језику (Ивић 1991: 109): шенице 229, шенична 229.

4. У Мијатовићевом уџбенику деклинација и конјугација су новоштокавске. Ипак, на појединим морфолошким особеностима ваља се детаљније задржати.

4.1. Непостојано /а/ недоследно се појављује у ген. мн. именица: патената 132 : код оних газдинства 140. Овај облик именице /такса/ гласи: од такса 74, 123.

4.2. Деклинацију именица сва три рода углавном одликује синкретизам множинских падежа: са слабијим теоретичарима V : по тим правцима 2; занесен добрим жељама VI : по разним државама 5; се служи начелима 7 : о (...) питањима 10, и сл.). Код им. м. р. сасвим су ретки изузеци са наставком -ама у инс. мн. (о регалама 107-108, у промилама 346) и лок.

---

[178] Мијатовић се овде упушта и у етимологију: „Реч 'финанција' прешла је у данашње европске језике из латинскога средњега века у коме је *finativ* и *financia* значила неки дуг новчани“ (4).

[179] Овакви примери регистровани су код многих писаца предвуковске и вуковеске епохе, а потврђени су и у Вуковом језику (Ивић 1991: 136-138).

мн. (на разним ступњама 5). Исти наставак као конкурентан наставку -има, чак и у деклинацији исте лексеме, појављује се код им. с. рода у дат. мн. (поверено лицима VI, Неким лицима 94 : према другим лицама 84, лицама ... даје 246) и лок. мн. (у ... појединим местима 28 : по појединим местама 28). Код појединих им. ж. р. на сугласник место -има јавља се краћи и старији наставак -ма у инс. мн. (другим речма 3, 18, 23...) и лок. мн. (о финанцијским стварма 12).180

4.3. Именица /пут/ основу у множини доследно проширује инфиксом -ов-: путова 26, 65, путовима 27, путови 65, 124.181

4.4. Именице /система/, /пореза/ и /периода/ доследно су женског рода (система посредних пореза V, ваља порезу да плати V, у првим периодама 5), док су /појав/ и /варош/ доследно мушког (с осталим појавима 9, опасан појав 120, већих вароша 229). Именица акциза чешће је форми ж. р. (акциза 249…), али једанпут гласи: акциз 237.

4.5. Деклинација страних властитих имена још увек је представљала проблем српским ауторима, па понекад име остаје индеклионабилно (Француза Жан Бодена 11) или се наставак за облик пише са цртицом (после Тирго-а 14).

4.6. Деклинација заменица и придева у Мијатовићевом језику не разликује се битније од новоштокавске у оквиру шумадијско-војвођанског дијалекта. Енклитички облици лич. заменица у акузативу са предлозима нису неуобичајени, а фреквенцијом одскаче облик /њ/: Подањ 1, зањ 19, нањ 68, 70, 157; на се 31. Лична заменица за 3. л. ж. р. појављује се у дат. и лок. јд. и са партикулом /-зи/: Њојзи је задатак 5, њојзи на преглед 25, на њојзи 74.

Заменица /сав/ у ген. мн. доследно има некадашњи двојински облик /свију/: свију словенских народа IV, Од свију осталих дела 15, скуп свију оних делатности 17... Наставци именичке промене заменица и придева сасвим су уобичајени: без икаква реда 14, неналазимо никаква особита а још мање самостална рада 14, има нарочита несумњива разлога 35 итд. Честа је посесивна заменица за 3. л. /њезин/: идеје њезине 3, правима њезиним 6, ставове њезине 9... Придевске заменице /такав/ и /овакав/ имају три односно

---

[180] Готово идентична слика деклинације именица карактеристична је и за језик предвуковаца, а исто важи и за Вуков језик (Ивић 1991: 117).

[181] Алтернација /о/ : /е/ појављује се само у наставку за облик у једнини (*путем* 120).

две основе: а) /таков-/: таковом 41, такову 121 : /такв-/: таквих 2, таква 11 : /так-/: таких 2; б) /овакв-/: Овакви 23, овакве 42 : /овак-/: оваких 46, оваки 121.

4.7. Морфолошки систем глагола карактеришу дијалекатска сенчења. Тако се у презенту наставак /-ду/ налази на месту наставка /-ју/ код следећих глагола: даду 23, продаду 236; не смеду 116, 122, 235, 259... Врло је фреквентан суфикс /-ава/ и ван инфинитива: не постизава 3, постизавају 22; принуђавају 326. Глаголски прилог садашњи често има некњижевну форму: ослобођавајући 23, предавајући 32, давајући 51, издавајући 57, продавајући 90. Партиципа нема, што је несумњива последица Вукове реформе.

5. На дериватолошком плану видљива је Мијатовићева намера да форсира изведенице са домаћим суфиксима на рачун њихових еквивалената међу славенизмима или позајмљеницама.

5.1. Специфичност језика Мијатовићевог уџбеника представља велики број апстрактних именица изведених суфиксима: а) /-је/, тј. /ње/ и /-ће/: бирање 60, вежбањем 207, Вршење 209, вучења 359, газдовање 2, делање 8, живлеље 63, завођењу 45, укинућем 218...; б) /-ство/: банкротство 366, газдинства 5, конзулства 69, лекарство 70, посланства 69, постојанством 102, рударство 79, уследству 126...; в) /-ост/: излишност 315, индивидуалност 9-10, јасношћу 15, једнакост 21, крајњост 86, лакости 41, либералношћу 15...

Међу именицама са значењем особе доминирају домаћи суфикси: а) /-ар/: главар 38, чувара 93, шумари 93, окнара 100, друмара 125, млинар 156, хлебар 157, месара 200, пивара 200, крчмара 200, апотекара 200, дрвара 200, торбара 205, цигљари 205, надничари 208-209, ситничари 236, винара 245, виноградара 245, кријумчарима 264, магационара 270, лекари 291...; б) /-ач/: набављача 64, предузимачи 64; в) /-ац/: купаца 81, Закупац 85, платац 151, продавац 177, трговац 185, прекупац 267; г) /-лац/: носилац 19, имаоцима 95, возиоци 110, превозиоци 124, вршиоца 209, издавалац 271, доносиоцу 325; д) /-ик/ тј. /-ник/: званичницима 6, привредник 8, начелници 20, повереник 21, пуномоћник 21, апсеника 26, одборник 31 итд.

Домаћи суфикси су готово сасвим потиснули руски и рсл. суфикс /-тељ/ или суфикс грчког порекла /-ик/, потврђен код многих предвуковаца: писац 10 (: *списатељ), владаоца

68 (: *владатељ), критичар IV (: *критик), теоретичара IV, 205 (:*теоретик)... Суфикс /-тељ/ задржан је само код појединих устаљених правно-економских термина (управитељи 20, правобранитељ 21, рачуноводитељи 46182, поверитеља 319). Међу суфиксима страног порекла фреквенцијом се истиче интернационализам /-иста/ (финанцијста VI, рутиниста 5, економиста 14, меркантилисте 57, капиталисте 213), као и турцизам /-џија/ (занаџије 127, кирајџија 196, дуванџије 270, кирицијама 282). Занимљиво је да се управо у турцизмима појављују творбени дублети са конкуренцијом турских суфикса /-џија/ и /-лија/: занаџије 127, 209 : занатлије 204, занатлија 204.

5.2. У многим изведеним придевима на месту данас уобичајеног суфикса /-ски/ стоји конкурентски суфикс: економнога живота 1, органични део 15, климатични одношаји 92, стратегички обзири 117, хемична (...) прерађивања 237...

5.3. Код изведених глагола са интернационалном основом најфреквентнији су они са суфиксом /-ова/ (је репродукује 82, рекомандована 115, апеловати 247, се (...) идентификовала 287, тапетоване 292, кредитује 318, консолидовати 342, организован 340), а има и примера у којима су данас уобичајени конкурентни суфикси страног порекла /-ира/ и /-иса/: формуловати 48, рекламовати 181, контроловати 196, тарифује 287, сконцентрује 325, антиципује 333.183 Међу су глаголи са суфиксом /-ира/ (франкирати 114, експедира 287)184 и /-иса/ (системисати 214)185. Потврђени су и творбени дублети: капитализовао 57 : капиталише 82, рафинира 260 : рафинише 261.

6. Структура Мијатовићеве реченице слична је Вуковој, интонацијска крива већ је потпуно другачија у односу на писце доситејевске епохе. Пажњу привлаче ред речи, реченични кондензатори и појава корелатива у зависносложеним реченицама

6.1. На нивоу реда речи као специфичност честа је интерпозиција енклитике, постпозиција атрибута и финална позиција глагола.

---

[182] Суфикс /-тељ/ у овој лексеми данас је истиснут суфиксом /-ја/.
[183] Уп. и: *капитализовање* 141, *катастровање* 172, *декларовање* 197, *штемпловањем* 272, *конвертовање* 326, *Регистровање* 386.

[184] Уп. и: *експедирање* 285, *сортирање* 287.
[185] Уп. и: *туторисања* 55, *инвентарисање* 85, *бојадисање* 282.

6.1.1. Примери са интерпозицијом су изразито чести у дефиницијама: Државно је газдовање дакле један део државне управе 3, Финанцијска су надлежателства онај део организма 21 итд.

6.1.2. Постпозиција атрибута понегде је условљена контекстом, тј. активирана из стилских разлога: Општина може узети на себе да државне порезе за рачун државни покупи 31. Поред примера са једним постпонованим атрибутом (дело ово III, наука финанцијска IV, брод државни V), чести су и примери са постпонованим посесивом у синтагми са два и више атрибута (Остали народи европски IV, праве потребе народне VI, свакоме рационалном газдинству државном VI, у потоњој радњи својој VII, изјављене целине друштвене 3 итд.).

6.1.3. Глагол у финалној позицији чест је и код предвуковаца и код самог Вука, а и у уџбенику: што истом настаје време у коме нам финанције наше развијати ваља V, јер ће јој само тада добро стање њезиних финанција осигурано бити VI, те да тим сигурније у потоњој радњи својој отаџбини од користи бити може VII, па се и не могу једнострано само на једноме гледишту уређивати 6...

6.2. Фреквентни корелативи зависних клауза показују да се стилска углађеност још увек не потискује на рачун комуникативне прагматике: кад народ преко свога заступништва одобри неки расход онда управи финанцијској постаје права дужност 38, Где је нужда непосредну управу доменама задржати у руци државној, ту важе ова правила 84...

6.3. Међу реченичним кондензаторима у односу на савремено стање специфична је употреба инфинитива: нужда намиривати јој потребе 10, Право народне скупштине одобравати порезу 36, па и кад би желети било да је круг безкапиталних раденика не плаћа опет не би желети било да рад 219... Конструкција за + инфинитив није потврђена. Глаголски прилог садашњи је фреквентан (До начела, по којима радећи финанција избегава ту опасност, наука финанцијска долази ослањајући се 6), али нема потврда за партиципе.

7. У Мијатовићевој лексици поједини славенизми и турцизми очували су се у функцији термина, али је видљива тенденција ка њиховом потискивању домаћим лексемама. У језику уџбеника чести су и контактни синоними.

7.1. Славенизми имају и своју стилску функцију, као у примеру лексеме /цел/: Ово ће дело одговорити цели својој VII, (12, 20, 22); у колико се то с овом цељу слаже 12. Појављују се и у устаљеним изразима, нпр. „од чести“, са значењем ’делом’: што се она бар од чести и на посредне порезе удара 30; уврштују се од чести у регале (...), од чести у начине 102; од чести је у рукама државе а од чести је у рукама приватних 237. Ипак, најчешће су у питању стручни термини: Три особита круга делателности 3, (16, 17, 27, 130; 2б), делателан члан 30, финанцијска надлежателства 18, трговачно надлежателство 373; касначејство 373 : Казначејство 384; јавних зданија 26; чина или званија 132; Акт којим држављанин изјављује да је готов извесну суму држави да позајми јесте уписанија 345, прибор војени 66, војена школа 69, Министарство војено 370, под казан 197, следователно 215. Потврђени су и славеносрбизми (хибридне лексеме): изображења 32, изображавање 70, изображавањем 207; Помоћи и благодејања 384.

7.2. Домаћим речима, међутим, истиснути су многи постојећи славенизми: Предговор III (: *Предисловије), књижевност IV (: *књижество), отаџбини VII (: *отечеству), писац 10 (: *списатељ), према користима које ко од државне управе ужива 13 (*полза); историјског 12 (: *историческог), физиологички 217 (: *физиологически), човечанског живота 18 (: *человеческог)... Мијатовић доследно употребљава префикс /са-/ (савршен 178, Савршено V, 27, савршенија 2, саветовања 20, савет 69, Садрж. IX, савест 44, саопштавање 111, састављеног 191, састављање 218, савез 369), као и облике са /ћ/ и /ђ/ (просвећенијих 11, грађана 31, принуђена 322). Потврђени су и следећи народни облици: чланови 22, 69, тачно 46, цркава 76.

7.3. Међу позајмљеницама посебну пажњу привлаче турцизми (ђубре 88, цигљанама 199, ракија 257, амбари 286 итд.), очувани и у стручној терминологији: Кулук 126, бакала 200, калфе 205, ђумрук 284, еспап 284, амбарина 286, ђумручнина 378... Искључиво стилско варирање, у потпуно истом контексту и са потпуно истим значењем, потврђено је у примерима: ћуприје 124 : Мостови 128. Диференцирано је значење у примеру: издржавање друмова и путова 26. Турцизми се појављују и у контактним синонима: крчмама (механама) 251; сукна (чохе) 283.

Лексичка колебања и просветитељска тенденција оличени су у бројним контактним синонимима: практичар (рутиниста) 5, уређење (организацију) 16, делателности (функција)

16, управе (дирекције) 19, поквареност (корупција) 60, препорађа (репродукује) 82, наставлења (инструкције) 84, јавној неограниченој дражби (лицитацији) 86, мањак (дефицит) 101, рибарски (аласки) 105, поштарине (порто) 111, поштанских појасева или кругова (рејона) 112, марке (stamps) 113, унапред платити (франкирати) 114, забележена (рекомандована) 115, месног (локалног) 124, такса на друмове (попутине) 124, препроизводње (репродукције) 150 итд.

8. Мијатовићев језик уџбеника, показала је анализа, од чистог вуковског модела углавном одступа само у ретким примерима морфонолошког писања и чувању појединих лексичких славенизама, углавном у терминолошкој служби. Колебања су, међутим, још увек присутна у ортографији (графема <j>, састављено и растављено писање речи, скраћенице, запета), фонетици и фонологији (статус /x/, адаптација позајмљеница), морфологији (Д-И-Л мн. именица) и дериватологији (творбени дублети).

ИЗВОР

Чедомиљ Мијатовић, Наука о државном газдинству или наука о финанцији. По Лоренцу Стајну и другима, Државна штампарија, Београд, 1869.

ЛИТЕРАТУРА

Деретић 2007: Јован Деретић, Историја српске књижевности, Београд: Sezam book.

EJ 1965: Enciklopedija Jugoslavije, 6, Maklj-Put, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

ЕСН 2008: Енциклопедија српског народа, Београд: Завод за уџбенике.

Иванић 1976: Душан Иванић, Српдска приповијетка између романтике и реализма (1865–1875), Београд: Институт за књижевност и уметност.

Ивић 1991: Павле Ивић, О Вуку Караџићу (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том IV, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јерковић 1972: Јован Јерковић, Језик Јакова Игњатовића, Нови Сад: Матица српска.

Луковић 1994: Милош Луковић, Развој српскога правног стила, Београд: Службени гласник.

Луковић 2009: Милош Д. Луковић, Богишићев законик: припрема и језичко обликовање, Београд: Балканолошки институт САНУ.

Милановић 2007: Александар Милановић, „Творбена и лексичка конкуренција у језику Јована Суботића“, Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/1, 257–267.

Протић 1986: Предраг Протић, Сумње и надања, Београд: Просвета.

Скерлић 1953: Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности, Београд: Рад.

Суботић 1996: Љиљана Суботић, „Језик Стеријиних правних списа (Инфинитив – нека значења и функције)“, Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд, 79–84.

Суботић 2004. Љиљана Суботић, Из историје књижевног језика: „питање језика“, у: Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске, 4, Нови Сад, 145–191.

Суботић 2007: Љиљана Суботић, „Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика“, у: Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Лингвистичке свеске, 6, Нови Сад, 240–252.

Ћорић 2008: Божо Ћорић, Творба именица у српском језику (одабране теме), Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКЕ РАЗВОЈНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ТОДОРОВИЋЕВОМ ОГЛЕДАЛУ (1903)

0. О језику и стилу Пере Тодоровића, значајног српског новинара, књижевника и политичара, писано је у више наврата, а сагледани су различити аспекти његових језичко-стилских поступака и у журналистици и у прози.[186] Између осталог, Тодоровић је истакнут и као један од весника књижевнојезичких промена карактеристичних за епоху тзв. „београдског стила“: „Сваком од стваралачких израза, свакој од форми које је користио у Огледалу, фантастичној прози, историјској причи, политичкој и друштвеној историји, Тодоровић је прилагођавао језик и стил, па је Огледало и у том погледу велика ризница. Све те различите форме повезује задивљујућа лакоћа казивања. Карактеристична за Тодоровића уопште, она је објашњавана његовим новинарским маниром. Такво објашњење ослобађало је обавезе да се Тодоровићево писање узима сувише озбиљно. Међутим, у Тодоровићевом језичком богатству, у кристалној јасноћи, читљивости и лепоти свега што је написао, налазе се темељи онога што ће се, неколико деценија после победе Вукове реформе, назвати београдским језичким стилом“ (Перовић 1997: 11). Како се из наведеног цитата, међутим, не види нити један лингвистички или лингвостилистички податак у прилог наведеној тврдњи, будући да се суд изводи без језичке грађе и анализе, уопштено и кроз клишее о језичком богатству, кристалној јасноћи, читљивости и лепоти, пред истраживачем развојних тенденција у српском књижевном језику појављују се изазовни задатаци. Под њима подразумевамо покушај да се одговори на следећа питања: а)

[186] Пре свега мислимо на истраживања Душана Иванића, Весне Матовић, Предрага Палавестре, Слободанке Пековић и Миле Стојнић у зборнику *Пера Тодоровић* (Институт за књижевност и уметност, Београд, 1999), као и ставове Антуна Густава Матоша и Слободана Јовановића (в. Милановић 2012).

које су кључне језичке карактеристике наведеног текста; б) да ли се у тексту препознају елементи модернизације књижевног језика карактеристични за епоху „београдског стила“; в) да ли има и језичких црта одбачених у наведеној епохи; г) да ли се савремене и архаичне језичке црте налазе у односу конкуренције или коегзистенције; д) који су узроци регистрованим језичко-стилским поступцима.

1. Огледало је текст тешко одредивих стилских и жанровских карактеристика. У питању су текстови који су излазили у форми часописа, које је тек Латинка Перовић окупила у једну књигу 1997. године. У питању је хибридано штиво које спаја мемоарско исповедање, историографију и новинарство, а књижевни историчари одређују га као мемоарску прозу. Због многих својих језичко-стилских карактеристика, као и због форме публиковања, могло би се третирати и као публицистичко дело. Такав формално-стилистички поступак не чуди код аутора формираних у епохи реализма, у којима су међе између књижевности и новинарства често свесно затиране.

2. Почетком 20. в., у епохи „београдског стила“, строго се инсистирало на нормативности и строгости јавног језика, што се свакако односило и на језик публицистике. Ова епоха заправо представља завршни период шире, назване „епохом кристализације стандардног језика (1878–1918)“ (Ивић 1998: 256–305). Процес кристализације морао базирати на прихватању експлицитне, прописане норме, базиране још увек првенствено на језику престижних писаца. Стога не чуди негативна оцена Тодоровићевог иновативног поступка колоквијализације новинарског језика од стране једног од кључних представника епохе, Слободана Јовановића. Пишући о стилу у Тодоровићевим публицистичким текстовима, конкретно прво подлисцима, а потом и уводним чланцима из Самоуправе, С. Јовановић, између похвала, издваја и једно стилско огрешење: „Његова борба у Самоуправи против напредњака уноси нову ноту у наше новинарство. Дотле, у нашем новинарству царевао је доктринарни чланак, озбиљног, готово поучног тона, без личних елемената, с више или мање апстрактном аргументацијом, пун страних речи и књишких израза, развучен на неколико стубаца. Пера Тодоровић уноси нов тон, нов речник, нову аргументацију. Први пут код њега, новинарски тон постаје неозбиљан, фамилијаран, помало и простачки, – и уз то – јер једно с другим стоји донекле у вези – жив, распуштен, занимљив“ (Јовановић 2005: 169). Несумњиво је да С. Јовановић не би имао превише симпатија ни за колоквијализме у

Огледалу, како оне мање уочљиве за просечног читаоца (нпр. за ово тријестак година 37; за ово двајестак дана 235; на двајестак корака 301, ни тријестак корака 325) тако и оне где се свесно посеже за кафанским или пијачарским тоном, рецимо при селекцији пејоратива за своје политичке противнике.187 Колоквијализација израза појачавана је и разговорном фразеологијом и разговорним обртима, што је нарочито ценио А. Г. Матош (Милановић 2012). Овакав стил, међутим, био је у супротности са стилским карактеристикама епохе, па га нећемо препознати у тадашњој периодичној публицистици.

3. Неретко је истицано да се у епохи „београдског стила“ српски књижевни језик коначно ослободио регионалних наноса и архаичних црта, како из народних говора тако и из славеносрпског језика превуковске епохе. И једне и друге особине егзистирале су у језику српске књижевности и штампе и пред крај 19. века.

Тодоровић је прве публицистичке текстове објавио 1872. године (Булатовић 1999: 325–328), више од тридесет година пре Огледала. У време издавања Огледала већ је језичко-стилски био у потпуности формиран, са устаљеним поступцима и средствима. Очекивано је, отуда, да ће се у његовом језику неретко препознати и језичка патина, застарео израз некарактеристичан за књижевни језик почетком 20. в., нарочито за његову реализацију у престоници Београду, епицентру динамичних језичких и културних промена.

3.1. Несистемски архаичан и колоквијалан фонетизам, стилски немаркиран, најпре је последица Тодоровићеве немарности и писања у журби. То се пре свега односи на његов небрижљив однос према статусу фонеме /х/ у језичком стандарду (сарањен 320, својих великих махна 767 и сл.). Као контратежа, појављују се и архаични примери са хиперкоректним /х/, сасвим страни језичком осећању читалаца у престоници: 3 пуна сахата 39; три сахата растојања 45.188 Архаичност се несумњиво осећала и код облика придева са финалним /-л/: Дан је био ведар и топал 45.189

---

[187] Више о колоквијализацији језика у *Огледалу* в. у Милановић 2012.

[188] Тежња ка хипернормативности везаној за етимологију позајмљеница видљива је почетком 20. в., а и касније, и у језичким саветницима. Године 1931. Д. Костић још увек препоручује употребу облика *сахат*, дајући му предност у односу на облик *сат*: „**сахат = сат; час**; у мн. 5 **сахата, сати**“ (Костић 1931: 186); „сахат (сат)“ (Костић 1931: 239).

[189] У Костићевом језичком саветнику наведеном у претходној фусноти предност се даје облику са финалним *–о*: „**топао** = **топал** стан“ (Костић 1931: 199).

Тек би ваљало проверити, јер још увек нема опсежнијих истраживања у том смеру, да ли су у живом говору почетком 20. в. биле архаичне, односно стилски маркиране, позајмљенице у следећем фонетском облику: дипломацијом 88, куверат 92, кумпанија 581, псевдоним 120, артилериског 258, парфима 701, ресултат 586, 781, 782; Васални 802, биланц 902 и сл.[190] Видљиво је, ипак, да се у многим примерима и код Тодоровића јављају фонетски ликови позајмљеница карактеристични и за савремени српски језик: генијалним 805 (: арх. *женијални), буџетско право 844, буџета 844 (: арх. *биџетски, биџет) и сл.[191]

3.2. Архаични и необични морфолошки облици такође су пре последица ужурбаног писања текста него жеље да се он стилски онеобичи морфостилемама (никад се није одликовао чувањем тајана 228, да клишета за слике даје бесплатно 275, моје топло срдачно поздрављe 298 итд.). У такве облике могао би се убројити и понеки необичан пример неодређеног вида придева (као јаван радник 36).

3.3. Архаизовану боју Тодоровићевим текстовима пре свега даје лексика, често селектирана са намером да се постигне узвишени или патетични тон којим би новинар и политичар снажније агитовао међу својим читаоцима (велика изрезана бела писмена 115, опет се враћа у Србију на стално живовање 85; какве плашње и страхобе муче твоју младу душу 156 итд.) или пак са намером да пластичније дочара локалност одређеног догађаја, при чему активира маркиране турцизме (салаук садашњости 45, абер из Београда 46 и сл.).

3.4. Архаичан је почетком 20. в. био и поступак навођења контактних синонима, карактеристичан подједнако за предвуковску и вуковску епоху, када је статус позајмљеница у књижевном језику још увек био недовољно дефинисан због језичког пуризма. Тодоровић контактне синониме уводи рачунајући на најширу читалачку публику, у којој је свакако било и читалаца којима значење позајмљеница није било познато. У жељи да и њима пренесе потпуну информацију, он посеже за архаичним и неекономичним решењем навођења домаћу или одомаћену реч у постпозицији: док сте још били у

[190] У Ћисаловићевом *Речнику страних речи* дати су следећи фонетски облици ових или сродних речи речи: *дипломација (дипломатија)* (Ћисаловић 1939: 99), *кувер* (181), *псеудоним* (246), *артилерија* (36), *парфем* (221), *ресултат* (258), *вазал* (60), *билансија* (52). У Костићевом саветнику: „**артилерија** – б. н. [боље него – прим. А. М.] *артиљерија*“ (Костић 1931: 41). Генерал Живко Павловић овај војни термин у својим делима употребљавао је оба фонетска облика (Милановић 2011: 118).

[191] Уп. и код Чедомиља Мијатовића: *буџета*, *бирократија* и сл. (Милановић 2010: 195).

емиграцији (изгнанству) 54; Краљ Милан је седео крај камина (оџака) 207; једна мала алузија (наговештај) 273; да тако унифицирамо (ујединимо) 868. Истовремено, то је и просветитељски поступак – читаоци, пратећи Огледало, могу научити речи странога порекла, наведене у загради: То је занос, усхићење (екстаза) 180; после његове оставке (абдикације) 511, комисија (одбор) 815, без Вашега почина (иницијативе) 838, душевно снажних покољења (генерација) 847 и др. Сасвим изузетно, мање познату реч Тодоровић описно дефинише у загради: пиштаљке, с металним дулцом, (онај део што се мође у уста) 342.

4. Наспрам застарелих језичких црта налазе се у Тодоровићевим текстовима оне којима се уклапао у процесе модернизације књижевног језика. Осим у фонетским облицима многих лексема (нпр. уредницима 364) или њиховом морфолошком испољавању (стабилизован синкретизам множинских падежа, дистрибуција инфикса -ов-/-ев- идентична са данашњом и сл.), савремене језичке тенденције код Тодоровића се пре свега огледају у његовом односу према славенизмима. Истискивана већ у Вуково време, а нарочито у стваралаштву послевуковаца, почетком 20. в. лексика црквенословенског или руског порекла, као и она хибридна, славеносрпска, већ се несумњиво перципирала као стилски маркирана. О тој обележености сведочи и употреба славенизама код Тодоровића, будући да је неретко прате маркери попут конструкције тако рећи (он је сурово насртао на ме и тако рећи бацао ме на растерзаније мојим најгорим политичким противницима 133) или наводника (Они су најмудрији и најмоћнији: они су „вездјесушчи“ и свевидећи; они све знају и све могу 580; један попа из „внутрености“ 735). Међу ретким Тодоровићевим немаркираним славенизмима који су данас архаични налазе се лексеме цељ, војна и војени (да достигну још јадније и ништавније цељи 760, крвава војна 805, војену организацију 850, систем војени 853).

5. Стабилизација вуковског модела књижевног језика видљива је и на дериватолошком плану. Многе изведенице које су у претходној епохи имале књишке суфиксе потиснуте су и у Тодоровићевом језику творбеним дублетима, тј. изведеницама са суфиксом карактеристичним за народни и вуковски језик.

5.1. Црквенословенски суфикс -ије тако је потпуно одстрањен, осим у наведеном, стилски релевантном, примеру.

5.2. Исто важи и за рускословенски придевски суфикс -ически. Уз типичне основе (уп. хармонически нпр. у језику Јована Суботића) сада се појављује домаћа синонимна творбена морфема: хармоничну целину 842.

5.3. Суфикс -тељ био је на посебном удару, будући да је у великом броју изведеница замењен синонимним из народног резервоара: -лац -ач и -ац. Ретки примери именица са овим суфиксом код Тодоровића или су стилски, и ортографски (курзивом), маркирани као иронични (господо укидатељи народних светковина 631) или као патетични и узвишени: васкрситељу краљевине српске 931.[192] О још једном примеру активирања изведеница са овим суфиксом биће више речи у поглављу о конкуренцији и коегзистенцији творбених дублета (т. 6.2.5).

5.3.1. Суфикс -лац потврђен је у већем броју изведеница које су у (пред)вуковском периоду имале творбене конкуренте, тј. дублете са суфиксом -тељ. Тодоровић тако доследно користи именице ослободилац (ослободилац Србије 68, ослободиоче 931), победилац (победилац турски 454, победиоци 613, победилац 807), обновилац (обновиоца 482, обновилац 482, обновиоче Србије 931), извршилац (извршилац закона 533, главни извршиоци 590), а потврђене су појединачно и многе друге изведенице са истим суфиксом (осниваоца династије 404, познаваоци пића 420, слушалаца 488, без икаква оружана пратиоца 502, спасиоце Отаџбине 585, носилац тога програма 842).

5.3.2. Суфикс -ач, такође народни и вуковски, доследно је селектован у примеру који је у претходној епохи имао творбени дублет са суфиксом -тељ: васпитачи 343, васпитач 470.[193] Није редак, додајмо, и у многим другим изведеницама: тумачи и оцењивачи 580, њених помагача 714, међу уговорачима 800 итд.

5.3.3. Непотврђена је код Тодоровића и лексема списатељ, на њеном месту је творбени дублет са народним суфиксом -ац: његовога писца 288.

6. У многим примерима, међутим, у Тодоровићевом језику потврђена је конкуренција облика, условљена првенствено ауторовим језичким колебањима, али и коегзистенција

---

[192] О конкуренцији суфикса *-тељ* и *-лац* доста је писано у србистици. В. Ћорић 2008: 223.

[193] У именици *васпитач* видљиви су и српски фонетизам префикса и српски суфикс. Исти фонетизам суфикса, народни а не архаичан славеносрпски, редован је и у другим примерима: *васпитамо* 562, *васпитање* 475, 563.

облика, условљена стислком потребом да се избегне монотонија понављања. Конкуренција и коегзистенција облика нарочито на значају добијају у епохи „београдској стила“, када се књижевни језик истовремено модернизује и стабилизује.

6.1. Конкуренција фонетских облика потврђена је у многим позајмљеницама, што показују следећи примери.

а) пензионари 95, пензији 269 : пенсији 123, пенсије 215, 844, пенсији 324, пенсионаре 873, пенсионари 874, пенсионарски 873, пенсионовања 919;

б) фантасије 232, 577, 686 : фантазија 599;

в) милијуна 182, милијуни 182, милијунарку 459, 471 : три милијончића 701;

г) комендијање 581 : терати комедију 740;

д) клањали се по свој Јевропи 611 : цела Европа 701; како ће бар приближно личити на јевропске листове 662 : оде у које европско купатило 791; разних фабрика европских 799 итд.

6.2. Док примери конкуренције фонетских ликова никако не могу бити стилски релевантни, потпуно је другачија ситуација са коегзистенцијом творбених дублета, условљеном искључиво ауторовом тежњом да се избегне понављање истих лексема у блиском контексту. Број примера, чини нам се, то недвосмислено доказује.

6.2.1. Стилски мотивисано активирање дублета владар и владалац доказују два примера: И тако, за 52 године мога живота, ја сам запамтио владавину четири владара из дома Обреновића и два владара из дома Карађорђевића! За пола века изменило се на престолу Србије 6 владалаца 302; Ви хоћете, Величанство, да будете строго уставан владар, какви су данас готово сви други владари јевропски, сем Руса и Турака. То ми можемо не одобравати, али најпосле, кад сте се Ви као владалац решили, да многа своја права уступите народу, онда против тога не можемо ништа имати 220–221.

Чини се да је облик владалац код Тодоровића, барем на основу његове фреквенције ван контекста са понављањем лексема, стилски необележен: спомену слаба владаоца 70, додир с владаоцем земаљским 126, где је владалац човек млад 126, два наша последња владаоца

из дома Обреновића 134, Нигде владаоци не руководе сами 171, увреде владаоца 239, улогу чисто уставна владаоца 220, владалац српски 224. Конкурише јој ређе, међутим, и творбени дублет (да младога владара отуда доведе у отаџбину 315), који се чак у једном примеру из стилских разлога интензификације атрибута понавља (Други владари не чине, али српски владар то мора чинити 96).

6.2.2. На парадигматски начин Тодоровић је на малом растојању у тексту активирао и деминутиве са синонимним суфиксима -чић и -ац у примерима шипарац и шипарчић: а ја лепо и јасно угледах пред собом пуначка, лепушкаста шипарца, како искочи из кола, а неприхвати руку, коју му пуковник Жабарац бејаше пружио. Сишавши с кола, пуначки шипарчић застаде за тренутак пред капијом 319. Потом се, нешто касније, један од дублета у истом тексту понавља: загледајте добро овога шипарчића 322.

6.2.3. Активирање творбених дублета може допринети и поступку актуелизације управног говора у дијалогу саговрника са различитим језичким навикама: Што ће нам ова пијанчура?!... Одбите га – шану један. Е... е... е!... Ти га већ направи пијандуром 738–739.

6.2.4. Високи и нижи стил Тодоровићевих текстова такође се могу регистровати и по селекцији творбених дублета, при чему је за виши регистар предвиђено званично, црквенословенско именовање верског празника, а за нижи – народско: ево где данас светли дан Рождества Христова дочекујем у изгнанству и туђини 373 : да достојно може дочекати сутрашњи велики дан светла Рођења Христова 366.

6.2.5. Чини се да конкуренција облика читатељ и читалац нема дубљу стилску мотивацију, већ почива на једноставној ауторовој намери да високофреквентне лексеме варира: читатељима 289, читатељи 297, 568 итд. : читаоцима 35, 290, читаоци 35, читаоце 663 итд. Активирање именице са књишким суфиксом -тељ овде је дакле директна последица коегзистенције творбеног дублета, или пак тежње да се створи еуфонична парна конструкција: свима пријатељима и читатељима 298.

6.2.6. Чак и појмови сасвим ниске фреквенције код Тодоровића могу бити именовани дублетима, као у случају пара историк и историчар, у којем је први члан почетком 20. в. био већ несумњиво стилски маркиран: а за њега као историка нарочито би вредило, да је могао походити и брижљиво разгледати ове царске ризнице 454: како ће се ужаснути

будући културни историчар српски кад стане упоређивати 584.194 Почетком 20. в., па и касније, активирање дублета са истим творбеним моделима и истим суфиксима као у овом примеру није била реткост. На пример, и Милан Савић у књизи Лаза Костић, објављеној 1929. године, практично у истом пасусу употребљава лексеме критик и критичар.195

6.3. На посве истим стилистичким начелима као у случају творбених дублета почива и Тодоровићев поступак активирања лексичких синонима. Примери су и овде бројни, и потврђују чињеницу да је Тодоровић, и поред језичке немарности па чак и аљкавости у многим примерима, истовремено веома много водио рачуна пре свега о селекцији језичких средстава.

6.3.1. Као и поједини Тодоровићеви претхоници и савременици, и он неретко у истом контексту активира синониме историја и повесница, па се на истој, 52. страни могу прочитати две реченице: а) Ствари и факта која ћу овде износити, биће таква, да понешто од њих може имати неке вредности и интереса и за саму нашу повесницу и Стога сматрам за своју свету дужност пред Богом и пред народом, и као свети аманет прошлости пред историјом српском [...]. На основу тона је у обе реченице могло би се закључити да је лексема повесница аутору стилски неутрална, док је лексема историја погоднија за подигнут и свечан тон, наглашен додатно постпозицијом атрибута. Наредни пример, међутим, показује да ове лексеме код аутора немају различите конотације, па их наизменично користи не би ли избегао монотоно понављање: Бар пред повесницом, право је да сваки своје бреме носи. А не бојте се – остаће доста и покојним краљевима! Имају они доста и својих рођених грехова, па би – грехота било товарити им још и туђе на врат. Српска историја пуна је крвавих и страшних призора, где српски владаоци насилно гину, и место владалачке круне, межу на главу мученички трнови венац. Тако је у старој, па тако и у новој повесници нашој 479–480.196

6.3.2. Потпуно идентично коегзистирају и синоними историјски и повеснички, наизменично навођени чак и у истој реченици, и истом новинском тексту: Историско

---

194 Поред лексеме *историк* Тодоровић употребљава и сложеницу *надриисторик*: *тесногруди и улизички надриисторици* 825.

195 Милан Савић, *Лаза Костић*, Службени гласник, Београд, 2010, 129.

196 Исту тезу, чини се, потврђују и примери навођења обе лексеме ван сасвим блиског контекста у којем се понавља појам: *Њина улога у повесници* 445, *у нашој стогодишњој новој повесници* 446 *: праву историју живота и рада ова два краља српска* 447.

провиђење наменило је краљу Александру велику, величанствену и сјајну повесничку улогу. [...] За остварење те велике историјске улоге Вама је, Величанство, потребна и велика снага 839.

Принцип коегзистенције наведених лексема односи се и на однос именица : изведени придев, као у следећем примеру: Ја сам се тврдо решио да изнесем низ дела и догађаја која ће послужити као карактеристика сувремених људи и као повеснички материјал за политику и друштвену историју наших дана 237.

6.3.3. И синониме факат и чињеница Тодоровић активира из истих стилских разлога: да саопштим један историски факат. Што тај разговор иде некоме у прилог, то није моја заслуга, као што не би била ни моја кривица, ако би каква историска чињеница, коју ја изнесем, била некоме неповољна 237. Чини се, ипак, да он међу овим истозначницама осећа и одређену дистинктивну семантичку нијансу, осим ако у питању није само још једна од језичких омашки насталих због журбе: ја сам изнео нека факта и чињенице из прошлости 399.197

6.3.4. Нови пример коегзистенције синонима чини лексички пар новинарство и журналистика: У нашем новинарству има једна врста људи, којима се, говорећи најблаже, мора дати име новинарски кукољ. Ти људи немају у ствари ништа заједничко са журналистиком 660. У наведеном пару, показују други примери употребе у тексту Огледала, стилски је немаркирана у ауторовом језичком осећању домаћа лексема новинарство.

6.3.5. У пару синонима печатати и штампати стилски је маркирана, као већ застарела, прва лексема. Тодоровић ове лексеме не активира у блиском контексту, већ у различитим текстовима Огледала. Као маркирана, архаична лексема печатати врло је ретка: где ћу печатати свој нови лист 345. Основа друге лексеме чешћа је и у глаголима (Ту забелешку ја ћу некада можда моћи да наштампам 621 итд.) и у другим изведеницама (штампарија 466, штампарци 466, штампање 830 и др.).

6.3.6. Посебан пример коегзистенције синонима чини пар лексема сахат и час са значењем ’временска јединица од шездесет минута’. На истој страни текста, стилски

[197] О Тодоровићевој језичкој небрижности в. Милановић 2012.

условљено, појављују се напоредо: Наравно, и синоћ сте опет били и остали 23 сахата? 108 : На ова два изласка отишло је таман 4 часа 108. Архаични фонетизам именице сахат у овом значењу, чини се, додатно појачава њену обележеност, што потврђује и њена ниска фреквенција, јер је необележена лексема час осетно чешћа (да се то десило у 9 часова и 17 минута 327 и др.). Томе доприноси и чињеница да и у значењу 'часовник' Тодоровић употребљава само именицу сахат, па лексема час згодно доприноси и семантичком и стилистичком плану реченица: Било је близу 11 часова и краљ Милан чешће је загледао у сахат 427; Добро, добро, видећемо и то – рече краљ Милан и загледа у свој сахат. Ох, хо! Ово је већ 11 часова 476. Исти поступак Тодоровић понавља не само у истој реченици, већ и на блиском растојању у тексту: Гарашанин погледа у сахат 419 : Било је десет и по часова те исте вечери 419. За потпуно сагледавање семантичког и стилистичког односа између лексема сахат и час веома је битно истаћи да у читавом тексту Огледала нема лексеме часовник, као ни фонетског лика сат.

6.3.7. Коначно, избегавање понављања на блиском растојању постигнуто је и напоредном употребом придева поштовани и штовани у функцији атрибута уз именицу читалац: поштованим читаоцима 35 : штов. читаоци 35; Поштовани [...] читаоци 288 : штов. читаоцима 288. На основу фреквенције ових лексема у читавом Огледалу може се закључити да је Тодоровићу немаркиран био данас архаичан облик штовани (штованим читаоцима 35, штовани читаоци 81 и сл.).

7. О појединим синтаксостилистичким особинама Огледала, попут реда речи и др., више смо писали на другом месту (Милановић 2014). У контексту књижевнојезичких промена на синтаксичком нивоу у епохи „београдског стила", овде ваља истаћи да се и Тодоровићева зависносложена реченица, као и код других књижевника и новинара, полако ослобађа корелатива, за шта ћемо навести само један пример. Уз зависне временске клаузе у инверзији, са везником када, корелативи су све ређи: Када је кнез изашао из пароброда, ја сам тада био заузео „ложу" на једном багрену 319; Кад ово угледа света, онда ће се знати 628. Наспрам оваквих Тодоровићевих примера, који су били сасвим уобичајени и у предвуковској и у вуковској епохи, велики је број оних без корелатива, далеко ближих данашњем језичком осећању: Када су кнежева кола тамо стигла, ја сам већ био ту 319; Када је пуцањ одјекнуо, ја сам одмах погледао у сахат 327; Кад угледа краља,

он брзо скочи, а кад виде и мене с краљем, он се чисто забезекну 464; Кад бих тако мислио и осећао, не бих се ни упуштао у оваке разговоре 574. Чак и у сложенијој и компликованијој зависној конструкцији у инверзији, што је раније био чести узрок активирања корелатива, главна Тодоровићева клауза је без њега: Кад сам им приметио, да су бројно слаби у народу, да сами не би могли владати, они су ми одговорили 895. Наравно, на основу доброг језичког осећања и овде је Тодоровић препознавао примере у којима је корелатив практично неизоставан, као у следећем примеру: Где је машинска производња толико надмашила ручну, алатску производњу, да јој ова никако не може конкурисати, ту треба тежити да саме дотичне занатлије подижу своје акционарске повлашћене фабрике 862.

8. У закључку ваља нагласити да је Пера Тодоровић био истакнути политичар, примећен књижевник и несумњиво престижан новинар који је снажно утицао на језик и стил својих савременика. Текст Огледала показује истовремено и врлине и слабости Тодоровићевог језика и стила, али и да се аутор на крају своје каријере полако укључивао у књижевнојезичке токове модернизације новинарског израза. Тодоровићеву тежњу ка модернизацији израза пре свега треба препознати у:

а) ослањању на фамилијарно и колоквијално у циљу постизања стилског ефекта аутентичности, што је било неприхватљиво код нормативиста у епохи „београдског стила“;

б) навођењу славенизама углавном само у хумористичком и иронијском контексту;

в) стилски функционализованој коегзистенцији архаичних и савремених облика, чиме се превладавала монотонија условљена понављањем лексема;

г) стилски нефункционализованој конкуренцији облика због колебања при селекцији у „непревреле“ епохи са нестабилизованом нормом, будући да су у језичком осећању Пере Тодоровића, као старијег говорника, још увек поред новијих постојали и старији, потиснути облици.

ИЗВОР

Пера Тодоровић, Огледало: зраке из прошлости (прир. Латинка Перовић), Београд: Медицинска књига – Медицинске комуникације, 1997.

ЛИТЕРАТУРА

Булатовић 1999: Бранка Булатовић, „Пера Тодоровић у Враголану 1871–1872.“, у: Пера Тодоровић (ур. Весна Матовић), Београд: Институт за књижевност и уметност, 325–328.

Ђисаловић 1939: Веселин Ђисаловић, Речник страних речи, Нови Сад.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 2005: Слободан Јовановић, Портрети, Београд: Политика.

Костић 1931: Д. Костић, Није-него. Речник колебљивости у књижевном језику и правопису, Београд.

Милановић 2010: Александар Милановић, „Стабилизација вуковског језика у делу Наука о државном газдинству или наука о финанцији (1869) Чедомиља Мијатовића“, Научни састанак слависта у Вукове дане, 39/1, 191–201.

Милановић 2011: Александар Милановић, „Језик и стил Живка Павловића“, у: Живко Павловић, генерал и академик, Смедеревска Паланка, 115–126.

Милановић 2014: Александар Милановић, „Стилски валери у Огледалу Пере Тодоровића“, у: Пера Тодоровић – нови (п)огледи: политичке идеје и књижевно-публицистичко дело (ур. Весна Матовић и Бранко Златковић), Београд – Смедеревска Паланка, 173–204.

Перовић 1997: Латинка Перовић, „Предговор“, у: Пера Тодоровић, Огледало: зраке из прошлости, Београд: Медицинска књига – Медицинске комуникације.

Ћорић 2008: Божо Ћорић, Творба именица у српском језику, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

СТИЛСКИ ВАЛЕРИ У ОГЛЕДАЛУ ПЕРЕ ТОДОРОВИЋА

1. Пера Тодоровић, публициста, политичар и књижевник, у својим најбољим текстовима значајно је допринео развоју српског књижевног језика у 19. веку, нарочито развоју публицистичког функционалног стила и његовог новинарског подстила. То му је признавао и Антун Густав Матош, који је нагласио Тодоровићево захватање из непресушног фолклорног језичко-стилског резервоара којим је богатио новинарски исказ: „Стил Пере Тодоровића је једар, кратак, јасан; класичан новинарски стил. Тај новинар умио је пословичким говором, народном фразеологијом приказати и протумачити најпримитивнијем читаоцу најзаплетеније политичко питање и најзакучастији економски проблем. Тако пишу они који знају о чему пишу“ (Матош 1973: 243).

У односу на садржински аспект Тодоровићевих књижевних критика, Слободан Јовановић је похвалније писао о стилском, истичући лексичко богатство, течност и јасноћу излагања, као и ефектна поређења: „Ако је наша публика узимала Тодоровића озбиљно као критичара, то је било због његовог стила и његовог полемичког темперамента. Међу ондашњим писцима Тодоровић се доиста истицао као стилист. Имао је богат речник; писао врло течно, местимице с ораторском ширином; био увек јасан и разговетан, иако не увек прецизан; неки пут доста срећан с популарним упоређењима; уз то један тон жив, одрешит, и одважан“ (Јовановић 2005: 166–167).

Исти значај Тодоровићевог језика и стила препознају и данашњи проучаваоци његовог дела, попут Душана Иванића: „По својим основним својствима, дакле, оваква употреба језика несумњиво је кључни догађај у српској новинарској, па и књижевној пракси друге половине 19. вијека“ (Иванић 1999: 313).

1.1. И поред бројних похвала на рачун његовог језика и стила, одувек су кроз хвале пробијала и указивања на животне околности које су Тодоровића ометале да се и као књижевник и као новинар изрази још стилизованије, на шта је међу првима скренуо пажњу Слободан Јовановић: „Знао је лепо српски, имао стила, био рођени приповедач, коме само прилике нису дале да се развије“ (Јовановић 1991: 314). Узрок Тодоровићевом недостизању стилских врхова српске реалистичке књижевности, па и публицистике, углавном је проналажен у његовој хиперпродуктивности.198 Из ње је произилазила, како би рекла Весна Матовић, и „језичка и стилска немарност“, сагледана и из угла жанровског одређења Тодоровићевих текстова: „Тодоровићу је иначе недостајала списатељска дисциплина, а животни догађаји су га онемогућавали да његов књижевни дар дође више до изражаја; брзина писања и недовољна усредсређеност на један жанровски облик, језичка и стилска немарност имали су негативније последице на његову фикционалну него на документарно-уметничку или публицистичку прозу“ (Матовић 1999: 153). Исти атрибут, немаран, при опису Тодоровићевог писања употребљава и Предраг Палавестра, додајући и друге стилске мањкавости при изношењу суда како „лак на перу и неуморан у

[198] „Писано дело Пере Тодоровића обимно је и веома разнолико. Сабрано, једва би стало у тридесет томова, а обухвата, поред дневничке и мемоарске прозе, романе, путописе, књижевнотеоријске и критичке текстове, преводе, публицистику“ (Матовић 1999: 149).

писању које му је свагда ишло од руке, па зато ваљда никада није имао воље и времена за измене и поправке, Тодоровић је у писању знао да буде немаран и произвољан, јевтин и патетичан, баналан и сасвим тривијалан, пун општих места и празног реторичког хода“ (Палавестра 1999: 167).199 Тодоровићеви романи су, истиче Слободанка Пековић слично као и П. Палавестра, „патетични“ и „аљкаво писани“, а при томе њихов аутор „често употребљава клишее“ (Пековић 1999: 282). Чини се да не треба бити преоштар када се суди о Тодоровићевим ситнијим огрешењима о језичку правилност. Павле Ивић је исто запазио чак и у стваралаштву Јована Скерлића, правдајући грешке ноншалантним односом појединих образованих људи у тадашњој Србији према језику, и то оних који су се превише ослањали на сопствено језичко осећање (Ивић 1998: 270).200 Стереотипност и шаблонизованост израза не почивају, међутим, на журби, већ представљају новинарски манир заснован на рутини у коју журналисти, пишући много, временом неретко неосетно улазе.

1.2. Са академске позиције једног од најистакнутијих интелектуалаца у епохи тзв. „београдског стила“, у којој се строго инсистирало на озбиљности и нормативности јавног језика, Слободан Јовановић је уочио још једно стилско огрешење у Тодоровићевим публицистичким текстовима, конкретно прво подлисцима, а потом и уводним чланцима из Самоуправе: „Његова борба у Самоуправи против напредњака уноси нову ноту у наше новинарство. Дотле, у нашем новинарству царевао је доктринарни чланак, озбиљног, готово поучног тона, без личних елемената, с више или мање апстрактном аргументацијом, пун страних речи и књишких израза, развучен на неколико стубаца. Пера Тодоровић уноси нов тон, нов речник, нову аргументацију. Први пут код њега, новинарски тон постаје неозбиљан, фамилијаран, помало и простачки, – и уз то – јер једно с другим стоји донекле у вези – жив, распуштен, занимљив“ (Јовановић 2005: 169). Иако није без похвала, чини се да је кључна у изнесеном суду ипак реч простачки (ублажена прилогом помало), јер је радикалнија колоквијализација јавног језика почетком 20. в. још увек била неизоставно жигосана, а критичари a priori нису желели чак ни да покушају да одреде

---

199 П. Палавестра у истом тексту ставља и друге стилистичке замерке, да је Тодоровић „непотребно распричан, расут и неуједначен, како у приступу теми тако и у стилу казивања“ (Палавестра 1999: 167).

200 За Скерлића Ивић вели: „Пишући много и брзо, он није имао времена ни воље да обрати пажњу на језичку правилност. Њему су промицали некњижевни облици из разговорног језика“ (Ивић 1998: 269–270).

узроке таквим стилским поступцима у публицистици. Па ипак, позитивне ефекте таквог стилистичког поступка С. Јовановић, без претераних симпатија, луцидно истиче кроз контраст између постојећег књишког и развученог публицистичког стила, који је превладан новим, живим и занимљивим, барем за ширу читалачку публику.201

2. Из свега наведеног намеће се да је питање функционалностилистичког и жанровског одређења Тодоровићевих текстова заправо једно од кључних стилистичких питања на која се мора одговорити при оцењивању њихових стилистичких квалитета. Као плодан и даровит стваралац који се огледао у стилски различитим текстовима и у многобројним жанровима и књижевности и публицистике, Тодоровић се нашао у срећној позицији да стилистичке норме не само поштује и утврђује, већ и превладава. У време када се жанровска норма новинарског стила већ устаљивала и у српском књижевном језику, Тодоровић као да свесно ствара хибридне жанровске облике, превладавајући тиме ограничености правила утврђених у пракси. В. Матовић већ је констатовала да се код Тодоровића практично ниједан од „жанровских облика не јавља у чистом виду. Публицистичке јединице уклопљене су у мемоарску и романескну прозу које се такође међусобно прожимају“ (Матовић 1999: 150).

У епохи реализма, не само српског, књижевност се веома приближавала новинарству, као и новинарство књижевности, а понекад се та граница и сасвим брисала. То важи и за Тодоровићево стваралаштво: „Публицистички израз Тодоровић је литераризовао, субјективизовао, језички и стилски динамизирао“ (Матовић 1999: 150).

3. Вероватно најбољу потврду за претходно изнесену тврдњу представља Тодоровићево Огледало, текст који је веома тешко стилски и жанровски одредити. У питању је хибридано штиво које спаја мемоарско исповедање, историографију и новинарство, Тодоровићево „најобимније мемоарско дело“ (Матовић 1999: 151), односно „најобимније и најкомплетније дело Тодоровићеве мемоарске прозе“ (Перовић 1997: 8). У њему је описан историјски сегмент развоја Србије дуг тридесет и пет година, омеђен убиствима два Обреновића: кнеза Михаила (1868) и краља Александра (1903). Последња година

[201] То се, уосталом, види и из Јовановићевог закључка: „Према старом доктринарном чланку, Тодоровићеви чланци и подлисци били су истовремено и напредак и назадак; напредак, јер су били популарније и занимљивије писани; назадак, јер је у њима било мање озбиљности, достојанства, и разлога“ (Јовановић 2005: 170).

наведеног раздобља истовремено је и година када Тодоровић почиње да описује и коментарише политичка збивања, спајајући тако историју са садашњицом, дијахронију са синхронијом.

Нову специфичност овог дела представља чињеница да је излазило у наставцима, у форми часописа, а да се први број појавио 10. октобра 1903. Већ тај податак текстове Огледала и формално приближава публицистици у њеном најтипичнијем виду. Ови текстови су, међутим, садржајно и облички неретко међусобно веома удаљени, и њих – као и Тодоровићеве романе (Матовић 1999: 152) – одликује „морфолошка разноликост и хетерогеност".

Поједине стилске специфичности овог мемоарског дела већ су истакнуте у литератури, нарочито увођење форме тзв. историјске приче, што је прва подвукла Латинка Перовић.202 Већ само Тодоровићево одређење ове форме указује на спој историографије и књижевности: „Кад у историској причи не би било ничега истинитог – она не би била историска; а кад би у њој било све истинито, она не би била прича већ историја" (796).203 Историчари књижевности зато су с правом инсистирали на поетичком значају појаве форме историјске приче,204 али је она несумњиво значајна и из стилистичког угла.

Иако су Л. Перовић и В. Матовић уочиле и добро анализирале срећан спој историографије и књижевности у Огледалу, остало је доста простора за анализу публицистичких стилских елемената у овоме делу, као и простора за његово контекстуализовање у ширим књижевнојезичким оквирима, будући да је настало у епохи тзв. „београдског стила", када се модерни српски књижевни језик коначно уобличио.

4. Тодоровић је експлицитно истакао и функцију Огледала („Огледало" ће, дакле, бити жива историја наше прошлости, и то у први мах онога доба, које обухвата десетогодишњу владавину пок. Краља Александра 43) и очекиваног читаоца (Ви који волите свој српски

---

[202] „У *Огледалу* Тодоровић је врло много користио форму историјске приче, коју је јасно разликовао од историје. [...] На истиниту основу писац је надограђивао своју причу, као и приче које су колале" (Перовић 1997: 9).

[203] Сви примери наводе се према издању: Пера Тодоровић, *Огледало. Зраке из прошлости*, приредила Латинка Перовић, Медицинска књига – Медицинске комуникације – БИГЗ, Београд, 1997.

[204] „Тодоровић као облик приповедања уводи причу, тачније 'истиниту историјску причу'. Ова жанровска промена је са поетичког становишта врло индикативна. Прича попуњава и проширује уско поље историјског факцититета" (Матовић 1999: 151–152).

народ и желите да сазнате многу корисну и лепу истину из наше најновије повеснице, а нарочито из живота и рада краља Милана и краља Александра 448). Иако је појам истине релативизован кроз одређење доминантног жанра историјске приче, а делимично и кроз њено занимљиво одређење (лепа истина), Тодоровић често јасно даје до знања да жели да остави историјска сведочанства, али напоредо са тим он истовремено и непрекидно агитује, користећи сва расположива стилска средства.

Једно од средстава утицања на читаоца је и наизглед спонтани прелазак са ја-форме (Треба да прикажем „Огледало“; треба бар да наговестим читаоцима шта ће им оно доносити 35) на ми-форму (Ради сећања, да ухватимо у „Огледалу“ коју од тих меких и топлих зрака из прошлости 45). Ми-формом аутор текста престаје да буде доминантан, а читаоци се појављују у улози саучесника, готово „коаутора“ текста, а тиме и скривено убеђени у истинитост написаног: Ми смо били вреднији; ми смо неуморно радили 50 пуних дана, дали смо штованим читаоцима 25 свезака „Огледала“ (288).

Истовремено, Тодоровић се непрекидно директно обраћа читаоцима, што је већ запажено у литератури.[205] У Огледалу то чини по правилу узвишеним етикетама, већ од првог текста, у којем варира атрибуте поштовани и штовани уз именицу читалац: поштованим читаоцима 35 : штов. читаоци 35, штованим читаоцима 35; штоване читаоце 39. И у наредним текстовима Тодоровић ће варирати облик атрибута (Поштовани читаоци 156 : штовани читаоци 242, 255; штов. читаоци 274), али и именицу у синтагми: У то име, и завршујући овде овај разговор, ја шаљем свима пријатељима и читатељима „Огледала“ моје топло срдачно поздравље 298. Творбени дублет читатељ, који је већ крајем 19. в. постао архаичан, Тодоровић ређе користи, дајући предност вуковском, модерном облику читалац.

Директно обраћање читаоцу типично је за најпробитачнија, ударна места текста – његов почетак и крај: Поштовани и драги читаоци и пријатељи „Огледала!“ 288; Да, штовани читаоци наши, загледајте добро овога шипарчића 322. Утицај на читаоца Тодоровић појачава тиме што поред директног обраћања у вокативу, и то у нерегким фолклоризованим конструкцијама, употребљава императив: Стога, Србе брате и Српкињо

[205] „Један од његових реторичких клишеа је непосредно обраћање (апелативни говорни чинови)“ (Иванић 1999: 313).

селе! Ви који волите свој српски народ и желите да сазнате многу корисну и лепу истину из наше најновије повеснице, а нарочито из живота и рада краља Милана и краља Александра, пођите слободно и с поверењем за нама, читајте редовно наше „Огледало“ 448; Да, Србе брате и Српкињо селе! Узмите с поверењем у руке наше „Огледало“, читајте га пажљиво, и оно ће вам многе ствари изнети, за које до сада нисте знали 449.

4.1. Поступак директног обраћања у вокативу Тодоровић је оплеменио у тексту Турско-бугарски савез (Из писма једном пријатељу). Читав текст (797-811) написан је епистоларним стилом, са типизираним, клишетизираним почетком и завршетком: Драги пријатељу! ... Пишем ти одовуд са стране о стварима које се дешавају тамо код вас „на Оријенту“.. (797); А сад буди здрав и добре воље, у овим зловољним данима (811). Читалац је сада у позицији да се поистовети са Тодоровићевим имагинарним, неименованим „пријатељем“ којем славни новинар, политичар и писац шаље сасвим присно интонирано писмо, чиме је обезбеђен простор и за скривено убеђивање.

5. Тодоровић се читаоцу приближава, он га везује за себе и своје политичке идеје и исказима сличним здравицама, датим у узвишеном тону најчешће на самом крају текста, где имају најјаче дејство: Слава народу српском, који је дао своју крв и снагу, да мудри вођ могне створити велика и славна дела, из којих је никла данашња слободна краљевина Србија! (813). Тодоровић овде инсистира на патосу, а реторичка средства у оваквим ситуацијама уобичајена су и устаљена, лексика не изненађује јер је пре свега бирана из опробаног резервоара домаћих речи препознатљиве симболике (слава, крв, снага, вођ, слобода и сл.).

6. Разговорна фразеологија складно се уклапа у колоквијални тон за којим Тодоровић радо посеже. Неретко је она готово неприметна будући да је била и остала део свакодневног вокабулара: како, као јаван радник, држим перо у руци (36); где је често и сама глава о кончицу висила (37); које сам [...] преко главе претурио (37); нарочита форма, која неће бости очи (802). Стилски ефекат ових фразеологизама у публицистичком тексту није исувише велики. Свакако су експресивнији они које Тодоровић активира у сегментима текстова са подигнутим или пак ироничним тоном: Данас, кад је на нас зинула хала и

врана (596); А ми? Ми чекамо да нам печене шеве саме падну у уста (811); Човек који Вам ово говори, био је на ситу и решету (840) и сл.

Живописна и духовита поређења Тодоровић ствара и сам, па је у литератури већ запажено да су једна од његових стилских доминанти, али их преузима и из фразеологије: Сви ви остали ишли сте као оно гуске у маглу (577). Фразеологизми тако постају интегративни елемент Тодоровићевог израза и зато су веома ретко маркирани наводницима, будући да се њихово пренесено значење подразумева: Не буде ли тако, онда може на једном „пући тиква“, и тада ће бити парфима да забазди цела Европа (701). Њихово метафоричко значење и значај, међутим, могу бити истакнути и маркером што но реч: Дете се нашло, што но реч, у небраном грожђу, и задуго није могло да се расвести – шта је то управо с њим!.. (481); Али, брзо и ја и сви око мене претворисмо се, што но реч, у само ухо (483). Тодоровић њима као да подвлачи да је изнесено мишљење заправо општенародно, што се може узети и као добар пример суптилне језичке манипулације у новинарству. Поједине фразеолошке конструкције управо се са таквом функцијом смештају и у уста „народа“ и на врх Тодоровићевог агитаторског пера: Да Бог да, али ја то слабо верујем. Ко ће сложити рогове у врећи (189) : Нико није веровао у успех. „Ништа неће учинити!... Ко ће сложити рогове у врећи?“ то је био општи одзив (233).

Тодоровић воли да поентира народном мудрошћу у завршном коментару, дајући тако легитимитет сопственим закључцима путем онога што је већ давно рекао народ: И народ је дивно рекао: „тежи хатар него сила“ (111); Ту се понајвише дешавало оно: „Што на уму, то на друму“, и често најкрупније тајне државне избијале су на улицу онога истога дана, кад се у двору за њих сазнавало (228); Па ипак, и овај почетак живота поучан је и много нам казује, какво је расположење у души народној и чему се можемо надати за будућност. Јер право вели народ: „По јутру се дан познаје.“ (289); Жалећи се дакле сину, ја сам овде управо хтео да прекорем оца, и ту је било оно наше народно: „Мајка ћерку кара, снахи приговара.“ (823). Овим поступком Тодоровић се уклапа у стилске токове фолклорног реализма, који полази „од стилизација ’на народну’, цитата једноставних облика (пословица, шаљива кратка прича, анегдота) [...] до коментара који се служи, нпр.,

пословицом као средством општег мишљења о свијету и о стварима у њему“ (Иванић/Вукићевић 2007: 376).206

Исти стилски поступак Тодоровић приписује и јунацима и ликовима свога Огледала, који неретко у дијалозима – доста патетично и помало неуверљиво – активирају народне изреке и фразеологизме, као и стихове из народне књижевности. Примера је заиста много: Дошао земан да твоме Александру дамо пут – тако поче г. Н* (408); Н* ме пресече: [...] Знаш оно како народна песма вели: „Та да има крила соколова, / Не би перје месо изнијело!“ (408); Тестија иде на бунар док се не разбије [...] – рече Н* намрштено и озбиљно (409); Краљ застаде да малко предахне, па настави живо. Па бар да смо ми Обреновићи фамилијарно јаки, многобројни, већ, што рекао народ: „где је танко ту се и кида“ (422); Краљ Милан се подругљиво насмеја. Ево ти га, на! Дакле, већ у инћар. Баш си прави Србин! Као велиш: „Од инћара нема бољег ћара“! (514); Сан је лажа, а бог је истина – рече Краљ, старајући се да умири Краљицу (794).

6.1. Народна изрека може бити контекстуализована тако што Тодоровић од ње креће да би јој Тодоровић као конкретну илустрацију додао одговарајући актуелни догађај: Код нас постоји пословица: „Свако чудо за три дана!“ „Чудо“ с краљичином фаличном трудноћом трајало је више од три дана, али најзад, и оно се постепено почело стишавати (742). На исти начин Тодоровић поступа и када је публицистички текст исписан у форми писма: Господару! наш народ створио је изреку: „Правда држи земљу и градове!...“ И доиста! Ма како да су велики недостатци савременога културног друштва, оно се ипак држи на правди и поштењу и морало би се срушити, да једног дана претегну супротне особине (826).

6.2. Деконструкција фразеологизма и његово уклапање у текст нови је поступак везан за Тодоровићево активирање народских устаљених конструкција. Фразеологизам тако престаје да буде језичка јединица устаљене структуре, а постаје креативни елемент текста: На г.г. Пашићу, Велимировићу, Вујићу, С. Протићу и осталима таман се испунила она

---

[206] Устаљена конструкција којом поентира не мора бити из репертоара народних пословица и изрека, па Тодоровић текст може завршити и библијском парафразом: *Нека замисле себе у положају краљ Милановом и на његовом месту, па онај, који са поузданошћу сме рећи; „ја бих у таквим приликама био бољи од њега“ нека се први баци каменом на успомену Краља Милана* (343).

старинска мудрост о јами, коју другом копају, па после сами у њу падају (378). Првобитни облик фразеологизма, пословице или изреке на основу Тодоровићевог текста морају се реконструисати, што представља својеврсну језичку игру: Било је дакле и таквих планова, да се брачне несугласице дворске употребе као покривало, којим би се заклонила цела завера. Али мачка је била и сувише велика да би могла стати у џак, па да се тако завезана прода српском народу (671). Овде Тодоровић несумњиво рачуна и на ефекат задовољства код читаоца који је успео да препозна, „дешифрује“ језичку игру: Потпуно разумем, и да Ваше Величанство извини за израз, овде се таман десило оно, што тако лепо бележи она наша пословица о многим бабицама (170). У последњем примеру битно је да се Тодоровић оградио за израз који не сматра стилски адекватним за комуникацију ни са краљем ни са својом публиком (да Ваше Величанство извини за израз), али чија општа прихваћеност и познатост доприноси живости па и духовитости дијалога и његовог описа.

6.3. Потпуно укорењен у српској традицији, Тодоровић избегава да у Огледалу активира француски језик, који је добро познавао и који је у епохи „београдског стила“ имао престижан статус. Супротно општој тенденцији, против такве моде некритичког преузимања из француског језика он експлицитно пише оштрим речима: И како онда жалосно изгледа она твоја јадна фраза француска: „Nous conaissons parfaitment ce wue nous d’sirons“ (577). Неколико страница касније Тодоровић је још експлицитнији: Твој чланак у 22. бр. „М. Журнала“ пун је француских фраза и цитата. Просто се види како си ред по ред пабирчио! Што ће ти то? Што ће ти оне француске фразе и – изреке? Зар не видиш како су вам баш ти француски књижурци памет појели! (583). Све то не значи да Тодоровић свако активирање француске мисли преточене у устаљену конструкцију сматра излишним у српској култури и језику: Зар толика галама за толицку једну ситницу – Tant de bruit por une omelette – што рекли паметни Французи (440).

7. Колоквијалним тоном који је готово увео у српско новинарство Тодоровић је постизао много стилских ефеката. Истакнуто је већ да је оваква промена тона у јавном језику, између осталог, везана и за еволуцију новинарских жанрова, односно стварање хибридних облика на граници новинарства и књижевности, тако типичних за овог аутора. Колоквијализација исказа ради постизања сказа, облик приповедања са актуелизацијом исказа јунака којим се опонаша живи говор, био је, разуме се, сасвим уобичајен поступак

у реалистичкој књижевности, чак постаје „опсесија епохе“ (Иванић/Вукићевић 2007: 357). Одатле, живи говор се сада сели и у новинске чланке, пре свега да би оживео исказ јунака, али и „наратора“ тј. новинара: Јест, проговоримсмо ми, али овако за чашом пива. Кад дође до чега озбиљнијега, онда сви нос у футролу. Сећаш ли се како су се нека и нека господа јуначила приликом женидбе. А кад су се после искупили у Двору, онда туц, муц, па ни један да кресне крају отворено у очи (741). Увођењем колоквијализама наспрам фразеологије из народне књижевности Тодоровић као да је у Огледалу мирио два главна правца реализма: онај отворен према традицији, па зато ослоњен на фолклорну реч, и онај затворен према традицији а отворен према живој пракси и колоквијалном на нивоу израза (Иванић/Вукићевић 2007: 362).

Употреба колоквијализама код Тодоровића нимало није насумична, већ контролисана у тексту и фреквенцијом и позицијом. Тако Тодоровић у неформалном и разговору употребљава, а потом и записује, колоквијализам комшика: ја пођем, и на растанку се нашалим: [...] то ће моја комшика Драга [...] да постане краљица српска (188). Насупрот оваквој употреби фамилијарног облика, када не тежи актуелизацији, он користи нормирани и стилски немаркирани облик комшиница: Драга је била наша прва комшиница у Београду (269); Као прва комшиница, г-ђа Драга Машин чешће нам се обраћала (269); моја прва и најближа комшиница (346). Само једанпут употребиће и трећи облик, комшинка: с оном истом г-ђом Машин, која је тако дуго била наша блиска комшинка (272).

Разговорни израз је код Тодоровића, дакле, пажљиво биран и условљен стилским функцијама, он није плод језичке немарности или аљкавости. Управо ту чињеницу Тодоровић понегде наглашава увођењем већ поменутог комуникацијског маркера што но реч, који користи и при навођењу народне фразеологије: Али, Обреновићи нису имали истинских пријатеља и њино велико имање отишло је што но реч „за бабину душу“ (425). Тако и народски изрази код Тодоровића добијају исту функцију као и фразеологизми: да кроз језичко поистовећивање са просечним говором читаоце придобије за сопствено мишљење

7.1. Осим што је овакав стил био нов, другачији од устаљеног, жив и близак „стандардном“ читаоцу, омогућавао је Тодоровићу и да кроз депатетизацију описа

трагичних догађаја истакне бруталност људских поступака: ти исти људи тебе, последњега Обреновића уцмекали су и искасапили те као последње марвинче! (51). Употребом жаргонизама (уцмекати) и руралних поређења (искасапити као последње марвинче) Тодоровић је подвукао нискост и анималност завереника, а контрастом између краља и марвинчета заокружена је упечатљива језичка слика. Лексемама из свакодневног говора Тодоровић је у парадигматским ситуацијама неутралисао реторичност, од које се као реалиста желео одмаћи.

7.2. Активирањем колоквијализама Тодоровић постиже и ефекат аутентичности својих описа. Он неретко опонаша говор „обичних“ људи ради уверљивости: Овоме народу треба старешина, треба му „комендат“ (69). То нарочито често чини у управном говору, при навођењу дијалога: Бога ти, Перо, знаш ли ти руски? Знам. Знаш добро? Жестоко!... (88). Разговорни, непреправљени облик управног говора доприноси његовој актуелизацији, читалац је готово уверен да слуша разговор, да не чита речи одштампане на папиру: Сасвим друкчије било је држање преосвећеног владике. Он рече безбрижно: Нема од тога ништа! Све је то лук и вода!

7.3. Такође, на активирању колоквијалних израза понекад почива и фигуративност Тодоровићевог језика. То првенствено важи за хумор и сатиру: Мора бити да нисте мировали и да сте ногу кретали и заморавали. Или, чисто српски речено, мора бити да сам ногу „штрапацирао“ је л те, г. докторе? (106). Одређивање глагола штрапацирати као „чисто српског“ морало је насмејати читаоце, нарочито у епохи у којој је према сувишним германизмима пуристички била настројена читава српска филолошка елита.

И ирониja, тако блиска и Тодоровићевом духу и реалистичком стилу (Иванић/Вукићевић 2007: 355), често бива исказана тоном сасвим супротном од књишког: а 6. марта „душа Самоуправе“ већ је улетела у бајбок (120); Нека је аирли и са срећом! Наше „Огледало“ јуче сефтеисало: прва забрана већ је ту!... (137).

7.4. Колоквијални тон оличен у бројним пејоративима постаје и језичко средство агитације и политичке борбе. Као бескомпромисан полемичар, Тодоровић радо посеже за погрдним лексемама распрострањеним у народу, а непримереним јавном језику: А какав је П. задрибалта, он је у стању и тако што да стави на хартију (83); бездушне политичке

шићарџије и ветропири (200), Све остало прекрила је непрегледна маса новајлија и пришићелдија, ускока и уљеза, политичких врдаља и шарала (375); нашао се неки удворички тутумиш (403); ово грешно тењезгање, скањерање и празно зазјављање (548); Тако је створен овај грдни зарозак, коме се не зна крсна имена (549); пусти ћалови политички (594) и сл.

8. Погрешно би, међутим, било закључити да је Тодоровићев стилски опсег везан само за фолклорни и фолклоризовани изражајни репертоар са једне, те колоквијални израз са друге. Њему је стало, речено је већ, да напише причу, а бројним поступцима поетизације управо тај циљ и постиже, уклапајући своје текстове и у актуелни књижевни контекст. Тодоровић, наиме, посеже за многим стилским поступцима карактеристичним и за сентименталистичку и за романтичарску прозну књижевност. Иако базиране на различитим типовима књижевног језика, славеносрпском и вуковском, лиризација, патетизација, експресивност и фигуративност повезују стилске формације сентиментализма и романтизма. Мада укорењен у релаистичкој традицији, све наведене стилске компоненте препознају се и у Тодоровићевом језику.

8.1. Паралелизам је једно од Тодоровићу омиљених синтаксостилистичких средстава, и представља основно конститутивно начело многих реченица, параграфа и пасуса: Тамо, у Кошутњаку, пре 35 година убијају и безбожно мрцваре једнога владаоца и једну жену. Амо, у Београду, после 35 година опет убијају и безбожно мрцваре једнога владаоца и једну жену (307). Подједнако препознатљив и код писаца предвуковске, класицистичко-сентименталистичке, епохе и код ватрених вуковаца, па и самог Вука Караџића, као и код оних који су из једне позиције прешли на другу (Јована Суботића, нпр.), синтаксички паралелизам се може оценити заправо као једна од стилских доминанти у читавом 19. веку, без обзира на тип књижевног језика којим су писали.

8.2. Својеврсно средство стилизације представља и удвајање субјекта: Моја искрена суза, која са срца потиче, то је све, што ја имам и могу!.. (100). Поступак понављања субјекта најчешће је последица других поступака: низања конструкција у функцији субјекта и понављања лексема, чиме се постиже узвишенији тон, али и ствара гломазна, предугачка реченица, у доброј мери неподесна за новинарски (под)стил: А овај општи одзив, ово удружено погледање на српске официре, ово једнодушно очекивање да у једном опасном

и тегобном тренутку отуда помоћ дође, све то најбоље сведочи, како српска војска, како српски официри високо стоје у очима српског друштва и српског народа (200). Посебно је занимљив атипичан пример у којем је низање идентичних конструкција са поновљеном главном речју (оличење) Тодоровић додатно маркирао изостављањем одговарајућег интерпункцијског знака: Оличење државе и државне власти оличење закона и законске заштите оличење онога добра, оне моћи и благослова, што га држава и Господар земаљски дају народу, све то за народ је скупљено и престављено у државним чиновницима (904).

Чак и када није у питању формално удвајање субјекта, Тодоровићева реченица неретко је налик наведеним у овој тачки: Нема више ни страсти ни борбе, ни љубави ни мржње, ни песме ни плача, ни добра ни зла, ни суза ни осмеха, ни карања ни миловања, све је то стало и сместило се у тесну самртничку раку, метар широку и два метра дубоку; све, све је то прогутао мрачни гроб, и за навек покрила хладна мраморна плоча!... (305). Понављањем речи, низањем конструкција и паралелизмом, као и селекцијом лексике, често баш антонима у напоредним конструкцијама, Тодоровић постиже високопатетизован тон свога исказа.

8.3. И инверзним редом речи, карактеристичним подједнако за предвуковску и вуковску епоху, али не и за послевуковску којој припада, Тодоровић настоји да патетизује и поетизује свој прозни израз. То се пре свега односи на постпозицију атрибута, понајпре посесивног придева: од овога младог пара владалачког (48); на овој грешној земљи нашој (48); да тамо остави кости своје (55); као опште обележје партиско (118); пољуљани престо српски (224); сачуване тајне дворске (229); читалачка публика српска (292); напаћеној странци радикалној; проливене крви краљевске; тим срећним и пресрећним положајем својим; пустом безумљу своме (293), покојнога великог родољуба бугарског (808) итд.

Позиција атрибута у Тодоровићевој реченици неретко је условљена његовом жељом да избегне монотоност понављања. Уколико се атрибут због интензификације понавља, варирање је често остварено на нивоу његове позиције у односу на главну реч: „Огледало“ ће приказати људе и прилике у њиној правој боји, онакве какви су били у раду и како их бележе сама дела њина 37; у својој чистоти и потпуности својој!... (232); Обреновића нема више, али ту међу нама још су душе њине; ту су њини споменици, њина

дела, њине велике творевине и тековине (445); Народ је дао своју снагу, своје напоре, своју крв и кости своје (525). Неупоредиво ређе Тодоровић понавља и лексему и њену позицију у функцији атрибута, а тада је по правилу у питању препозиција: Да ли и до вас допиру наши болови и наши јади? (48); Како су непровидни и тајанаствени твоји путови, и како су понекад страшни и крвави твоји мрачни усуди!... (49).

И када у питању није иста реченица, али јесте блиско растојање у тексту, Тодоровић води рачуна о позиционом варирању истих лексема: којој су живој, као заручници краљевој, тамњан палили!... Као што сам раније изнео, прву вест о краљевој просидби добио сам у Соко-Бањи (273). Пажљив однос према позицији атрибута видљив је и у ширем контексту, везаном за читав новински текст: да добровољно напусти престо српски (225) : да [...] добровољно напусти српски престо (226) : да седне на престо српски (228).

8.4. У литератури је већ потврђено да је понављање лексема једна од Тодоровићевих стилских доминанти.[207] То посебно важи за језик Огледала: О, јадни, јадни Александре! Да ли си ти икада био истински сретан? Та ти, кукавче, ниси ни имао права детињства и истинске, безбрижне младости! Код живих родитеља, ти си био и без оца и без мајке. Међу собом посвађани, они су те оставили сама и самохрана; предали те туђим рукама, туђој бризи и нези, туђем леденом крилу и загрљају (50). Значењски кључне речи у исказима, што показује пример, неретко се удвајају (јадни, јадни Александре) или пак понављају у напоредним конструкцијама (без оца и без мајке, туђим рукама, туђој бризи и нези, туђем леденом крилу и загрљају). При низању Тодоровић може понављати и предлоге у предлошко-падежним конструкцијама (Из политичких обзира, из практичних потреба, из патриотске дужности према отаџбини, често може потицати крепка воља 291), али се чешће то односи на атрибуте: Све што се десило за тих 7 година ваше је дело; ваша творевина и ваша одговорност (295), Био си велики човек, велики Србин и велики Краљ (304).

Осим речи, понављају се са истом функцијом и конструкције, попут синтагме 10 година у наредном примеру: Краљевао си 10 пуних година, и то је за те било 10 година борбе и

[207] „Он изванредно искориштава фонична и морфолошка средства ријечи, интонацијске знаке интерпункције, понављања или елипсе“ (Иванић 1999: 314).

мука, 10 година трзавица и потреса; 10 година немира, јада и тешких болова душевних (51). Као што је већ речено, синтаксички паралелизам и понављање неретко су у споју и тако конституишу препознатљив Тодоровићев патетични стил:: Ах како ће лепо, како ће дивно тећи под њим сви наши државни послови, ако Ви хтеднете, ако ви прегнете да се тај наш нови Устав примењује и врши у својој чистоти и потпуности својој!... (232); А међу свима новинама и међу свима новинарима у томе би требало да предњаче оне новине што се зову службене, и они новинари, који су око тих новина сакупљени. Свак зна да су код нас те новине „Самоуправа“, као што сви знамо и оне новинаре наше који су око „Самоуправе“ сакупљени (238–239). Оба поступка нарочито су видљиви код интензификације исказа стварањем дугих низова напоредних конструкција: каква страшна, свирепа и опака судбина, мрачна као ноћ, а неумитна као смрт, ужасна судбина, која је дошла да све преврне, обори, испремеће, да тумбе окрене читав један ред ствари, да би прокрчила пут и начинила места новим догађајима, новом добу и новом поретку (242).

Код Тодоровића, као и код других тадашњих писаца и новинара, синтаксички паралелизам – показао је већ први наведени пример у т. 8.1. – често прати и понављање лексема, чиме се постиже додатно интензификована и снажно емоционално обојена слика: Тако савлађивање својих рођених осећаја врше по некад појединци свесно и намерно; тако савлађивање над собом врше по некад и цели народи, по простом инстинкту самоодбране и самоодржања (291).

8.5. Синтаксички паралелизам у језику Огледала неретко је са једне стране праћен понављањем лексема, а са друге стране контрастом базираним на навођењу антонима на парадигматским местима у реченици: Онај јадни, полумртви роб онамо и овај моћни краљ и светли краљевић овамо! На једној страни јад и пад, на другој моћ и величина (244); Све је дакле слично и једнолико, па ипак каква огромна разлика. Онда су ме гонили као противника краља Александра а сад ме гоне као његова пријатеља. Онда су ме оптуживали да га жива вређам и нападам, а сад ме криве што га мртва браним (668). Посебно је експресиван синтаксички паралелизам у којем је садржана ова стилска фигура заснована на семантичкој антонимности лексема: Жалио сам те и волео жива; жалим те и волим те исто тако мртва (100). У идентичном синтаксичком контексту антоними (жив :

мртав) постају позиционо додатно експресивно наглашени, а ефекат стилске фигуре појачан.

8.6. Висока експресивност израза постиже се и узвичном интонацијом исказа, било да су у питању парцелисане синтагме патетичног садржаја у вокативу којима се Тодоровић директно обраћа политичким неистомишљеницима или читаве развијене реченице: Бестидни властољупци!... За живота Александрова силом сте се наметали и силом сте отимали министарске положаје и ту остали док год вас нису силом одјурили. А сада, кад је Александар под земљом, ви причате како је он упропашћавао Србију, а 7 година своје владавине и не помињете, као да их није ни било!... Гнусни клеветници! Како су плитке и безумне пусте лагарије ваше! (296)

8.7. Још једно Тодоровићево стилско средство за патетизацију исказа чине реторичка питања. Њихово низање прате и други стилистички поступци за постизање узвишеног стила, попут постпозиције атрибута:

Је ли тада под сунцем било сретнијег родитеља од овога младог пара владалачког?

Самохрана, у црно завијена, тужна кукавицо бијаричка! Сећаш ли се ти још ове светле ноћи и оне срећне мајке од пре 27 година?!...

А ти, несретни оче, чије је родитељско срце од бола прсло, ти велики и кобни Краљу Милане, да ли ти видиш и знаш, како је страшан био свршетак твога јединца, твога драгог Саше?!...

И да ли отуда, из тих незнаних даљина, с оне стране гроба, има сазнања за дела која се дешавају овде доле, на овој грешној земљи нашој? Да ли и до вас допиру наши болови и наши јади? Да ли и тамо код вас има суза и уздаха, и вапаја за вечном правдом, која кара за грехе, а за злим делима узастопце шаље покајање и испаштање?!... (48)

Осим реторичких, Тодоровић понекад уланчава и питања која ће заправо представљати тезе на које жели да одговори у тексту: Па има ли таквих дела и творевина први српски краљ? Где су његове тековине и заслуге? Где су његови споменици? Где су сведоци да је он радио, да се трудио и мучио за ову земљу? Има ли његових живих дела која сама за се говоре?! О, има их, има!... (524). Понекад се, опет, низом питања читалац

позива на размишљање и тражење компликованих одговора: Постоји ли збиља бесмртна душа човекова, која живи и после смрти телесне? Ако постоји, да ли та жива душа, али без тела, може да се јави нама обичним, телесним људима? И ако може, како може? Како ли се то јавља? И да ли може да се јави свима нама, или ту повластицу имају само неке личности, неки ређи људи? (253)

8.8. Нагомилавање и низање метафоричних речи и конструкција један је од омиљених Тодоровићевих синтакостилистичких поступака којима постиже лиризацију и патетизацију исказа: Мисли! – Како се роје, сипају, полећу; како се укрштају, и преплићу, мрсе; како се удружују, сливају, стапају уједно, и опет се као сјајне варнице за часак разаспу, прсну и полете свака за се!... (530). Ова особеност стила заправо је представљала романтичарско наслеђе (Иванић/Вукићевић 2007: 358–359), али је се Тодоровић није одрекао ни почетком 20. века. Китњасто низање, за којим Тодоровић изузетно често посеже, понекад код читаоца ствара замор због предугачке и компликоване реченице која се по структури чак ближи барокној, карактеристичној за сентиментализам: Да, ми смо на твојим уснама често сретали осмејак, па нико није ни слутио, шта се све дешава у твојој јадној души, какав немир у њој влада, каква олујина у њој бесни, какве мрачне, адске силе на њу кидишу, да је сломију и растргну, да је отрују и убију мрачним слутњама, страшним сумњама и тешким, бледим страхом, који у мркло поноћно доба навејава на душу страву и ужас, а са уморних, малаксалих очију гони слатки, благотворни сан!... (156).

9. Захваљујући наведеним и другим поступцима патетизације, Тодоровићеви текстови се неретко по тону приближавају некролозима:

После твоје страшне погибије сад први пут ступам стално у јавност, стога моја прва реч нека је посвећена Теби, твојој блаженој сени и твојој милој успомени.

О, драги Краљу, јадни Господару, млађани изданче славне лозе Обренове, како је радосно и сјајно било изгревање твоје млађане звезде, а како крвав и мрачан њен ненадни и неслућени залазак!...

Како су велике и светле наде везиване за твоје високо рођење, како је големо и крепко било уздање у твој долазак на српски престо, како је дубока и света била вера да ћеш Ти Српство повести великој и славној будућности и како се све то свршило грозно и ужасно,

скрхало се у мрак и провалију, преливено крвљу и срамотом и зачемерено још неисплаканим сузама целога једног народа!...

Да, свега је нестало, а остало само мрачно и натуштено небо, остали мутни облаци, који се над нама непрестано гоне и ломе, гомилају и прете, пуни тешка града и опасне политичке муњевине!...

И још су остале успомене и сећања – по каква светла зрака из прошлости, која кроз мрак до нас допире и коју бурна ветруштина и салаук садашњости још не може да угаси. (45)

Директно обраћање покојнику низањем синтагми у вокативу (драги Краљу, јадни Господару, млађани изданче славне лозе Обренове), узвици (о) и речце (да), понављања (млађани изданче, млађане звезде) синтаксички паралелизам (остало само мрачно и натуштено небо, остали мутни облаци) бројни контрасти на основи некад : сад и светло : мрак (како је радосно и сјајно било изгревање твоје млађане звезде, а како крвав и мрачан њен ненадни и неслућени залазак), низање напоредних и дужих парних конструкција, узвична интонација исказа, типичне матафоре (изданак лозе, мрачно и натуштено небо, мутни облаци), стилски маркирана лексика (ветруштина) и она јаког емотивног набоја (страшан, крвав, мрачан, суза : драг, радостан, сјајан, будућност, Српство и сл.) – све су то карактеристике некролога који је у српској штампи већ имао једновековну традицију.

10. У текстовима који се тематски највише одговарају замишљеном жанру историјске приче Тодоровић се и највише приближава књижевноуметничком стилу карактеристичном за реалистичку прозу, и то првенствено живописним описом пуним карактеристичних детаља. И при оваквом описивању поједини наведени поступци, попут нагомилавања и низања језичких јединица или удвајања субјекта, и даље су присутни:

Све механе, каване и пивнице дупке пуне. Војници и грађани, сељаци и варошани, стари и млади, све се то измешало и сабило у једну једину непрегледну масу. И све то говори, прича, доказује, виче и грађи. Око столова и по клупама око зида, свуда засео свет, и свуда се пије, пуши, галами и опет пије. Вино, пиво и ракија лије се на све стране. С чашама и флашама у руци, многи стоје насред механе, или иду од стола до стола, наздрављају и друге нуткају. За „келерајем“ стоје двојица, који оберучке додају пиће, и опет не могу све да задовоље.

С разних страна чују се наздравице и благосиљања; споља допиру звуци песме и циганске музике и мешају се са звуцима песама из механе!...

Тако је изгледао Алексинац 2. Августа у вече, 1876. године. (47)

У опису вођен реалистичком поетиком, Тодоровић га лишава стилски маркиране или експресивне лексике, инверзија и фигуративности, а разговорна лексика, употребљена у основном значењу, има задатак да дочара реалије у времену и простору. Интензитет описа постигнут је нагомилавањем и уланчавањем детаља који стварају „комуникативни пано“, што је типично за поетику реализма (Иванић/Вукићевић 2007: 367). Локализовање је, при томе, типично за реализам (Све механе, каване и пивнице дупке пуне), готово лазаревићевско.

11. На самом крају рада може се закључити да је Пера Тодоровић значајно допринео развоју српског публицистичког стила, нарочито у сфери богаћења фразеологије и развијања њене функционалности у новинарском тексту, као и у сфери активирања колоквијалне лексике, првенствено у циљу постизања стилских ефеката сказа и депатетизације, али и ради агитације. На основу појединих стилских поступака, текстови из Огледала, жанровски осмишљени као историјске приче, неретко се ближе некрологу или реалистичкој приповеци. Захваљујући текстовима блиским некрологу, о Тодоровићу се може говорити и као о једном од последњих представника високопоетизованог и високопатетизованог публицистичког израза, чије ће повлачење пред прецизним, кратким и јасним изразом нове журналистике и сам доживети. Захваљујући текстовима блиским приповеци, о њему можемо говорити и као о ствараоцу који је допринео даљем приближавању публицистичког и књижевноуметничког стила почетком 20. века.

ИЗВОР

Пера Тодоровић, Огледало: зраке из прошлости (приредила Латинка Перовић), Медицинска књига – Медицинске комуникације, Београд, 1997.

ЛИТЕРАТУРА

Иванић 1999: Душан Иванић, „Поетика фељтона (Пера Тодоровић у Самоуправи)“, у: Пера Тодоровић (ур. Весна Матовић), Београд: Институт за књижевност и уметност, 305–315.

Иванић/Вукићевић 2007: Душан Иванић и Драгана Вукићевић, Ка поетици српског реализма, Београд: Завод за уџбенике.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 1991: Слободан Јовановић, Политичке и правне расправе, Сабрана дела, књига друга, Београд: Српска књижевна задруга.

Јовановић 2005: Слободан Јовановић, Портрети, Београд: Политика.

Матовић 1999: Весна Матовић, „Дело Пере Тодоровића као књижевноисторијски изазов“, у: Пера Тодоровић (ур. Весна Матовић), Београд: Институт за књижевност и уметност, 149–165.

Матош 1973: Antun Gustav Matoš, O srpskoj književnosti, Sabrana djela A. G. Matoša, knjiga 8, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Палавестра 1999: Предраг Палавестра, „Књижевна фантастикиа Пере Тодоровића“, у: Пера Тодоровић (ур. Весна Матовић), Београд: Институт за књижевност и уметност, 167–172.

Пековић 1999: Слободанка Пековић, „Историјски и параисторијски романи Пере Тодоровића“, у: Пера Тодоровић (ур. Весна Матовић), Београд: Институт за књижевност и уметност, 277–291.

Перовић 1997: Латинка Перовић, „Предговор“, у: Пера Тодоровић, Огледало: зраке из прошлости, Београд: Медицинска књига – Медицинске комуникације.

Стојнић 1999: Мила Стојнић, „Вавилонска кула језика на фронтовима Српско-турског рата 1876.“, у: Пера Тодоровић (ур. Весна Матовић), Београд: Институт за књижевност и уметност, 195–207.

АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ И БЕОГРАДСКИ СТИЛ

1. Тешко је са сигурношћу одговорити на питање када је синтагма београдски стил добила статус термина, а још теже одредити обим и значење појма, који су се мењали од тумача до тумача. Историјат овог појма и термина тек би требало детаљније истражити. Ако говоримо о значајнијим тумачима и тумачењима, устаљену вредност ова синтагма има већ 1914. године у Историји нове српске књижевности Јована Скерлића (1967), употребљава га потом и Исидора Секулић (1966) у студији „Београдском стил“ из 1920. године, али је праве научне основе и појму и термину дао тек Александар Белић, чланком „Београдски стил“ из 1934. године и другим радовима који су потом уследили у дужем временском периоду. Стога је на самом почетку расправе најзначајније одредити позиције аутора који су суштински одредили даљу егзистенцију и значење термина београдски стил у српској културној јавности, али и који су морали утицати, непосредно или посредно, и на позније Белићево одређење.

2. У поглављу „Данашња књижевност“ своје Историје, Јован Скерлић на више места као „данашњи“ одређује временски период „од последњих десет година“ (Скерлић 1967: 433), тј. „последњих десетак година“ (Скерлић 1967: 441, 444). Мислећи очито на период од самог почетка 20. века па до појаве књиге, Јован Скерлић (1967: 434) већ у уводу посебно наглашава „индивидуалистички карактер данашње српске књижевности“: „Уопште, данашња књижевност изгледа далеко више индивидуалистичка но што је раније била“. Овом реченицом створен је чврст методолошки оквир и за Скерлићево поимање „београдског стила“: то свакако, видљиво је одмах, није комплекс стилских особина које чврсто повезују српске књижевнике. У потрази за одговором, међутим, шта за Јована Скерлића „београдски стил“ јесте, морамо обратити пажњу на опис савремене српске поезије: „У техничком погледу она је знатно виша, њени сликови су бољи и јачи, на ритам обраћа већу пажњу, њен песнички језик је израђенији и углађенији. Она је данас већма европска и уметничка но што је икада била“ (Скерлић 1967: 441). Круцијалан је, међутим, следећи исказ о поезији, у којем се акценат ставља и на српски књижевни језик, и формалну еволуцију у њему: „У погледу форме главни модерни писци подигли су српски књижевни језик и српску лирску поезију готово до ступња саврешености“ (Скерлић 1967: 433). Разраду ове поставке налазимо у потпоглављу „Књижевни језик и стил“ (Скерлић 1967: 445–446). У њему се поздравља модернизација књижевног тј. стандардног језика, која је уследила после превладавања ограничења чувене филолошке критике и њеног става о неопходности канонизације вуковскога језика са средине 19. века:

„Једна од највидљивијих и најважнијих одлика општега напретка у српској књижевности јесте усавршавање књижевнога језика и стила. Стара филолошка школа сасвим се изгубила са својим ненаучним и преживелим схватањима: да је српски књижевни језик довршио своје развијање, и да је језик Вука Караџића и Ђуре Даничића дефинитиван књижевни језик од кога се, као од неке светиње, не сме одступати“ (Скерлић 1967: 445).

После општих запажања о еволуцији књижевних језика и савремених погледа на такав развој,[208] Јован Скерлић (1967: 445–446) прецизира свој поглед на „београдски стил“, указујући на лингвистичку важност позиције центра у односу на периферију, подложну свакодневним страним језичким утицајима, али и на културолошку важност престонице у оквирима државе: „У Србији, у Београду, у чисто националној средини, далеко од туђих утицаја, у општој и свестраној употреби коју може да дâ само једна чисто национална држава, ствара се нов књижевни језик“. Уз дозу резерве према већ устаљеном термину, аутор указује и на нежељене, а неизбежне, последице убрзане модернизације књижевног језика:

„Тај тако названи ‚београдски стил’ у реакцији против раније филолошке школе и у презирању догматичке граматике и у тежњи за оригиналним изражавањем, каткада иде сувише далеко. Али и поред неизбежних крајности и злоупотреба, он је једна велика тековина и елеменат напретка у данашњој, српској књижевности“ (Скерлић 1967: 446).

Констатација експанзије модернизованога стандардног (књижевног) језика од центра према периферији повезује се са завршном похвалом у којој се бришу границе периода у развоју књижевности: „Он, пун снаге и живота, прелази границе Србије и намеће се целој књижевности нашега језика, не само српској но и хрватској. Никада се у српској књижевности није књижевније писало но што је данас, у доба замлађивања ‚београдског стила’“ (Скерлић 1967: 446). Ширење иновација од Београда ка другим срединама условила је, додајмо, и чувену Скерлићеву анкету са краја 1913. и почетка 1914. године, коју ваља читати управо у контексту стандарднојезичких промена које је донео „београдски стил“.

Занимљиво је да је Јован Скерлић еволуцију језика књижевности коју именује „београдским стилом“ понајмање препознавао у актуелној српској прози, а неупоредиво више у српској књижевној критици. Елементе „београдског стила“ он не региструје у

[208] „Данас је опште примљено схватање да је књижевни језик један жив организам, природан и спонтан производ вазда усавршљивог људског духа, и да се као такав мора развијати“ (Скерлић 1967: 445).

прози Милутина Ускоковића, Борисава Станковића, Симе Матавуља, ни у прози других писаца настањених у Београду. Са друге стране, родоначелником језичко-стилских иновација у критици сматра Богдана Поповића, којем је посветио и највише места у Историји. Описи стила којим пишу други српски критичари веома наликују описима „београдског стила“. Тако се стил Павла Поповића описује једном реченицом: „Поповић пише простим, концизним и јасним стилом“ (Скерлић 1967: 474), а веома је језгровита и слика стила Бранка Лазаревића: „Стил му је жив, живописан и духовит, у најбољим традицијама модерне књижевне критике српске, који је завела књижевно писање о књижевним стварима“ (Скерлић 1967: 475). Више простора посвећено је стилским карактеристикама текстова Слободана Јовановића, у којем ваља посебно уочити Скерлићево раздвајање стилистике од кићене, превазиђене „реторике“, као и приписивање значења термину стил које је готово истоветно оном које има језик, у синтагми књижевни стил:

„Јовановић, и књижевном погледу, нарочито вреди као стилист. Јасна духа, оштре памети, он пише кристално јасним, концизним и прецизним стилом, без трунке реторике, али оригинално и врло књижевно. Са Богданом Поповићем, он је највише учинио да се књижевни стил у српској књижевности високо подигне, и да се млађим књижевним нараштајима даду обрасци истински књижевног стила“ (Скерлић 1967: 473).

Иако су у Скерлићевом виђењу високо оцењени стилски домети Слободана Јовановића, Павла Поповића и Бранка Лазаревића, термин „београдски стил“ директно се међу књижевним критичарима везује једино за име Богдана Поповића, који је на самом врху вредновања:

„Богдан Поповић је у српској књижевности утврдио традицију да се о књижевности има књижевно писати. Васпитан у најбољој књижевној школи и код најбољих писаца, са урођеним списатељским способностима, он је отпочео писати књижевним, новим,

живописним и духовитим, али јасним и крепким стилом, који је доцније добио име ‚београдског стила'“ (Скерлић 1967: 470).

Веома је значајно посебно подвући Скерлићеву наредну реченицу из текста, односно констатацију стилских варирања и у оквирима самога Поповићевог опуса. На основу понуђеног описа, јасно је да се поставком о два Поповићева стила директно руши основа термина „београдски стил“, који би уз неименоване подстилове требало да функционише као хипероним:

„Он има у ствари два стила: стил којим је писао Бомаршеа и неке своје полемике, стил сјајан, са много украса и боја, живописан и пун варница духа; и стил прецизан, концизан, отмено упрошћен, убедљив и природан, којим данас пише своје књижевне студије. Он је дао примера доброг књижевног писања, и у том погледу повео за собом цео један низ нових писаца“ (Скерлић 1967: 470).

Наведени цитат најпрецизније води закључку да за Јована Скерлића „београдски стил“ заправо уопште није био стилистичка категорија. Уз овај суд, из свега што је Јован Скерлић написао о „београдском стилу“ намећу се још два кључна коментара. Први се односи на чињеницу да је он, вођен својом основном вокацијом, језичко-стилске промене констатовао само у књижевности, или, прецизније, само у поезији и књижевној критици, мада је све време писао о „књижевном језику и стилу“. Тако је у Скерлићевом виђењу идиом који назива „књижевни језик“ заправо изједначен са језиком књижевности у ширем смислу, што је поставка која се управо почетком 20. века полако али сигурно одбацивала кроз развој структуралистичких погледа на књижевни језик (и касније стварање концепције о стандардном језику). Други коментар треба везати за чињеницу да Јован Скерлић није навео нити једну конкретну језичко-стилску карактеристику „београдског стила“, задржавајући се на општим и поетизованим констатацијама да је књижевни језик „нов, [...] слободан, жив, крепак, гибак, живописан, увек у покрету и у стварању“, и

слично.209 Тек је нешто прецизнији када пише о језику и стилу Јована Дучића, Милана Ракића или Милутина Ускоковића.210 Инсистирање на нормативности савременог језика књижевности, утемељеног у вуковском језику, огледа се пре свега у негативним Скерлићевим оценама.211

3. Више година после Скерлићеве Историје, у обимном есеју „Београдски стил“ Исидора Секулић анализира језик и стил Слободана Јовановића, Богдана Поповића и Јована Скерлића, очито с намером да се насловни појам веже пре свега за научни и есејистички израз кључних српских културних посленика с почетка 20. века.212 Песникињино детектовање суштинског језичко-стилског напредовања целокупне српске културе баш у опусу књижевних критичара, поклапа се, дакле, у потпуности са Скерлићевим мишљењем. Исидора Секулић најављује да ће „опсервације своје извести гледајући поглавито у стил г. Слободана Јовановића“, чиме ће „осигурати заокругљеност и прегледност“ (Секулић 1966: 139), али одмах ваља истаћи да је, искључиво у циљу различитих поређења која треба да воде ка синтези, она истовремено издвајала и сличности и разлике у језику и стилу Слободана Јовановића, Богдана Поповића и Јована Скерлића. У Јовановићеве стилске црте песникиња не урања као лингвостилистичар већ као есејиста: „Јер ако стил г. Јовановића треба са нечим сравнити, онда се он само са елементима драме може

---

209 Судећи на основу селекције примера, несумњиво је да је пре свих на Јована Скерлића мислио Александар Белић (2000: 607) када је саветовао: „Није довољно рећи за стил неког писца да је сочан, живописан; није довољно ни само осетити у чему је он, и то показати на самим речима, као што је то некада чинио Богдан Поповић својом анализом реч по реч, већ треба умети показати и зашто је све то тако (како се долази до потребног ‚доживљаја’ и самих читалаца), везати то за одређене научне чињенице, и затим и показати како се све то везује у целину која даје лик самог књижевника“.

210 За Јована Дучића констатује да „пише ванредно изграђеним стихом, углађеним, утанчаним, са обиљем слика и богатством речи, показујући се као мајстор у речи“, а за Милана Ракића да „има широку и богату ораторску фразу, заокругљену строфу као у мрамору резану, снажан и свечан ритам, стил кристално јасан, крепак и ефективан, стих богат, звучан, металан“ (Скерлић 1967: 448, 450). Код Милутина Ускоковића истиче да се одликује „знатном писменошћу“, што потом прецизира констатацијом да „писменији је но многи други писци српски, који врло често не иду даље од својих тренутних надахнућа“ (Скерлић 1967: 464).

211 У поезији Вељка Петровића, на пример, смета му „несигурност у језику“, а у прози Борисава Станковића што „синтакса је несигурна, општа писменост недовољна“ (Скерлић 1967: 453). Међу песницима који би се могли сврстати у представнике „београдског стила“ критикован је из истога угла Сима Пандуровић: „Песник је врло често нејасан, стил му је пун страних речи, стих доста неправилан“ (Скерлић 1967: 455). Недовољна *јасноћа* написаног, формулисана сада као „неразумљивост“, истакнута је као негативна особина језика и стила и Исидоре Секулић (Скерлић 1967: 466).

212 Помало изненађујуће, други значајни књижевни критичари, попут Љубомира Недића или Павла Поповића, на местима поређења језичких израза уопште се и не спомињу, као ни знаменити научници из других дисциплина, рачунајући и лингвисту Александра Белића.

сравнити“ (Секулић 1966: 140). Суштина ове анализе је у констатацији да се у Јовановићевом изразу преплићу особине језика уметника и језика научника:

„Са таквим уметничким нервом, С. Јовановић, који је по суштини својих дела историчар, монографист и есејист, по уметничкој основици својих дела је чист и одређен драматичар. Он гледа, суди, компонује и пише драмски напрасно и директно. Као из пушке, а не као из пера, излећу његове расправе. Све специје и класе политичких и правних идеја код њега су драматисане. Он пише историју неког политичара, а кује драму човека“ (Секулић 1966: 143).

У време када је функционална стилистика тек у повоју, Исидора Секулић (1966: 122) покушава да издвоји стилске особине уметника Јовановића и као доминантну црту издваја сажетост: „Каква мрежа од догађаја, интрига, случајева, мртвих и живих планова, бројева, аката и посета. А г. Јовановић нам каже ствар у четири пет реченица.“213 До сажетости, сматра песникиња, Јовановић стиже лако, и то првенствено због изражене уметничке, а не научне, моћи селекције и синтезе, што је суд који би се могао подвргнути дискусији: „Дакле, као уметник, г. Јовановић инстинктивно брзо и сигурно налази и купи само идеје-покретаче и моменте-покретаче, и онда нам је за час једно поље гледања контрахирано у једну тачку гледања“ (Секулић 1966: 144). Управо на овоме месту Исидора Секулић је морала уочити и битно теоријско-методолошко питање, које је данас, у модерној лингвостилистици, терминолошки одређено као функционалностилистичка пререгистрација: „Запитајмо се сада, да ли тај јаки уметнички квалитет, који је са једнога

---

213 Јовановићев стил издизао је изнад стила других научника и Јован Скерлић (1967: 472): „Одликујући се од готово свију писаца своје струке, уских стручњака без општег и књижевног образовања, који не полажу никакву пажњу на форму и на језик, Јовановић је своје стручне послове радио у врло књижевној форми, отменим стилом и изврсним језиком.“ Отуда следи и Скерлићева врло висока оцена језика и стила књижевника Јовановића, која се поклапа са вредносним судовима Исидоре Секулић: „Иако му књижевност није струка, иако се књижевношћу бавио само узгред и по изузетку, Слободан Јовановић (рођен у Новом Саду 1869) један је од оних писаца који својим високим књижевним особинама иду у књижевност, један од најбољих стилиста српских који је јако утицао на данашњи књижевни стил српски“ (Скерлић 1967: 472). Са наведеним ставовима слаже се и Александар Белић (1999: 126): „*Он тежи ка простоти и једноставности, као да му је у стилу углед Волтер или Толстој. Ретко ко од наших књижевника толико обраћује свој стил у том правцу.*“

гледишта, и сувише добро дошао, да ли он, са другога гледишта, није можда мање на свом месту, кад се узме да г. Јовановић пише ипак научну прозу. То питање ћемо посмотрити прво с обзиром на схватање, па онда с обзиром на приказивање у г. Јовановићевим обрадама“ (Секулић 1966: 144–145). Издвајање питања колико је умесно да научник пише као уметник песникињу је водило сасвим егзактном одговору: „Теза би пак било то, да прави уметник помаже правом научнику. Нико се, при испитивању и суђењу, не може боље оделити од страсти и предрасуде него човек који је хармоничан комплекс научника и уметника“ (Секулић 1966: 146).

И колико је, као песникиња, одушевљена језиком уметности, првенствено драме, толико је истовремено решена да о језику науке суди искључиво строго, уочавајући само слабе стране његове у Јовановићевом изразу. Свесна је, ипак, да је у питању ауторов циљани избор, али сматра да је извршен на погрешном месту, тј. баш тамо где је био неопходан „приказивачки стил“:

„Уверена сам да свако од нас има мање више сталну представу о комплексном стилу г. Јовановића. Али не знам колико су појединци улазили у специјалнија расматрања, и колико је њих опазило једну фрапантно карактеристичну појаву, тј. да г. Јовановић поред све живости и драматичности саопштавања, у неким областима свога приказивачког стила показује чудну строгост, сувоћу и шкртост. Истиче једну врсту сиромаштва, и то је истиче свесно и по унутрашњој потреби. Једном речју, тамо, где бисте то најмање очекивали, научник потискује уметника“ (Секулић 1966: 150).

Следе потом у есеју занимљива и инспиративна запажања у којима песникиња покушава да у анализи језика и стила напусти традиционалне оквире реченице и уђе на простор међуреченичких веза, тј. простор текста: „Под овом општом напоменом крију се нека моја запажања на схему анализирања и синтетизирања, на језик, на неколико помоћних фактора при формалном и садржајном везивању реченице у г. Јовановићеву стилу приказивања“ (Секулић 1966: 150). Међу таквим стилским средствима као доминантно

песникиња издваја фреквентно активирање антитезе, наводећи више примера из различитих Јовановићевих дела и описујући и добре и лоше стране таквог поступка:

„Оваквих је примера тма. То су стубови г. Јовановићева стила. То су пропилеје његова стила, кад се узме како је свако од тих места и тешко по садржини и лако по елеганцији. Али, поред свега тога, то је склоп стереотипан. И то толико стереотипан, да би без зналачког и уметничког варијабилитета који покрива схему, постао врста манира“ (Секулић 1966: 151).

Током набрајања слабијих страна Јовановићевог језика и стила, његов израз се контекстуализује у складу са насловом текста, и наглашава сиромаштво Јовановићеве лексике у односу на друге представнике „београдског стила“: „Затим, језик г. Јовановића је стегнут, пуритански. Речник му је много мањи од речника г. Б. Поповића или покојног Скерлића“ (Секулић 1966: 152). Правећи намеран отклон према законитостима језика науке и залажући се за његову поетизацију, песникиња таксативно набраја, као са некаквога списка, стилске особине текстова Слободана Јовановића: „Фигуре избегава. Суперлативе не трпи“ (Секулић 1966: 152). И даље свесно не увиђајући специфичности научног функционалног стила, међу којима је и бирана несликовитост, песникиња готово љутито констатује: „Стил г. Јовановића, затим, показује још једну, и нарочито шпартанску суровост према себи самом. [...] Ја сам једва напабирчила неколико оксиморона (кола без точкова, војска без оружја)“ (Секулић 1966: 152).

Могуће је да је и за нормативику и за лингвостилистику најзначајније место есеја оно на којем ауторка запажа синтаксичке и синтаксостилистичке промене у српскоме стандардном језику, о чему ће бити речи даље у раду, додуше илустроване примерима из корпуса текстова само једнога научника: „Реченице су што краће; у ту кратку реченицу сме само што је мислени елеменат и допуна појма; у трајању једне реченице сцена се не мења, и поред свега тога се онда још и синтаксичка природа наше реченице преображава у смислу сажимања и стезања“ (Секулић 1966: 152). Несумњиво је да је Исидора Секулић приметила неумитно повлачење разгранате, компликоване, одредбама и инверзијама

кићене барокне реченице, карактеристичне и за језик Вука Караџића, коју потискује сажетија и информативнија реченица карактеристична за почетак 20. века.

Не мање вредности за савремено сагледавање феномена „београдског стила“ јесте и песникињино запажање о новим страним утицајима на српски стандардни језик, међу којима издваја само утицај енглеског језика на Јовановићев научни израз: „Према енглеском начину избегавања глагола јесам, и према енглеској конструкцији са while, г. Јовановић има почешће овакве реченице: ‚Религија је чинила политичке дужности дубљим, јер их везивала за један виши, надземаљски свет’“ (Секулић 1966: 152). Мање је важно у овој напомени одредити тачност суда о пореклу оваквих Јовановићевих реченица, а битније истаћи не само лингвистички већ и културолошки значај оваквих размишљања. Овакво реаговање песникиње условљено је њеним добрим језичким осећањем, а сама појава остала је везана махом за индивидуални израз Слободана Јовановића. О снажном утицају енглеског језика на српски, међутим, овде се први пут пише у нашој култури, што посебно ваља истаћи.

Да „београдски стил“ у потпуности поистовећује са стилом једнога аутора, Исидора Секулић (1966: 153) доказује на самоме крају есеја, класификујући га на две магловите, тешко разумљиве поткатегорије, унутрашњи и спољашњи стил, настале у оквиру потраге за објашњењем „апартности и загонетности“ Јовановићевог стила:

„Ја сам се усудила решити ту загонетку овако: Г. Јовановић пише београдским унутрашњим стилом који премаша енглески унутрашњи стил једног Емерсона на пр. А пошто г. Јовановић није нашао у себи и један адекватан спољашњи стил, он је из чудесног талента свог избацио једну занимљиву специјалност своју и нашу, специјалност, да виртуозни стил његов нема спољашњости, нема површине“ (Секулић 1966: 153).

Настао на темељу српског „националног оптимизма“, о којем је писао и Јован Скерлић (1967: 435), структурно и стилски истакнут пасус ауторкиног текста сасвим одудара од наслова есеја и одабраног термина, будући да се непотребно и добрим делом

немотивисано уводе у тумачење Копаоник и Вардар, чиме се читаоци остављају у недоумици баш на најосетљивијем месту текста. И то не само због садржаја, но и због граматичког облика реченица: „Та је течност, та саливеност, та суплеса и елегнација у стилу г. Јовановића није ништа друго до рељеф. Тврди, са садржинама хомогени, коштани, камени или гвоздени рељеф, и ништа друго. Наш рељеф. Рељеф на падинама нашег Копаоника и на таласима нашег Вардара“ (Секулић 1966: 153). Ширећи, макар и метафорично, територијалне основе овога „стила“ на шири српски простор, песникиња несвесно доводи у питање оправданост атрибута „београдски“.

Детаљно тумачење есеја Исидоре Секулић и већи број одабраних цитата воде закључцима да је песникиња „београдски стил“ сагледала само на примеру језика научних расправа Слободана Јовановића, Богдана Поповића и Јована Скерлића и указујући при томе, парадоксално, више на језичко-стилске разлике него на сличности у њиховим опусима. Нагласила је подједнако и добре и лоше стране Јовановићевог језика и стила. Ако резимирамо ауторкине судове, у квалитете је сврстала то што Јовановић „пише драмски напрасно и директно“, што „нам каже ствар у четири пет реченица“, што „прави уметник помаже правом научнику“, што има пуно „живости и драматичности саопштавања“, као и „уметничког варијабилитета који покрива схему“. Међу кључне мане Јовановићевог језика и стила Исидора Секулић смешта „чудну строгост, сувоћу и шкртост“ приказивачког стила, „стереотипан“ склоп антитеза који само што није „постао врста манира“, што му је језик „стегнут, пуритански“ – и то пре свега зато што му је речник „много мањи од речника г. Б. Поповића или покојног Скерлића“ и зато што стилске фигуре „избегава“, суперлативе „не трпи“, те дозвољава елипсе помоћног глагола јесам.

4. Александар Белић, као први лингвиста који се посветио проучавању феномена већ устаљеног именовања, морао је у својим анализама пажљиво истумачити и историјат питања. У сумарној оцени целокупне претходне дискусије, Александар Белић је већ у првоме тексту, насловљеном термином датим под наводницима – „’Београдски стил’“ (1934), проблем отворио критиком досадашњих сагледавања: „О њему се чешће говорило. [...] Али све су то кратке белешке, утисци и опажања општијег карактера. Наш књижевни језик заслужује да му се посвети нарочита пажња и да се покаже како се дошло

до онога ‚стила' који се назива ‚београдским'. Шта он значи за наш књижевни језик и шта он ново у њ уноси?" (Белић 1999: 120).214

Пратећи полемике око „београдског стила" између Јована Живановића и Јована Скерлића, Александар Белић је увидео у тексту „Језичка критика" (1950), насталом шеснаест година после првих сопствених тумачења, да је Јовану Скерлићу и његовим истомишљеницима недостајала лингвистичка логистика у настојањима да се одбране стандарднојезичке иновације:

„Живановић није видео да су писци београдског центра, између 1870 и 1900 године, очвршћали у књижевном језику и стилу толико да су у сазнању и осећању сопствене снаге занемаривали извесне прописе ‚опћените правилности' – како је Вук говорио – нашег књижевног језика. Колико би они, Скерлић и сви други, били захвални нашим језичким стручњацима да су они могли да оцене сву несразмеру међу добрим странама њихова језика и незнатним лошим и да је јасно и честито изнесу, и колико би се трудили да ту несразмеру сведу на нулу у корист добрих страна свога језика!" (Белић 2000: 605–606).

4.1. Кључна новина коју Александар Белић, за разлику од Јована Скерлића, експлицитно формулише у својим радовима јесте прецизно дистанцирање од погрешних конотација које ствара термин задржан због традиције. У тексту „Од Вука до Андрића" (1940) он се задржава на стилским карактеристикама савремене српске књижевности: „По себи се разуме да се о јединственом стилу београдских књижевника не може говорити, јер се уопште не може говорити о истоветности стила код различитих књижевника, ма где се и ма када се јавили, ако стварају оригинална дела" (Белић 1999: 125). И у тексту „Београд и књижевни језик" (1940) он директно и недвосмислено одбацује стилистички контекст тумачења: „Али то још није неки одређени, укалупљени стил или језик који би одавао у њима људе једног културног центра. То још није београдски стил" (Белић 2000: 614).

---

214 О значају који је Александар Белић придавао овоме чланку из часописа *Наш језик* сведочи податак да га је прештампао у избору својих радова у књизи *Око нашег књижевног језика*, објављеној у Колу Српске књижевне задруге 1951. године.

Оваква поставка одмах се поткрепљује конкретним примерима великих стилских разлика међу језичким изразима представника „београдског стила“, али сада двојице књижевних критичара:

„Београдски стил, ако се тако може рећи, истиче из слободе језичког стварања. То је, управо, слобода стварања у њему. Каква је разлика на пр. између стила Јована Скерлића и Слободана Јовановића! У првога велики ритам који је одговарао стихиској природи Скерлићевој, са искреним, проживљеним реторством које давно избледелим сликама даје нову живост и истинитост, а у другога – простота и непосредност, које наговештавају мислиоца који је много читао и изграђивао себе, – али који још увек тражи да оживи свој стил позајмицама из свакидашњег језика, многобројним инверзијама, елипсама и сл. стилским средствима. Тако би се могле утврдити за сваког иоле самосталнијег београдског књижевника извесне особине стила којима се он одликује од других ‚београдских' писаца“ (Белић 2000: 614).

Ако не постоји јединство у стилском комплексу, схватио је луцидни тумач, мора се разрешити проблем унутрашње компактности „београдског стила“. Стога на питање ко су творци овога феномена намерно нуди „одговор сувише опште природе“, да су то „сви они који су у духу Вукову до данас писали у Београду или његову књижевном подручју“ (Белић 1999: 120).215 Одговор у којем је, како сам аутор каже, „велики део истине“ нуди две константе у Белићевом сагледавању проблема: да је „београдски стил“ сасвим у духу вуковске реформе књижевног тј. стандардног језика и да је он настао у контексту књижевног тј. културног деловања развијене градске средине. Вуковску парадигму у језику и стилу свих представника „београдског стила“, коју је истакао Белић, препознали су и сви други потоњи тумачи. Она се, наравно, огледала и у тематској окренутости српских писаца са почетка 20. века ка Вуковоме делу.

---

[215] Ауторово графостилистичко истицање је у *Нашем језику* изведено курзивним словима, а у књизи још изразитије – масним.

4.2. Полазећи од тезе да „београдски стил“ постоји још од књижевних дела Љубомира Ненадовића, Лазе Лазаревића или Војислава Илића, у којима се језик значајно разликовао од језика у делима Вука Караџића, Бранка Радичевића или Јована Јовановића Змаја, Александар Белић (1999: 120) управо у Вуковом језику региструје „више него клице“ савременог „београдског стила“. Поставку о Вуковој клици он проширује у раду „Друштвени утицаји на развитак српскохрватског књижевног језика“ (1955):

„Тако је језик тога центра и стварао и уопштавао језичке особине које су добијале, у повољном случају, вредност која није уступала вредности Вукова језика, иако је још увек Вуков језик био највиши узор. Стварао се према новим потребама живота и друштва нов пословни, сажети језик и стил, стил новинарски, научни итд. Вуков језик, у целости узет, давао је ненадмашни образац епског стила, Даничићев превод Библије сада се сматрао библиским стилом, поред којих су се образовали и други књижевни стилови“ (Белић 2000: 586).

Из ове позиције сагледавања Београда као тачке укрштања актуелног „културног мишљења“, о којем је писао у другим радовима, Александар Белић (1999: 121) лако стиже и до закључка да је умесније говорити и писати о „београдском књижевном језику“ него о „београдском стилу“:

„То јединство места и јединство живота учинило је да сви они који дуже времена у Београду станују, који се у њему рађају и у њему живе, радећи и на књижевности или науци његовој, – почињу да пишу или говоре, иако не потпуно истоветним, свакако врло уједначеним језиком. Тај уједначени језик интелектуалних кругова београдских и претставља београдски књижевни језик [истакао курзивом А. М.]. Њему су писци београдски, пуштајући га кроза се, и дали оне особине које улазе у појам назива ‚београдски стил’.“

Различити облици комуникације у Београду као средишту књижевног и културног живота, сматрао је Александар Белић (1999: 121), условили су социолингвистичку новину у српској језичкој средини, да први пут добијамо говорнике којима је „књижевни“ (тј. стандардни) језик – истовремено и матерњи језик:

„Београдски језик и стил створио је београдски живот и живот самог књижевног језика у Београду. Када су се у Београду почела јављати поколења писаца чији је матерњи језик био књижевни језик који се на показани начин стварао, – онда је књижевни језик почео живети у делима њиховим – животом народног језика. Он је постао жив и творачки, гибак и савитљив, увек спреман да пође даље у свом развитку.“

4.3. Међу представнике „београдског стила“ Александар Белић (1999: 121–124) у истоименом тексту из 1934. експлицитно је сврстао, поред Љубомира Ненадовића, Лазе Лазаревића и Војислава Илића, још и Јована Дучића, Милана Ђ. Милићевића, Миту Ракића, Милована Глишића, Јована Илића, Милана Ракића, потом Богдана Поповића, Љубомира Недића, Јована Скерлића, затим Светозара Марковића, Перу Тодоровића, и коначно Матију Бана, Симу Матавуља, Јосифа Панчића, Стевана Сремца, Јанка Веселиновића, Исидору Секулић и Иву Андрића.

Већ у тексту „Од Вука до Андрића...“ (1940), чијим се насловом први пут посебно апсотрофира Андрићев језик, првобитном списку додати су још и Јаша Продановић, Слободан Јовановић, Владимир Јовановић и Петар Кочић (Белић 1999: 125–126), док у тексту „Београд и књижевни језик“ (1940) више нема нових имена. Констатујући у монографији Вукова борба за народни и књижевни језик (1948) постепено напуштање Вуковог правила о „опћенитој правилности“, Александар Белић (1998: 144) наводи списак углавном књижевника реалиста који доносе нову епоху књижевног (стандардног) језика. У односу на имена поменута у претходним радовима, нови аутори у препознатљивом низу, иако се „београдски стил“ експлицитно не спомиње, јесу Стојан Новаковић и Чедомиљ Мијатовић:

„Тим се завршује прва епоха нашег књижевног језика и настаје нова када књижевници и писци (М. Ђ. Милићевић, Влад. Јовановић, Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић, Л. Лазаревић, Милован Глишић и др.) отпочињу писати својим књижевним језиком онако како се у њихову крају говори не водећи увек довољно рачуна ни о ‚опћенитој правилности'.“ 216

Занимљиво, међу представнике „београдског стила“ нити у једном Белићевом тексту нису увршћени, на пример, Сима Пандуровић, Милутин Бојић, Михаило Петровић Алас или Јован Цвијић, мада би и таква селекција имала пуно основа. Миливој Павловић у студији „Неке особености стила Михаила Петровића и његов значај за стилистику“ то је, уосталом, и доказао на корпусу текстова чувеног српског математичара и књижевника.

4.4. Већ се из набројаних имена лако видљиво је да су издвојени књижевници, научници и публицисти. Иако не уводећи термин функционални стил, Александар Белић (1999: 123) од првога рада окреће сагледавање „београдског стила“, тј. „београдског књижевног језика“, у смеру функционалне стилистике: „Као државни, национални и културни центар, Београд је осетио многе духовне потребе којима је ваљало дати израза и у књижевности.“ Са простора књижевности, међутим, кадар се одмах шири на различите области интелектуалног делања: „Поједини истакнути књижевници имали су сваки свој стил, поједине гране културне и научне добијале су такође, поред свога језика, и свој стил, наша журналистика има свој језик и више својих стилова, али једног, типичног београдског стила нити има нити би га могло бити.“ Мада Белићева стилистичка терминологија овде није сасвим устаљена ни поуздана, јасно се увиђа његово настојање да опише убрзани развој функционалних стилова, као и њихових различитих жанрова, у српскоме стандардном језику. Најсажетије и најпрецизније то је изнето следећим судом: „Крај XIX века дао је Београду развијен културни живот са многим потребама. Њему одговарају диференцирани књижевни стилови“ (Белић 1999: 124). Без обзира на чињеницу да на овоме месту заправо хвали интелектуализацију и модернизацију стандардног језика,

[216] Белићева напоредна конструкција „књижевници и писци“ значајна је за разумевање свих његових ставова о „београдском стилу“: наведене лексеме у научниковом погледу нису апсолутни синоними.

Александар Белић (1999: 124) не заборавља да накнадно истакне суштинске везе са органском основицом његовом: „Заслуга је београдског језика у томе што је све то време остао – народни језик по духу своме, иако сада одвојен и од епске средине и од појединачних покрајинских језика који су били од значаја за његово стварање.“

4.5. Тачно запажајући функционалностилски напредак стандардног језика, Александар Белић је издвојио и поједине лексичке и синтаксичке иновације с краја 19. и почетка 20. века, али без жеље да се наведу све или да се успоставе међусобне везе. Тако у поетском изразу првих преставника „београдског стила“, на пример, препознаје лексичку архаизацију, која ће код млађих песника епохе модерне (Милана Ракића, Јована Дучића, Симе Пандуровића и др.), додајмо, нестати: „Илићем се завршава цела епоха развитка наше лирске поезије. Велики артиста, он слободно одабира од раније језичке грађе што му се свиђа, покушава да је попуни архаичним речима, које добијају карактер отмености и, нарочите, старинске боје, мало овештале, али меке и пријатне“ (Белић 1999: 125). И за Јована Скерлића констатује се да је „дизао из мртвих и речи и изразе и давао им нов живот“ (Белић 1999: 125). Најинформативнији је при илустровању лексичког и синтаксичког инвентара Слободана Јовановића, а установљава и стилске ефекте ауторове селекције: „Ако му је потребно да освежи своју реченицу, он позајмљује и речи и начине говора из свакидашњег језика. Инверзије, елипсе, речи које се иначе не употребљавају у књижевном језику – наћи ћемо у изобиљу код Слободана Јовановића. Добија се нарочит колорит, врло живописан у описима, врло непосредан у излагању“ (Белић 1999: 126).[217]

Међу општим општим развојним процесима у лексици издвојена је отвореност према страним лексичким утицајима и одбојност према калкирању и уопште према неологизмима од домаћег творбеног материјала (кованицама), наспрам којих је као контраст стајао пуризам са својим разноликим лексичким реализацијама у Загребу, другом великом културном центру:

[217] Готово исти опис имамо и у раду „Београд и књижевни језик“ (1940), у којем се констатује да Слободан Јовановић „још увек тражи да оживи свој стил позајмицама из свакидашњег језика, многобројним инверзијама, елипсама и сл. стилским средствима“ (Белић 200: 614).

„Супротно западном центру, овде се пуризам и све што је он са собом носио тешко привијало. Нарочито старање да се место новопримљене туђице створи нова домаћа реч – овде је ређа особина. Чак се и према добрим кованицама, и својим и примљеним из западног центра, показује очито нерасположење, да не кажем нешто друго. Сматрало се да ће народна струја, толико јака у структури књижевног језика и његовој синтакси, по неопходности, победити и у речнику“ (Белић 2000: 587).

Коначну оцену лексичких домета језика највећег српског политичког и културног центра и његових интелектуалних представника Александар Белић (2000: 140) сажео је у једну прецизну реченицу: „Београд, који је данас заиста духовно средиште источног дела нашег народа, има у себи необично реченичко богатство.“

4.6. У епохи када се стандардни језик кристализовао, Александар Белић стајао је чврсто на позицији нормативне стилистике. За њега су добар језик и стил књижевног дела морали бити остварени унутар граница стандарднога језика, а престижни писци попут Лазе Лазаревића и Милана Ракића могли су послужити као парадигма у српској прози и поезији. И сви други књижевни представници „београдског стила“ могли су послужити као узор примене стандардног језика, у књижевном делу. Ситнија огрешења у њиховом језику и стилу одмах су апострофирана у функцији опомене, а похвалама и посвећеним простором истицане су позитивне карактеристике. Полазећи од става да језик добрих писаца суштински профилише стандардни језик, Александар Белић (1999) већ је у првом годишту Нашег језика, пре првог рада о „београдском стилу“, објавио прилог „Насиље над језиком“ (1933), у којем оштро напада језик прозе Момчила Настасијевића. Критичарева позиција јасно је представљена уводним реченицама: „У светској књижевности било је увек и биће различних књижевних праваца. Појавио се међу њима један у новије време који се налази у ближој вези са књижевним језиком неголи можда са књижевном садржином. Да ли сме књижевник насилно кварити језик? Да ли може употребљавати и оно што се очигледно противи духу његову?“ (Белић 1999: 70). Нормативна стилистика је питање да ли се отклоном од норме, односно девијацијом, језик „квари“ морала поставити као суштинско, али је срећом развој српске (лингво)стилистике убрзо кренуо новим, за тумачење књижевног дела инспиративнијим смером. Не сме се на овоме месту

пренебрегнути чињеница да је и у овоме прилогу Александар Белић био више нормативиста, а мање стилистичар. Да је у свом строгом ставу остао доследан, и поред другачијих стилистичких струјања која су уследила, сведочи податак да је напад на Настасијевићев језик прештампао и у књизи Око нашег књижевног језика (1951).

5. Уколико бисмо покушали у закључку издвојити неколико круцијалних судова, ваљало би поћи од чињенице да су и Јован Скерлић и Александар Белић били опрезни према термину „београдски стил“ и релативизовали су његову употребу, а нарочито његово значење, различитим средствима. Јован Скерлић ставља га под наводнике, а употребљава и специфичне маркере којима читаоца упозорава да је термин преузео од других: „Тај тако названи ‚београдски стил’“. И код Александра Белића термин је под наводницима који сугеришу преузимање, али је јасна и научникова тенденција да се термин „београдски стил“ замени термином „београдски књижевни језик“. Једино Исидора Секулић није имала резерве према самоме термину, док се њене теоријско-методолошке недоуимице са појмом могу наслутити из самог увода раду, као и чињенице да студију никада није објавила: „Нисам имала довољно вештине да из досада урађених табака својих о београдском стилу одвојим такве делове који би чинили добро срећену целину“ (Секулић 1966: 139). Прилазећи „београдском стилу“ из различитих углова, Јован Скерлић и Исидора Секулић припремили су терен за даља тумачења, остајући при томе искључиво на терену књижевности. Александар Белић проширио је поље истраживања „београдског стила“ и на друге области српске културе - науку и публицистику, као и на стилове стандарднога језика који ће тек касније у србистици бити названи „функционалним“. У својим расправама о „београдском стилу“, Александру Белићу није било стало до полемике са својим претходницима у проучавању, али помало изненађује да се мишљења Јована Скерлића и Исидоре Секулић уопште не спомињу. Једини цитирани аутор је данас заборављени Момир Вељковић, са којим се Александар Белић (1999: 120) слаже да су клице „београдског стила“ већ у Вуковом језику.

Белићеви ставови о „београдском стилу“, иако се дуго бавио овим проблемом (1934–1955), нису се суштински мењали током времена, а своје првобитно мишљење научник је само допуњавао и прецизирао, помало се и понављајући. Поједина питања остала су недовољно обрађена и у Белићевим радовима, а нарочито упада у очи недовољан број конкретних

анализа лексичких и синтаксичких промена, и то пре свега оних које су биле заједничке већем броју аутора. На основу таквих анализа било би лакше извести и коначну синтезу. Квалитету овакве синтезе несумњиво би допринео и шити захват анализираног корпуса. Штета је што је Александар Белић, вођен искључиво вредносним критеријумима, игнорисао оне књижевне ауторе који су опонашали највеће и најпрестижније. Наиме, на основу анализе опуса овакавих маргиналних стваралаца увек се лакше детектују типичне језичко-стилске црте епохе будући су оне у бољој или лошијој копији врхунске књижевности готово по правилу пренаглашене. Вођен, међутим, својом поставком о књижевном језику као одразу „културног мишљења“ једне нације, као и критеријумима језика „добрих писаца“ и њиховим „језичким осећањем“ за стварање таквог језика, Александар Белић је међу савременицима пажњу посвећивао само најреферентнијим књижевницима, али и научницима и публицистима.

Тачна запажања о убрзаном развоју функционалних стилова Александар Белић илустровао је пре свега примерима из књижевноуметничког стила. У Белићевим анализама потпуно је игнорисан публицистички стил, односно новинарски подстил, у актуелној журналистици, иако се она баш крајем 19. и почетком 20. века бурно развија у Београду, где се ствара дневни лист Политика, а коегзистирају многе новине и часописи. Београдски новинари понекад постају и звезде градске јавности, попут Пере Тодоровића, којег Александар Белић сврстава међу представнике „београдског стила“, али његов језик не анализира.

За уочавање узрока крупних стандарднојезичких промена које је носила епоха „београдског стила“ кључно је било Белићево указивање на „слободу стварања која се огледала у живости, живописности, гипкости и снази књижевног језика добрих београдских писаца“ (Белић 1999: 122). На сличан начин проблем је сагледаван и у познијим анализама развоја и усавршавања српскога стандардног језика, на пример у поглављу „Епоха кристализације стандардног језика (1878–1918)“ из монографије Преглед историје српског језика Павла Ивића (1998). Таква слобода и у селекцији и у комбинацији језичких јединица водила је несметаном захватању из различитих језичких резервоара: пре свега лексички и синтаксички галицизми, а ређе и англицизми, несумњиво су представљали сведочанство и о појачаним контактима са западноевропским културама. Са

друге стране, у епохи „београдског стила“ ретки славенизми који су преживели и пуризам Вукових наследника постепено су нестајали из модерног израза, лишеног и оквира барокне реченице, о чему нема Белићевих сведочанстава.

Временске границе „београдског стила“ Александар Белић (1999: 124) само је оквирно одредио, издвајајући „крај XIX века“ као иницијалну тачку, а на другом месту прецизирајући да је у питању период „између 1870 и 1900 године“ (Белић 2000: 605), без жеље да се изјасни о крају ове епохе, очито вођен схватањем да она траје и током 30-их, 40-их, па и 50-их година 20. века, што ће у каснијој литератури бити одбачено.

Иако би поједине Белићеве језичко-стилске назнаке извучене из контекста, попут оне о лексичкој архаизацији, могле упутити даља истраживања и на погрешан пут, његови радови су будуће тумаче епохе „београдског стила“ непогрешиво усмерили на прави терен и указали да термин, пре свега захваљујући традицији, треба сачувати, али га занавек превести из области стилистике у област нормативистике и стандардологије, што је у другој половини 20. и почетком 21. века и учињено у већем броју радова значајних тумача српског језика и књижевност. Белићеви погледи на епоху „београдског стила“, прихваћени и продубљени у савременим лингвистичким и културолошким тумачењима, стога ће несумњиво конституисати границе епоха у свим будућим периодизацијама развоја српског стандардног језика у 19. и 20. веку.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Белић 1998: Александар Белић, О великим стваоцима (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, шести том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 1999: Александар Белић, Око нашег књижевног језика (прир. Александар Младеновић), Изабрана дела Александра Белића, осми том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 2000: Александар Белић, О различитим питањима савременог језика (прир. Даринка Гортан-Премк), Изабрана дела Александра Белића, тринаести том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика (прир. Александар Младеновић), Целокупна дела Павла Ивића, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Секулић 1966: Исидора Секулић, Говор и језик, Сабрана дела Исидоре Секулић, књига једанаеста, Нови Сад: Матица српска.

Скерлић 1967: Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности, Сабрана дела Јована Скерлића, књига тринаеста, Београд: Просвета.